

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola
Új- és Legújabbkor Program

D O K T O R I (PhD) É R T E K E Z É S

Dévavári Zoltán

Új partok felé

**Kisebbségi kiútkeresés, szellemi és politikai irányzatok a
Délvidéken és a Magyar Párt megalakulása (1918-1923)**

Témavezető:

Dr. habil. A. Sajti Enikő

Szabadka-Szeged, 2012

Tartalom

Előszó	3
Bevezető	5
1. A téma historiográfiája	10
2. Impériumváltás	25
2.1. A Monarchia éveiben	25
2.2 Birtokbavétel	29
2.3 Alkotmányozás	33
2.4 A jogrend és az állampolgárság kérdése	38
2.5 A magyar-jugoszláv kapcsolatok alakulása és az irredentizmus	44
2.6 Térvesztés	47
2.7 Az oktatáspolitiká	51
2.8 A magyar kultúra válsága	56
2.9 Az új állam berendezkedésének helyi gyengeségei.....	62
3. Új partok felé	65
3.1 A Bácsmegyei Napló, Dettre János és az októbrista emigráció	65
3.2 A zsidóság dilemmája	77
3.3 A programadás	80
3.4 A kezdeményezés	89
3.5 Össztűzben.....	93
3.6 A szervezkedés.....	107
3.7 Kísérlet a jogfosztásra, a kiutasítások időszaká	112
3.8 Aktivitás vagy passzivitás?	120
3.9 Kémperek	124
3.10 A Magyar Párt megalakulása.....	127
3.11 A program	133
4. A szláv pártok szorításában	138
4.1 A választójogi küzdelem	138
4.2 Az erőszak hónapjai	151
4.3 A passzivitás kimondása után.....	165
5. Összegzés.....	178
6. Melléklet	184
7. Forrás- és irodalomjegyzék:	187
7.1 Levéltári források:.....	187
7.2 Napilapok, hetilapok, közlönyök:.....	187
7.3 Forrásgyűjtemények, dokumentumkötetek:.....	188
7.4 Visszaemlékezések, memoárok, naplók:	188
7.5 Feldolgozások:.....	189
7.6 Tanulmányok, cikkek:	193

Édesapám emlékére.

Előszó

*„A történeti adatok, források, szövegek, tények nem maguktól értetődőek,
nem elég összeilleszteni őket, sokkal inkább elmúlt korok tanúi,
akik önmaguktól nem beszélnek, hacsak nem kérdezzük őket.”*

(March Bloch: A történész mestersége –I.; Történelemelmélet I., Budapest, 1996, 32. o.)

Disszertációm előzményei a gyermekkoromba nyúlnak vissza. Értelmiségi családban – mint második generációs kisebbségi magyar -- születtem Szabadkán. Édesapám irodalomtörténészként a múlt eseményeiről – az 1990 előtti időkben – csak elejtett mondatokban beszélt. Ettől függetlenül, apám mintegy húszezer-kötetes könyvtára, bekötött újság-, mikrofilm, hang- és dokumentumfilm-gyűjteménye korán felkeltette a téma iránti érdeklődésem. Ahogy az lenni szokott, gyermeki kíváncsisággal csodálkoztam rá a megsárgult lapokra, a régi hangszalagokra.

A többi már történelem: a berlini fal ledőlésével, majd a volt Jugoszlávia felbomlásával a délvidéki magyar közösség is egy teljesen új, kihívásokkal teli helyzetben találta magát. Kisebbségi sorban, immáron harmadszor (Trianon, 1944 és legvégül 1991).

Az ország szétesésével a muraközi, a baranyai, a szlavóniai és a vajdasági magyar közösségnek három országba szakadva kellett mindennapi- és politikai életét az új viszonyokhoz idomítania. A háborúk, a nacionalista indulatok felszítása, a társadalmi-, a szellemi- és a gazdasági élet mélyrepülése, a kényszerbehívások és téves csataterék az egykor több, mint félmillió közösséget lélekszámában, értelmiségi utánpótlásában is megtörték. Öt évtized után az ismét átalakuló nagyhatalmi térben kellett kisebbségi létének új fejezetét megnyitnia. Ezek a gyermekkori élmények, talán fogalmazhatók úgy is: traumák -- alapjaiban határozták meg eddigi életem, de felsőfokú tanulmányaim irányát is.

Ennek tudható be, hogy az idő múlásával érdeklődésem a kisebbségi lét, sors, annak múltjának megismerése és megértése felé fordult. A jelen megértéséhez a múlt megismerésében kerestem a választ.

A vajdasági magyar nyelvű szakirodalom olvasása során újabb és újabb kérdések sokasága merült fel. Aránylag korán megfogalmazódott bennem annak a felismerése, hogy a közélet, de a megjelent történelmi feldolgozások is, elsősorban a második világháborús impériumváltások (1941 és 1944) időszakát, illetve az azt követő megtorlásokat helyezték a fókuszpontba.

A kisebbségi lét első évei – Mészáros Sándor, A. Sajti Enikő és az események szemtanújaként, kortársként visszatekintő Csuka Jánoson kívül -- az utókor emlékezetében aránytalanul kevés teret kaptak és kapnak mind a mai napig. Utalások természetesen más

szezőknél is előfordulnak, de ezek csak egy-egy részaspektust tárnak a figyelmes olvasó elé. Ebben az időszakban, húszas éveim első felében kezdtem el komolyabban érdeklődni a most feldolgozásra kerülő témával is.

Nagy segítséget nyújtott számomra az, hogy édesapám könyvtárában összegyűjtötte a Trianontól az 1990-es évek végéig a délvidéki magyar kisebbség szinte teljes szellemi produktumát. A hat évtizedet felölelő időszakban megjelent kiadványokon túl a családi könyvtár számos más értéket is rejtett: a kor napilapjainak mikrofilm felvételeit, amelyeket édesapám az 1970-es években a budapesti Széchenyi Könyvtártól vásárolt meg.

Abból indulok ki, hogy a kisebbségi sorsot alapvetően meghatározza az a tágabb közeg, amely tőle jórészt függetlenül változik, de mindennapi életére, kisebbségmegőrző stratégiáira, céljaira és lehetőségeire komoly, meghatározó hatást gyakorol. Értekezésemben ezeket a külső koordinátákat igyekszem számba venni, s arra keresem a választ, hogyan reagált ezekre az akaratán kívül kisebbségi sorba került délvidéki magyarság 1918 után – a kisebbségi lét milyen elméleti és gyakorlati alternatíváit fogalmazták meg az első éveikben, voltak-e vitáik és milyen kérdésekben, hogyan dőltek el ezek a kérdések, hogy csak néhány, az értekezésben elemzett problémára utaljak.

Disszertációm megírásában nagy segítséget kaptam Dr. habil. A. Sajti Enikőtől, akinek a segítségét, türelmét, szakmai tanácsait és kritikai észrevételeit ezúton is szeretném megköszönni. Ugyancsak köszönettel tartozom Dr. habil. Vonyó Józsefnek, aki a dolgozat strukturális felépítéséhez adott igen hasznos tanácsokat, segítséget. Külön köszönettel tartozom Stevan Mačkovićnak, a Szabadkai Levéltár igazgatójának, aki szakmai tudásával igazította el a levéltári kutatás fortélyáiban, illetve segített egy-egy anyagnak a fellelésében, rendszerezésében. Ezúton szeretném megköszönni mgr. Uglješa Belićnek, az újvidéki Vajdasági Múzeum igazgatójának, illetve Heinermann Péternek, a Matica Srpska munkatársának, hogy segítségemre voltak a szerb és horvát nyelvű szakirodalom felkutatásában, s azokat a rendelkezésekre bocsátották.

Bevezető

Doktori disszertációm a délvidéki magyarság első világháborút követő kezdeti éveit dolgozza fel 1921-től, az állampolgári jogoknak a jugoszláviai magyar kisebbségre történő kiterjesztésétől, azaz kisebbségi stratégiájuk, kiútkeresésük első időszakától, politikai aktivitásuk első kísérletéig, az 1923-as választásokig. E rövid szakasz kiemelését nemcsak a téma, a kisebbségi útkeresés eszmetörténeti vizsgálata indokolja, de a mikrotörténeti vizsgálódás alkalmazásának lehetősége is inspirálólag hatott rám: úgy vélem, a téma szinte kínálja a méretek lecsökkentését mind kronológiailag, mind pedig földrajzilag. Munkám ugyanakkor nem elsősorban mikrotörténeti jellegű,¹ de abban az értelemben mindenképpen az, hogy vizsgálódásomat a jugoszláv állam egy kisebb régiójára, a Vajdaságra, sőt ezen belül is esetenként egy konkrét szellemi közösségre, Szabadkára összpontosítottam. Arra a városra, amely a kisebbségi kiútkeresés és szervezkedés egyik központja volt. Szabadka példáján, már csak a város nagysága, a magyar és a zsidó közösség számbeli mérete miatt is jól modellezhető, bemutatható az új államnak a kisebbségekkel szemben alkalmazott politikája, szemléletmódja is.

Az első impériumváltáskor, a megváltozott világban a többségiből kisebbséggé lett közösség első generációja egy teljesen új helyzetben, az alapoktól kellett, hogy át- és berendezze életét, megkeresse és megválaszolja azokat az alapvető és sokszor nagyon fájdalmas kérdéseket, amelyek addig számára teljesen ismeretlenek voltak. A realitásokkal való szembenézés, szembesülés és az illúziókkal való leszámolás ideje volt ez, akárcsak az elmúlt húsz esztendő.

Ebben a társadalmilag, eszmeileg, de politikailag is rendkívül feszült, kiélezett helyzetben, amit súlyosbított az új állam -- de magának a közösségnek is -- az állandó bizalmatlansága, a magyarságnak mégis voltak olyan szellemi vezetői, gondolkodói, akik vállalták az ezzel járó veszélyeket, és 1921 végétől megtették az első lépéseket.

Nevüket, az akkori eseményekben betöltött szerepüket az idő ha többnyire nem is feledtette el teljesen, de jelentősen elhalványította. Ezeket a hiányosságokat az irodalomtörténet a maga eszközeivel és szemléletmódjával csak részleteiben, az idősíkot szemlélve pedig jelentős fáziskéséssel tudta csak pótolni. A kiinduló pontok, a kezdeti tájékozódások, az eszmei- és ideológiai viták feltérképezése, az eszmetörténet megírása a mai napig elmaradt. Dolgozatom alapvetően ezt az űrt kívánja pótolni.

A disszertáció felépítését úgy próbáltam kialakítani, hogy a címben jelzett témát -- kisebbségi kiútkeresés, szellemi, politikai áramlatok a Délvidéken és a Magyar Párt

¹ Ilyen például Pejtin Attilának, Zenta politikai életét feldolgozó, 2005-ben megjelent helytörténeti munkája, vagy Pekár Tibor: A szabadkai daleyjesület története, amely 2009-ben jelent meg Szabadkán.

megalakulása - minél szélesebb koordináta rendszerbe helyezzem el, és minél több irányból közelítsem meg.

A dolgozat ezért mutatja be a délvidéki magyarság 1918 előtti területi, társadalmi, etnikai és gazdasági viszonyait, a magyar közösség belső tagolódását, helyzetét.

A délszláv állam kiépítésének folyamatát, a nemzetiségpolitikájának elméleti gyökereinek és mindennapi gyakorlatának bemutatását a szakirodalom felhasználásával, másrészt saját kutatásaim alapján rekonstruáltam. Külön is kitérek a formálódó délszláv állam felépítésére, annak intézményrendszerére, de foglalkozom az alkotmányozás problematikájával, és kísérletet teszek az új hatalom helyi működési zavarainak, gyengeségeinek a bemutatására. A teljes kép megrajzolásához szükségesnek tartottam röviden utalni a korabeli SzHSz Királyság belpolitikájára is.

A magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok ismertetését a délvidéki magyarságra gyakorolt hatások felmérése céljából végeztem el. Ugyancsak ennél a résznél vizsgálom a magyar revíziós törekvésekkel összeköthető 1919-1920-as vasutassztrájkokat, majd az ezzel összefüggésben lévő Varga György-féle kémpert is.

A szerveződő kisebbségi magyar politika mozgásterét alapvetően a két legnagyobb szerb pártnak, a Demokrata és a Radikális Pártnak a hatalmi megfontolásai szorították igencsak szűk keretek közé. Ideológiájukat, a kisebbségi kérdéshez való hozzáállásukat és alkotmányos felfogásukat azért vizsgáltam meg, hogy érthetőbbé tegyem a magyarság vezetőinek elméleti és gyakorlati útkeresését, azok indítékait, irányát. Ez a cél vezetett akkor is, amikor részletesen feltérképeztem és bemutattam az adott pártoknak a Magyar Párttal kapcsolatos politikáját.

A tárgyalt időszakban a Magyar Párt kapcsolatai alapvetően kényszerpályán mozogtak: a magyarság, amely a kezdeti időszakban, az alkotmány elfogadásáig a teljes jogfosztottság állapotában volt, kizárólag, a hatalmat a kezében tartó Radikális Párttól remélhette politikai, kulturális, gazdasági mozgásterének megteremtését, illetve bővítését. Az csak később derült ki, hogy ez a remény jórészt illúzió volt.

Az új hatalmi elit nemzetiségpolitikájának taglalásánál kitérek az optálás kérdésre, elemzem az agrárreformnak a délvidéki magyar társadalomra gyakorolt hatását, végül pedig az iskolaügyet.

Külön foglalkozom a zsidóság e korszakának fontos mozzanataival is. Feltérképezem a zsidó közösség új helyzetben történő útkeresését, bemutatom az állami atrocitások immáron szinte teljesen elfelejtett tényét, azokat a hatalmi technikákat, amelyekkel az új ország, a Szerbek, Horvátok és Szlovénok Királysága kísérletet tett a zsidóságnak a magyarságról történő leválasztására. A magyar-német együttműködés elmaradásának megértése céljából vizsgáltam

meg az egykor több mint félmillió, mára szinte teljesen eltűnt jugoszláviai némettség és a délvidéki magyarság közötti kapcsolatokat, s bemutatom az őket ért jogsértéseket is.

A magyar kisebbség saját helyzetének felmérésére, jövőkéjének kulturális, politikai lehetőségeinek, valamint a formálódó Magyar Párt politikai programjának meghatározására irányuló elméleti vitákat, elsősorban a Bácsmezei Napló korabeli számainak feldolgozásával rekonstruáltam. Szükségem volt annak is, hogy megismertessem az olvasót a lap szellemiségével, munkatársaival, gondolkodásmódjukkal, s amennyiben ez az idők távlatából lehetséges volt, felvillantsam személyes életpályájukat is.

A dolgozat gerincét a délvidéki magyarság politikai szervezkedésének a bemutatása képezi.

Mint látni fogjuk, nemcsak az impériumváltás, a Délvidék elcsatolása, de az öszirózsás forradalom, illetve a Tanácsköztársaság, majd az azt követő ellenforradalom délvidéki magyarokra gyakorolt, jórészt még feldolgozatlan politikai, ideológiai hatása egyre sürgetőbben vetette fel a magyar közösségen belül már korábban is meglévő régi, illetve a fent említett események által kiváltott újabb keletű ideológiai különbségek háttérbe szorításának szükségességét. Ezzel kapcsolatban arra próbáltam választ adni, hogy a fenti események milyen hatással voltak a magyar értelmiség gondolkodására, a lezáratlan közelmúlt sérelmei miatt és hogyan hatottak e kisebbségi magyar közösség megmaradására, s egyben újra formálódó elitjére.

A köztudatból az elmúlt csaknem száz esztendő szinte teljesen kitorölte, hogy a kisebbségi sorba került délvidéki magyarság első programadása nem alapvetően a térség politikai múltjához, a megyeiséghez, a privilégiumaihoz görcsösen ragaszkodó – és éppen ezért a régi rend visszaállításában érdekelt – hagyományos elitekhez köthető, hanem ellenkezőleg: az általuk oly sokat bírált, sőt megvetett polgári radikális, liberális, baloldali értelmiséghez. Elsősorban ahhoz a Jászi Oszkárhoz és a Huszadik Század folyóirat köré csoportosult liberális réteghez, amelyik 1907-ben megfogalmazta a polgári radikalizmus eszmei- és politikai tanát.

Jászi Oszkár 1921 végi programadását követően a kisebbségi sors lehetőségeihez alkalmazkodó első téziseket és programpontokat komoly belső vívódások, egymásnak feszülések és konfliktusok árán a Jászi tanítvány és októbriista emigráns, az egykori szegedi főispán Dettre János, illetve a Pancsován élő Grábel László ügyvéd dolgozta ki.

A programadó írás ismertetését követően bemutatom az erre adott első reakciókat. Megvizsgálom a kisebbségi szervezkedés lehetséges mozgásterét, a Jászi-féle koncepció hatását mind a magyar, mind pedig a szerb politikai körökre, majd részletezem Dettre János és Grábel László erre adott reflexióit is. Értekezésem nekik – Dettre Jánosnak és Grábel Lászlónak -- is emléket kíván állítani. Látni fogjuk, hogy a nevükhöz nem csak a magyar szervezkedés szükségességének, lehetséges irányvonalának a kijelölése köthető, hanem a pártprogram kidolgozása is.

A kor átalakuló világképe, az új állam magyarokra gyakorolt negatív politikai, kulturális és társadalmi hatásai, az ezek nyomán keletkező feszítő és megoldatlan kérdések többszörösen is összetetté tették a kisebbség helyzetét.

Megítélésem szerint a húszas évek elején szerveződő magyar kisebbségi politizálás egyik belső – magyar-magyar -- kulcskérdése a különböző társadalmi osztályok, elsősorban az értelmiségen és a középosztályon belüli meglévő ideológiai és társadalmi feszültségek feloldása volt. A kérdés megválaszolását nehezítette az új állam kisebbségi politikájának a kettőssége is, amely az osztályjellegű ellentéteken túl, sokszor egyenesen sovinszta, nem egy esetben pedig szélsőséges szerb nacionalista megnyilvánulásokkal lehetetlenítette el a közösség politikai eszmélését. Mint látni fogjuk, e kettős szorításban született meg a Dettre János által felvetett, majd a Grábel László által kidolgozott -- az osztályelnyomással szembeni osztályharc és a nacionalista elnyomással szembeni öntudatos kisebbségi magyar küzdelem kettős tana.

Dettrét és Grábelt többször szólaltatom meg személyesen, de a teljes kép bemutatásának a szándékával helyt adok az akkori szerb politikai közélet szereplőinek is. Teszem ezt azzal a szándékkal, hogy a kor közszellemét a mai olvasó számára minél jobban érthetővé, meg- és átélhetővé tegyem.

A magyar közösségen belüli belső konfliktusok taglalása során elsősorban a kényszerpálya adta krízishelyzetekre, az alkalmazkodási kényszer feszítőerejére és a megadott válaszok értékelésére helyezem a hangsúlyt.

Bár tisztában vagyok a politikatörténeti megközelítés buktatóival, az eszmetörténeten túl igyekeztem olyan adatokkal bővíteni és kiegészíteni a korszakról rendelkezésünkre álló ismereteket, amelyek meghatározták az akkor élők mindennapjait. A történetírás számára egyes részleteiben már ismert Varga György és társai elleni koncepció peren túl kitértem a többi hasonló perre, részletesen foglalkozom a Demokrata Párt félkatonai rohamosztagával, az Orjuna-val, illetve az 1923-as választások magyar vonatkozású eseményeivel.

Mindeközben igyekeztem kikerülni a kisebbségi történetírás alapvető buktatóját, a sérelmi attitűdöt. Sokszor nehéz terepen járva, mert a Szabadkán fellelhető levéltári források meglehetősen hiányosak. Nagy részük az 1944-es szövetséges bombázások során égett el, másik részük a miloševići időszakban, 1994-1995-ben került megsemmisítésre.

A dolgozat megírásakor a téma szempontjából releváns magyar, szerb, horvát, illetve angolszász szakirodalomra támaszkodtam. Az értekezés alapvető forrásbázisát a korban liberálisnak tekinthető Bács megyei Napló 1921-1923 között megjelent számai, a korszak egyéb szerb és magyar sajtója, illetve a Szabadkai Levéltár forrásai képezik. A levéltári kutatás elsősorban a városi közigazgatás (Gradsko poglavarstvo 1918-1941) F:47-es fondjára fókuszált. Ezen belül részletesen átnéztem a főispáni- és a polgármesteri hivatal, illetve a közjegyző és a

városi rendőrkapitány iratállományát. Terjedelmében kisebb, de a dolgozat szempontjából sok fontos információt tartalmaz a Körzeti Bíróság (Okružni Sud Subotica (1919-1941)) F:045-ös állománya. Itt elsősorban a különböző államellenes bűncselekmények, kémpercek peranyagát, az ítéletek végrehajtásával kapcsolatos anyagokat kutattam.

A sajtó tekintetében, a Bácsmegyei Naplón túl, Szabadkáról a Magyar Párt későbbi szócsövét, a Hírlapot, az itteni bunyevácok és horvátok álláspontját közvetítő, többször erősen nacionalista hangnemet megütő Bačvanint és a Nevent kutattam. Becskerekről az elsősorban irodalmi tartalmú Fáklyát, Versecről a Radikális Párthoz közel álló Vojvodinát, Újvidékről a katolikus és egyben erősen jobboldali magyar Délbácskát, illetve a Dobroslav Jevđević által szerkesztett, a jugoszláv ideológia egyik szócsövének számító Vidovdant.

Törekedtem a belgrádi lapok szemlészésére, illetve egy-egy specifikus, a kort és annak közgondolkodását oly jól jellemző írásának az ismertetésére is. A belgrádi lapok közül a mindenkori kormányhoz közel álló Politika,² a Novi List, az ultra konzervatív Pravda, a Stojan Protić által szerkesztett Radikal, a Radikális Párt hivatalos lapjának számító Samouprava, illetve az ugyancsak radikális párti Tribuna, és a Vreme, valamint az SzHSz állam Hivatalos Közlönyére támaszkodtam. Az 1923-as választások nemzetközi visszhangját a világhálón elérhető londoni Time révén tekintetem át.

² A Politika 1904-1941 közötti számai az interneten is olvashatóak a Szerb Nemzeti Könyvtár honlapján: <http://scr.digital.nb.rs/collection/politika> (Letöltés ideje: 2012. február 9, 16:45.)

1. A téma historiográfiája

Az 1918-ban formálódó új délszláv állam civilizációs, strukturális és történelmi vonatkozásban is egy rendkívül heterogén államnak számított. A különböző népek eltérő vallási, kulturális és államberendezkedési keretek között éltek az évszázadok során. Mindez magával hozta azt a rendkívül bonyolult és instabil politikai keretet és szerkezetet, amely az állam egészének berendezkedését, működését, illetve a belső feszültségeket és konfliktusokat generálta.

Az elmúlt évtizedekben a történészek a részterületek, de az összefoglaló tanulmányok keretén belül is sokat foglalkoztak e kérdéskörrel.

Számos átfogó tanulmány jelent meg a *délszláv térség történetéről*, amelyek az előzményekkel együtt teljes képet adnak a kor politikai-, társadalmi, gazdasági- és diplomáciatörténetéről.

A jugoszláv érában jelent meg, de a mai napig jól használható a szerb történészek által megírt *Istorija Jugoslavije*³ kötet. A közvetlen előzmények vonatkozásába ad részletes betekintést a Dimitrije Đorđević által szerkesztett tanulmánykötet, amelyben feltérképezésre kerülnek az első világháború alatti nagyhatalmi megfontolások, illetve az új állam megalakulásának diplomáciatörténete is.⁴

Külön ki kell emelni Čulinović ma már szinte klasszikusnak számító kétkötetes munkáját.⁵ Témánk szempontjából az első kötet a releváns, amely az SzHSz Királyság megteremtésétől az 1929-es diktatúra bevezetéséig tartó időszakot öleli fel. Čulinović teljes képet fest a politikatörténeti eseményekről, részletes tájékoztatást ad a korabeli politikai pártokról is. Feltűnő azonban, hogy a kisebbségi politikai pártok bemutatása – nála is -- kimaradt a feldolgozásból. Különösen jól használható az SzHSz Királyság alkotmányos kereteit, magát a vidovdani alkotmányt ismertető, illetve az ezzel kapcsolatos megfontolások részletes bemutatása, valamint az 1923-as választásokat taglaló fejezet. Nagy értéket képvisel a szerb-horvát ellentét ok-okozati összefüggéseinek a részletes bemutatása, illetve ezzel kapcsolatban a kisebbségekkel való viszonyrendszer ábrázolása is. Ez utóbbi elsősorban az 1923-as választások kapcsán tartalmaz fontos információikat. Čulinović műve, bár 1961-ben jelent meg, a mai napig nélkülözhetetlen alaplátvány számíthat.

³ Ivan Božić – Sima Čirković – Milorad Ekmečić – Vladimir Dedijer: *Istorija Jugoslavije*. Beograd, 1971.

⁴ Dimitrije Đorđević (szerk.) *Creation of Yugoslavia 1914-1918*. Santa Barbara – Oxford, 1980.

⁵ Ferdo Čulinović: *Jugoslavija između dva rata*. Zagreb, 1961.

Szerb aspektusból friss összefoglalást ad a Momčilo Isič által szerkesztett *Srbi i Jugoslavija*⁶ című mű. Az 1990-es évek közepén jelent meg Vasa Kazimirović: *Srbija i Jugoslavija 1914-1945* munkája.⁷

A négykötetes mű imponáló. Kazimirović vonalvezetésében sajnos tetten érhetőek a kilencvenes években már erőteljes nacionalizmus stílusjegyei: koncepciója a sérelempolitikára épül, a fő hangsúlyt látásmódjában a szerbség szenvedésére helyezi. Ennek tudható be az is, hogy igen egyoldalú szempontból taglalja a magyar-szerb viszonyokat a második kötetben. Ettől függetlenül három fejezetet is hasznosan fel lehet használni. Az első kötetben Nikola Pašić politikai koncepcióját, a második kötetben a szerbiai és jugoszláv belpolitikát taglaló részt. Ezen belül jól lehet hasznosítani a politikai pártok bemutatásáról érkező fejezetet, s külön figyelmet érdemel a politikai élet kulcsfiguráit (Davidović, Pribičević, Radić) bemutató anyag.

A fentiekből látható, hogy az 1945 utáni délszláv történetírás két, jól elhatárolható gondolati síkon közelítette meg a Jugoszláv Királyság történeti feldolgozását. Az 1989-1990-ig terjedő időszak történetírásában Jugoszlávia megalakulását a délszláv nemzeti mozgalmak kiteljesedéseként, csúcspontjaként értelmezték, bár az ország belső gondjait, az eltérő civilizációs kultúrkörből eredő feszültségeket a centralizáció és a decentralizáció prizmáján keresztül vizsgálták.

Ezzel szemben -- elsősorban az 1990-es években --, vagyis a második Jugoszlávia szétesésének időszakában előtérbe került az államalkotó délszláv nemzetek közötti sérelmi politika felnagyítása. Az ebben az időszakban született – elsősorban -- szerb történelmi feldolgozások sokszor a napi politikának alárendelve, meglehetősen kizárólagosan, a szerb szupremácia érvényesítésének elmaradásában, illetve az általuk szükségtelennek vélt kompromisszumokban látja, láttatják az ország belső gondjait, majd végül felbomlását. S, bár a horvát történetírás számbavétele nem képezi értekezésem tárgyát, mégis utalni szeretnék arra, hogy az 1990 utáni horvát történetírás a horvát nemzeti kiteljesedés szempontjából már-már "történelmi balesetként", a horvát nemzeti törekvésekkel szemben alkalmazott permanens szerb agresszió eredményeként láttatja Jugoszlávia megalakulását.

A történelmi feldolgozások és monográfiák kortól és tértől független közös jellemzője viszont, hogy a nemzeti kisebbségek témaköre azokból szinte kivétel nélkül kimaradt.

Néhány mondat erejéig itt szeretnék említést tenni a magyar nyelven megjelent szakirodalomról is. A magyar olvasó számára mindenképpen nagy segítséget nyújt az eligazodásban Barbara Jelavich⁸ kétkötetes műve, mely a kilencvenes években magyar nyelven

⁶ Isič Momčilo (szerk.): *Srbi i Jugoslavija – Država, društvo, politika*. Beograd, 2007.

⁷ Vasa Kazimirović: *Srbija i Jugoslavija 1914-1945*. Kragujevac, 1995. 4. kötet

⁸ Barbara Jelavich: *A Balkán története I-II*. Budapest, 1996.

is megjelent. Tárgyalt korszakunk vonatkozásában a második kötet több fejezete van segítségünkre, elsősorban az előzmények megértése kapcsán. Témám szempontjából külön figyelmet érdemel a második kötetben a nemzeti szerveződés és a belső fejlődés problémáit taglaló rész. Jelavich tömör áttekintést ad a Jugoszláv állam első éveiről, a különböző politikai pártok egymáshoz való viszonyáról is, azonban a magyar kisebbség helyzetét nem tárgyalja.

Ugyancsak jó hasznát vesszük Palotás Emilnek,⁹ a Kelet-Európa történetével foglalkozó összehasonlító munkájában az SzHSz államról szóló fejezetnek, ugyanakkor áttekintés céljából érdemes kézbe venni Juhász József¹⁰ kismonográfiáját és Joseph Rothschild¹¹ kifejezetten politikatörténeti jellegű feldolgozását is.

Magyar nyelvterületen a legfrissebb, a teljességre törekvő munka, Bíró Lászlóé,¹² aki az ország társadalmát, politikai és adminisztratív rendszerét, gazdaságát, mezőgazdaságát és oktatáspolitikáját tárgyalja, elsősorban a legismertebb szerb és horvát történészek munkái alapján – vizsgált korszakunk vonatkozásában a legtöbbször éppen Čulinovićra hivatkozva.

Széles szakirodalma van az *államelmélet*, az *államműködés* és a kor ideológiai vonatkozásait boncolgató tanulmányoknak, amelyek átfogó ismerete a magyar kisebbség vonatkozásában is fontos adatokkal szolgálnak.

Az államberendezkedés és a nacionalizmus kérdéskörét vizsgálta Ivo Banac,¹³ Aleksandar N. Dragnić¹⁴ és Ivo Lederer.¹⁵ Vasa Čubrilović¹⁶ 1958-ban jelentette meg a mai napig nagy hatással bíró tanulmánykötetét, amely a XIX. századi, de a XX. századra is kihatással bíró szerb politikai gondolkodást mutatta be.

E helyen is meg kell említenünk Ferdo Čulinovićot, aki 1954-ben adta ki a Jugoszláv Állam jogtörténetét és annak fejlődését bemutató monográfiáját.¹⁷ Čulinovićnak köszönhetően pontos ismereteink vannak a különböző pártoknak a délszláv állam alkotmányos berendezkedésével kapcsolatos nézeteiről. A szerző a pártok alkotmány-tervezetének ismertetésén túl részletesen bemutatta és elemezte magát a vidovdáni (Vid-napi) alkotmányt is. A néhol dogmatikus megközelítést lefejtve, logikus érvrendszerű és felépítésű, a mai napig jól használható kötet nagy segítséget nyújt az első délszláv állam alkotmányos berendezkedésének megismeréséhez és megértéséhez.

⁹ Palotás Emil: Kelet-Európa története a 20. század első felében. Budapest 2003. 397-427.o.

¹⁰ Juhász József: Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története. Budapest, 1999.

¹¹ Joseph Rothschild: Jugoszlávia története a két világháború között. Szeged, 1996.

¹² Bíró László: A jugoszláv állam 1918-1939. Budapest 2010

¹³ Ivo Banac: The national question in Yugoslavia. Origins, history, politics. Ithaca-London, 1984.

¹⁴ Dragnić N. Alex: The first Yugoslavia. Search for a viable political system. Stanford, 1983.

¹⁵ Ivo J. Lederer: Nationalism and the Yugoslavs, Nationalism in Eastern Europe. Seattle-London, 1969. 398-438.o.

¹⁶ Vasa Čubrilović: Istorija političke misli u Srbiji XIX. veka. Beograd, 1958.

¹⁷ Ferdo Čulinović: Državoppravna Historija Jugoslavenskih Zemalja XIX. i XX. vijeka. Zagreb, 1954.

Dragoslav Janković a világháború első két évét dolgozta fel igen alapos levéltári kutatásokra alapozott munkájában. Janković vizsgálódásának fókuszában Szerbiának a jugoszláv kérdéssel kapcsolatos elképzelései állnak.¹⁸

A szerb-horvát viszonyrendszer és Stjepan Radić politikájának megismeréséhez ad fontos, kiegészítő információkat Dušan Bajagić¹⁹ és Branka Boban.²⁰

A szerb *pártok* egymás közötti felfogásában, illetve a szerb-horvát politikai elit elképzelései vonatkozásában nem csak a kisebbségi kérdés, hanem az egykori Délvidék – a Vajdaság közjogi státusa tekintetében is komoly ellentétek feszültek. Ezzel kapcsolatos ismereteinket bővíthetjük Dragoslav Janković,²¹ Kosta Milutinović,²² Ranko Končar,²³ illetve Lazar Rakić²⁴ feldolgozásaiból. Itt kell megemlíteni két autentikus, a korszakban író szerző nevét is: Vasa Stajićra²⁵ és Jovan Laloševićre²⁶ szeretnék ezzel kapcsolatban utalni.

A Radikális Párt programjáról és a pártfelépítésről ad átfogó képet Gordana Krivokapić Jović,²⁷ illetve Branko Nadveza.²⁸ Jaša Tomić, a Radikális Párt kiemelkedő személyiségének életútját Lazar Rakić dolgozta fel,²⁹ s neki köszönhetően vannak beható ismereteink a Radikális Pártnak, az impériumváltás előtti időszakban a Délvidéken betöltött szerepéről is.³⁰

Rakić, a párt életében fordulópontot jelentő 1902-es évtől tárgyalja annak történetét, a hangsúlyt a párt meghatározó arculatának kialakulására helyezve. A szerző rámutat a radikálisoknak az ellentmondásokkal terhes politikai viszonyrendszerére -- az államhatalommal, a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos álláspontjára is. Bár itt-ott érezhetően kidomborodik a Radikális Pártnak a baloldali ideológiához és a szovjet-oroszországi forradalmakhoz való viszonyrendszerének előtérbe helyezése, ettől függetlenül a szerző egyik fontos megállapítása az a kitétel, miszerint a radikális párt az idő múlásával egyre inkább az opportunisták következetlenség irányába tolódott el.

¹⁸ Dragoslav Janović: Srbija i Jugoslovensko pitanje 1914-1915. Beograd, 1973.

¹⁹ Dušan Bajagić: Stjepan Radić kao ministar prosvete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Tokovi Istorije 4/2006 139-158. o.

²⁰ Branka Boban: Stjepan Radić o odgoju i naobrazbi. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, vol. 34-35-36, Zagreb, 2004. 135-156. o.

²¹ Dragoslav Janković: Srbija i jugoslovensko pitanje 1914–1918. Beograd, 1973.

²² Kosta Milutinović: Vojvodina i stvaranje Jugoslavije. Historijski pregled, br. 3–4., Zagreb, 1961., 200–201. o, U.ő.: Vojvodina između Beograda i Zagreba. Starine, knj. 53., Zagreb, 1966, 341. o.

²³ Ranko Končar: Vasa Stajić és a Vajdaság Szerbiához csatolása 1918-ban. (Csorba Béla fordítása) Létünk, 2008/3, 18-28. o.

²⁴ Lazar Rakić: Vojvodina u vreme stvaranja jugoslovenske države 1918. Beograd, 1988,

²⁵ Vasa Stajić: Moje učešće u jugoslovenskom ujedinjenju. Spomenica oslobođenja Vojvodine 1918. Novi Sad, 1929

²⁶ J. Lalošević: Naše oslobođenje i ujedinjenje. Subotica. 1929.

²⁷ Gordana Krivokapić – Jović: Oklop bez viteza. O socijalnim osnovama i organizacionoj strukturi Narodne radikalne stranke u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918-1929). Beograd, 2002.

²⁸ Branko Nadveza: Srpska Radikalna stranka Milana Stojadinovića. Beograd, 2006.

²⁹ Lazar Rakić: Jaša Tomić (1856-1922). Novi Sad, 1986.

³⁰ Lazar Rakić: Radikalna stranka u Vojvodini 1902-1919. Novi Sad, 1983.

A Demokrata Párt ideológiáját, történelmi háttérével foglalkozott Desimir Tošić.³¹ A kérdéskörben azonban a mai napig a legmeghatározóbb feldolgozás Branislav Gligorijević nevéhez fűződik.³²

Gligorijević terjedelmes munkájában a levéltári kutatásokon túl a korabeli sajtó feltérképezése alapján írta meg a Demokrata Párt történetét az 1929-es királyi diktatúra bevezetéséig. A párt ideológiájának ismertetése, a demokratáknak a kommunistákhoz való viszonyrendszerének feltárása, a pártnak az alkotmányozási folyamatokban betöltött szerepe, a radikális-demokrata szembenállás részletes bemutatása, illetve a Demokrata Párt és a Horvát-Blokk közötti tárgyalások ismertetése csak néhány azon fejezetek közül, amelyek a korral foglalkozó számára lehetővé teszi az igen összetett – akkori -- politikai területen az eligazodást. Tegyük hozzá, Gligorijević ebben a munkájában fontos adatokat közöl a tárgyunk szempontjából jelentős szerepet játszó Orjuna mozgalomról is.

A jugoszlavizmus ideológiájával Branislav Gligorijević más tanulmányában is foglalkozott.³³ Rajta kívül ezt a témát dolgozta fel Nikola Žutić,³⁴ John R. Lampe³⁵ és Dejan Djokić is.³⁶ Ezen szerzők az egész huszadik század vonatkozásában vizsgálták ezt a kérdéskört. A jugoszláv ideológiáról jelentetett meg fontos tanulmányokat Jovo Bakić is.³⁷

A magyar közösség vonatkozásában fontos a Stojan Protić által javasolt államberendezkedés vizsgálatának a kérdésköre, amelyet Čulinović már említett művén túl Olga Popovićnak³⁸ köszönhetően ismerhetünk teljességében. Ennél a témakörnél is meg kell említenünk Branislav Gligorijević nevét, akinek köszönhetően egyrészt a parlamentáris időszak államberendezkedését.³⁹ illetve a parlamenti pártok működését, alapvető célkitűzéseiket, egymással való viszonyrendszerüket ismerhetjük meg.⁴⁰

A Kommunista Párt történetét, ideológiáját, illetve a Vajdaság területére vonatkozó baloldali, kommunista ismereteinket Danilo Kecić-től származnak.⁴¹ Kecić kötete fontos dokumentumok sokaságát dolgozta fel: a városok és megyei bizottságok jegyzőkönyveit, a szakszervezeti és munkás-sajtót, emlék- és kéziratokat, valamint a polgári katonai szervek levéltári anyagait.

³¹ Desimir Tošić: *Demokratska stranka 1920-1941*. Beograd, 2006.

³² Branislav Gligorijević: *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca*. Beograd, 1970.

³³ Branislav Gligorijević: *Jugoslovenstvo između dva rata*. *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1986/1-4, 71 -97 o.

³⁴ Nikola Žutić: *Ideologija jugoslovenstva i njeno raspadanje (1929-1939)*. *Istorijski Glasnik*, 1988/1-2. 63 – 91 o.

³⁵ John R. Lampe: *Yugoslavia as History: Twice there was a country* (second edition). Cambridge, 2000.

³⁶ Dejan Djokić (szerk): *Yugoslavism. History of a failed idea 1918-1992*. London, 2003.

³⁷ Jovo Bakić: *Ideologija jugoslovenstva: realno jugoslovenstvo 1904-1918*. *Nova srpska politička misao*, 2000, vol. 7, br. 1-2. 285 o.-315 o. és U.ö.: *Istraživački pristupi ideologijama jugoslovenstva*. *Srpska politička misao*, 1998, vol. 5, br. 1-4, 79 o. -112 o.

³⁸ Olga Popović: *Stojan Protić i ustavno rešenje nacionalnog pitanja u Kraljevini SHS*. Beograd, 1988.

³⁹ Branislav Gligorijević: *Parlamentarni sistem u Kraljevini SHS. 1919-1929*, Beograd, 1973.

⁴⁰ Branislav Gligorijević: *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji – 1919-1929*. Beograd, 1979.

⁴¹ Danilo Kecić: *Osztályharcok Vajdaságban*. Újvidék, 1980.

Fontos megállapítása a szerzőnek, hogy 1919-ben a Vajdaság területén tevékenykedő kommunista és szociáldemokrata erőkön kívül maguk a szocialisták is folyamatos kapcsolatot tartottak fenn Budapesttel. A szerző a nemzetiségi kérdéssel, a bánási eseményekkel – dr. Róth szerepével – is foglalkozott, s külön figyelmet szentelt az 1919-1920 közötti időszak magyarelles kilengéseire is. Ha figyelembe vesszük a tanulmány kiadásának időpontját, ki kell emelnünk Kecic azon megállapítását is, amely szakított az addigi hivatalos állásponttal. Az 1919-1920-as megmozdulásokat ugyanis nemzeti és antimilitarista, s nem pedig kommunista jellegű eseményekként értékelte. Kecic egyébként, a vasutasok sztrájkjával is foglalkozott.

Az unitárius és a föderális államkép kérdésköréről többek között Dragoslav Janković,⁴² illetve Ljubomir Antić⁴³ tanulmányaiból tájékozódhatunk. A jugoszláv ideológiát megtestesítő Orjuna szervezet Branislav Gligorijević⁴⁴ úttörő tanulmányát követően az utóbbi időben került a vizsgálódás fókuszába: Ivan J. Bošković⁴⁵ az Orjuna ideológiáját térképezte fel, míg Stevo Djurašić az Orjuna vajdasági részlegéről is ad átfogó ismereteket.⁴⁶ Tegyük hozzá: Djurašević elsősorban horvát szempontból vizsgálta az Orjunát, így dolgozatát Gligorijević tanulmányának ismeretében, annak fontos kiegészítőjeként tudjuk használni.

Szűkebb témám vonatkozásában elsőként Csuka János nevét kell megemlítenem, aki a szemtanú előnyével, az akkori lapok feldolgozásával – kronológiai sorrendben -- írta meg a délvidéki magyarság történetét, elsősorban a Hírlapra támaszkodva. Csuka akár memoárként is értelmezhető feldolgozása érezhetően a sérelmi politizálás jegyében, több fontos, a korban tabula rasa-nak számító kérdés elhallgatásával íródott meg. Ettől függetlenül, adatainak mennyisége, az események rekonstrukciójának olvashatósága vitathatatlanul a téma első, legfontosabb ilyen típusú alapműve. Visszaemlékezéseit a második világháború éveiben vetette papírra, de a nyomtatott példányra egészen 1995-ig várni kellett.⁴⁷

A második világháború alatt (a kiadás éve sajnos nem került feltüntetésre) a szabadkai Minerva nyomdában a szerző magánkiadásaként jelentette meg Csuka Kisebbségi sorsban címmel kétkötetes munkáját.⁴⁸ Az első kötetben tanulmányok és kritikák találhatók, míg a második kötet a szerző verseit tartalmazza. A tanulmányok és a kritikák elsősorban a

⁴² Dragoslav Janković: Oko unitarnog ili federativnog uređaja prve zajedničke jugoslovenske države, Stvaranje Jugoslovenske države (Nikola Popović szerk.). Beograd, 1983. 383-392. o.

⁴³ Ljubomir Antić: nacionalne ideologije jugoslovenstva kod hrvata u dvadesetom stoljeću, Hrvatska politika u XX. stoljeću (Ljubomir Antić szerk.). Zagreb, 2006. 35-69. o.

⁴⁴ Branislav Gligorijević: Organizacija Jugoslovenskih nacionalista (Orjuna). Istorija XX. veka, Zbornik radova 5, Beograd (Belgrád), 1963. 315–393 o.

⁴⁵ Ivan Bošković: Orjuna – ideologija i kniževnost. Zagreb, 2006.

⁴⁶ Stevo Djurašević: Fascism in Central Europe: The Organisation of the Yugoslav Nationalists – Orjuna 1921-1929. Submitted to Central European University, History Department, letölthető: http://www.etd.ceu.hu/2007/djuraskovic_stevo.pdf (letöltés ideje: 2010. december 2, 17:47)

⁴⁷ Csuka János: A délvidéki magyarság története 1918-1941. Budapest, 1995.

⁴⁸ Csuka János: Kisebbségi Sorsban. A délvidéki magyarság húsz éve. Minerva, Szabadka, ?. A kötetet 1996-ban is kiadták Csuka János: Kisebbségi Sorsban. A délvidéki magyarság húsz éve (1920-1940). Budapest, 1996.

szociográfia szempontjából térképezik fel a korabeli állapotokat, képet kapunk belőle többek között az agrárreformról és a magyar munkás élet- és bérviszonyairól is.

Mészáros Sándor⁴⁹ -- a modern kori szakmai követelményeknek is megfelelően -- az újvidéki Vajdasági Levéltár forrásait és a Bácsmezei Napló korabeli számainak feldolgozva írta meg monográfiáját, a magyarság politikai, szociális, kulturális, gazdasági történetét helyezve a fókuszba.

A szerző részleteiben menően ismerteti a belgrádi hatalmi körök nagyszerb politikájának lényegét, bemutatja a magyarok társadalmi, szociális rétegződését, s aránylag nagy fejezetet szentel a munkásmozgalom kérdésének is. A pártprogram ismertetésén túl igyekeznek megfesteni a magyarság kulturális életét, foglalkozik a jugoszláv-magyar diplomáciai kapcsolatokkal is. A téma taglalásának keretei és a megjelenés időpontja (1981) azonban nem tették lehetővé egy-egy rész kérdésnek a tartalmibb, bővebb kibontását. Ettől függetlenül, a téma egyik legfontosabb alpművének számít a mai napig. Mészáros jelentőségét emeli az is, hogy ez volt az első, szerb nyelven megjelent, a magyar kisebbséggel foglalkozó átfogó monográfia.

A délvidéki magyarok 1918 és 1947 közötti történetét elsőként A. Sajti Enikő dolgozta fel monografikusan.⁵⁰ Tanulmányainak, feldolgozásainak átfogó ismerete nemcsak a témában való eligazodás, hanem annak megértése kapcsán is elengedhetetlen. Következtetései mellett külön figyelemre méltóak levéltári kutatásai, melyeknek köszönhetően az események ok-okozati rendszerére is teljes rálátást kaphatunk, mivel a tárgyalt korszakot a két ország kapcsolatainak tengelyében helyezi el.

Bárdi Nándor, Fedinec Csilla és Szarka László szerkesztésében jelent meg a *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században* című tanulmánykötet,⁵¹ amelyben a szerzők társadalom-, politika-, gazdaság- és művelődéstörténeti szempontok szerint vizsgálják meg a kisebbségi sorba került magyar közösségek kilenc évtizedes alakulását.

A kronológiai sorrendben közölt feldolgozások nagy előnye, hogy az olvasó egy kötetben követheti végig a kárpát-medencei magyar kisebbségek életének jelentős eseményeit, évfordulóit, de ugyanakkor átfogó képet kaphat belőle a kisebbségi magyar intézményrendszeréről is. Külön ki kell emelni Bárdi Nándornak a revíziós politikát, míg Eiler Ferencnek a népszövetségi kisebbségvédelmi rendszer működését feldolgozó tanulmányát. A két

⁴⁹ Šandor Mesaroš: Položaj mađara u Vojvodini 1918-1929. Novi Sad, 1981.

⁵⁰ A. Sajti Enikő munkássága a korszak egészét (1918-1947) érinti. E helyen csak a vizsgált korszakunkat is érintő (1921-1923) írásait soroljuk fel. A. Sajti Enikő: Jugoszlávia 1918-1941. Dokumentumok. Szeged, 1989. U. ö.: Hungarians in the Vojvodina 1918-1947, New York, 2003. U. ö.: Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918-194. Budapest, 2004 U. ö.: Büntudat és győztes fölény – Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok. Szeged, 2010. (Ez utóbbiban A. Sajti különböző folyóiratokban közölt tanulmányainak gyűjteménye található.)

⁵¹ Bárdi Nándor - Fedinec Csilla - Szarka László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Budapest, 2008.

világháború közötti délvidéki magyar kisebbségről a kötetben A. Sajti Enikő írt tanulmányokat (A Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került magyarok (1918–1921), A jugoszláviai magyarok a két világháború között).

Bárdi Nándor a kisebbségi magyar közösségekkel kapcsolatos politikát külön is megvizsgálta.⁵² Fókuszában a politikai-hatalmi érdekeknek a kulturális adottságok melletti vizsgálata állt. A szerző ugyanakkor szakaszolta az impériumváltást követő magyar kisebbségi politikai szervezkedéseket is. Jugoszlávia vonatkozásában például annak a meglátásának ad hangot, hogy a pártszervezés az 1918 előtti helyi politikusokhoz köthető. Mint azt a disszertációmban is látni fogjuk -- elsősorban 1921-1923 között a pártszervezésben és annak szellemi előkészítésben – nagy súllyal és szereppel bírt az októbrista emigráció, illetve a Jászi Oszkárhoz köthető polgári radikális réteg. Háttérbe szorulásuk csak később, az 1923-as választások után következett be, elsősorban azért mert az emigránsok egy körét az SzHSz Királyság Magyarországgal szemben próbálta fel- és kihasználni.

A magyar kisebbségek helyzetét is érintő több tanulmányt, periodikus számot jelentetett meg a tatabányai Limes tudományos szemle. 2000-ben jelent meg a *Balkán: birodalmak és nemzetek* tematikus száma. Témánk szempontjából ez a kiadás elsősorban az előzmények vonatkozásában – egészen a középkorig visszamenően ad új ismereteket. A 2001-es számból érdemes kiemelni Szilágyi Imre: *Együttélés és konfliktus: szerbek és magyarok a szerb nézetek tükrében*, illetve Sokcsevits Dénes: *A horvátok magyarságképe tanulmányát*. 2002-es év második számában A. Sajti Enikő *Az impériumváltás hatása a délvidéki magyarság társadalomszerkezetéről publikált*. Zeidler Miklós szerkesztésében a *Diktatúrák és autoriter rendszerek a 20. századi Európában* periodikus száma 2003-ban jelent meg. Itt Juhász Józsefnek, a jugoszláv királydiktatúrát bemutató tanulmányát emelném ki. A következő évben a *Városfejlődés „Trianon után”* tematikus számban olvasható Ózer Ágnes Újvidék 1918 utáni fejlődésével kapcsolatos publikációja. Csóti Csaba szerkesztésében 2005-ben *A „trianoni emlékezet” városai* periodikus számában A. Sajti Enikő az 1918-1920-as impériumváltásról értekezik, míg Hornyák Árpád a pécsi impériumváltásokat vizsgálja szerb aspektusból. Ugyanebben az évben jelent meg Szilágyi Imre szerkesztésében a *Nemzeti programok hosszú 19. százada* kiadás is, melyben Bada Zoltán az 1844-es szerb nemzeti memorandumról, annak hatástörténetéről értekezett, Sokcsevits Dénes pedig a Horvát Jogpárt nemzeti ideológiáját vizsgálta meg. Pritz Pál szerkesztésében a Limes 2008-as *Magyarságkép a 20. században* tematikus számban Hornyák Árpád a jugoszláv külpolitikai gondolkodás 1918-1945 közötti magyarságképét mutatta be. Ugyanebben az évben jelent meg a *Balkán* első tematikus száma Seres Attila szerkesztésében, melyben témánk

⁵² Bárdi Nándor: Tény és Való. Pozsony, 2004.

szempontjából igen értékes tanulmányok olvashatóak Hornyák Árpád (A Balkán-összefogás gondolatának történeti fejlődése a 19. század második és a 20. század első felében), Bada Zoltán (Az 1918. évi podgoricai Nagy Nemzetgyűlés és történelmi következményei), Bíró László (A centralista kísérlet: a királyi Jugoszlávia berendezkedése) és Mészáros Zoltán (Jugoszlávia – két állam és két dezintegráció) tollából.

Több, a téma szempontjából jól használható, de mennyiségét tekintve a Limestől jóval kevesebb tanulmány és publikáció jelent meg az újvidéki Létünk folyóiratban is. A 2008-as harmadik szám közölte Csorba Béla fordításában Ranko Končar: *Vasa Stajić és a Vajdaság Szerbiához csatolása 1918-ban* tanulmányát.

Mint azt már fentebb említettem, feltűnő, hogy a szerb történészek az évtizedek folyamán hosszú ideig nem foglalkoztak a kisebbségi kérdéssel. Ha ezt itt-ott meg is tették, akkor elsősorban az albán kisebbséggel kapcsolatban jelentek meg publikációk. E téren – látványos – előrelépés az elmúlt másfél évtizedben következett be.

1997-ben jelent meg Ljubodrag Dimić,⁵³ kikerülhetetlen alapmunkának számító háromkötetes feldolgozása, amely a jugoszláv állam kultúrpolitikájának szemszögéből egyben a kisebbségi kérdést is elemzi.

Dimić monográfiájának igazi értékét a hatalmas munkán és az óriási tényanyag ismertetésén túl az adja, hogy elsőként megtörve a szerb történészek évtizedes hallgatását, harmadik kötetében átfogóan nyúl a kisebbségi kérdésnek egy igen érzékeny területéhez, a kultúrpolitikához.

A bevezetőben azon túl, hogy bemutatja a kisebbségvédelmi szerződések hátterét és a jugoszláv állam kötelezettségvállalásait, Dimić a szerb történészek közül elsőként mondja ki azt, hogy a kisebbségvédelem az SzHSz Királyság egyik alapvető kötelezettségvállalásai közé tartozott.

Dimićnek köszönhetően sok értékes adatot kapunk a témánk szempontjából fontos német kisebbségről, s nem csak annak kulturális életéről, hanem politikai szervezkedéséről, illetve a Kulturbund munkájáról is. A szerző részletesen bemutatja a kultúrpolitikai törvénykezést, s egyben rámutatva úgy Svetozar Pribičević, de Stjepan Radić oktatási miniszterségének a kisebbségekkel szembeni politikájának kettősségére is.

S ha a második kötetben – az oktatási intézményrendszer bemutatása kapcsán -- némi kritikát fogalmazhatunk meg Dimićtyel szemben (a húszas évek feldolgozása ugyanis várat még magára), úgy most egyben fel is kell mentenünk e bírálat egy részétől, s hangsúlyoznunk kell,

⁵³ Ljubodrag Dimić: *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918-1941*. Beograd, 1997.

hogy a harmadik kötetben – a magyar kisebbség esetében mindenképpen – pótolja ezt a hiányosságot.

Dimić, a szerb szerzők közül ugyanis elsőként – igaz szerb nyelven ekkor már Mészáros Sándor megjelentette fentebb említett kétkötetes monográfiáját – részleteiben mutatja be a magyar oktatási rendszer felszámolását, s annak hatását a magyar közösségre. Ettől jóval tovább is ment, amikor a háttérmegfontolásokat is tárgyalva vizsgálja a magyar oktatási rendszer leépítését, s kimutatja azokat a törekvéseket is, amelyek a magyarság és a zsidóság szétválasztását célozták meg. A szerző hitelességét csak erősíti, hogy a levéltári forrásokon túl a képviselőház jegyzőkönyveinek felhasználásával mutatja be az ezzel kapcsolatos vitákat, megfontolásokat, s részletesen tárgyalja a Magyar Párt követeléseit is.

Nebojša Popović,⁵⁴ Pavle Šošberger,⁵⁵ mellett ki kell emelnünk Milan Konjanin⁵⁶ nevét, aki a közelmúltban írta meg az SzHSz állam antiszemitizmusát feldolgozó munkáját. A szabadkai zsidóság történetét a *Rukovet* folyóirat tematikus számában 1994-ben Gottesmann Tibor, Liebmann Emil és Stevan Mačković szerkesztésében dolgozták fel. Külön figyelmet szenteltek a szabadkai zsidóság történetének rövid összefoglalójára, a kiemelkedő szabadkai zsidók portréjának bemutatására, illetve a zsidóságnak a gazdasági- és kulturális életében betöltött szerepére.⁵⁷ A zentai zsidóság történetével pedig Pejin Attila foglalkozott.⁵⁸

A bácskai horvátok és bunyevácokkal Mario Bara tanulmányai voltak segítségemre. A Zágrábi Egyetem egykori végzős hallgatójának két munkája azon túl, hogy bemutatja a bácskai horvátok 1918-1941 közötti történetét, részletekbe menően taglalja a közösség belső megosztottságát, illetve annak politikai aktivitását is.⁵⁹ A bánási románok történetét Gligor Popi⁶⁰ tollából volt alkalmam behatóbban tanulmányozni.

A német nemzeti közösséggel kapcsolatban írt fontos tanulmányokat Zoran Janjetović,⁶¹ s ugyancsak ezzel a kérdéssel foglalkozott 1995-ben Slobodan Maričić.⁶²

⁵⁴ Nebojša Popović: *Jevreji u Srbiji 1918-1941*. Beograd, 1997

⁵⁵ Šošberger Pavle: *Jevreji u Vojvodini -- Kratak pregled istorije vojvodanskih Jevreja*. Novi Sad, 1998.

⁵⁶ Milan Koljanin: *Jevreji i antisemitizam u Kraljevini Jugoslaviji 1918-1941*. Beograd, 2008.

⁵⁷ Tibor Gotesman, dr. Emil Libman, Stevan Mačković (szerk.): *Istorija, Subotičkih jevreja*. *Rukovet*, Subotica, broj 4-5/1994

⁵⁸ Pejin Attila: *A Zentai zsidóság története*. Zenta, 2003.

⁵⁹ Mario Bara: *Drugi preporod bačkih hrvata (1918-1941)*. Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, odsjek povijesti, Zagreb, 2006. U. ö: *Organiziranje i djelovanje hrvatske Seljačke Stranke među nacionalnim manjinama u Baranji, Bačkoj i Banatu do 6.I.1929*. Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, odsjek za povijest, Zagreb, 2007.

⁶⁰ Gligor Popi: *Rumuni u jugoslovenskom banatu između dva rata (1918-1941)*. Novi Sad, 1976. U.ö: *Formiranje, razvoj i delovanje Rumunske stranke (1923-1929)*. *Istraživanja*, 3, 1974, 309-365. o.

⁶¹ Zoran Janjetović: *Vajmarska republika i nemačka manjina u Jugoslaviji*. *Tokovi istorije*, VI, 1-4, 1998, 140-155. o. U.ö.: *Nemci u Vojvodini*, Beograd (Belgrád). 2009. U. ö: *Between Hitler and Tito: the disappearance of the Vojvodina Germans*. Beograd, 2000. U. ö: *The Making of the German Minority in Yugoslavia (1918-1929)*.

<http://www.donauschwabenusa.org/pdf%20forms/Ed%20Gr%C3%BCnwald%20articles/The%20Making%20of%20the%20German%20Minority%20in%20Yugoslavia%201918%201929.pdf> (Letöltés ideje: 2010. március 17, 18:16)

⁶² Slobodan Maričić: *Folksdojčeri u Jugoslaviji*. Zemun, 1995.

Dimić mellett Zoran Janjetović nevét is külön ki kell emelnünk. Először a szerb történeti irodalomban, monografikusan jelentette meg 2005-ben a királyi Jugoszlávia kisebbségpolitikájáról, köztük a délvidéki magyarokról szóló monográfiáját. Munkája értékét emeli, hogy nemcsak hazai (belgrádi, az újvidéki, a pancsovai), de külföldi (az eszéki, a zágrábi és a tübingeni)– levéltárakban is végzett kutatásokat. Magyarországi levéltárakban a szerzőnek sajnos nem volt módja kutatni.⁶³ Janjetović részletesen tárgyalja a kisebbségek számarányát, történelmi múltjukat. A szerző jól ismeri és hasznosítja a vonatkozó szakirodalmat is, a levéltári forrásokon túl többször éppen Dimićre, Mészárosra, az alább ismertetésre kerülő Vinaverre, A. Sajti Enikőre, vagy Gligorijevićre hivatkozva mutatja be a kisebbségi közösségek szociális struktúráját, a gazdasági életben elfoglalt szerepüket, jogi helyzetüket, az iskolapolitikát, de foglalkozik az agrárreformmal, illetve a kisebbségi sajtóval is. Janjetović könyvéből egyértelműen egy intoleráns kisebbségpolitika rajzolódik ki, az időnként kitapintható engedékenység pedig szinte kizárólag az állam külpolitikai megfontolásaiból táplálkozik.

A magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatokat elsőként Vuk Vinaver dolgozta fel.⁶⁴ A szerző elsősorban a kisantant szemszögéből vizsgálódott, hatalmas mennyiségű – a budapesti, prágai és belgrádi -- levéltári források feldolgozásán túl a kor sajtóját is felhasználta monográfiájának megírásához. A magyar-jugoszláv kapcsolatokat vizsgálását az olasz-jugoszláv viszonyrendszer metszetén belül tárgyalta. A szerző sok tényanyagot, fontos részleteket publikált, bizonyos pontoknál azonban úgy stílusában, mint vonalvezetésében – mai szemmel tekintve -- egyoldalúan áll az események ok-okozati rendszerének ismertetéséhez. Ettől függetlenül Vinaver munkájának fontosságát ebben a témában nem lehet megkérdőjelezni, már csak a felhasznált és közölt hatalmas adatmennyiség és információ miatt sem.

Ugyanebben az időszakban kezdett el foglalkozni a kisantanttal Ádám Magda, aki elsőként vizsgálta meg a kisantant és Magyarország két világháború közötti kapcsolatrendszerét. A korban született különböző elképzelések ismertetésén túl a szerző részletesen bemutatja a Magyarországgal kapcsolatos politikájuk alakulását, átértékelését is. Utolsó, a témával foglalkozó monográfiájában az európai nagyhatalmi térben vizsgálja meg a kérdéskört.⁶⁵

A magyar-jugoszláv kapcsolatokat a belgrádi levéltári adatok felhasználásával és kutatásával Hornyák Árpád dolgozta fel. Hornyák tanulmányai a diplomáciatörténeten túl a szerb-magyar kapcsolatok alakulásának figyelemmel követése szempontjából is jól használhatóak.⁶⁶

⁶³ Zoran Janjetović: *Deca Careva, pastorčad kraljeva – Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918-1941*. Beograd, 2005.

⁶⁴ Vuk Vinaver: *Jugoslavija i Mađarska 1918-1933*. Beograd 1971.

⁶⁵ Ádám Magda: *Magyarország és a kisantant a harmincas években*. Budapest, 1968, u.ö.: *A kisantant (1920-1938)*, Budapest, 1981, illetve: *A kisantant és Európa (1920-1929)*. Budapest, 1989.

⁶⁶ Hornyák Árpád: *Magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918-1927*. Újvidék, 2004. U.ö.: *Találkozások-ütközések – Fejezetek a 20 századi magyar-szerb kapcsolatok történetéből*. Pécs, 2010.

A kisebbségvédelmi szerződések nemzetközi hátterének, és a jogi rendelkezések vonatkozásában elsőként Galántai Józsefre utalnék.⁶⁷ Galántainak köszönhetően rálátást kapunk Kelet-Közép-Európa államrendszerének és a nemzeti-kisebbségi viszonyainak átrendeződéséről. A szerző részletesen tárgyalja a kisebbségi kérdéssel kapcsolatos nemzetközi diplomáciai megfontolásokat is. A Jugoszláviával megkötött kisebbségvédelmi szerződés kapcsán bemutatja, hogy a Pašić vezetése alatti kormányok hogyan próbáltak meg kibújni ezen kötelezettségek alól, illetve megismerteti olvasóját a 9-ik cikkkel is, amely a kisebbségek oktatása kapcsán az elemi iskolai rendszer kötelezettségéről szól.

Galántain kívül George Brunner,⁶⁸ Szalayné Sándor Erzsébet,⁶⁹ Romsics Ignác,⁷⁰ Eiler Ferenc,⁷¹ Bárdi Nándor⁷² és Szarka László⁷³ tanulmányai voltak a segítségemre. Ezzel a témakörrel foglalkozott a kortárs Gyöngyösi Dezső is, akinek 1937-ben Zomborban jelent meg a Sorsproblémák című kötete, s melyben a többségi nemzet és a kisebbségek jogi rendszerével, viszonyával foglalkozott.⁷⁴

Lévén, hogy dolgozatom nagy mértékben a korabeli *sajtó* kutatásából állt össze, fontosnak tartottam megismerni a szakirodalom ezzel kapcsolatos eredményeit.

A német sajtó feldolgozása vonatkozásában ismét Zoran Janjetović nevét kell megemlítenünk, aki a német kisebbség sajtóját és kiadványait ismereti meg az érdeklődőkkel.⁷⁵ Bár szorosan nem a témánkhoz köthető, érdemes megemlíteni még Branko Bešlin munkáját is, aki 1933 és 1941 közötti időszak vonatkozásában dolgozta fel a vajdasági német sajtót.⁷⁶ A vajdasági szerb sajtót Dušan Popov térképezte fel a nyolcvanas évek első felében.⁷⁷ A magyar sajtó kapcsán az első átfogó művet Kolozsi Tibor tette le az asztalra. Igaz, Kolozsi a szabadkai

⁶⁷ Galántai József: Trianon és a kisebbségvédelem. A kisebbségvédelem nemzetközi jogrendjének kialakítása 1919-1920. Budapest, 1989.

⁶⁸ Georg Brunner: Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában. Budapest 1995.

⁶⁹ Szalayné Sándor Erzsébet: A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században. Budapest 2003. 79-145 o.

⁷⁰ Romsics Ignác: Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép és Délkelet Európában a 19. és a 20. században. Budapest, 2004. 193-206 o.

⁷¹ Eiler Ferenc: A népszövetségi kisebbségvédelmi rendszer működése az első években Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat, 2008, 60-66 o, ö: A két világháború közötti nemzetközi kisebbségvédelem rendszere. (<http://www.hunsor.se/dosszie/aketvilaghaborukozt.pdf>, letöltés ideje: 2010. március 17, 18:47, illetve: Nemzetközi kisebbségi kongresszusok a két világháború között. Regio, Kisebbség, politika, társadalom 1996. 7. évf. 3.sz. (<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00026/pdf/06.pdf>) Letöltés ideje: 2010. március 17, 18:49

⁷² Bárdi Nándor: Viták, tervek, javaslatok a kisebbségi kérdés kezeléséről Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat, 2008 132-138 o.

⁷³ Szarka László: Nemzetállamok, kisebbségek az 1920-as években Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat 2008, 66-74 o.

⁷⁴ Gyöngyösi Dezső: Sorsproblémák. Sombor, 1937.

⁷⁵ Zoran Janjetović: German minority press and publishing in the inter – war Yugoslavia. (<http://www.drustvosns.org/nemacka%20manjina/janjetovic/Z.%20Janjetovic,%20German%20Minority%20Press%20and%20Publishing%20in%20the%20Inter-War%20Yugoslavia.pdf>) (Letöltés ideje: 2010. március 17, 18:37)

⁷⁶ Branko Bešlin: Vesnik tragedije. Nemačka štampa u Vojvodini 1933-1941. godine. Novi Sad – Sremski Karlovci, 2001.

⁷⁷ Dušan Popov: Srpska štampa u Vojvodini 1918–1941. Novi Sad, 1983.

sajtóra fókuszált, azonban adatainak mennyisége és az információk sokasága miatt ezen a téren kétségkívül az egyik legmeghatározóbb tanulmány.⁷⁸

Az olvasmányos stílusban megírt feldolgozás, amely a magyar sajtón túl a szláv lapokat is bemutatja, a gazdag anyag ismertetésén túl, a kor szemtanújának előnyeit is ötvözi: Kolozsi ugyanis mint fiatal újságíró a harmincas évek végén, a negyvenes években első, vagy másodkézből szerzett információt is megosztja olvasóival. Ennek köszönhető, hogy az itt-ott kényszerből fellelhető, a kiadás időpontjában megkövetelt dogmatikus szemléletmód lefejtése után a mai napig számos olyan fontos és útbaigazító információval szolgál olvasójának a szabadkai sajtó vonatkozásában, amelyeket az idő távlatából már igen nehéz rekonstruálni. Itt kell megemlíteni azt is, hogy Kolozsi volt az első, aki bár csak utalásszerűen, de említést tett Jászi Oszkárnak a magyar kisebbségi politika megszervezésének lehetséges irányvonaláról szóló publicisztikájáról, melyet ezen tanulmányban a későbbiekben részletesen is ismertetni fogok.

Kizárólag egy napilapra, a Dél-Bácska cikkeinek ismertetésére fókuszál Hornyik Miklós⁷⁹ tanulmánya. Elsőként a tudományos élet résztvevői közül felmentette a lapot a tudományosan soha sem, de a közéletben erősen jelenlévő „fasiszta-lap” minősített vádjá alól.

Meg kell említenünk Pejín Attila nevét is, aki a zentai hírlapok történeti bibliográfiáját állította össze,⁸⁰ s neki, illetve Simonyi Mártának köszönhetően⁸¹ átfogó képet kaphatunk az impériumváltást megelőző időszak sajtó-történetének vonatkozásában is.

A *történelmi Délvidék históriája* vonatkozásában, az értekezés korszakhatárát megelőző időszak vonatkozásában is gazdag helytörténeti irodalomra támaszkodhattam. Elsőként Lőrinc Péter (Löbl Árpád) nevét kell megemlítenünk, akinek köszönhetően betekintést nyerhetünk a bácskai politikai élet egyes, személyi aspektusaiba.⁸² Lőrinc elsősorban arra kereste a választ, hogy az általa feldolgozott közéleti személyiségek, politikus-írók (Pataj Sándor, Kalmár Antal, Baloghy Ernő, a körülmények folytán bácskaivá lett Linder Béla, Farahó János és Stauer György) miképpen vélekedtek a századforduló nagy kérdéseiről: a Monarchiáról, a függetlenségi eszméről és az erősödő szocialista mozgalmakról.

Löbl (Lőrinc) Árpád⁸³ kötetében a polgári pártok működését és programját mutatta be. Löbl munkája, akárcsak a – a baloldali és a Kommunista Párt szakirodalmával foglalkozó résznél – a már említett Danilo Kecić és Mészáros Sándor, illetve a szerb politikai pártok kapcsán röviden bemutatott Branislav Gligorijević és Lazar Rakić munkái mellett igen fontos kiegészítéseket ad a

⁷⁸ Kolozsi Tibor: A szabadkai sajtó 1919-1945. Újvidék 1979.

⁷⁹ Hornyik Miklós: A Délbácska története (1920-1929). Újvidék, 1985.

⁸⁰ Pejín Attila: A zentai hírlapok történeti bibliográfiája (1875-1962). Zenta, 2004. (az interneten is olvasható: <http://mek.niif.hu/01800/01856/01856.htm#7> Letöltés ideje: 2010. március 17, 19:21)

⁸¹ Simonyi Mária: A magyar politikai sajtó története 1918-ig a mai Vajdaság területén. Tóthfalu, 2003.

⁸² Lőrinc Péter: Bácskai polgári politikai elmélet (1880-1920). Szabadka 1976.

⁸³ Arpad Lebl: Građanske partije u Vojvodini 1887-1918. Novi Sad, 1979.

magyar-szerb viszony megértéséhez. Lőbl a szerb polgári pártok – a radikálisok és a demokraták bemutatásán túl megvizsgálja azoknak a magyar politikai opciókhoz való viszonyát is, külön figyelmet szentelve e kérdéskör kapcsán Jászi Oszkárnak és Justh Gyulának.

Zenta politikai életénél újra Pejin Attila nevét kell említenünk.⁸⁴ Tanulmánya bár az 1945-ig terjedő időszakot dolgozta fel, a mi vonatkozásunkban elsősorban az előzmények tekintetében használható, mivel a vizsgált korszakunkkal kapcsolatban kevés információt közöl.

Petkovics Kálmán 1970-ben megjelent rövid tanulmánya – a dogmatikus megközelítés kiszűrése mellett -- az 1920 tavaszán Szabadkán zajlott vasutas-lázadás történetét ismerteti meg az olvasóval.⁸⁵ Kecítyel ellentétben Petkovics nem vett tudomást az 1918-1920 közötti időszak súlyos nemzetiségi kérdéseiről, kizárólag a kommunista ideológia alapján tárgyalja és ismerteti az eseményeket.

Vizsgált korunk egyik fontos szereplőjének, *Dettre Jánosnak* az életéről több feldolgozás, tanulmány, illetve visszaemlékezés is készült. Ez utóbbi Berey Géza⁸⁶ révén, míg Dettre vajdasági tartózkodását Dévavári Dér Zoltán⁸⁷ dolgozta fel. Ruszoly József⁸⁸ a Dettre életút egészéről írt kiváló tanulmányt.

Bár disszertációmiban csak pár mondat erejéig emlékezem meg Balázs G. Árpád festőművészről, ettől függetlenül 1969-ben írt önéletrajza más vonatkozásokban is hasznosan forgatható.⁸⁹

Röviden ki kell térnünk a korszak *magyar kulturális életének* egy-egy szegmentumát vizsgáló feldolgozásokra is. Kenyeres Kovács Márta Arnold György, Gaál Ferenc és Lányi Ernő munkásságát dolgozta fel,⁹⁰ Pekár Tibor a szabadkai Dalárda történetét és a szabadkai zeneművészetet,⁹¹ míg Káich Katalinnak köszönhetően a szabad líceumok itteni vonatkozásait ismerhetjük meg.⁹²

A dolgozatban szereplő nevek és életrajzok tekintetében Kalapis Zoltán háromkötetes – de sajnos még így sem teljes – összeállítására támaszkodtam.⁹³ A közelmúltban jelent meg Mák

⁸⁴ Pejin Attila: Zenta politikai élete (1867-1945). Zenta, 2005.

⁸⁵ Petkovics Kálmán: A tizenhét nyárfá, Szabadka. 1970. (Petkovics e feldolgozása, három másik tanulmány keretében 1982-ben az újvidéki Fórum kiadásában is megjelent.)

⁸⁶ Berey Géza: Hitler-Alle. Budapest, 1979.

⁸⁷ Dettre János: Új partok felé. Szabadka, 1979. 181-249 o.

⁸⁸ Ruszoly József: Dettre János és kora. Szeged, 1994.

⁸⁹ Balázs G. Árpád: Bolyongó paletta. Szabadka, 1969.

⁹⁰ Kenyeres Kovács Márta: Régi nóta, híres nóta... Szabadka, 1976.

⁹¹ Pekár Tibor: A szabadkai dalegyesület története. Szabadka, 2009. U.ö.: A zenekari muzsikálás kétszáz éve (1803-2003) Szabadkán. Szabadka, 2005.

⁹² Káich Katalin: Szabad Líceumok Bácskában és Bánátban. Újvidék, 1979.

⁹³ Kalapis Zoltán: Életrajzi kalauz I-II-III. Újvidék, 2002, 2003.

Ferenc délvidéki bibliográfiája, amely a Vajdaságon túl a muravidéki, horvátországi, a Bánság romániai részével kapcsolatban ad fontos adatokat, forrásokat.⁹⁴

A Bácsmegyei Naplóval kapcsolatban, a szerkesztőség tagjairól szerezhettünk fontos információkat a Dettre János által szerkesztett, s 1924-ben megjelent jubiláris almanachból.⁹⁵

Dolgozatomban az eddig megismert szakirodalom felhasználásán, illetve azoknak új adatokkal történő kiegészítésén túl elsősorban azokra a szellemi vitákra és áramlatokra kívántam fókuszálni, melyek – mint ahogyan arra már a bevezetőben is utaltam -- a kisebbségi kiütkeresés és szervezkedés lehetséges alternatíváit próbálták felvázolni.

Vizsgálódásom egyik központi eleme a formálódó Magyar Párt politikai programjának meghatározására irányuló, illetve az azt megelőző elméleti viták bemutatása volt. Igyekeztem rámutatni arra, hogy e területen a kisebbségi magyar politizálás elsősorban a különböző magyar társadalmi osztályok közötti ellentétek feloldására és a mind szorongatóbb államhatalmi intézkedések kivédésére tett kísérletet.

⁹⁴ Mák Ferenc: A délvidéki magyarság válogatott történeti és honismereti bibliográfiája, Újvidék. 2008.

⁹⁵ Dettre János (szerk.): Huszonöt esztendő A Bácsmegyei Napló jubiláris almanachja 1924. Subotica, 1924.

2. Impériumváltás

2.1. A Monarchia éveiben

Magának a Délvidéknek, mint földrajzi fogalomnak, a magyar közgondolkodásban többes értelmezése van. A tágabb fogalom az 1886-os megyék alapján Bács-Bodrog, Torontál, Temes és Krassó-Szörény, illetve Csongrád, Csanád és Arad vármegyék déli részeit foglalja magába. Ezeket a területeket az 1920-as trianoni békeszerződésben Magyarország, Románia és Jugoszlávia között osztották fel. A szűkebb, a közgondolkodásban a mai napig erőteljesen jelenlévő értelmezés – Horvátországot leszámítva -- a Jugoszláviához csatolt valamennyi egykori magyar területet, tehát: a Bácskát, Bánátot, Szerémséget, Baranyát és a Muraközt érti alatta.

A köznyelv sokszor – tévesen -- hajlamos kiegyenlíteni, egymás szinonimájaként használni a Délvidék és a Vajdaság fogalmát. Az 1918-ban megkezdődött, s 1920-ban véglegessé vált impériumváltások előtt a Vajdaság, mint közigazgatási- és területi egység -- leszámítva a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság 1848-1860-ig terjedő rövid időszakát -- ugyanis nem létezett. A Vajdaság, mint 1920-ban létrejött új közigazgatási egység a Magyarországtól elcsatolt Bánság nyugati felét (Bánátot), a Bácskát és a baranyai-háromszöget ölelte fel. A második világháborút követően, 1945 után létrehozott Vajdaság Autonóm Tartomány már nem foglalta magába az időközben Horvátországhoz csatolt baranyai-háromszöget, viszont ekkor lett a része a mai Szerémség.

A volt Torontál vármegye nyugati fele, a Bánát, képezte 9344 négyzetkilométerével az 1920-ban létrejött Vajdaságon belül a legnagyobb területi egységet. A Bácska, az egykori Zombor székhelyű Bács-Bodrog vármegye 2/3 részét felölelő területén fekszik, s 8669 négyzetkilométerrel vált az 1918-1920-ban megszületett Vajdaság részévé. A baranyai-háromszög a mai napig, a történelmi Baranya megyének a Dráva és a Duna összefolyása által határolt 1213 négyzetkilométerre kiterjedő területe.

Közigazgatásilag ugyan nem tartozott a Vajdasághoz, de számottevő magyar élt az egykori Zala és Vas vármegye 940 négyzetkilométert felölelő, Murántúlnak (Prekmurje) nevezett délnyugati területén, illetve a 795 négyzetkilométernyi Muraközben is.

A dolgozatomban a Délvidék, illetve a Vajdaság fogalmát a fent értelmezett kettős koordináta-rendszerben használom.

Az 1910-es magyar népszámlálási adatok szerint a Horvátország és Szlavónia nélküli történelmi Magyarországtól az SzHSz Királysághoz csatolt 20 551 négyzetkilométer 1 509 295

lakosának 30, 3% volt magyar.

A Murántúl 91 436 lakosa közül 73,1%-a vendnek, 22,3%-a magyarnak vallotta magát. A Muraközben 91,1%-ot tett ki a horvátok számaránya.

Jóval tarkább etnikai viszonyok uralkodtak az 50 797 fő által lakott ún. baranyai háromszögben. Az itt élő lakosság 27,5%-a német volt, a horvátok és a magyarok egyaránt a terület 19,6%-át, míg a szerbek a lakosság 11,9%-át tették ki. Az egykori Torontál vármegye nyugati területén, a Bánátban élő 572 771 lakosság 54,3 %-a német, magyar és román nemzetiségű volt. A szlávok, elsősorban a szerbek aránya 43,9%-ot tett ki. A Bácska 697 101 lakosának 41,8%-a magyar volt, 23,2 %-a német. A szerbek és a horvátok a lakosság 27,5%-át képezték.⁹⁶

Az SzHSz állam fennhatósága alá a Bácskában 310 490, a Bánátban 112 783, Baranyában 19 733, Horvátország-Szlavóniában 105 000, a Murán túl 29 543 magyar került. Összesítve: 577 549-en. A magyar anyanyelvűek száma ettől nagyobb volt, ugyanis a Bácskában 18 000, főleg magyar anyanyelvű zsidó, a Bánátban pedig 21 000, túlnyomóan magyar, illetve német anyanyelvű zsidó is élt.⁹⁷

Ami a *városokat* illeti, az 1910-es népszámlálás alapján Újvidéken a lakosság 39,7%-a volt magyar anyanyelvű. Temerinben a magyarok aránya 97,2% volt. Az egykori megyeszékhelyen, Zomborban a lakosság 32,9%-a vallotta magát magyarnak. A közép-bácskai Kúlán 40,3%-a, míg Szabadkán a magyarok az ott élők a lakosság 58,7%-át tették ki. A Tisza-menti Kanizsán 97,9%, Zentán 91,7%, míg Óbecsén 64,5% volt a magyarok aránya. Topolya lakosságának 98,9%-a vallotta magát magyarnak. A bánási Törökkanizsán a magyarok számaránya az össznépelességen belül 61,0% volt, Törökbecsén 45,1%-ot, Nagybecskereken pedig 42,1%-ot tett ki.⁹⁸

Mint a fentiekből is látható, az impériumváltás előtt, a „boldog békeidőkben”, a prosperitás időszakában a gondtalan jóléttel és gazdagsággal összefonódott Délvidék nemzetiségi területnek számított. Az adatok tanulsága szerint azonban itt is, akárcsak a történelmi magyar állam területén máshol is, előrehaladott állapotban volt a magyarság javára történő asszimiláció. Míg a Bácskában és a Bánátban a magyarok részesedése az össznépelességben 1890-ben 25,6%-ot (423 431 fő) tett ki, két évtizeddel később, 1910-ben az arányuk már meghaladta a 29,6% -ot (571 883 fő).

Az asszimiláció másik fokmérője az állami keretek közé való teljes beilleszkedést és ezzel az érvényesülést is biztosító magyar nyelv ismerete volt. Bár a kétnyelvűség a kiegyezést követő időszakot mindvégig végigkísérte, a magyar nyelv térhódítása gyorsan terjedt. Míg 1890-ben a

⁹⁶ A. Sajti Enikő: Büntudat és győztes fölény, Szeged, 2010, 47. o.

⁹⁷ Mirnics Károly: A magyarság demográfiai helyzete a Délvidéken a trianoni döntés nyomán (http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2000_02/cikk.php?id=245, letöltés ideje: 2011. december 28, 14:42.)

⁹⁸ U.o.

Bácskában és a Bánságban az össznépeség 33,4%-a (571 741 fő) beszélt magyarul, addig ez az arány 1910-re már 45,6%-ra (882 905 fő) nőtt. A városokban az arány a századfordulón ennél is nagyobb volt: a nem magyar népesség 64%-a tudott magyarul.

A különböző nemzetek között a magyar nyelv ismeretének tekintetében azonban nagy szórások voltak. Az 1910-es népszámlálási adatok szerint a bácskai németek jelentős része (74 000 fő) anyanyelvi szinten beszélte a magyar nyelvet, mentalitásában is szorosan kötődött a magyar közösséghez. Szabadkán a németek 74,5%-a, Zomborban 62,8%-a, Újvidéken 56,1%-a, Becskerekén 49,8%-a, Nagykikindán 47,1%-a, Fehértemplomon 46,4%-a, Pancsován 29,8%-a, Versecen 23,8%-a beszélt magyarul.⁹⁹

Ugyancsak előrehaladott állapotban volt a bácskai horvátoknál és a bunyevácoknál is a magyar nyelv elsajátítása. A szabadkai horvátok 91,5%-a, az újvidékiek 57,5%-a, a zomboriak 35,2%-a tudott magyarul.

A szerbek, a szabadkaiakat kivéve viszont kevésbé ismerték a magyar nyelvet. Míg a Szabadkán élők 85,5%-a tudott magyarul, addig az újvidékieknek csupán 18,1%-a, a nagybecskerekiek 10,5%-a, a zomboriak 14,0%-a, a pancsovaiak 13,2%-a, a versecieknek 10,6%-a beszélte azt.¹⁰⁰

Az 1918-1920-ban elcsatolt területek döntően mezőgazdasági jellegűek voltak, ahol elsősorban kukoricát, búzát és kendert termeltek. Az 1931-es jugoszláv adatok szerint a lakosság 71,2%-a élt a mezőgazdaságból. A húszas évek első felében az iparban foglalkoztatottak száma mindössze 8 224 főt tett ki. A lakosság 15%-a a mezőgazdasági iparban, 2,8%-a közalkalmazott és szabadfoglalkozású volt. Önálló iparosként 44 705-en, míg önálló kereskedőként 14 472-en tevékenykedtek. A gondtalan jólét és a gazdagság viszonylagos fogalomnak számított: a magyar agártársadalom nagy része földnélküliként tengődött, a területet elsősorban a nagybirtokok hálózta be, amelyek közül a legnagyobb uradalmak a Széchenyi, a Csekonics, a Chotek, a Vojnits, a Fernbach, a Lelbach és a Đunđerski családok kezében voltak. A Habsburgok, Frigyes főherceg ágán Baranyában rendelkeztek jelentős földbirtokokkal.

Az 1918-1924-ig terjedő időszakban az SzHSz Királyság területéről 44 903 személyt utasítottak ki. Közülük 8 511-en voltak a középosztály tagjai, mint köz- és magántisztviselők, tanárok, tanítók, földbirtokosok, szellemi szabadfoglalkozásúak. Az elemi iskolákban az impériumváltás előtt 1832-en tanítottak, 1923-ra a számuk 650-re csökkent.¹⁰¹

Mindez – mint látni fogjuk – teljesen új kérdéseket hozott magával, s megválaszolásukra

⁹⁹ A németek erőteljes asszimilálódása, mint lentebb látni fogjuk, az impériumváltást követő időben komoly gátját képezte a magyar-német együttműködésnek (DZ.)

¹⁰⁰ Mirnic Károly: A magyarság demográfiai helyzete a Délvidéken a trianoni döntés nyomán (http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2000_02/cikk.php?id=245, letöltés ideje: 2011. december 28, 14:42.)

¹⁰¹ A. Sajti Enikő: Büntudat és győztes fölény, Szeged, 2010, 49. o.

súlyosbító hatással volt a terület évszázados peremvidékisége, a történelmi magyar állam más területeihez mért fáziskésése, ahol a török impérium megszűnése után eltelt időszak nem volt elegendő a sajátos magyar lokális és kulturális öntudat kialakulásához. Az elhúzódó török fennhatóság szétfeszítette a középkori klasszikus államkereteket, így e terület etnikai átalakulásán túl, átrajzolta annak etnikai térképét is; magával hozva a történelmi magyar nemesi rétegek megsemmisülését. Mindez eleve gátolva hatott az évszázadokat felölelő történelmi magyar államtudat meglétére.

Hasonló volt a helyzet a kultúra tekintetében is. Ez a terület távol esett a középkor, a reneszánsz és a felvilágosodás polgári hagyományaitól; a tizennyolcadik század közepétől újrateremtett vidéken a magyarság többnyire földtelen zsellérként, jobbik esetben gazdaként ékelődött be a módosabb német és a reformkorig nagyobb politikai szabadságjogokat birtokló szerb telepesek közé. Ilyen előzmények után, az értelmiségi lét utánpótlásában, kontinuitásában, kultúrájában és politikai felfogásában a Pest felé történő orientálódás mindvégig jelentős maradt.

A kiegyezést követően a Délvidék a kormány biztos szavazóterületének számított; igaz az általános választójog hiánya és a nyílt választások miatt az ellenzéki és nemzetiségi pártok nem igen tudtak kifejezésre jutni.

A szerb polgári értelmiséget és középosztályt támogató Szerb Radikális Párt a korszakban a Függetlenségi és 48-as Párt szövetségesének számított. Támogatása korántsem volt önzetlen: a párt az Osztrák-Magyar Monarchia perszónalunióvá történő átszervezéséért, illetve a magyarországi szerbek autonómiájáért szállt síkra.

A századfordulón a délvidéki területeken is gyökeret eresztettek a szocialista mozgalmak, amelynek soraiban a magyarokon kívül a bánáti szerbek és románok is jelen voltak. A Szociáldemokrata Párt például külön Szerb Bizottságot is működtetett, amely háttérbe szorította a szerb nemzeti követeléseket, s elsősorban az általános választójog bevezetéséért szállt síkra.

Az 1905-ös választásokat követően a bácskai és a bánáti törvényhatóságok is erőteljesen polarizálódtak. Fejérváry Géza kinevezését követően a Délvidéken több törvényhatósági testület határozatban tiltotta el tisztviselőit a kormány rendeleteinek végrehajtásától.

Apponyi oktatási törvénye, a Monarchia Szerbiával való vámháborúja, Bosznia-Hercegovina annektálása, illetve a vasúti rendtartásról szóló törvény, mely Horvátország területén is kötelezte a vasúti alkalmazottakat a magyar nyelv ismeretére, a Délvidéken a nemzetiségi feszültségek kiéleződéséhez vezetett. Ettől függetlenül, az 1910-es választások teljes kormánypárti – immáron munkapárti – sikert hoztak. A parlamentből kibukott, az 1905-ös választások során a nagybecskereki kerületből ellenzéki képviselőként bekerült Várady Imre is. A délvidéki területekről egyedül a magyarkanizsai választókerület juttatott be ellenzéki képviselőt, a zentai születésű Lovászy Mártont, aki később az 1918. októberi polgári

demokratikus forradalom idején a Nemzeti Tanács egyik vezető tagja, illetve a Károlyi-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere volt.¹⁰²

2.2 Birtokbavétel

Az első világháború kitörésekor a szerb külügyminisztérium 1914. szeptember 4-én küldte meg az antantnak azt a jegyzéket, amelyben az összes délszláv nép egyesítését jelölte meg hadicélként. Ennek értelmében Szerbia területét a sikeres háború után Boszniával, Hercegovinával, Horvátországgal, Dalmáciával, Isztriával, Szlovéniával és a Vajdasággal kellett volna kiegészíteni. A megfogalmazott hadicélokban nyitva hagyták annak a lehetőségét, hogy az új államhoz esetleg Bulgária is csatlakozhat.¹⁰³

Bár a hivatalos kormányprogram a közös állam létrehozásának szükségességét propagálta, a vezető kormánykörök komolyan fontolgatták egy minimális program megvalósítását is, amely gyakorlatilag Nagy Szerbia létrehozását tűzte ki célul. Ez a program Bosznia, Hercegovina, Dalmácia és Szlavónia keleti területeinek az annektálását foglalta magába.¹⁰⁴

A horvát és a szlovén politikai elit többsége 1918-ig nem tartotta prioritásnak a Szerbiával alkotott közös állam lehetőségét. Kivételt az Ante Trumbić, Franjo Supilo és Ivan Meštrović köré csoportosult, aránylag szűk értelmiségi csoport képezett, amely elsősorban az olasz terjeszkedés és ambíciók miatt fogalmazott meg a szerb politikai elithez hasonló, de nem azonos elképzeléseket.

A vezetésükkel 1915. április 30-án Párizsban megalakult Jugoszláv Bizottság a brit parlamentnek ugyanazon év május 6-án küldött nyilatkozatában nevezte meg az egyesítendő területeket, mely a már említetteken túl a mai Ausztria jelentős részét is magában foglalta.¹⁰⁵

A szerb kormánykörökben a két program vonatkozásában egészen 1917-ig ingadozás volt. A Jugoszláv Bizottság és a szerb kormány végül 1917. június 15 és július 20-a között Korfu szigetén ült tárgyalóasztalhoz.

A megbeszélések nehezen haladtak előre. Belgrád azt az álláspontot képviselte, hogy a Monarchia ellenőrzése alatt álló délszláv területek önként csatlakozzanak Szerbiához, fogadják el és vegyék át annak államigazgatási struktúráját. A szerb delegáció a tárgyalásokon hangsúlyozta azt is, hogy a leendő közös államban a törvényhozás tekintetében nem kíván

¹⁰² Dr. Kalman Čehak: *Političke borbe u Bačkoj i Banatu u vreme vladavine koalicije 1906-1909*, Novi Sad, 1987, 289. o., Arpad Lebl: *Građanske partije u Vojvodini 1887-1918*, Novi Sad, 1979.

¹⁰³ Bíró László: *A jugoszláv állam 1918-1939*, Budapest, 2010. 86.o.

¹⁰⁴ Branislav Gligorijević: *Kralj Aleksandar Karađorđević I. u ratovima za nacionalno oslobođenje*, Beograd, 2002. 375-379. o.

¹⁰⁵ A dokumentum teljes szövegét lásd: A. Sajti Enikő (szerk.): *Jugoszlávia 1918-1941 – Dokumentumok*, Szeged, 1989. 17. o.

engedményt tenni; egységes – belgrádi – törvényhozás lesz, amely egyben a meglévő tartományi parlamentek felszámolását is jelenti. Ezzel szemben a Jugoszláv Bizottság tagjai az egyenrangú egyesülés és az új területek számára biztosítandó autonómia mellett érveltek.¹⁰⁶ A vitát végül nem sikerült megnyugtatóan rendezni, a belső berendezkedés kérdését a későbbiekben összehívandó alkotmányozó nemzetgyűlésre hagyták.

Bár a felek jelentős, lényegi kérdésekben nem tudtak egyetértésre jutni, a korfui tárgyalások után kiadott nyilatkozat végül is leszögezte, hogy az új állam a nemzetek önrendelkezése alapján, s nem az új területek Szerbia által történő annexiójával jön majd létre.¹⁰⁷

Az ezt követő eseményeket az évtizedek során megjelent szakirodalom többé-kevésbé pontosan leírja, így ettől a ponttól a cselekmények rekonstruálását csak a témánk tartalma szempontjából releváns történések fókuszba állításával kívánom megvizsgálni.

Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásával párhuzamosan, 1918. október 25-én a még magyar katonai és közigazgatási ellenőrzés alatt lévő Újvidéken létrejött a későbbiekben még fontos szerepet játszó Nemzeti Igazgatóság, négy nappal később, október 29-én Zágrábban pedig a horvát szábor¹⁰⁸ mondta ki Horvátország elszakadását Ausztria-Magyarországtól, s egyben a Szlovén-Horvát-Szerb Állam létrejöttét.¹⁰⁹

Az 1918. november 3-án megkötött padovai fegyverszünetet követően Franchet d'Esperey, a balkáni antant hatalmak főparancsnoka, Magyarországtól a balkáni frontszakaszra külön szerződés megkötését követelte.¹¹⁰ A magyar küldöttség november 6-án végül Károlyi Mihály és Jászi Oszkár vezetésével Belgrádba utazott. A tárgyalások másnap kezdődtek, s november 13-án Živojin Mišić a szerb hadsereg vezérkari főnöke, a francia keleti hadsereg nevében Henrys tábornok és Linder Béla magyar vezérkari főnök megkötötték az ún. belgrádi konvenciót.

A katonai konvenció a demarkációs vonalat a Beszterce-Maros-Szabadka-Baja-Pécs vonal mentén jelölte ki, arra kötelezve Magyarországot, hogy az ettől délre eső területekről nyolc napon belül vonja ki a hadsereget. Az egyezmény értelmében a közigazgatás továbbra is a magyar hatóságok kezében maradt.¹¹¹

A szerb csapatok ekkor már mélyen a magyar területeken jártak. A tárgyalásokkal egy időben a szerb csapatok szinte ellenállás nélkül foglalták el Fehértemplomot, Újvidéket, Versecet, Eszéket, Temesvárt, Szabadkát és Baját. Ugyanekkor az olasz csapatok is megkezdték a dalmát tengerpart és az adriai szigetek megszállását, ami komoly aggodalmakat váltott ki a

¹⁰⁶ Ferdo Čulinović: Pravnopolitičko značenje Krfske deklaracije. Zagreb, 1966. 181-207. o.

¹⁰⁷ A dokumentum teljes szövegét lásd: A. Sajti Enikő (szerk.): Jugoszlávia 1918-1941... 34. o.

¹⁰⁸ Szábor = horvát parlament

¹⁰⁹ A dokumentum teljes szövegét lásd: A. Sajti Enikő (szerk.): Jugoszlávia 1918-1941... 59.o

¹¹⁰ Ormos Mária: Pádovától Trinaonig, Budapest, 1983. 60. o. és: Hornyák Árpád: Magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918-1927, Újvidék, 2004, 15. o.

¹¹¹ Hornyák Árpád: Magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918-1927, 19. o.

Jugoszláv Bizottság politikáját megvalósítani hivatott -- október 5-6-án Zágrábban megalakított - - Nemzeti Tanácsban. A zágrábi Nemzeti Tanács ilyen helyzetben és az olasz területi aspirációtól való félelem miatt, fegyveres erővel nem rendelkezvén, kénytelen volt a szerb kormányhoz segítségért fordulni.¹¹²

A szerb hadseregnek a horvát területeken való megjelenése a Zágráb-Belgrád tengely erőviszonyának kérdésében jelentős változást hozott: a kezdeményezés, az események irányítása véglegesen a szerb kormány kezébe került. Erre utal az is, hogy pár nappal előtte, a magyar-szerb tárgyalásokkal párhuzamosan -- november hatodika és kilencedike között – a Genfben egymással éles vitákat folytató szerb és horvát fél még a délszláv államok önkéntes egyesülését nyilvánította ki, s közös minisztérium felállításáról is döntött. Bár az államberendezkedés kérdését a majdani alkotmányozó nemzetgyűlésre bízták, mindez – akkor még – egy konföderáción alapuló állam létrehozásának a lehetőségét vetítette elő.¹¹³

November 11-én, amikor a szerb csapatok már mélyen benyomultak Horvátországba, s küszöbön állt a magyar kormánnyal megkötendő belgrádi konvenció aláírása is, a genfi egyezményt hevesen ellenző, egymással is rivalizáló szerb politikai elit lemondatta a szerb kormányt, s ezzel a genfi megállapodás is érvényét veszítette.¹¹⁴

Ebben az *ex lex* állapotban, a Vajdaságnak Magyarországtól történő elszakadását a föderatív horvát és szlovén, illetve a centrista szerb erők összecsapásának következményeként végül kétszer is kimondták.

A csatlakozás kérdésében a vajdasági szerb elit is megosztott volt. A Vasa Stajić nevével fémjelzett politikai áramlat ugyanis a Zágrábban ekkor már kikiáltott jugoszláv állammal történő egyesülésre törekedett, vagyis a zágrábi Nemzeti Tanács által létrehozott Szlovén-Horvát–Szerb Államhoz, s nem a Szerb Királysághoz történő csatlakozás mellett tette le a voksát.¹¹⁵ Ezt kivédendő, a szerb kormány a kulisszák mögött arra biztatta a vajdasági szerbek másik kiemelkedő politikusát, a radikális párti Jaša Tomićot, hogy az egyesülés vonatkozásában ne az október 19-én Zágrábban már megalakult Szlovén-Horvát-Szerb Államhoz, hanem közvetlenül Szerbiához csatlakozzanak.¹¹⁶

A hatalmi játszmák¹¹⁷ végül azt eredményezték, hogy Bácska-Bánát-Baranya nevében

¹¹² A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség – Magyarok a Délvidéken 1918-1947*, Budapest 2004, 30. o.

¹¹³ Ferdo Čulinović: *Jugoslavija između dva rata I*. Zagreb, 1961, 83-84. o. A dokumentum teljes szövegét lásd: A. Sajti Enikő (szerk.): *Jugoszlávia 1918-1941...* 61. o.

¹¹⁴ A Stojan Protić aláírásával Nikola Pašićnak címzett levelet lásd: A. Sajti Enikő (szerk.): *Jugoszlávia 1918-1941...* 69. o.

¹¹⁵ Ranko Končar (Csorba Béla fordítása): *Vasa Stajić és a Vajdaság Szerbiához csatlakozása 1918-ban*, *Létünk*, 2008. 3. szám

¹¹⁶ Lazar Rakić: *Jaša Tomić (1856-1922)*, Novi Sad, 1996. 291-298. o.

¹¹⁷ A szerb politikusok, illetve a szerb-horvát politikai elit elképzelései vonatkozásában nem csak a kisebbségi kérdés, hanem az egykori Délvidék – a Vajdaság közjogi státusa tekintetében is komoly ellentétek feszültek. Bővebben lásd: Dragoslav Janković: *Srbija i jugoslovensko pitanje 1914–1918*. Beograd, 1973., Kosta Milutinović: *Vojvodina i*

először november 24-én a Zágrábi Nemzeti Tanács nevében mondták ki az egyesülést, másnap pedig Újvidéken a Nagy Nemzetgyűlés jóformán csak szlávokból álló testülete a Szerb Királysághoz való csatlakozást kiáltotta ki.¹¹⁸

Bár a belgrádi konvenció a közigazgatást továbbra is a magyar hatóságok kezében hagyta, az Újvidéki Nemzetgyűlés a párhuzamos közigazgatási és végrehajtó hatalom kiépítésének szándékával létrehozta a Bánát, Bácska, Baranya Nemzeti Igazgatóságát, melynek elnökévé dr. Jovan (Joca) Laloševićet nevezték ki. Tegyük mindjárt hozzá, Belgrád a Nemzeti Igazgatóságot sosem ismerte el. Emögött egyrészt külpolitikai megfontolások húzódtak, másrészt belpolitikaiak, mivel abban az esetleges vajdasági autonómia letéteményesét látták.

A Vajdaságban az 1919 márciusáig – belgrádi felszámolásáig -- tartományi kormányként működő Nemzeti Igazgatóság a megyék élére politikailag megbízható szerb főispánokat nevezett ki, s megkezdte a polgármesterek, jegyzők leváltását is, amit a hűségeskü megtagadásával indokoltak. Magyarország ugyanis egészen 1919 szeptemberéig a terület közjogi hovatartozásának megőrzése érdekében ragaszkodott a belgrádi konvencióhoz, s jogot formált az iskoláztatás, a törvénykezés, a közigazgatás, az adószedés, a katonai sorozás fenntartására és irányítására is. Éppen ezért, a délvidéki tisztviselőktől elvárták a Budapest iránti hűséget és az új impériumra leteendő hűségeskü megtagadására biztatták őket. A magyar álláspontban változás csak 1919. szeptemberének végén következett be, amikor a Friedrich-kormány a Felvidéken és a Délvidéken a „*látszólagos beilleszkedésre*” biztatta a tisztviselőket. Végül az 1920. január 3-ai minisztertanácsi ülés hivatalosan is engedélyezte a megszállt területeken a hűségeskü letételét.¹¹⁹

Az új délszláv állam kiépítésének első szakasza 1918. december elsején zárult le, amikor Ante Pavelić, a zágrábi Nemzeti Tanács alelnöke Belgrádban ünnepélyes külsőségek között felolvasta a zágrábi tanács határozatát, miszerint az Osztrák-Magyar Monarchiában élő szlovénok, horvátok és szerbek állama egyesül Szerbiával és Montenegróval.¹²⁰ Ezt követően Sándor régens I. Péter király nevében kikiáltotta Szerbia egyesülését a fent említett területekkel. Megszületett a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság.¹²¹

stvaranje Jugoslavije. Historijski pregled, br. 3–4., Zagreb, 1961., 200–201. o, Lazar Rakić: Vojvodina u vreme stvaranja jugoslovenske države 1918. Beograd, 1988, 224. o, Kosta Milutinović: Vojvodina između Beograda i Zagreba. Starine, knj. 53., Zagreb, 1966, 341. o, Ferdo Čulinović: Jugoslavija između dva rata I. 119-129. o. Vasa Stajić: Moje učešće u jugoslovenskom ujedinjenju. Spomenica oslobođenja Vojvodine 1918. Novi Sad, 1929., 156–159. o, J. Lalošević: Naše oslobođenje i ujedinjenje. Književni sever, knjiga. 5., sveska 1. Subotica, 1929.

¹¹⁸ Ferdo Čulinović: Jugoslavija između dva rata I. 123-124. o.

¹¹⁹ A. Sajti Enikő: Büntudat és győztes fölény, 2010, 32-36. o.

¹²⁰ Ferdo Čulinović: Jugoslavija između dva rata, 143. o. A dokumentum teljes szövegét lásd: A. Sajti Enikő (szerk.): Jugoszlávia 1918-1941... 72. o.

¹²¹ u.o.

2.3 Alkotmányozás

1918. december 20-án Stojan Protić¹²² miniszterelnökségével alakult meg az első közös kormány. Előrevetítve a szerb dominancia érvényesülését, húsz miniszteréből 13 szerb, 4 horvát, 2 szlovén, egy bosnyák nemzetiségű volt.¹²³ A kormány első ülésére 1918. december 22-én került sor. Ekkor döntöttek az állam zászlajáról és címeréről, s ugyanakkor arról is határoztak, hogy a Szerb Királyság polgári és alkotmányos kereteit, vagyis a szerb alkotmány lényegi elemeit az állam egész területére kiterjesztik.¹²⁴

Az ideiglenes alkotmányt a szerbiai közigazgatási és kormányzati struktúra átültetésével 1919. január 30-án parlamenti jóváhagyás nélkül fogadták el.¹²⁵ Oktrojált jellege miatt azonban a rendelkezés nagy ellenállást váltott ki, s végül nem is lépett hatályba.

1919 márciusában a belgrádi hatalmi körök elérték az országrészek különböző parlamentjeinek a feloszlását is,¹²⁶ majd a régens vezetésével a közös kormány kinevezte az ideiglenes parlament eredetileg 296, végül azonban 258 igazolt képviselőjét.¹²⁷

A négy kormányt is elfogyasztó ideiglenes nemzetgyűlés a békeszerződés becikkelyezése mellett végül az állampolgársági törvény elfogadása nélkül szavazta meg a választási törvényt. Miután kiírták az alkotmányozó nemzetgyűlésre a választásokat, 1920. október 28-án a régens feloszlásával befejezte munkáját.¹²⁸

Az ország 56 választókerületében 1920. november 28-án rendezték meg a titkos választásokat, amelyen elvileg¹²⁹ minden 21 év feletti férfi részt vehetett.¹³⁰ Az alkotmányozó nemzetgyűlésbe 419 főt választottak, a 22 induló párt közül 16 került be a parlamentbe. A jelentősebb politikai csoportok közül a Demokrata Párt 92, a Radikális Párt 91, a Kommunista Párt 58 mandátumhoz jutott. A Horvát Parasztpárt 50, A Jugoszláv Muzulmán Szervezet (JMO) 24, a Szlovén Néppárt 14 mandátumot szerzett.¹³¹

¹²² **Stojan Protić** (1857-1923), szerb politikus, a Radikális Párt egyik alapítója, az SzHSz állam első miniszterelnöke (1918. december 20-1919. augusztus 16. A vidovdani-alkotmány meghozatala előtt decentralizációs javaslatot tett, melyek -- szerb dominancia mellett -- korlátozott önkormányzatiságot biztosított volna az ország különböző nemzetei számára. Mindez konfrontációkhoz vezetett Pašićal, kettőjük párviadalából vesztesként került ki.

¹²³ Bíró László: A jugoszláv állam 1918-1939, Budapest 2010, 101. o.

¹²⁴ Ferdo Čulinović: Jugoslavija između dva rata, 174-175. o. A dokumentum teljes szövegét lásd: A. Sajti Enikő (szerk.): Jugoszlávia 1918-1941... 85. o.

¹²⁵ Bíró László: A jugoszláv állam 1918-1939, 101. o.

¹²⁶ Branislav Gligorijević: Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919-1929, Beograd, 1979, 24. o.

¹²⁷ Branislav Gligorijević: Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919-1929, 36-42. o.

¹²⁸ Bíró: A jugoszláv állam 1918-1939, 104. o.

¹²⁹ Mivel ekkor még nem hozták meg az állampolgársági törvényt, így a nemzeti kisebbségek -- a magyarok és a németek nem tudtak részt venni a választásokon (DZ.)

¹³⁰ Ferdo Čulinović: Jugoslavija između dva rata I. Zagreb, 1961, 308-311. o.

¹³¹ Ferdo Čulinović: Jugoslavija između dva rata I., 309. o. (Snaga stranaka na izborima od 23. studenoga 1920.)

A parlament 1920. december 12-i felállását követően már megjósolható volt, hogy akárcsak a provizórium időszaka alatt, úgy az alkotmányozó nemzetgyűlésben is erőteljes összecsapások várhatóak az ország államjogi berendezkedése tekintetében, elsősorban a föderalizmus és a centralizáció kérdésében. A Kommunista Pártot leszámítva, a valós erővel bíró politikai opciók ugyanis nem program-, hanem nemzeti pártok voltak. A szerb politikai erők az unitárius és centralizált államért, míg a horvát és szlovén pártok a decentralizáció és a föderalizmus érdekében szálltak síkra.

Bármekkora ellentétek is feszültek a horvát és a szerb politikai elit között, a politika fókuszpontjába átmenetileg a kommunistákkal való leszámolás került. A Kommunista Párt az 1920-as választásokon 58 bejutott parlamenti képviselőjével a harmadik legerősebb politikai erővé vált, az önkormányzati választásokon pedig Zágrábban és Belgrádban is győzedelmeskedett.

1920 decemberében országszerte bányászsztrájkok robbantak ki, amelyet a kormány végül súlyos áldozatokkal járó erőszakkal vert le. A vérontásba és erőszakba torkollott eseményeket követően 1920. december 29-éről 30-ra virradó éjszakán hozta meg a minisztertanács az ún. OBZNANA-t, az állam védelméről szóló rendeletet.

A hét pontból álló rendelet alapján a kormány az alkotmány meghozataláig betiltott minden kommunista és más felforgató propagandát, beszüntette ezek szervezeteit, bezáratta gyülekezési helyeiket, betiltotta újságjaikat és minden más kiadványukat, amelyek esetleg megzavarnák az állam rendjét és békéjét; diktatúrát, forradalmat vagy az erőszak bármely más formáját hirdetnék, igazolnák és dicsérik. A rendelet ugyanakkor kilátásba helyezte minden olyan külföldi személynek a kiutasítását is, akik csatlakoznak, esetleg támogatnák az esetleges zavargásokat.¹³²

Bár az OBZNANA-t eredetileg ideiglenes jelleggel hozták meg, az egészen 1929-ig, a királyi diktatúra bevezetéséig végigkísérte a parlamenti időszakot. A rendelet jól jött az állam más vélt, vagy valós ellenfeleivel történő leszámolásainál is. Mint a későbbiekben látni fogjuk, az SzHSz hatóságok annak rendeleteit a kempereknél, a Magyar Párt prominenseinek ellehetetlenítésénél is – többször visszamenőleges hatállyal – is alkalmazták.

Az OBZNANA kihirdetése után ismét az alkotmányozás kérdése került a politikai közélet fókuszába. A viták már akörül kirobbantak, hogy egyáltalán szükség van-e a különböző tervezetek megvitatására, van-e jogosultsága a parlamentnek az alkotmány kérdésében döntenie. Ennek a politikai szembenállásnak az ideológiai alapját az 1918. december elsejei proklamáció jelentette. A centralisztikus pártok – elsősorban a Demokrata és a Radikális Párt – úgy vélték, hogy az akkori események lényegi elemeiben már meghatározták az ország belső

¹³² Ferdo Čulinović: Jugoslavija između dva rata I. 315-321. o. A dokumentum teljes szövegét lásd: A. Sajtí Enikő (szerk.): Jugoszlávia 1918-1941... 118. o.

berendezkedését. Felfogásuk szerint a monarchia proklamációjával a vitás kérdések jó része végérvényesen rendeződött, ezért, a parlament az államberendezkedés kérdésében még vitát nyitni sem volt kompetens.¹³³

A föderalizmusért síkraszálló erők a fentiekkel ellentétben tagadták a december elsejei proklamáció ilyen értelmezését, sőt a Stjepan Radić¹³⁴ vezette Horvát Köztársasági Parasztpárt egyenesen az alkotmányozás és a december elsejei proklamáció között lévő jogi kontinuitást is elutasította: álláspontjuk szerint a december elsejei proklamáció ellenére továbbra is létezett a Háromegegy Királyság.¹³⁵

A legerősebb horvát párt, a Radić vezetése alatt álló Horvát Köztársasági Parasztpárt közjogi felfogásában ugyanis a horvátokat önálló nemzetnek tekintette, amely nemzetnek -- felfogása szerint -- joga volt az önálló államhoz is, s emiatt nem ismerte el az 1918. december elsejei proklamációt sem. Radićék a délszláv államközösségen belül kizárólag egyenrangú félként tudták elfogadni Horvátország közjogi státusát. A nemzetgyűlésbe bekerült képviselői végül elutasították a királyra leteendő esküt, s bojkottálták magát az alkotmányozás folyamatát is.¹³⁶

Az események ilyen alakulásától függetlenül, Radićéknak volt elképzelésük a közös állam berendezkedésével kapcsolatban. Az 1921. május 14-én közzétett tervezetük államalkotónak három nemzetet – a horvátot, a szerbet és a szlovént – ismerte volna el. A tervezet szerint e három nemzet a közös hazán belül teljes nemzeti függetlenséggel rendelkezett volna. Montenegró, Bosznia-Hercegovina és Macedónia vonatkozásában meghagyta az ott élőknek azt a lehetőséget, hogy „szabadon”, népszavazáson döntsenek arról, hogy a fenti három nemzet szuverenitása közül melyik alá kívánnak tartozni. A lényegi elemeit tekintve trialista államberendezkedést felvázoló alkotmánytervezet a hatalmi ágazatok irányítását egyrészt a közös, illetve a föderális intézményekre bízta volna. A sok helyen irracionális, a valóságban kivitelezhetetlen tervezet a monetáris politika kapcsán például mindhárom államalkotó országrész számára független pénzpolitikát vázolt fel, azzal az egyetlen megkötéssel, hogy azok tervezésénél figyelemmel kell lenniük a közös állam költségeire is. Hasonlóan ellentmondásos volt a külpolitikával kapcsolatos fejezet is. A tervezet szerint az esetleges háborúban a horvát honvédség bevetéséről kizárólag a „békeszerető, emberi és semleges Horvát Köztársaság” dönthetett volna.¹³⁷

¹³³ Ferdo Čulinović: Jugoslavija između dva rata I., 147. o.

¹³⁴ **Stjepan Radić** (1871. május 11. – 1928. augusztus 8.) horvát politikus, a Horvát Parasztpárt első elnöke. Az 1920-as években a szerb centralista pártok fő ellenfele. Bár 1925-ben kiegyezett Belgráddal, a tartós megbékélésre nem került sor. 1928-ban a belgrádi parlamentben gyilkolták meg.

¹³⁵ Ferdo Čulinović, Jugoslavija između dva rata I., 148. o. Stjepan Radić és a Horvát Parasztpolitikáját bővebben lásd: Sokčević Dénes: Horvátország a 7. századtól napjainkig, Budapest, 2011. 482-486. o és 488-492. o.

¹³⁶ Ivo Banac: The national question in Yugoslavia. Origins, history, politics. London, 1984, 226-248. o.

¹³⁷ Ferdo Čulinović: Jugoslavija između dva rata I. 327-328. o., uő: Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka, Zagreb, 1954, 242-245

A kisebb horvát pártokat tömörítő Nemzeti Klub visszafogottabb, a horvát nacionalizmust háttérbe szorító programjában ugyancsak a föderalizmust képviselte, s alkotmánytervezete is ebben a szellemiségben íródott. Az állam egységét az alkotmánytervezet a közös királyban, az állampolgárságban, a címerben, a himnuszban, a központi parlamentben és a kormányban határozta meg. A törvényhozás és a végrehajtó hatalom vonatkozásában 14 területet határozott meg, ezek közé tartozott a külügy, a hadi és a monetáris politika. A tervezet az államot hat tartományra osztotta volna, saját törvényhozó és végrehajtó hatalommal: 1. Horvátország Dalmáciával és Isztriával, 2. Bosznia-Hercegovina, 3. Szlovénia, 4. Bácska, Bánát, Baranya, 5. Szerbia Macedóniával és 6. Montenegró. Az alkotmánytervezet szerint az országos, központi törvények csak a tartományi szervek megerősítése után léphettek volna életbe.¹³⁸ Hasonló alkotmánytervezetet nyújtott be a Szlovén Néppárt által vezetett Jugoszláv Klub is.¹³⁹

A Radikális Párt, amely a szerb elit és a középosztály politikai programját jelenítette meg, a délszláv állam vonatkozásában a nagy-szerb program mellett szállt síkra. Államjogi felfogásában az SzHSz Királynak egy parlamentet irányzott elő, felelős kormánnyal. A kormány a királlyal együtt az egész ország területén gyakorolta volna a hatalmat.¹⁴⁰

Az 1919-ben alakult Demokrata Párt, bár nem nyújtott be saját alkotmánytervezetet, a radikálisokéhoz hasonló állásponton állt. Közjogi felfogásában a lényegi kérdésekben még a radikálisokétól is merevebb nézetet fogalmazott meg: tagadta a történelmi, vallási, nemzeti különbségeket, a feltétlen unitarizmus híve volt, s éppen ezért ellenezte a tartományi különállóság fenntartását is.¹⁴¹

A szerb szupremáció érvényesítését, de a decentralizáció egyes jegyeit is magába foglaló elképzeléssel rukkolt elő az ekkor már háttérbe szorult Stojan Protić. A volt miniszterelnök igen szűk mozgástér biztosítása mellett, de mégiscsak az egyes területek önkormányzatiságát fogalmazta meg. Az országot kilenc -- a történelem során kialakult határokat jelentősen átszabott --, mesterségesen létrehozott tartományra osztotta: 1. Szerbia, 2. Koszovó Macedóniával, 3. Horvátország Szlavóniával, Isztriával és Fiumével, 4. Bosznia, 5. Montenegró Hercegovinával, 6. Dalmácia, 7. Szerémség és a Bácska, 7. Bánág, 9. Szlovénia. Protić tervezete kétkamarás parlamentet látott elő. Az alsóház képviselőit az egész ország területén lebonyolított választások alkalmával választották volna meg, míg a felsőház 62 szenátorát a tartományok delegálták volna. A tervezet a tartományoknak a törvényhozói hatalmat azzal a megkötéssel biztosította, hogy azok nem lehetnek ellentétesek az Alkotmánnyal. Protić még egy biztonsági féket beépített a

¹³⁸ Ferdo Čulinović: Jugoslavija između dva rata I. 328-329. o. u.ö: Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka, 245-247

¹³⁹ Ferdo Čulinović: Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka 247-249.o

¹⁴⁰ Lazar Rakić:Radikalna Stranka u Vojvodini 1902-1919, Novi Sad, 1983, 7-15. o, 199-206. o.

¹⁴¹ Branislav Gligorijević: Demokratska stranka i politički odnosi u kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca, Beograd, 1970, 83-219. o.

tervezetében: a tartományok élén a király által kinevezett biztosokat, akik a törvényhozás vonatkozásában vétőjoggal bírtak.¹⁴²

A Nikola Pašić¹⁴³ által vezetett kabinet 1921. január 25-én végül a demokrata-radikális koncepciót képviselő alkotmányjavaslatot adta át. A tervezet a centralizáció és az 1918. december elsejei proklamáció jegyében monarchikus államformát látott elő. Az állami szerveket közvetlenül a széles felhatalmazással rendelkező király alá helyezte, míg a közigazgatási hatóságokat a kormány alá, amely a királyon túl a parlamentnek tartozott felelősséggel. Az ország területét előbb 35, végül 33 közigazgatási egységre osztotta fel.¹⁴⁴

A vita egészen 1921 februárjáig elhúzódott, a különböző pártok álláspontjai nem kerültek egymáshoz közelebb. Az unitárius államot akaró Demokrata és Radikális Pártnak az alkotmány elfogadtatásához a meglévő 183 képviselő mellé még 27 szavazat hiányzott. Bár a radikálisok hajlottak a Protić által beterjesztett kompromisszumos megoldásra, a demokraták mereven elutasították azt. A kényszerhelyzet a Jugoszláv Muzulmán Szervezettel (JMO) való kiegyezéshez vezetett. Az 1921. március 21-én kötött paktum értelmében a kormány többek között biztosította Bosznia-Hercegovina területi épségét (amelyet Radić fentebbi államjogi koncepciója éppúgy veszélyeztetett, mint a szerb ambíciók), a felekezeti egyenlőséget, a muzulmán földbirtokok sérthetlenségét, a muzulmán vallási intézmények autonómiáját, s a szavazatokért cserében álláshelyeket ígértek a szarajevói tartományi kormányzatban is.¹⁴⁵

A szerb-bosnyák paktum megkötése és a további szükséges szavazatok megvásárlása után 1921. július 28-án, Vid napján 223 igen, 35 nem és 158 távolmaradás¹⁴⁶ mellett fogadták el az alkotmányt.¹⁴⁷ A centralizmus jegyében íródott alaptörvény széles jogköröket biztosított a királynak, egységes törvényhozást és végrehajtói hatalmat irányzott elő, kizárta az etnikai autonómiát és negligálta a történelmi jogokat is.¹⁴⁸

¹⁴² Olga Popović: Stojan Protić i ustavno rešenje nacionalnog pitanja u Kraljevini SHS, Beograd, 1988. 47-68. o. Ferdo Čulinović: Jugoslavija između dva rata I. 323-3245 o. u.ö: Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka, 253-255. o.

¹⁴³ **Nikla Pašić** (1845-1926), szerb politikus, a Radikális Párt alapítója és vezetője. 1891 és 1892 között először töltötte be a miniszterelnöki tisztséget. 1893-1894 között a szerb kormány oroszországi diplomatája. A Milan király elleni 1899-es merénylet után öt év fegyházra ítélik, de kegyelemmel azonnal szabadul. 1903-ig visszavonult a politikától. Aleksandar Obrenović meggyilkolása, illetve a Karađorđević dinasztia hatalomra kerülését követően 1903-ban átveszi a Radikális Párt vezetését. 1904-től, egészen 1926-ban bekövetkezett haláláig előbb a Szerb Királyság, majd a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság miniszterelnöke. Az 1919-es párizsi békekonferencián ő vezette a szerb küldöttséget, s az ő nevéhez köthető az 1921-es vidovdani alkotmány is, mely az SzHSz Királyságot unitárius monarchiaként proklamálta.

¹⁴⁴ Ferdo Čulinović: Jugoslavija između dva rata I. 322-323. o. u.ö: Ferdo Čulinović: Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka, 255-257.o.

¹⁴⁵ Gligorijević: Parlament i političke stranke 99-109. o.

¹⁴⁶ Ferdo Čulinović: Jugoslavija između dva rata I. 335-336. o.

¹⁴⁷ Gligorijević: Parlament i političke stranke, 110. o.

¹⁴⁸ Ferdo Čulinović: Jugoslavija između rata I. 353-359. o.

2.4 A jogrend és az állampolgárság kérdése

Az 1918-ig más-más impériumok alá tartozó területeken természetesen a jogrend is eltérő volt. Az új délszláv állam már megalakulásakor megtette az első kísérleteket annak egységesítésére. Bár a Vid-napi alkotmány öt évet írt elő a törvénykezés egységesítésére, az a valóságban nem realizálódott: a polgári jogrendet az első állam fennállása során nem sikerült harmonizálni.

Az új állam egységes működésének jogi alapjait az 1922. április 26-i közigazgatási, illetve a megyei és járási önkormányzatról szóló törvények, valamint az ország megyékre való felosztásáról szóló rendelet teremtette meg. Ez a szerkezet egészen 1929-ig érvényben maradt.¹⁴⁹

Az ország a bírósági körzetek alapján hat területre oszlott (1. Horvátország-Szlavónia, 2. Dalmácia-Szlovénia, 3. Vajdaság és a Muraköz, 4. Bosznia-Hercegovina, 5. Szerbia, 6. Montenegró), mindegyik területen önálló rendszer működött saját legfelsőbb bírósággal. Az egykori magyar területeken, tehát a Vajdaságban és a Muraközben a tárgyalat korszakban továbbra is a magyar jog volt érvényben. Az ország területén az 1894. évi törvény alapján egyedül itt volt kötelező a polgári házasságkötés, míg a büntetékiszabásnál az 1878. évi magyar büntetőtörvénykönyvet alkalmazták egészen annak egységesítésig: 1930. január elsejéig.¹⁵⁰

Mint a fentiekben már említettük, az állampolgársági törvény meghozatalának elhúzódása miatt az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokon a kisebbségek nem tudtak részt venni. Magát a választójogot először 1920. szeptember 3-án egységesítették, majd 1922. június 27-én módosították. A kisebbségek vonatkozásában a választójog, illetve az állampolgárság kérdése szorosan összefüggött az ún. optálás kérdéskörével.¹⁵¹

Az optálás jogát a trianoni békeszerződés 44. cikkének 3-4 szakasza szabályozta.¹⁵² Ennek értelmében az új államokba került közösségek közül a magyarok, a németek és a zsidók közül azok, akik 1910. január elsején a volt Osztrák-Magyar Monarchiának az új államhoz került területein éltek, jogosultak voltak arra, hogy egyénileg eldöntsék, hogy felveszik-e az SzHSz állam állampolgárságát, vagy egy másik állam mellett döntenek. Az optálási rendeletet Svetozar Pribičević¹⁵³ akkori belügyminiszter írta alá, s ennek értelmében 1922. július 26-ig megtiltották a

¹⁴⁹ Bíró László: A jugoszláv állam 1918-1939, 127. o.

¹⁵⁰ Bíró László: A jugoszláv állam 1918-1939, 136. o.

¹⁵¹ Az optáns olyan személy, aki két állampolgárság között kell, hogy az egyik javára döntsön. Az optálás az első világháborút lezáró békeszerződések miatti területváltozások miatt került előtérbe.

¹⁵² Az optálás kérdésével lásd: Galántai József: Trianon és a kisebbségvédelem, Budapest, 1989, 94-98. o., A. Sajti Enikő: Impériumváltás, revízió, kisebbség, 25-27. o, illetve: Šandor Mesaroš: Položaj mađara u Vojvodini 1918-1929, Novi Sad, 1981, 149.o.

¹⁵³ **Svetozar Pribičević** (1875-1936), Horvátországban született szerb politikus, a Demokrata Párt kiemelkedő személyisége. Az SzHSz állam megalakulásakor előbb a belügyminiszteri, majd az oktatási tárcát vezette, a korszakban, mint az unitárius állam egyik leghevesebb szónoka Stjepan Radić kérielhetetlen ellenfelének számított. A húszas évek második felében azonban szembefordul a Belgrád centralisztikus politikával, kilép a Demokrata

magyarok politikai és kulturális szervezkedését, s a választójoguktól is megfosztották őket. A Sajti Enikő kutatásaiból tudjuk, hogy a rendelet részletesen szabályozta a magyarországi délszlávok optálásának módját is.¹⁵⁴

Az optálási jog a döntés meghozatalával járó vívódás belső konfliktusán túl komoly szankciót is hordozott magában: a kettős állampolgárság lehetőségét teljesen kizárta. Ez megannyi személyes tragédiát hozott magával. Egy Ernst Hauser, 1905-ben Szabadkán született zsidó vallású egyetemista a háború utáni zűrzavarban Bécsbe keveredett, s ott osztrák állampolgárságot szerzett. 1926. július 3-án, osztrák útlevéllel, benne magyar átutazó- és az SzHSz Királyságba belépésre feljogosító vízummal utazott szülővárosába. Hogy pontosan, hogyan és miként került sor a letartóztatására, a fennmaradt iratok alapján nem tudni. A szabadkai rendőr-főkapitányság útlevelét elkobozta, s a következő feljelentéssel adta át 1926. július 6-án az ügyésznek: *„Megtiszteltetés számomra, hogy átadhatom Önnek Ernst Hauser szabadkai lakos kihallgatási jegyzőkönyvét és osztrák útlevelét, amelyből egyértelműen kiderül, hogy a nevezett személy szimulálta az osztrák állampolgárságot, hogy így kerülje ki hadseregünkben a szolgálatot. Kérem, hogy az ezzel kapcsolatos törvényeket a legszigorúbban alkalmazzák vele szemben, hogy ezzel statuáljunk példát a hozzá hasonlóknak.”*¹⁵⁵ Hogy Hauser sorsa ezt követően hogyan alakult, arra nézve nincs használható útbaigazító dokumentum.

Az optálási jog, illetve az SzHSz és a magyar állam megegyezése értelmében, ha az azzal élő nem az SzHSz állampolgárság mellett döntött, úgy az állam területét legkésőbb 1926. július 26-ig végleg el kellett hagynia. Végül az optánsok kiköltözésének határidejét a két ország többszöri módosítás után 1930. november 1-ig hosszabbította meg.¹⁵⁶

A rendelkezésekre álló levéltári adatok alapján arra lehet következtetni, hogy a szerb hatóságok az optálásnak kiemelt figyelmet szenteltek. A szabadkai levéltárban őrzött dokumentumok alapján valószínűsíthető, hogy három külön nyilvántartást is vezettek a nem az SzHSz állam javára optáltakról. Megkülönböztetett figyelemmel kísérték a Magyarország javára optálókat. Róluk két nyilvántartást is vezettek. Az egyik a már elbírált, a másik pedig a még folyamatban lévő ügyeket tartalmazta. Egy harmadik nyilvántartás a többi külföldi állam javára optáltak névsorát tartalmazta.¹⁵⁷

A fennmaradt dokumentumok alapján 1922-ben, vagyis az első határidő lejártakor Szabadkáról 58 család, vagy gyermekét egyedül nevelő nő optált Magyarország javára. Végzettségük tekintetében többségük orvos, ügyvéd, vasúti alkalmazott volt. A névsor egykori

Pártból. Az 1929-ben bevezetett királyi diktatúra után letartóztatják, s 1931-ig börtönben raboskodik. Ezt követően Prágába emigrál, ahol megírja Sándor király diktatúrájáról szóló könyvét. Ott hunyt el 1936-ban.

¹⁵⁴ A. Sajti Enikő: Impériumváltás, revízió, kisebbség 26-27. o.

¹⁵⁵ IAS F.47.1220.I.185/1926

¹⁵⁶ A. Sajti Enikő: Impériumváltás, revízió, kisebbség 26-27. o.

¹⁵⁷ IAS F.47.1220.I.45/1926

postásokat és diákokat is tartalmaz. A listán az egyedülálló nők esetében találni háztartásbelieket is. A többi évről sajnos nem maradt fenn hasonló összesítő dokumentum.

A fenti számadatot, ha kételkedve is kell fogadnunk (az 1922-es fondokban található optálási kérelmek száma miatt), arra a megállapításra juthatunk, hogy a Magyarországra történő optálások nem tekinthetők nagyoknak. Vélhetőleg a hatóságok is kevésnek tartották, s ezért az SzHSz állam javára történő optálások elbírálását különböző kifogásokkal tudatosan késleltették. Egy 1926-ból, tehát az opciós határidő lejártakor készült összesítés 492 olyan nevet (ebben az esetben is egy-egy név egy-egy családot jelent) tartalmaz, akiknek az SzHSz állam javára történő opciós elbírálása 1922 és 1926 között formai okokból – többnyire az elbíráláshoz szükséges adatok elégtelen volta miatt – évekig húzódott.¹⁵⁸

A hatóságok a békeszerződésekben foglaltakat rendeletekben sértették meg. A Belügyminisztérium Bácska Baranya Bánát (BBB) ügyosztálya által 1922. június 23-án kiadott rendelet jelentősen szűkítette az SzHSz állam javára történő optások körét. Mindazok, akik 1918. november 13-át követően nem tudták hivatalos dokumentumokkal igazolni az SzHSz állam területén való tartózkodásuk jogszerűségét, automatikusan kizárattak az állampolgárságot igénylők köréből. Jóval nagyobb kört ölelt fel a második kizáró tényező. A rendelet második pontja alapján gyakorlatilag kizárták az 1918-1921 között munkáját végző tisztviselői kart az állampolgárok kötelékéből. Ennek a pontnak az értelmében ugyanis mindazok, akik 1918. november 13-a után a magyar állam, a hadsereg, illetve a különböző katonai alakulatok szolgálatában álltak, bérezésüket Budapestről kapták, automatikusan kizárásra kerültek az állampolgárságot igénylők köréből. A rendelet azokat a nagykorúságukat elért férfiakat is megfosztotta az állampolgárság igénylésének lehetőségétől, akik a határhúzás, vagy a politikai instabilitás miatt képtelenek voltak eleget tenni az SzHSz hadseregbe történő behívónak, sőt mindazokat a szlávokat is megfosztotta az állampolgárság igénylésének lehetőségétől, akik az adott időszakban külföldi államok területén tartózkodtak.¹⁵⁹

Az optásokat tehát súlyos megpróbáltatások érték. Az egykori magyar tisztségviselőket elbocsátották állásukból, sokukat már az optálási határidő lejárta előtt kiutasították az ország területéről.

A fent említett rendelet második pontjának egyik elszenvedője volt Kemény Hermann, Szabadka város egykori fő-állatorvosa. Kemény feleségével és két kiskorú gyermekével együtt 1922. január 23-án adta be az állampolgársági kérelmét. Mivel semmilyen választ nem kapott, így 1922. július 25-én újabb kérelmet írt az SzHSz állampolgárság megszerzése céljából. Választ erre sem kapott, majd 1924. június 15-én ismét állampolgársági kérelemmel fordult a

¹⁵⁸ IAS F.47.1220.I.45/1926

¹⁵⁹ IAS F.47.1207.I.178/1922

hatóságokhoz. 1924. augusztus 9-én kapta meg az első szűkszavú elutasító választ a Belügyminisztérium BBB. osztályától, amelyben arra hivatkoznak, hogy nem teljesítette az 15500/1922-es rendelet feltételeit. Erre válaszul Kemény 1925. április 27-én újabb kérelmet ad be, kérve az elutasítás részletes írásbeli indoklását és állampolgársági kérelmének a pozitív elbírálását.¹⁶⁰ Választ sosem kapott.

Más utat járt be az 1900. július 19-én Bécsben született Hámos Leó, aki 1930. február 18-án -- tehát kilenc hónappal az optások végleges kiköltözése előtt -- írt levelet a hatóságoknak, miszerint 1924. február 19-én szóban arról tájékoztatták, hogy elutasították 1922-ben beadott állampolgársági kérelmét. A hatóságoktól azt kérte, hogy hat év után végre írásban is erősítsék, illetve indoklják meg az elutasítást. A helyi hatóságok egy 1930. március 22-i határozattal elutasítják az írásbeli indoklást és Hámost a Belügyminisztériumhoz irányították. A Belügyminisztériumtól érkezett választ nem ismerjük, csak a szabadkai rendőrfőkapitány ezzel kapcsolatos állásfoglalását: (..) *“értesítem, hogy Hámos Leó nem szerepel a büntető nyilvántartásban. Ettől függetlenül úgy véljük, hogy a fennevezett kérelmét elvi okokból nem lehet teljesíteni.”*¹⁶¹

Itt kell megemlítenünk az 1893-ban Szegeden született Dörflinger György esetét is. Dörflinger 1922. június 9-én Szabadkán kérte az SzHSz állampolgárságot. Egészen 1926-ig semmilyen választ nem kapott. Az időközben Óbecsére költözött Dörflingert 1926. szeptember 17-én azért akarták az országból kiutasítani, mert az óbecsei járásbíró szerint nem talált magának munkát, állampolgársága nincs, így az a veszély fenyegetett, hogy a községnek kell eltartania. Egy hónappal később, 1926. november 17-én Dörflinger ügyét már a bácsmegyei alispánnál találjuk. Az óbecsei hatóságok szerint ekkor Dörflingert azért kellett kiutasítani, mert munkanélküli révén nem volt bizonyított, hogy az elmúlt években valóban az SzHSz Királysághoz került területeken élt. A kiutasításról szóló döntés tovább húzódott. 1927. január 6-án Dörflingerrel már az Államvédelmi Hatóság foglalkozott. Az utolsó fennmaradt, 1927. január 10-én kelt dokumentumban a vallatások sokaságán túllevő Dörflinger ügyében az Államvédelmi Hatóság belgrádi részlege végre bekérte a szabadkai illetékesektől Dörflinger 1922-ben beadott állampolgársági kérelmét.¹⁶² Dörflinger sora ettől a ponttól -- hasonlóan ez előzőekben felsoroltakéhoz -- ismeretlen.

Gondjaik voltak a trianoni Magyarországról az SzHSz állam területéről optáltaknak is.¹⁶³ A Belügyminisztérium BBB ügyosztályának 1926. január 26-án a szabadkai főispánhoz keltezett

¹⁶⁰ IAS F.47.1207.I.413/1922

¹⁶¹ IAS F.47.1207.I.350/1922

¹⁶² IAS F.47.1207.I.151/1922

¹⁶³ Bővebben lásd: Milan Micić: *Odiseja batanjskih srba*, Zrenjanin, 2003., Gojko Malović: *Optiranje i iseljavanje Srba*

átírata elrendelte, hogy a főispán adja utasításba a helyi hatóságoknak, hogy tájékoztassák a városban élő, de a magyarországi SzHSz konzulátusokon állampolgárságért folyamodó és kérelmük tekintetében még elbírálás alatt álló 34 családot, hogy adataikat, illetve új lakhelyük címét személyesen szolgáltassák be a hatóságoknak.¹⁶⁴

A magyarországi optánsoknak azonban más kihívásokkal is szembesülniük kellett.¹⁶⁵ 1923. március 5-én¹⁶⁶ érkezett meg – nagy külsőségek közepette az optáltak első csoportja a szabadkai vasútállomásra. Milan Micić kutatásaiból tudjuk, hogy Battonyáról 1923-1924-ben 264 család, összesen 984 személy optált az SzHSz állam javára.¹⁶⁷ Az első körben száznegyvenen voltak, valamennyien a Csanád megyei Battonyáról és Szentendréről¹⁶⁸ érkeztek. Az optáltak magukkal hozták ingóságukat is: állataikat, bútoraikat, csupán az ekéket hagyták vissza. Az első csoportban földműves családok érkeztek, akiket az akkori Dél-Szerbiában, a mai Macedóniában, Ovče-Poljen¹⁶⁹ kívántak letelepíteni. A jobb, könnyebb és szebb élet reménye azonban gyorsan szertefoszlott. Az ünnepélyes fogadtatás utáni héten a battonyai és szentendrei szerbek még mindig Újvidéken várakoztak, mert a hatóságok semmit sem tettek az elhelyezésük és élelmezésük érdekében. Az optáltak transzportját végül Belgrádon keresztül a macedóniai Velezbe irányították. Azok a helyek, amelyeket a kormány a telepés falu felépítésére számukra kijelölt, egészségtelennek bizonyultak, ivóvíz sem volt a környéken, s a telepések állataik a megpróbáltatások miatt időközben vagy legyengültek, vagy elhullottak.¹⁷⁰ A sok nehézség miatt lázadás tört ki, aminek következtében végül a vajdasági, többségében szlovákok által lakott Petrőcön telepítették őket le. Utódjaik szétszóródtak a nagyvilágban, ma mindössze kilenc leszármazottjuk él az „új hazában.”¹⁷¹

Más kihívásokkal szembesült Pecserity Júlia és Samuel Natan. Az előbbi az idők folyamán a csehszlovákiai Gajdelán kapott tanítói állást. A határmeghúzásokkal kényes helyzetbe került, mivel a csehszlovák állampolgárságot csak az SzHSz állampolgárok névsorából való törtéléssel kérhette. Ügye a bürokratikus akadályok és a távolságok miatt -- sürgetése ellenére -- igencsak

u Mađarskoj 1920-1931, az interneten: Časopis Arhiv, Beograd, 2001.

(http://arhivyu.cmass3.info/active/srlatin/home/glavna_navigacija/izdanja/casopis_arhiv_v01/dosadasnji_brojevi/casopis_godina_ii_broj_2.html. Letöltés ideje: 2011. április 12 18:42.). U.ö.: Seoba u maticu 1920-1931, Novi Sad, 2010.

¹⁶⁴ IAS F.47.1220.I.45/227/1926

¹⁶⁵ Bővebben lásd: Nikola L. Gačeša: Agrarna reforma i kolonizacija u Bačkoj 1918-1941, Novi Sad, 1968, 204-214. o.

¹⁶⁶ Megérkezett a Magyarországról optált szerbek első csoportja -- Szuboticán ünnepélyesen fogadták őket, Bács megyei Napló, 1923. március 6.

¹⁶⁷ Milan Micić: O dieja batanjskih Srba, Zrenjanin, 2003, 77. o.

¹⁶⁸ Az optált szerbek Odisszeája Szentendrétől a bolgár határig, Bács megyei Napló, 1923. március 30.

¹⁶⁹ Ovče polje a mai Macedón Köztársaság középső részén fekszik. A városkán halad keresztül a Veles-Štip frekventált útvonal.

¹⁷⁰ Vreme, 1923. március 29.

¹⁷¹ Blic, 2011. január 11. <http://www.blic.rs/Vesti/Vojvodina/228533/Iz-Sent-Andreje-u-Backu-pa-u-London-i-Njujork> A letöltés ideje: 2011. április 12, 19:22.

elhúzódott. Az SzHSz hatóságok még 1926. november 26-án is újabb adatokat kértek tőle.¹⁷² Samuel Natan, a néhai Mavra Kutna szabadkai rabbi fia 1863. március 25-én született Szabadkán. 1890 óta Przemiszlben mint orvos élt. Egy 1925-ből fennmaradt dokumentumban kéri az SzHSz állampolgárok névsorából való kivezetését, hogy felvehesse a lengyel állampolgárságot.¹⁷³

Teljesen más utat járt be egy bizonyos Komor Mihály, aki 1926. július 22-én folyamodott az SzHSz állampolgárságért. Komor, aki 1898. november 7-én Budapesten született, az SzHSz belügyminisztérium BBB osztályának írt beadványában azért kérte az állampolgárságot, mert a baranyai háromszög szerb megszállása alatt együttműködött a megszálló hatóságokkal. Ezt Martin Matić¹⁷⁴ Baranya egykori SzHSz főispánjának írásbeli nyilatkozatával igazolta. Komor vélhetőleg az új államhoz való hűség bizonyítékaként a kérvényét cirillül írta alá.¹⁷⁵

Végezetül meg kell említeni egy 1926-ban, a politikai foglyok cseréjéről a Magyar Királyság és délszláv állam közötti egyezményt. Az SzHSz belügyminisztérium számos ezzel kapcsolatos átíratot intézett a szabadkai hatóságokhoz. Sajnos ezekből a dokumentumokból is igen kevés maradt fent, az ilyen módon SzHSz állampolgárságuktól megfosztottak számát ezért még csak hozzátevélegesen sem lehet megbecsülni. A fennmaradt dokumentumok szerint a fenti egyezmény alapján fosztották meg 1926. december 9-én SzHSz állampolgárságától az 1890. május 16-án született Gischter Antalt, feleségét Rozáliát és két gyermeküket -- Józsefet és Ilonát,¹⁷⁶ az 1896. április 27-én született Keller Eturkát,¹⁷⁷ illetve az 1892. július 26-án született Januskó Istvánt és feleségét Viktóriát.¹⁷⁸

A. Sajti Enikő mutat rá arra, hogy a magyar kormány egyrészt a menekült hullám súlyos gondjai, másrészt az elcsatolt területek etnikai jellegének megőrzése érdekében a délvidéki magyarokat a maradásra biztatta. A távozók végleges számával kapcsolatban A. Sajti Enikő az adatok különbözőségére mutat rá. Az 1918-1921 közötti időszak vonatkozásában 39.272 főről tesz említést. Az országos Menekültügyi Hivatal 1918-1924 közötti időszakának adatait bemutató 44.903 főt említ meg.¹⁷⁹

¹⁷² IAS F. 47.1220.I.311/1926

¹⁷³ IAS F.47.1220.IV.679/1925

¹⁷⁴ **Martin Matić** (1876-1945) Zomborban született horvát politikus. 1919-ben a szerb hatóságok a baranyai háromszög biztosává nevezték ki. 1920-1921 között a baranyai háromszög főispánja. 1941-ben az akkori Szerbia területére emigrált, s 1945-ben bekövetkezett haláláig Belgrádban élt.

¹⁷⁵ IAS F.47.1220.I.187/1926

¹⁷⁶ IAS F.47.1220.I.315/1926

¹⁷⁷ IAS F.47.1220.I.316/1926

¹⁷⁸ IAS F.47.1220.I.330/1926

¹⁷⁹ A. Sajti: Impériumváltások, revízió, kisebbség, 26-27 o.

2.5 A magyar-jugoszláv kapcsolatok alakulása és az irredentizmus

1918 végén, 1919 elején a külpolitikailag elszigetelt Magyarországon az SzHSz Királlyal összefüggő politika vonatkozásában két irányzat vetekedett egymással. A nagybirtokos arisztokrácia és a kormány jobboldali ellenzéke Olaszországot kívánta megnyerni a béketárgyalásokra, míg a Batthyány Tivadar, illetve a már a fentebb említett Lovász Márton a formálódó SzHSz Királlyal kívánt megegyezni.

Az olasz orientáció hívei jól érzékelték, hogy Olaszország és az SzHSz Királlyal egymásnak feszülése a vitás területek miatt eszkalálódni fog. Az egyre inkább elmérgesedő viszony közvetlen kiváltó oka az volt, hogy Olaszország a dalmát szigetvilágon túl Fiume városát is magának követelte. Hogy célját elérje, 1918 novemberében az ún. Badoglio-tervvel az SzHSz állam bekerítését, belső ellentéteinek fokozását és az állam belső bomlásztását tűzte ki célul.¹⁸⁰

Kezdetben úgy tűnt, hogy a magyar tájékozódás az olasz opció felé mozdul el. Érzékelve a budapesti kormánykörök ilyen irányú tapogatózását, maga Belgrád is hajlandóságot mutatott a Budapesttel való kapcsolatfelvételre. 1919. január elején Stojan Protić miniszterelnök kiküldöttje, Kalafatović ezredes találkozott Károlyi Mihállyal, s azzal a javaslattal állt elő, hogy a kérdéses területek kapcsán a két fél kössön megegyezést, azt terjesszék a békekonferencia elé, elkerülve ezzel, hogy abban a nagyhatalmak hozzanak döntést. A Budapesten folyó tárgyalások konkrét eredmények nélkül értek véget, mivel Károlyi Horvátországot leszámítva, kategorikusan elutasította az egykori magyar területekről való lemondást, sőt éppen a békekonferenciára és a népszavazásra kívánta bízni a területek eldöntésének kérdését.¹⁸¹

A két fél kapcsolatát terhelte a közjogilag még Magyarországhoz, de katonailag már az SzHSz állam ellenőrzése alatt lévő területeken -- Szabadkán, Zomborban, Temesváron és Pécsen -- 1919. február 19-én meghirdetett általános vasutasstrájk. Szabadkán a postai, vasúti, távírdai és villanytelepi alkalmazottak egyenesen a belgrádi konvenció megszegése ellen tiltakoztak.¹⁸²

A magyar-jugoszláv kapcsolatok ettől függetlenül nem szakadtak meg. A következő hónapban ugyanis a magyar-olasz kapcsolatokban állt be változás. Magyarország szorongatott helyzetében a térségben a legnagyobb befolyással bíró Franciaország irányába kívánt tájékozódni, ezért Budapest fokozatosan kihátrált az olasz közeledés politikája mögül. Az adott helyzetben a legkézenfekvőbbben ezt a célt az SzHSz Királlyal révén tudta elérni.

¹⁸⁰ Hornyák Árpád: Magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918-1927, 27. o.

¹⁸¹ Hornyák Árpád: i.m. 28. o.

¹⁸² A. Sajti Enikő: Büntudat és győztes fölény, 38. o.

Végül maga Károlyi is az SzHSz opció mellett kötelezte el magát. Abban is bízott, hogy a Bánságért folyó jugoszláv-román vetélkedésben, a jugoszlávoknak nyújtandó esetleges segítség fejében, annak egy részét megőrizheti Magyarországnak. Valódi, kormányközi tárgyalások a két fél között végül nem voltak. Belgrád következetesen elutasította a nyílt kapcsolatfelvételt, csak közvetítők révén volt hajlandó értekezni. Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy bár a jugoszláv kormánykörök nem becsülték le az olasz fenyegetést, azonban a francia és amerikai támogatásban bízva nem voltak hajlandók lemondani a már birtokba vett területekről sem. Bár a Bánság vonatkozásában fennállt a román-jugoszláv fegyveres összetűzés veszélye is, Belgrádban a kérdést mindvégig kizárólagosan a két ország ügyének tekintették, s nem kívánták abba a már vesztes Magyarországot is bevonni. A kapcsolatok felvételére az egymást gyorsan váltó események sodrásában rövidesen már nem is volt lehetőség: Magyarországon a Tanácsköztársaság kikiáltásával új helyzet állt elő.¹⁸³

A Tanácsköztársaság proklamálása után az SzHSz Királyság elutasította azokat a francia felkéréseket, amelyek jugoszláv hadosztályokat is kértek a magyarországi intervencióhoz. Ennek az elutasításnak kül- és belpolitikai okai egyaránt voltak. Belgrád érzékelve a külpolitikai elszigeteltségét, görcsösen igyekezett kitörni a már-már tarthatatlan helyzetéből, amit elsősorban a szomszédaival – elsősorban a győztes Olaszországgal és Romániával való területi viták indukáltak. Sürgetőbbé tette ezt az a tény is, hogy katonai és diplomáciai szemszögből a bolgár határszakaszon szintén kritikus volt a helyzet. A belgrádi kormány mozgásterét ráadásul az is nehezítette, hogy 1919 tavaszáig csak az Egyesült Államok ismerte el az SzHSz Királyságot. Ennek egyenes következményeként a békekonferenciára csupán mint az egykori Szerb Királyság delegálhatott korlátolt számú képviselőt.

Az SzHSz Királyság helyzetét belpolitikai problémák is gyengítették: a közigazgatás átvétele, a szerbiai struktúrák átültetése vontatottan és nehézkesen haladt előre, s már 1918. december 5-én Zágrábban halálos áldozatokat követelő véres összetűzés robbant ki a szerb hegemoniát biztosító egyesülés ellen tiltakozó horvátok és a várost ellenőrzése alatt tartó szerb hadsereg között. Lázadások, fegyveres összetűzések zajlottak Macedóniában, Koszovóban, de vér folyt Montenegróban is, ahol a megbuktatott Nikola király hívei ragadtak fegyvert.

Belgrádnak az intervencióban történő ódzkodásához a fentiekén kívül hozzájárult a szerb kormányköröknek az a félelme is, amely azzal számolt, hogy a Tanácsköztársaság bukása után a nagyhatalmak esetleg a Habsburgok vezetése alatt egyesítenék a területileg megcsonkított Magyarországot és Ausztriát. Egy ilyen kimenetel annullálná az 1914-1918-as háború ideológiai

¹⁸³ Hornyák Árpád: i.m. 27-32. o

hátterét, ráadásul a teljes bekerítettséggel érne fel az Olaszország, Bulgária, Albánia és Románia által már amúgy is szorongatott SzHSz Királyság számára.

A gyorsan váltó események rövidesen újabb döntés elé állították a szerb-jugoszláv politikai elitet. 1919. június 28-án, a Németországgal történő békekötés után Wilson amerikai elnök távozott Európából, s ezzel az SzHSz diplomácia elveszítette egyetlen nagyhatalmi támogatóját. Belgrád kénytelen volt a nagyhatalmak sorában új szövetségest keresni magának, s emiatt a délszláv külpolitika ismételten Franciaország irányába kezdett orientálódni. A pálfordulat után az SzHSz Királyság azzal a feltétellel lett volna hajlandó részt venni a Magyarország elleni intervencióban, hogy számára kedvező kiigazításokat eszközölnek a bácskai, a bánáti és a baranyai határszakaszon és jóváhagyják a Muravidék megszállásában részt vevő csapatok ott maradását.¹⁸⁴ Az egymást gyorsan váltó események sodrásában az SzHSz csapatok Magyarország elleni bevetésére végül nem került sor.

A trianoni békeszerződés megkötése előtti időszak elsősorban a végleges határok kérdésében élezte ki a két ország kapcsolatát. Rontotta a viszonyt az is, hogy 1920 elején Maurice Paléologue, a francia külügyminisztérium vezértitkára az orosz bolsevizmus megakadályozása céljából egy lengyel-magyar-román együttműködésen alapuló, de francia befolyás alatt álló Közép-Európa tervvel állt elő. Ezzel összefüggésben, 1920 márciusában francia-magyar tárgyalások kezdődtek meg, amelyek végül nem hoztak konkrét eredményt.¹⁸⁵

Vélhetőleg a francia-magyar tárgyalásokkal volt összefüggésben az 1920. április 18-án Szabadkán -- a magyar vasutasok vezetésével -- kitört újabb általános lázadás. A kezdetben kommunista jelszó alatti lázongások gyorsan elfajultak. A gépfegyverekkel felfegyverkezett magyar vasutasok elfoglalták a III., az V. és a VIII. kerületi rendőrőrsöket, tíz rendőrt megsebesítettek, hármat pedig megöltek (kettőnek a neve ismert: Stipan Šarčević és Mirko Gal). Ezt követően ellenőrzésük alá vonták a belvárosi kerületeket, majd a város több területén is fegyveres összetűzések robbantak ki. A túlerőben lévő szerb karhatalom végül április 20-án verte le a lázadást. A szerb források szerint a lázadás vezetője egy bizonyos Rutai István¹⁸⁶ volt, aki személyesen Horthytól kapta az utasításait. A fegyveres felkelés célja pedig Szabadkának Magyarországhoz történő visszacsatolásának kierőszakolása volt. A szerb hatóságok a lázadás leverése után 88 embert tartóztattak le, hatot közülük 1920. június 20-án halálra ítélték. Az ítéleteket végül nem hajtották végre. Rutainak sikerült elkerülnie a szerbek bosszúját: a bukás előtt Halasra menekült, s belépett a magyar csendőrség kötelékébe. Nem volt ilyen szerencsés Báics Béla helyi földbirtokos, akit a szerb hatóságok fegyverrejtegetéssel tartóztattak le. Báics

¹⁸⁴ Hornyák Árpád: i.m. 25-54. o.

¹⁸⁵ Ádám Magda: A kisantant és Európa, Budapest, 1989, 39-93. o. Hornyák Árpád: i.m. 81-89.o.

¹⁸⁶ Rutairól a mai napig utca van elnevezve Szabadkán, mivel a kommunista éra évtizedeiben, mint kommunista agitátort tisztelték. (DZ.)

nem bírta a kihallgatás során elszenvedett ütlegetéseket és a városháza egyik emeleti ablakából kiugorva önként vetett véget életének.¹⁸⁷

A magyar kormány a Délvidék egyes területei – elsősorban a Bácska és a Bánság vonatkozásában -- vélhetőleg már Károlyi regnálása alatt rendelkezett a fegyveres felszabadításokra vonatkozó tervekkel.¹⁸⁸ Ezt támasztja alá, hogy a később még ismertetésre kerülő Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központja (TESZK) 1921/1922-es évi költségvetésében 25 millió koronát irányzott elő a határon túli titkos katonai szervezetek támogatására,¹⁸⁹ a temesvári levente pör,¹⁹⁰ illetve közvetve az is, hogy egy 1921. május 11-én megtartott értekezleten Bethlen miniszterelnök az ország konszolidációja érdekében megtiltotta az elcsatolt területekre vonatkozó fegyveres és nyílt irredenta szervezkedéseket.¹⁹¹

A szabadkaihoz hasonlóan súlyos eseményekre még egyszer került sor. 1920 decemberében az SzHSz hatóságok által elrendelt kényszersorozások miatt több helyen fegyveres összetűzések robbantak ki a szerb hadsereg és a helyi lakosság között. Zomborban 4-5 ezer kaszákkal, kapákkal felfegyverkezett tömeg ütközött meg a szerb katonasággal, s az összecsapásoknak tíz halottja és negyven sebesültje volt. Hasonló intenzitású összecsapások a Bánátban is voltak.¹⁹²

2.6 Terveztés

Az impériumváltás után, az 1920-as évek első felében a magyar közösség elvesztette addigi orientációs pontját, s a megváltozott helyzetben új tájékozó pontokat, támpontokat kellett keresnie. Uralkodó nemzetből alávetett, sokszor ellenségnek tekintett kisebbséggé lett, akit az új hatalom intézkedései úgy a köz-, mind a gazdasági életben másodrangú állampolgárrá degradáltak.

Az 1918-1920 között végbemenő impériumváltás gyakorlatilag annullálta a majd másfél évszázad alatt kiépült új nagybirtokos réteget is. A történelmi magyar állam széthullásának egyértelmű vesztesei voltak az e vidéken jelentős földbirtokkal rendelkező történelmi magyar családok -- a Batthyányi, a Majláth, a Khuen-Héderváry, az Eszterházy, a Zichy, vagy a Széchenyi. Ugyancsak megrendült a földbirtokos réteghez tartozó -- a Bánság legnagyobb földbirtokosaként elhíresült -- Csekonic András, de Chotek Rudolf, Szapáry László és Léderer

¹⁸⁷ Bővebben lásd: Marko Protić: Zlatni dani Subotice od oslobodjenja do potpisa mira (13 nov. 1918 – 4 juna 1920), Subotica, 1930, 91-92. o, Hornyák Árpád: Magyar-Jugoszláv diplomáciai kapcsolatok... 81-89. o. Petkovics Kálmán: A tizenhét nyárfa, Szabadka, 1970. Csuka János: A délvidéki magyarság története 1918-1941, Budapest, 1995, 38-40. o. A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség... 21-23. o.

¹⁸⁸ Danilo Kecić: Forradalmi munkásmozgalom a Vajdaságban 1917-1921 között, Újvidék, 1980, 120. o.

¹⁸⁹ A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség, 40. o.

¹⁹⁰ Borsi Kálmán Béla: Öt nemzedék és ami előtte következik. A temesvári levente pör, Budapest, 2006.

¹⁹¹ A. Sajti Enikő: Büntudat és győztes fölény 39. o. u.ő: Impériumváltások, revízió, kisebbség... 38-39. o.

¹⁹² A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség... 21-23. o.

Artúr is.¹⁹³ A magyar optánsok birtokainak 71,25 százalékát sajátította ki az új állam, míg a jugoszláv állampolgárságot választó birtokosok birtokaik 38,6 százalékát veszítették el.¹⁹⁴ Ennek következtében a magyar földbirtokos réteg jelentős vérveszteségeket szenvedett.

Bár a kor társadalmi szerkezetét nehéz rekonstruálni, a rendelkezésekre álló adatok alapján a délvidéki magyarság¹⁹⁵ mintegy hatvan-hetven százalékát kitevő parasztság az itt élő németekkel ellentétben nem rendelkezett erős parasztpolgári réteggel, sőt ennek a paraszti rétegnek mintegy tíz százaléka teljesen földnélküli zsellérként – kimaradva a jugoszláv földreformból,¹⁹⁶ nyomorúságos körülmények között tengette életét.¹⁹⁷

Az agrárreform feltételeinek megállapításánál a hatóságok elvileg nem tettek nemzetiiségi különbséget, általános feltételül csak az állampolgárságot állapították meg. Maga az agrárreform eredetileg nem politikai, hanem gazdasági kérdés volt, viszont a Magyarországtól elcsatolt területeken a reform megvalósításánál egyre dominánsabb módon a politikai szempontok érvényesültek.

Az agrárreformot végrehajtó közegek egzisztenciájuk féltése miatt eleget tettek a pártok nyomásának, s a legtöbb esetben politikai -- szerintük a nemzeti -- szempontok alapján, legtöbbször jogilag is megkérdőjelezhető módon jártak el. A nem szláv nemzetiségű állampolgárokat ugyanis az agrárreformot szabályozó rendelet megkerülésével – törvénytelenül -- zárták ki.

Ennek következtében számos visszásságra került sor. Olyan nagybirtokokat is felparcelláltak, amelyek nem estek a rendelet hatálya alá. Más esetekben a törvényes maximumnál jóval nagyobb területet hagytak meg az eredeti tulajdonosnak. Az előbbi példa egyik eklatáns példája a zombolyai Csekonics birtok volt, amely miatt még a minisztériumok között is ellentét támadt.¹⁹⁸ A politikai megfontolások előtérbe helyezése miatt az állami birtokok érintetlenek maradtak, a községi birtokokat – amelyeket többnyire az ott lakó szegényebb lakosság bérelt, nem kímélték meg. Mindez az etnikai arányok miatt elsősorban a kisebbségi sorba került magyarokat sújtotta.

¹⁹³ A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség*, 17. o.

¹⁹⁴ Minderről bővebben lásd: A. Sajti Enikő: *Az impériumváltás hatása a délvidéki magyarok társadalomszerkezetére*, *Limes*, 2002. 2. sz. 41-50. o.

¹⁹⁵ A. Sajti Enikő több tanulmányában is részletesen foglalkozik ezzel a kérdéssel. Az alábbiakban ő kutatásainak eredményeit, megállapításait foglalom össze. Minderről bővebben lásd: *Impériumváltások, revízió, kisebbség* 33 o.; továbbá *Magyarok a Vajdaságban 1918-1941*; in *Büntudat és győztes fölény* 13-25. o.; *Változások a kisebbségi magyar társadalomban*, u.o. 47-67. o.; *A magyar kisebbség elitváltásáról* 157-175. o.

¹⁹⁶ A földreformról bővebben lásd: Nikola L. Gačeša: *Agrarna reforma i kolonizacija u Bačkoj 1918-1941*, Novi Sad, 1968. U.ö.: *Agrarna reforma i kolonizacija u Banatu*, Novi Sad, 1972. U.ö.: *Agrarna reforma i kolonizacija u Sremu 1919-1941*, Novi Sad, 1975.

¹⁹⁷ A magyarok társadalmi szerkezetéről, gazdasági pozícióik tévesztéséről Mészáros Sándor is részletesen ír. Šandor Mesaroš: *Položaj mađara u Bojvodini 1918-1929*, Novi Sad, 1981. 87-107. o.

¹⁹⁸ IAS F:47.1140.1433/1922.

Az igényléseknél is számos visszaélés történt; sok esetben a földművelésből élő, de földdel nem rendelkezők nem kapták meg a földbirtokot, míg sok esetben olyanok jutottak földhöz, akik azt a maguk és családjuk munkaerejével nem tudták, sőt nem is akarták megművelni, vagy pedig az újabb juttatások nélkül is rendelkeztek már annyi földel, hogy abból magukat és családjukat el tudták tartani.

A nem szláv elemeknek a földreformból való kirekesztése miatt a mezőgazdasági proletariátus egy jelentékeny hányadának az egzisztenciája teljesen megsemmisült. A nincstelen nem szláv mezőgazdasági munkás, vagy törpebirtokos addig ugyanis a nagybirtokon talált munkaalkalmat és megélhetést. Ettől a megélhetéstől esett el a reform folytán, anélkül, hogy a földosztás formájában újabb kereseti és megélhetési lehetőségekhez juthatott volna.¹⁹⁹

A magyar közösség érdekérvényesítése szempontjából az impériumváltás másik nagy vesztese a társadalmi és a politikai elit volt. A Sajti Enikő megállapítását idézve: „*az új állam hirtelen és radikálisan fosztotta meg ezt a társadalmat eddigi, jórészt földhöz és államapparátushoz kötődő felső- és középrétegeitől, úri középosztályától.*”²⁰⁰ A kivétel nélkül kényszer hatására történő kiutasítások, optálások és áttelepülések gyakorlatilag lefejezték a magyar időkben az állam- és a közigazgatás szolgálatából élő réteget.

1919. elejétől tömegével bocsátották el a magyar tanítókat, tanárokat és vasutasokat. A magyar ügyvédi irodák, vállalatok, üzletek élére szláv gondnokokat neveztek ki. A magyar bankokat, takarékpénztárakat és hitelszövetkezeteket kivétel nélkül államosították. A jogfosztás 1922-ben is folytatódott. Az állam ekkorra már sikerrel rendezkedett be a meghódított területeken, s elérte azt a működési határfokot, amikor az eredetileg ott talált tisztviselői réteget jelentősebb megrázkódtatások nélkül az általa megbízhatóakra cserélhette le. A Belügyminisztérium 1921. december 12-én hozta meg azt a rendeletet, amely szerint mindazok a személyek elbocsájtandók az állami szolgálatból, akik nem tették le a hűségüket.²⁰¹

1922 márciusában például a szabadkai posta összes magyar (30 fő) munkatársát bocsátották el állásából.²⁰² Március 16-án a szabadkai gimnáziumból 51 tanulót zártak ki azzal az indokkal, hogy németek és zsidók nem járhatnak magyar iskolába.²⁰³ Áprilisban Gózon István zentai prépost utasították ki, mert a helyi járásbíró irritálta a kinézete.²⁰⁴ Júliusban a magyar orvosokat tiltották el hivatásuk gyakorlásától, ugyanabban a hónapban előbb a magyar nemzetiségű nyugdíjasoktól tagadják meg a nyugdíj-jogosultságot,²⁰⁵ majd a rokkantaktól is. Az új

¹⁹⁹ Bácsmezei Napló 1921. november 15.

²⁰⁰ A. Sajti Enikő: Változások a kisebbségi magyar társadalomban; Büntudat és győztes fölény, 62. o.

²⁰¹ IAS, F:47.1135.3/1922.

²⁰² Bácsmezei Napló, 1922. március 29.

²⁰³ Bácsmezei Napló, 1922. március 17.

²⁰⁴ Bácsmezei Napló, 1922. április 11.

²⁰⁵ Bácsmezei Napló, 1922. július 10, 11, 12, 13.

tisztviselők megbízhatósága a legtöbb esetben azonban nem járt a megfelelő szakmai tapasztalattal és tudással; így a korrupció hihetetlen mértéket öltve átítatta az államigazgatás egészét.²⁰⁶

Ezzel párhuzamosan Vajdaság szerte tömeges kiutasítások történtek, s számos esetben SzHSz állampolgársággal bíró személyek – mint például a későbbi főispán Deák Leó is áldozatul estek. A kiutasítások jó alkalmat teremtettek a személyes bosszúra, a vélt, vagy valós sérelmek megtorlására is. Kernács Pál hegedűművészt például azért kellett Zentáról kiutasítani Đorđe Nikolić rendőrfőkapitány indoklása szerint, mert a rendőrségi vezető nem szerette a művészeket.²⁰⁷ Augusztusban felmentették az utolsó, még hivatalban lévő magyar bírakat is: Léner Antal, Kovács Lajos, Bakule Géza bírakat, Rottman dr. törvényszéki bírót, Bodnár Sándor és Bisttyák járásbírókat.²⁰⁸ Az erőszak nem kímélte a német kisebbséget sem: újságírókat, szerkesztőket tartóztattak le, a Kulturbund üléseit verték szét.²⁰⁹

Ezek az intézkedések azon túl, hogy az őshonos kisebbségeket – elsősorban a magyarokat -- megfosztották az életben maradáshoz szükséges alapvető anyagi megélhetéstől, a közösség egészének általános megfélemlítését is szolgálták.

Anyagi egzisztenciájukat az államtól kevésbé függő értelmiségi rétegek tudták megőrizni. Így a kisebbségi sorsba került magyarság társadalmi és politikai képviselői az ügyvédekből, a magánpraxist folytató orvosokból és újságírókból álló szűk rétegből került ki. A beilleszkedési és a kezdeti szerveződési nehézségeken túl már középtávon érezhető volt e réteg számszerűségéből adódó hiányossága. A harmincas években a kisebbségi sorsban felnövő, iskolái nélkül szocializálódó első, új értelmiségi réteg sem végzettsége, sem anyagi lehetőségei tekintetében nem tartozott, nem tartozhatott a klasszikus értelemben vett középosztályhoz.

Végezetül térjünk ki röviden az SzHSz Királyság által is vállalt kisebbségi jogok biztosításának témájára is.²¹⁰ Annál is inkább, mert ez a kérdéskör nem csak az utókort, hanem a

²⁰⁶ Minderről bővebben lásd: Aleksandra Bualtović, Srđan Kovač (szerk.): Korupcija i razvoj moderne srpske države, Beograd, 2006. és Zvonimir Kulundžić: Politika i korupcija u Kraljevini Jugoslaviji, Zagreb, 1968. és Archibald Rajs: Čujte Srbi! PDF verzióban letölthető: <http://www.scribd.com/doc/179098/Aribaldi-Rajs-UJTE-SRBI>, Letöltés ideje: 2011. július 27. 14:37.

²⁰⁷ Kernács Pált kiutasították Zentáról, Bácsmegeyi Napló, 1922. április 19.

²⁰⁸ Bácsmegeyi Napló, 1922. augusztus 2.

²⁰⁹ A német kisebbség két világháború közötti történetét lásd: Zoran Janjetović: Nemci u Vojvodini, Belgrad, 2009. U.ö.: Zoran Janjetović: Vajmarska republika i nemačka manjina u Jugoslaviji, Tokovi istorije, VI, 1-4, 1998, 140-155 o.

²¹⁰ A kisebbségvédelmi szerződések történelmi háttéréről, összefüggő kérdéseiről és jogi rendelkezéseiről bővebben lásd: Georg Brunner: Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában Magyarágkutató könyvtára (TLA), Budapest, 1995. Szalayné Sándor Erzsébet: A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest, 2003. 79-145 oldal, Romsics Ignác: Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép és Délkelet Európában a 19. és a 20. században, Budapest, 2004. 193-206. oldal, Eiler Ferenc: A népszövetségi kisebbségvédelmi rendszer működése az első években Kisebbségi magyar közösségek a 20. században, Budapest, 2008. 60-66 oldal, Bárdi Nándor: Víták, tervek, javaslatok a kisebbségi kérdés kezeléséről, Kisebbségi magyar közösségek a 20. században, Budapest, 2008. 132-138 oldal, Eiler Ferenc: A két világháború közötti nemzetközi kisebbségvédelem rendszere (<http://www.hunsor.se/dosszie/aketvilaghaborukozt.pdf>) Letöltés

korabeli gondolkodókat is foglalkoztatta.

Grábel László két cikket is szentelt ennek a témának. Első cikkében részletesen foglalkozott a délszláv állam területén élő nemzeti, nyelvi, faji és felekezeti kisebbségek politikai és jogi egyenjogúságával az anyanyelv szabad használatának kérdésével. Rámutatott arra, hogy ezeket a jogokat az SzHSz Királyság 1919. december 15-én a szövetséges főhatalmakkal Párizsban megkötött nemzetközi szerződésben biztosította. Ez a szerződés eredetileg az Ausztriával megkötött békeszerződésnek kiegészítő részét képezte, de kiegészítő része volt a trianoni békeszerződésnek is, amelynek hatályát a délszláv állam Magyarországgal szemben is elismerte. A hosszas jogi feltérképezés után Grábel arra a konklúzióra jutott, hogy *“minden kétséget kizárólag megállapítható, hogy a kisebbségek politikai és jogi egyenjogúságának elvét nem a szövetséges és társult főhatalmak erőszakolták rá az S.H.S királyságra, ezt az elvet az S.H.S királyság soha vita tárgyává nem tette; mert a szerződés megkötésének indokául fölemlítették az S.H.S királyságnak ama kifejezett óhaja is, hogy a területéhez csatolt országrészekben élő lakosoknak bármely fajhoz, vagy felekezethez tartozzanak, vagy bármely nyelven beszéljenek is, biztosítékot nyújtson arra nézve, hogy őket továbbra is a szabadság és igazság elvei szerint fogják kormányozni.”*²¹¹

Második cikkében Grábel kizárólag a nyelvkérdést tárgyalta.²¹² A kérdés annál is inkább egyre akutabbá vált, mert annak nem megfelelő szabályozása miatt állandó gondok voltak az államnyelv használata, illetve az oktatás vonatkozásában. A szerződések ugyanis nem szabályozták az anyanyelven történő középfokú oktatás kérdését, így annak biztosítása nem volt kötelező az állam számára.

2.7 Az oktatáspolitikai

Az SzHSz állam megalakulásakor, annak területén a történelmi és szerkezeti eltérésekből kifolyólag többféle iskolarendszer létezett. Mindez magával hozta az eltérő tankötelezettséget, tanterveket, az iskolahálózat sűrűségét is.

A szerb pártok az oktatás kérdésében is a centralizmus álláspontját képviselték.²¹³ A Radikális Párt az oktatásban, mint minden modern állam, legfontosabb kulturális feladatát látta, s

ideje: 2011. április 12 17:47.), Szarka László: Nemzetállamok, kisebbségek az 1920-as években, Kisebbségi magyar közösségek a 20. században, Budapest, 2008. 66-74 oldal, Eiler Ferenc: Nemzetközi kisebbségi kongresszusok a két világháború között, Regio, Kisebbség, politika, társadalom 1996. 7. évf. 3.sz. (<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00026/pdf/06.pdf>) Letöltés ideje: 2011. április 12 17:57.)

²¹¹ A kisebbségek nemzetközi védelme, Bácsmezei Napló, 1922. február 2

²¹² A kisebbségek nemzetközi védelme II. Bácsmezei Napló, 1922. február 3.

²¹³ Az SzHSz királyság oktatás- és kulturpolitikájáról bővebben lásd: Ljubodrag Dimić: Kulturna politika kraljevine Jugoslavije III. 1918-1941 Belgrád, 1996. U.ö.: Kulturna politika u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (mogućnosti i ograničenja), Dijalog povjesničara – istoričara, vol. 2, Zagreb, 2000. Zaklada Friedrich-Naumann, 307-324 o, Branislav Gligorić: O nastavi na jezicima narodnosti u Vojvodini 1919-1929. Matica srpska, Zbornik

az egységes nemzeti tudat kialakításának fő eszközeként tekintett az oktatáspolitikára. Hasonló álláspontot képviselt a Demokrata Párt is, amely bár a pártpolitikától függetlennek kívánta azt meghatározni, de hangsúlyosan képviselte azt a nézetet, miszerint az egységes oktatáspolitikai az egyik olyan eszköz, amellyel ki lehet küszöbölni a különböző területeken élők közötti kulturális, oktatási, s bizonyos szempontból öndefiníáló, önmeghatározó különbségeket.²¹⁴

Az oktatáspolitikai az állam létrejöttétől kezdve a két nagy szerb párt dominanciája alatt állt, így nem meglepő, hogy azt a kezdetektől központosítás jellemezte. Még 1918 decemberében létrehozták az oktatási minisztériumot, amelynek hatásköre a Szerb Királyság, Montenegró, Bácska, Bánság és Baranya területére terjedt ki.²¹⁵ Ugyanebben az évben szenvedte el a magyar oktatási rendszer és az iskolahálózat is az első csapást. A Monarchia összeomlásával párhuzamosan az ideiglenes horvát hatóságok gyorsan, kivétel nélkül felszámolták az ún. Julián²¹⁶ és a MÁV iskolákat.²¹⁷

Gondok is akadtak bőven, a pacifikáció nehezen haladt előre. A provizórium időszakában a magyar tanári kar többsége ugyanis Budapest biztatása mellett megtagadta a hűségeskü letételét az új államra, sőt a magyarosodás útjára lépett első generációk nagy része továbbra is a magyar iskolákba iratkozott be. A tiltások ellenére 1920-ban Zomborban például sok bunyevác szülő járatta magyar különórákra a gyermekét.²¹⁸

Az átmeneti időszak zűrzavarát mutatja az is, hogy amíg a magyar oktatási rendszer leépítése már elemi erővel zajlott, addig a német kisebbség – sokszor éppen a magyarok kárára –, kihasználva az akkori rendezetlen állapotokat és a központi hatalom hiányát, sorra nyitotta meg saját gimnáziumait Versecen, Pancsován, Újvidéken, sőt az 1919-ben szerb ellenőrzés alatt álló

za istoriju. sv. 45.1975. 42-58 o. A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség, 120-136. o, Šandor Mesaroš: Položaj mađara u Vojvodini, 1918-1929 185-210. o. Csuka János: A délvidéki magyarság története 1918-1941, 84-91. o.

²¹⁴ Ljubodrag Dimić: Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918-1941. I. Društvo i država, Beograd, 1996, 191-203. o.

²¹⁵ Bíró: László: A jugoszláv állam 1918-1939, 264. o.

²¹⁶ 1904 márciusában gróf Széchenyi Béla elnök és gróf Klebelsberg Kunó akkori miniszterelnökségi segédtitkár vezetésével alakult meg a Julián Egyesület, mely a szórványban élő magyarság védelmét, oktatási, művelődési és felekezeti életének felkarolását és megerősítését tűzte ki céljául. Horvát-Szlavóniában, az első felméréseket követően, az 1905-1906-os tanévben már 8 új falusi és 5 pusztai iskola kezdte meg működését. Az 1907-1908-as iskolaévben már 23-ra, 1913-1914-re pedig 65-re emelkedett a Julián iskolák száma. Az egyesület a felnőttoktatást ugyancsak a falvakban, a középfokú oktatást pedig Magyarországon szervezte meg. Bővebben lásd: Bernics Ferenc: A Julián akció - Egy "magyarságmentő" egyesület tevékenysége Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában és a jelen 1904-1992, Pécs, 1994 és: Makkai Béla: Magyar szórványgondozás Bosznia-Hercegovinában. Regio. Kisebbségi Szemle, 1995. 3. 65-88.

²¹⁷ Zoran Janjetović: Deca careva, pastorčad kraljeva – Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918-1941, Beograd, 2005, 230. o.

²¹⁸ Zoran Janjetović: Deca careva, pastorčad kraljeva... 227.o. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség... 125.o.

Temesváron is.²¹⁹ Ezek az intézmények azonban rövid életűek voltak. 1921 júliusában Svetozar Pribičević oktatási miniszter elrendelte a bezárásukat.²²⁰

A Vajdaságra (akárcsak Montenegróra) még a provizórium időszakában, 1919-ben kiterjesztették a szerbiai iskolatörvények hatályát.²²¹ Az év közepére már körvonalazódott az új államnak a középiskolai rendszerrel kapcsolatos elképzelése is. Bácska, Bánát, Baranya területén egy középiskolát kívántak magyar kézben hagyni, s már ekkor nyilvánvaló lett, hogy a szabadkai magyar tanítóképzőre a bezűntetés vár.²²² 1919 októberében végül államosították az iskolákat.²²³ Ebben a hullámban számolták fel a szabadkai magyar tanítóképzőt is, megsemmisítve ezzel a magyar tanítók utánpótlását. Az 1912-es szerbiai középiskolai törvényt 1920. június 13-án terjesztették ki a Vajdaságra. Az átmeneti időszakban az oktatási intézményekben kettős igazgatást vezettek be. A régi – kimenő évfolyamokat még a magyar igazgató irányította, az újakat viszont már szláv.²²⁴

Az 1920. augusztus 27-én meghozott rendelet minden iskolát államivá nyilvánított. (1918-ban a 897 elemi iskolából 266 volt állami, 631 felekezeti. A 71 középfokú iskolából 2 kereskedelmi, 3 mezőgazdasági jellegű volt.)²²⁵ A kisebbségi osztályokban meghatározták a diákok számát, bevezették a szerb nyelvet, a történelmen túl a földrajzot is államnyelven oktatták.²²⁶

Az erőteljes leépítések ellenére az 1921/22-es tanévre Vajdaságban még mindig 5 magyar gimnázium maradt (Beckerek, Újvidék, Zenta, Zombor, Szabadka) 39 tagozattal és 2040 diákkal. A már szerb, de magyar nyelven oktató kereskedelmi iskolákban 540-en tanultak. 11 magyar polgári iskola is működött ekkor: 43 tagozatán 1864-en magyar nyelven folytatták tanulmányaikat. A 141 általános iskolában pedig 54420-an tanultak magyarul.²²⁷

A nemzetközi békeszerződés értelmében az új állam kötelezettséget vállalt annak biztosítására, hogy a nemzeti közösségek saját költségükön jótékonyági, vallási, szociális intézményeket, elemi iskolákat és nevelőintézeteket tarthatnak fenn. Ezt a jogot az állam, mint a fentebbiekből is látható, végül mégsem ismerte el.

Mivel a békeszerződés az SzHSz állam számára előírta az anyanyelvű elemi oktatást, így a további leépítések elsősorban a középfokú rendszer ellen irányultak. 1922. június 7-én miniszteri

²¹⁹ Zoran Janjetović: Deca careva, pastorčad kraljeva... 228-229. o.

²²⁰ Zoran Janjetović: Deca careva, pastorčad kraljeva... 238. o.

²²¹ A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség... 121. o.

²²² Ljubodrag Dimić: Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918-1941. III. Politika is staralaštvo, Beograd, 1996, 60. o.

²²³ A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség... 124. o.

²²⁴ A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség... 126. o. Ljubodrag Dimić: Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918-1941, III. 60. o.

²²⁵ A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség... 128. o.

²²⁶ Ljubodrag Dimić: Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918-1941, III. 63. o.

²²⁷ Ljubodrag Dimić: Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918-1941, III. 64. o.

rendelet irányozta elő a középfokú oktatásban a magyarnak, mint az anyanyelvnek a fokozatos leépítését, azzal az utasítással, hogy a következő tanévben a középiskoláknak csak az alsó négy osztályában lehet tanítási nyelv a magyar, negyedik osztálytól fölfelé az oktatás kizárólag államnyelven folyhat.²²⁸

A kor közhangulatát tükrözi a korabeli sajtó szorongó írása is: (...) *A következő tanévre is, úgy látszik állandó látogatónak iratkozik be az iskolákba az aggodalom és a szorongás. Az a két rendeletervezet, amiről hallottunk, aligha alkalmas arra, hogy csökkentse a nehéz lélegzésű félelmet. Az egyik rendelettel a középiskolák alsó két osztályának magyar párhuzamos osztályait szándékozták bezáratni. De ki nyújt arra biztosítékot, hogy ezt az ötletet el is temették? A másik rendelet-tervezet arról készül intézkedni, hogy kik iratkozhatnak be a magyar osztályokba. A tervbe vett szabályozás, amelyik az anyanyelv és nemzetiség közé akar szakadékot mélyíteni, hogy kis magyar gyerekek abba essenek bele, azokat a föltételeket akarja megszigorítani, amelyektől a párhuzamos osztályok megnyitása függ. Abban pedig nem lehet kétség, hogy a szigorító rendelkezés végrehajtásának módja megnehezítést a lehetetlenségig fogja fokozni (...).*²²⁹

A leghírhedtebb intézkedés a még 1920 júniusában Pribičević által kidolgozott névelemzési rendelet volt.²³⁰ Ennek értelmében a hatóságok döntötték el, hogy a gyerekek a szüleik neve alapján beíratathatók-e a magyar, vagy a német osztályokba, vagy sem. A feltárt adatok alapján arra lehet következtetni, hogy bár a rendelet már 1920 óta érvényben volt, azt a gyakorlatban 1922-ben kezdték el tömegesen alkalmazni.

A névelemzéssel kapcsolatos félelmek végül 1922. augusztus 25-én beigazolódtak: Az iskolaügyi rendelet értelmében az év szeptemberétől a magyar tannyelvű középiskolák első osztályába nem vehettek fel német és zsidó nevű diákokat, a zsidók és a németek kizárólag zsidó és német iskolákba iratkozhattak be,²³¹ de sokakat szláv osztályokba kényszerítettek, annak ellenére, hogy nem bírták az adott nyelvet. A kor általános tüneteként most az iskolaigazgatók licitálták túl az amúgy is szigorú hatósági rendelkezéseket.²³²

A „névvegyelemzés” néven elhíresült intézkedés a Bácsmezei Napló szerint a magyar anyanyelvű tanulóifjúság kétharmadát tiltotta ki az iskolákból, mert a rendelkezés szerint a vezetéknev volt az irányadó a nemzetiségi hovatartozás megállapításánál. Emiatt nem iratkozhatott magyar iskolába Nojcsék Béla, de Papp Árpád sem. Utóbbi azért nem, mert a „Papp” a hatóságok szerint vagy román, vagy szerb eredetű név. Ádám Feri pedig azért nem

²²⁸ Államnyelven fognak tanítani a középiskolák felsőbb osztályaiban? –Egy készülő rendeletről, Bácsmezei Napló, 1922. június 7.

²²⁹ Tanév előtt, Bácsmezei Napló, 1922. augusztus 19.

²³⁰ A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség... 127. o.

²³¹ A magyar osztályok sorsa, Bácsmezei Napló, 1922. augusztus 25.

²³² Új fémjelző eljárás a magyar nemzetiség megállapítására, Bácsmezei Napló, 1922. szeptember 7.

tanulhatott az anyanyelvén, mert a hatósági indoklás szerint valakinek nem lehet két utóneve, „*ezt egyébként pedig a Biblia is tanúsítja.*”²³³

Azok sem érezhették magukat biztonságban, akik az ilyen szelekciók ellenére a felsőbb osztályokban továbbra is anyanyelvükön tanulhattak. A szabadkai főgimnáziumban, bár a közoktatási minisztérium nem rendelte el a megmaradt magyar tagozatok tanulóinak vallásuk alapján történő elkülönítését, a tanári kar ismét túllicitált a miniszterre, s a megmaradt párhuzamos magyar osztályokat szétválasztva, azok egyik részébe csakis keresztény, a másikba pedig kizárólag zsidó vallású tanulókat osztottak be. Ennek következményeként hivatalosan is kétféle magyar tagozati rendszer jött létre: a magyar--magyar és zsidó magyar.²³⁴

Újvidéken a gimnázium magyar osztályaiból végleg kitiltották a zsidókat. Az első éves tagozaton a magyar nyelvű oktatást azzal az indokkal szüntették meg, hogy a zsidók kitiltása után a gimnáziumba jelentkezők közül alig százat ismertek el magyarnak, s ez nem elégséges az oktatás megkezdéséhez.²³⁵ Az újvidéki polgári iskola ekkor még működött: első osztályába 33 fiú és 47 lány iratkozhatott be magyar nyelvre. Magyar nyelvű elemi oktatásban pedig 967-en vettek részt, míg a németen 161-en, szerb nyelven 1270-en kisdíák tanult, a polgári iskola elsős magyar osztályába 33 fiú és 47 lány iratkozott be.²³⁶

A Pribičević-féle iskolatörvénynek az áldozata volt a szabadkai zsidó elemi is, ahol törvényileg kötelezték a szerbül nem tudó tanítókat, hogy szerbül tartsák meg az órákat. A rendelet kétszáz gyereket érintett. A hatóságok azt is elrendelték, hogy a Biblia héber szövegét szerbre fordítva adják elő, amit nem értett sem a tanuló, sem a diák. Nem volt jobb a helyzet a földrajzzal, a történelemmel, az írással és az olvasással sem. A szülők hiába tiltakoztak és hiába próbálták meg végső elkeseredettségükben a gyerekeket a megmaradt magyar osztályokba átíratni, a hatóságok ezt a vallásukra hivatkozva megtagadták.²³⁷ Egy évvel később, 1923 márciusában az oktatási minisztérium végül körlevélben tiltotta el a zsidókat a magyar elemik alsó öt osztályától is.²³⁸

A nyári szünidő megkezdésekor a szabadkai magyar tanárokat az oktatási miniszter utasítása alapján kivétel nélkül Belgrádba rendelték, s ott a hazafias tárgyak elsajátítására kötelezték őket.²³⁹ Zentán az elemi iskolákat a tanítási órák alatt a titkosszolgálat emberei járták végig. Az órákat megzavarva, mindenki előtt kobozták el az ott tanuló gyerekektől a budapesti kiadású magyar hittankönyveket. A magyar tankönyvek elkobzását a kultuszminiszter 52619/923. számú

²³³ U.o.

²³⁴ A szuboticei főgimnáziumban a zsidó tanulókat vegyileg kivonták a magyarok közül -- A magyar tagozatokban kétféle magyar osztály van: magyar magyar és zsidó magyar, Bácsmezei Napló, 1922. szeptember 19.

²³⁵ Magyarok a novisádi iskolákban, Bácsmezei napló, 1922. szeptember 21.

²³⁶ U.o.

²³⁷ Pribicsevics iskolapolitikája a gyakorlatban, Bácsmezei Napló, 1923. január 14.

²³⁸ Zoran Janjetović: Deca careva, pastorčad kraljeva... 238. o.

²³⁹ IAS F.47.1206/I.1/1922

rendelete alapján hajtották végre, amely szigorúan utasította a hatóságokat, hogy minden olyan tankönyv használatát tiltsák be, amelyek miniszterileg nem voltak jóváhagyva. Az elkövetkező napokban nem csak a budapesti kiadású hittankönyveket kobozták el, hanem indexre tették az összes magyar tankönyvet.²⁴⁰

Az oktatásban zajló folyamatok a kisebbségek esetében elsősorban az asszimiláció felgyorsítását célozták.

2.8 A magyar kultúra válsága

A háború előtti Szabadkán virágzott a magyar kultúra, több kulturális egyesület és intézmény hirdette annak erejét. Ezek a kulturális egyesületek az impériumváltáskor kényszerű okokból megszűntették a működésüket, s az újrakezdés évek múltán sem indult meg.

A kulturális tevékenység három fő hordozója a középosztály által alapított és fenntartott Dalegyesület,²⁴¹ a Filharmóniai Társulat²⁴² és a Szabad Líceum volt.²⁴³ A módosabb réteg és a gazdák társadalma nem követte a kulturális életet, s az intézmények fenntartásáért sem hozott áldozatot.

Az impériumváltással megsemmisült a kulturális intézmények fő támogató rétege, a magyar középosztály is. Az anyagi hiány és az új állam intézkedéseinek hatására a magyar kultúra minden téren visszaszorult. A legnagyobb csapás a magyar színházi élet ellehetetlenülése volt, ami Szabadkát különösen fájdalmasan érintette.

A kulturális egyesületek működését a Belügyminisztérium BBB ügyosztályának egy 1920. július 20-i rendelete lehetetlenítette el, amely a *megváltozott társadalmi állapotokra* hivatkozva új státútum meghozatalára kötelezte őket.²⁴⁴ S bár, a levéltári adatok arra utalnak, hogy a magyar intézmények az új státútumokat a rendeletben megszabott 1920. október elsejéig időben benyújtották, azok elbírálását a legtöbb esetben – vélhetőleg szándékosan – évekig vagy halasztották, vagy mondvacsinált okokra való hivatkozással utasították vissza.

A Szabadkai Katolikus Legényegylet szabályzatát 1922. május 13-án például azért utasította vissza a Belügyminisztérium, mert a tagság állampolgársági státusát részletező fejezetben jugoszláv állampolgárokat írt az SzHSz állampolgárok helyett. A visszautasítás másik – valós -- oka vélhetőleg az volt, hogy a szabályzatot tartalmazó iratsomót magyar nemzetiségű spárgával kötötték át. Ennek apropóján a Belügyminisztérium az elutasító határozat kísérőlevelében -- mivel

²⁴⁰ Elkobozták a diákok tankönyveit, Bácsmegeyi Napló, 1923. március 10.

²⁴¹ Történetét bővebben lásd: Pekár Tibor: A Szabadkai Dalegyesület története, Szabadka, 2009.

²⁴² A filharmónia történetét lásd: Pekár Tibor: A zenekari muzsikálás kétszáz éve Szabadkán (1803-2003), Szabadka, 2005.

²⁴³ Bővebben lásd: Káich Katalin: Szabad Líceumok Bácskában és Bánátban, Újvidék, 1979. 46-66. o.

²⁴⁴ IAS, F.47. 1135.2/1922

“nem lehet eltűrni, hogy a hivatalos akták segítségével magyar nacionalista propaganda fejtessék ki”²⁴⁵ -- a legszigorúbb büntetés kilátásba helyezésével elrendelte a magyar nemzetiszínű spárgák kiiktatását.²⁴⁶

A Katolikus kör szabályzatát, s ezzel működését – amely egyébként a magyarokon kívül az itt élő horvátokat is tömörítette – 1922. április 11-én azért nem engedélyezték, mert annak tagjai kizárólag katolikusok voltak, s az elutasítás indoklása szerint olyan politikai, katonai feladatokat is el akart látni, amelyek nem voltak köthetőek a hitélethez.²⁴⁷

1922 telén viszont már hallhatóak voltak az első olyan hangok is, amelyek a magyarság politikai megszervezése után a magyar kultúra felélesztését sürgették.

Mi volt az oka annak, hogy Szabadkán megszűnt a kulturális élet? Mi kötötte gúzsba az energiákat, mi fojtotta el a kikíváncozó szót, milyen gátak zárják útját a magyar kultúrmegnyilvánulásoknak? Ezeknek a kérdéseknek a tisztázására intézett kérdést a helyi hatóságokhoz és az egykori szabadkai magyar kultúregyesületek vezetőihez a Bácsmegeyi Napló.²⁴⁸

Nikola Tabaković (Tabakovits Miklós) polgármester a felelősséget azzal hárította el, hogy magyar kultúregyesület, vagy irodalmi társaság csak jóváhagyott alapszabállyal kezdhette meg a működését. Az alapszabályok jóváhagyása pedig nem a városi hatóságtól függött, hanem a belügyminisztériumtól. Állítása szerint a hatóságok a magyar irodalmi estek, vagy művészi matiné megőrtatása elé nem gördítettek akadályokat, azokat esetenként bírálták el, s többnyire engedélyezték is. Hasonló szellemben nyilatkozott a szabadkai rendőrfőkapitány, Gavran Karakašević (Karakasevics Gábor) is.

Mint azt a fentiekben már érzékeltettük, a legtöbb esetben azonban nem így volt, sőt éppen a városi hatóságok igyekeztek obstruálni a kulturális rendezvények megőrtatását. Ennek szemléltetésre idézzük fel az állami vegyes gimnázium magyar tanulóinak az egyik kirívó esetét. A nyolcadik osztályos tanulók 1922. július 16-án *Makai Emil: Hatvani tudós professzor* darabját szerették volna előadni. Az előadásból befolyó pénzből kívántak emléktáblát állítani elhunyt társuknak, Zádori Valentinnak. 1922. június elsején az előadás engedélyezését és a színház épületének a biztosítását kérvényezték a polgármesteri hivatalnál. A város a rendezvény megőrtatása előtti napon azzal utasította vissza a kérelmet, hogy a színházból a székeket Palicsra szállították.²⁴⁹

²⁴⁵ IAS, F: 47. 1137.589/1922.

²⁴⁶ IAS, F: 47. 1137.589/1922.

²⁴⁷ IAS, F:47. 1137.690/1922.

²⁴⁸ Haldoklik Szuboticán a magyar kultúra, Bácsmegeyi Napló, 1922. december 24.

²⁴⁹ IAS F.47.1206/II.104/1922

De a gyerekek nem hagyták magukat. Pár nappal az elutasítást követően ismét levelet írtak a polgármesteri hivatalnak, s abban közölték, hogy az előadást immáron a Katolikus Legényegylet termében kívánják megtartani, és mivel humanitárius előadásról volt szó, az ezzel járó adómegfizetéstől való mentesítést kérelmezték. A polgármesteri hivatal az előadás megtartását ugyan tudomásul vette, de az adót nem engedte el.²⁵⁰

A hatóságok valóságot megszépítő nyilatkozatainak mondott ellen Milkó Izidor (művésznevén: Baedekker) a Szabadlíceum Egyesület elnöke, a Bácsmegyei Napló állandó munkatársa. Milkó szerint a magyar kultúrélet hiányát a súlyos állami akadályokon túl a bizonytalanság, a hivatottak részéről tapasztalható tartózkodás generálta. Irodalmi társaság pedig egyszerűen csak azért nem létezett ekkor Szabadkán, mert nem volt olyan személy, aki azt megalapíthatta volna. A Szabadlíceum -- állítása szerint -- azért nem működött, mert alapszabályát nem hagyták jóvá. A bizalmatlanság feloldását Milkó a magyar és a szláv kultúra közeledésében látta. Úgy vélte, hogy ha a szlávok és a magyarok figyelemmel kísérik és megismernek egymás kultúráját, ez kölcsönös megtermékenyítést jelentene. *„Meg kellene teremteni a vajdasági irodalmi társaságot és ezzel kapcsolatban egy altruisztikus könyvkiadó vállalatot is. Nagyon helyesnek tartanám, ha a Bácsmegyei Napló ilyen irányban folytatná megkezdett tevékenységét, mert minél többször vetik a közönség szemére közömbösségét, annál több kilátás van a megmozdulásra”* – nyilatkozta Baedekker.²⁵¹

Váli Gyula mérnök, a Szabadlíceum titkára a Bácsmegyei Napló megkeresésére azt mondta el, hogy a szervezet alapszabályát még 1920-ban beterjesztették a hatóságoknak jóváhagyásra, de azóta semmilyen visszajelzést nem kaptak. Ezért 1921-ben kérvénnyel fordultak a hatóságokhoz, hogy az előadásokat a városháza nagytermében tarthassák meg. Kérésüket elutasították, ráadásul a hatóságok ezt követően a magyar előadások után adót vetettek ki.

Hasonló gondokról számolt be Sántha György, a Szabadkai Dalegylet és a Magyar Párt elnöke is. A Dalegylet alapszabályát azzal az indoklással utasították el, hogy azt a határidő lejárta után adták be.

A Filharmonikus Társaság működésének a megkezdése látszólag könnyebb lett volna. Megvolt még a városi zenekar emberállománya is. A kor hangulatát, félelmeit tükrözi Lányi Ernő, ismert zeneszerző – életének utolsó nyilvános nyilatkozatában adott -- szűkszavú válasza: *- A gép meg van, csak egy gombot kellene megnyomni és mozgóba jönne minden kerék és csavar. Hogy ezt az egyetlen mozdulatot miért nem teszik meg, azt ugyan jól tudom, de engedjék meg, hogy erről én, aki szegény ember vagyok és nem is vagyok független, ne nyilatkozzam.*²⁵²

²⁵⁰ IAS F.47.1206/II.107/1922

²⁵¹ Haldoklik Szuboticán a magyar kultúra, Bácsmegyei Napló, 1922. december 24.

²⁵² U.o.

A kultúrában végbemenő változások egyéni tragédiák tárházát is magukkal hozták. Ungváry Miklós, egy agilis művészember a magyar színészlét súlyos helyzetének lett a sajnálatosan sajátos áldozata, aki a magyar színészet mind kisebb területre történő szorulása miatt előbb a kenyerét vesztette el, majd végül az életét is.

Az eddigi adatok alapján Ungváry tette az első kísérletet a délvidéki magyarság első kisebbségi intézményének hivatalos létrehozására. 1922 nyarán az SzHSz kormányhoz fordult engedélyét egy vajdasági magyar színtársulat megszervezésére. Igyekezete azonban a hatóságok ellenállása miatt megbukott. A jobb sorsra érdemes színész a kudarc után Aradra költözött, ahol a legnagyobb nyomorban tengette életét. 1923 januárjának utolsó napján a teljes kilátástalanságban és elhagyatottságban az aradi Dacia kávéházban a napok óta nála lévő 20 gramm ópiumoldattal követett el öngyilkosságot.²⁵³

Nagyjából ezzel egy időben államosították a szabadkai színházat,²⁵⁴ s a városi tanács betiltotta a szabadkai magyar műkedvelők működését is.²⁵⁵ Az indoklás szerint a színházi szezon alatt nem lehetett műkedvelő előadások megtartását engedélyezni. Az intézkedés mögötti valós megfontolás az volt, hogy az ekkor már kizárólag csak szerb nyelven játszó színház a közönség érdektelensége miatt többször volt kénytelen lemondani az előadását.²⁵⁶

A betiltást Radivoj Dimulović színházigazgató kérte, s miután a rendőrség azt támogatta, a városi tanács is jóváhagyta. A megmaradt és még működő két magyar egyesület, akiket a rendelkezés tulajdonképpen sújtott – a Műpártolók Köre és a Katolikus Legényegylet a határozat ellen a közgyűléshez nyújtott be fellebbezést.²⁵⁷

A közhangulat azonban gyorsan Dimulović ellen fordult: a megmaradt színházi közönség bojkottja miatt – mivel azt jóformán csak a magyarok látogatták -- a színházigazgató már a következő napon kérte az általa beterjesztett rendelet megváltoztatását.²⁵⁸ A szabadkai hatóság – a szerb kultúrfőlény érvényesítésének céljából²⁵⁹ -- viszont határozottan kitartott eredeti döntése mellett.

A városi tanács február 10-i ülésén szokatlanul heves vita zajlott le a betiltás kérdésében. Azok, akik időközben felismerték a határozat céltévesztő hatását, erélyesen követelték a műkedvelő előadások betiltására vonatkozó rendelet megváltoztatását. A tanács többsége viszont

²⁵³ Egy magyar színházigazgató tragédiája, Bácsmezei Napló, 1923. február 3.

²⁵⁴ Államosítják a suboticei színházat, Bácsmezei Napló, 1923. január 19.

²⁵⁵ Halott színpadok, Bácsmezei Napló, 1923. február 8.

²⁵⁶ Szuboticán betiltották a műkedvelő előadásokat -- A színházat a magyar közönség rovására akarják megmenteni, Bácsmezei Napló, 1923. február 8.

²⁵⁷ A magyar színelőadások sorsa -- A közgyűléshez föllebezük meg a tanácsbetiltó végzését, Bácsmezei Napló, 1923. február 9.

²⁵⁸ Újra engedélyezik a műkedvelők előadását -- A színházigazgató maga kéri a betiltó határozat megváltoztatását, Bácsmezei Napló, 1923. február 10.

²⁵⁹ A szuboticei szerb színház válsága, Bácsmezei Napló, 1923. február 28.

makacsul és mereven kitartott a jogfosztó határozat mellett, ezért a tanács végül fenntartotta az előadások betiltására vonatkozó határozatot.²⁶⁰ Mindezt meg is szigorította, s ettől kezdve már a kormány engedélyével rendelkező társulatok sem rendezhettek a városban előadásokat. A gondokat persze ez nem orvosolta. Pár nappal később a közgyűlés a teljes érdektelenség miatt kénytelen volt a szerb nyelvű színház havi 24 előadásának a számát 12-re csökkenteni.²⁶¹

Az események ilyen alakulása miatt a szabadkai Bačvanin szerkesztője, Toso Iskruljev intézett éles támadást a színház és a városatyák ellen. Iskruljev arra mutatott rá, hogy a tiltó határozatokkal a közönséget nem lehet rávenni az előadások látogatására, főleg akkor nem, ha azt dilettánsok csinálják, akik képtelenek a minőségi előadások kivitelezésére.²⁶²

A színház ügye azonban ekkorra már kezdett a hatóságok kezéből kicsúszni. A kapkodást mutatja, hogy egy nappal később már arról írt a helyi sajtó, hogy felmerült annak a lehetősége, hogy a szabadkai szerb színház Ráckeviden, Szentendrén és Pomázon vendégszerepeljen, s viszonzásul magyarországi művészek, magyar előadással léphetnek fel Szabadkán.²⁶³

A vendégszereplésből végül nem lett semmi. Február 24-én Radivoj Dimulović színházigazgató személyesen ment be a Bácsmezei Napló szerkesztőségébe, hogy cáfolja azt.²⁶⁴ Jó oka volt erre. Társulatát ekkor már nem csak a szabadkai lapok, hanem a belgrádiak is támadni kezdték, s a tervezett vendégszereplés kapcsán már felmerült az SzHSz államnak a presztízse is.

Nikola Pašić miniszterelnök belgrádi lapja, a Tribuna február 27-én ugyanis átvette a Bácsmezei Naplónak a magyarországi vendégszereplésről szóló cikkét, s a fejlemények ilyen alakulását igen nyugtalanítónak tartotta. *„Semmi kifogásunk se lenne a szabadkai színtársulat magyarországi vendégjátéka ellen, de a társulat olyan gyöngye, hogy semmi esetre sem játszhat Budapesten, ahol a színházi élet a lehető legfejlettebb. A szabadkai színtársulat csak árthat hírnevünknek és szégyent hozhat ránk. Ha szükségesnek tartják ezt a vendégjátékot, úgy elsőrangú együttesnek kellene Budapestre menni és nem annak, amelyik Szabadkán tengődik és nagyon kevés bizonyítékát adta a művészetnek. A magyarok ezzel szemben legkiválóbb művészeit küldenék a Vajdaságba, s így a szégyen ránk nézve kétszeres volna.”*²⁶⁵

Dimulović végül társulatával menekülésszerűen elhagyta Szabadkát, s a Bánságba -- előbb Becskerekre, majd Versecre -- ment az évad hátralévő részében vendégszerepelni.²⁶⁶ A Tribuna

²⁶⁰ A városi tanács újra betiltotta a magyar műkedvelők előadásait, Bácsmezei Napló, 1923. február 11.

²⁶¹ A Színház problémája a közgyűlés előtt -- Havi tizenkét szláv előadást kíván a város a színházról, Bácsmezei Napló, 1923. február 22.

²⁶² Bačvanin, 1923. február 23.

²⁶³ Magyarországi művészek a Vajdaságban -- A suboticei színház magyarországi vendégjátéka, Bácsmezei Napló 1923. február 23.

²⁶⁴ Jöhetnek-e a Vajdaságba magyar színészek? Bácsmezei Napló, 1924. február 24.

²⁶⁵ Tribuna, 1923. február 27.

²⁶⁶ A suboticei szerb színház válsága, Bácsmezei Napló, 1923. február 28.

nyomon követte Dimulović útját, s gárdájának színvonalát élesen támadva a fejéhez vágta azt is, hogy az magyar operetteket játszott: „*Dimulović társulatának semmi köze a művészethez! Ez egy száználmas kis embercsoport, amelyet nem tudjuk miért, az állam szubvencionál csak azért, hogy mindenütt kinevessenek bennünket. (...) A programon csupa elcsépelte és ezerszer látott olcsó magyar operett szerepelt. Lehetne játszani szép és új operetteket is, de egy szerb társulat, itt, az északi határon játssza a mi darabjainkat is (...). Az államnak, a közoktatási kormányynak, valamivel több gondot kellene fordítania a művészi propagandára ezeken a vidékeken és nem volna szabad megengedni, hogy mindig, minden egyes lépésnél kinevessenek bennünket. Ha nem kaphatunk tisztességes színházat, akkor nincs szükségünk olyan botrányosra sem, mint amilyen a Dimulovićé.*”²⁶⁷

Az 1923-as választási kampány hevületében, a magyar szavazók megnyerése miatt a magyar előadásokkal kapcsolatos álláspont is enyhült. Ljuba Jovanović vallásügyi miniszter ekkor már úgy nyilatkozott, hogy a kormány nem gördít akadályokat magyar színtársulatok és műkedvelők működése elé. Hozzátette azonban azt is, hogy a magyaroktól a kormány azt várja el, hogy közeledjenek Belgrád és a szerb kultúra felé.²⁶⁸ Márciusban végül engedélyezték Szabadkán a magyar műkedvelő előadások újbóli megtartását.²⁶⁹

A kultúrpolitikában bekövetkező átmeneti enyhülés felvillantotta annak a lehetőségét is, hogy Fekete Mihály²⁷⁰ marosvásárhelyi színházigazgató egy mintegy 80 fős – román állampolgárságú -- együttesével négy hónapos vendégszereplés keretén belül Szabadkán, Újvidéken, Zentán és Becskereken lépjen fel.²⁷¹ Operettek sora, a Lear király, a Traviata, a Tosca, a Parasztbecsület, a Troubadur és a Böregér szerepelt volna a repertoáron. A grandiózus színidény a hatóságoknak -- az időközben ismét felerősödött -- ellenállása miatt végül mégsem valósulhatott meg.

Ungváry sikertelen kísérlete után Várady Imre kezdeményezésére 1923. március 12-én alakult meg a becskereki kaszinó nagytermében az Ady Endre Társaság.²⁷² Elnökévé a nagy

²⁶⁷ Tribuna, 1923. március 5.

²⁶⁸ A vallásügyi miniszter a magyarság passzivitásáról és a magyar műkedvelői előadások betiltásáról, Bácsmegeyi Napló, 1923. február 14.

²⁶⁹ Lehet újra Magyar műkedvelő előadásokat rendezni, Bácsmegeyi Napló, 1923. március 9.

²⁷⁰ **Fekete Mihály** (Csongrád, 1884. dec. 31. – Kolozsvár, 1960. ápr. 16.): romániai magyar színész, színházigazgató; Román Népköztársaság érdemes művésze. Pécssett kezdte pályáját. 1903-ban Krecsányi Ignác buda-temesvári társulatának volt a tagja. 1907-től Temesvárott működött, itt kezdte rendezői pályáját is. 1911-ben Kolozsvárra szerződött. Az I. világháborút követően különböző erdélyi színházakat vezetett, vándortársulatával járta a vidéket. A húszas években Temesvárott színházigazgató, majd 1930-tól Kolozsvárott főrendező. A harmincas évek végén kereskedőként dolgozott, majd 1945-től újra a kolozsvári színház tagja volt. Klasszikus és modern szerepeket sokoldalúan alakított. Az erdélyi filmművészet úttörői közé tartozott: 1913-tól filmezett, a Transsylvania cégnél rendezett is. Játszották színdarabjait is (Temesvár megvétele, Bakócz Tamás).

²⁷¹ A vajdasági magyar színház -- A marosvásárhelyi színházigazgató belgrádi tárgyalásai, Bácsmegeyi Napló, 1923. május 30.

²⁷² Erről megemlékezik Csuka János is, igaz az adatai meglehetősen hiányosak. Ugyanott viszont hiánypótló adatokat közöl a szabadkai Népkör és a katolikus Legényegylet működéséről. Csuka János: i.m.:128-136

tehetségű, de tragikus sorsú Farkas Geyzát²⁷³ választották, aki székfoglaló beszédében a vajdasági magyar írók és alkotóművészek tömörítéséért és munkára serkentéséért szállt síkra.²⁷⁴

A becskerekeli eseményekkel párhuzamosan, Szabadkán is jelentős változások történtek. A Magyar Párttól egyre inkább távolodó Pleszkovich Lukács tisztújítást kezdeményezett a Népkör elnöki tisztségére. A megmérettetésen Pleszkovich alulmaradt Birkáss Gyula ügyvéddel szemben. A leadott 219 szavazatból Birkáss 120-at, Pleszkovich 97-et kapott.²⁷⁵

2.9 Az új állam berendezkedésének helyi gyengeségei

A levéltári források a rendszer gyöngeségeire, a központi hatalom és a helyi hatóságok közötti viszonyrendszer feszültségeire is rámutatnak.

A bizalmatlanság és az elharapódzó erőszak légkörében, 1922. március 9-én az SzHSz titkosszolgálat köriratban szólította fel a városi hatóságokat, hogy Vajdaság területén írják össze a különböző egyesületeket, klubokat és mezőgazdasági szövetkezeteket. A titkosszolgálat azt is kérte, hogy az ezekről készített listákat és statisztikákat mihamarabb adják át a hatóságok. Szabadka polgármestere március 21-i szűkszavú válaszában arra hivatkozva tagadta ezt meg, hogy nincs tudomása semmilyen titkos szervezetről, s *“azoknak a felderítése különben is a titkosszolgálatnak a feladata.”*²⁷⁶

A központi, illetve a helyi végrehajtó hatalom közötti konfliktusok és kommunikációs nehézségek más formában is jelen voltak. Egy 1922. október 12-én keltezett belügyminiszteri körlevél arról ír, hogy a Szerbiából érkezett, frissen kinevezett állami tisztviselők -- akiknek a pénzügyi rendszer átláthatóvá tétele volt a feladata -- igen nehéz helyzetbe kerültek a helyi hatóságok, de elsősorban a helyi rendőrség és a helyi bíróságok hozzáállása miatt, mivel azok ignorálták a szerbiai tisztviselők lakás- és ház rekvirálási igényeit.

A belügyminisztérium megítélése szerint ennek okai elsősorban a korrupcióban rejlettek. A helyi hatóságoknak ugyanis nem felelt meg, hogy az adókiivetések és beszédések körüli visszasságok felszínre kerüljenek. A körlevél e vonatkozásban igen kemény hangot ütött meg, s

²⁷³ **Farkas Geyza** (1874. január 5 – Budapest, 1942. szeptember 24 – Budapest) anyai ágon Kiss Elemér aradi vértanú dédunokája, bánsági földbirtokos. Jászi Oszkár legszűkebb köréhez tartozott, a Társadalomtudományi Társaság vezető tagja, a Huszadik Század című folyóirat egyik elindítója. Az őszirózsás forradalom alatt Torontál vármegye főispánja. Horthy Budapestre történt bevonulása után, előbb Bécsbe emigrál, majd eleméri birtokára vonul vissza. Életrajzának eddigi ismeretlen epizódja, a nagybecskerekeli Ady Endre Társaság létrehozását követően, Senteleky Kornél biztatására a Vajdasági Írás és a Kalangya munkatársa lett. 1933-ban az ő művével, A fejnélküli emberrel indult meg a Kalangya Könyvtára is. Magánéletének kudarcai hatására a harmincas években előbb Bécsbe, majd Pest külvárosába – Téténybe költözik. Teljes elszegényedésben és magányban halt meg.

²⁷⁴ Megalakult az Ady-társaság Becskereken, Bácsmegeyi Napló, 1923. március 13.

²⁷⁵ Új elnököt választott a subotikai Népkör -- Birkáss Gyula az új elnök, Bácsmegeyi Napló, 1923. március 12. és: Csuka János: A délvidéki magyarság története 1918-1941, 108.o.

²⁷⁶ IAS, F.47. 1136.450/1922.

egyenesen úgy fogalmazott, hogy „*megengedhetetlen a helyi hatóságok ilyen hozzáállása, de különösen az a tény, hogy nem hajlandók eleget tenni a szerbiai hivatalnokok kérésének, s nem rekvirálják számukra a gazdag magyarok és zsidók házait.*“ A belügy szerint ennek következménye az lett, hogy a frissen kinevezett tisztviselők jó része mivel egy idő után nem tudta fizetni a drága szállodákat, kénytelen volt dolgavégezetlenül visszaköltözni oda, ahonnét jött. A rekvirálások elszabotálásáért felelősök kézre kerítése érdekében a legszigorúbb intézkedéseket helyezték kilátásba.²⁷⁷

A rendszer gyengeségéről más adatok is tanúskodnak. A Szabadkán állomásozó katonai parancsnok által írt egyik jelentés arról szól, hogy a hadsereg a káderállomány képzetlensége miatt nem tudta időben összeállítani a hadkötelezettek névsorát. Mivel az összeírás mintegy harmincezer embert érintett, 1922. április 15-én a polgármester a feladat elvégzésére a városi közigazgatásból helyezett át embereket.²⁷⁸

Jóval nagyobb problémákkal szembesült a szabadkai rendőrség. A fennmaradt iratokból egyértelműen kirajzolódik az a tendencia, amely az állomány állandó mobilitását és fluktuálását tükrözi. 1922-ben szinte nincs olyan hét, amikor a dokumentumok között ne szerepelne a legénység egy-egy tagjának felmentése, vagy önkéntes távozása. Ez utóbbi esetben többnyire a fizetések alacsony szintje volt a döntő tényező. A felmentések leggyakoribb oka az erőszakos visszaélések sorozata és az alkoholizmus volt. Eklatáns példája ennek Radeš Vukojičić és Mirko Novakov esete. Karakašević rendőrfőkapitány jelentése szerint a két rendőr 1922. szeptember másodikán a szabadkai börtönben olyan mértékben részegedett le, hogy minimális szinten sem tudták ellátni a feladatukat. Ezt öt rab is kihasználta, s megszökött.²⁷⁹ A dokumentumok alapján nagy bizonyossággal kijelenthető az is, hogy ha nem is ilyen mértékben és rendszerességgel, de az alkoholizmus és a munkamorál tekintetében komoly gondok voltak a köztisztviselői karban is: fegyelmezésekről, elbocsátásokról, felmondásokról tanúskodnak a megmaradt iratok sokaságai.

A belgrádi központi hatalom tisztában volt a helyi szinten tapasztalható erőszakkal, a közbiztonság rohamos romlásával és azzal is, hogy mindez destabilizációs tényezőt jelent az állam számára. A belügyminisztérium 1922. szeptember 16-án kelt 11426/1922 keltezésű körlevelében arról lehet olvasni, hogy a Vajdaságban jelentős mértékben romlott a közbiztonság. Ennek egyik oka az volt, hogy olyan emberek sokasága hordott különböző egyenruhát, akiknek semmi közük sem volt a fegyveres testületekhez. Mindez komoly visszaélésekhez vezetett. Tetézte a gondokat az is, hogy a Vajdaságban növekvő tendenciát mutatott az igazolványok nélkül közlekedők száma. A körlevél egyben utasítást is tartalmazott: elrendelte a helyi

²⁷⁷ IAS, F:47.1140.1411/1922.

²⁷⁸ IAS, F.47. 1136.453/1922.

²⁷⁹ IAS, F.47.1140.1335/1922

hatóságok számára, hogy fokozzák az igazolványok kiállítását, s növeljék meg a rendőrség állományának a létszámát.²⁸⁰

A következő nap a belügyminisztérium újabb körlevélben foglalkozott az illegális egyenruha használattal. Megállapította, hogy ez a jelenség a közbiztonság romlásán túl jelentős mértékben hozzájárult a közbizalom csökkenéséhez is. Név szerint felsorolta a legkirívóbb eseteket: Aleksa Filipović és Slavko Katančić egykori zentai detektíveket és megemlíti Nikola Prodanovićot, a topolyai járásbíró helyettesét is.²⁸¹

A rendszer és az új állam az impériumváltás negyedik évében tehát még korántsem jutott el a stabilitásnak arra a szintjére, amely az állam működését eredményesen tudta volna koordinálni. Az erővonalak eltolódása a helyi hatalom képviselőinek önkényeskedésében, a partikuláris érdekérvényesítésben és a korrupcióban kulminálódott. Mindez, illetve a tisztségviselői kar képzetlensége és emberállományának a feltöltetlensége destabilizációs tényezőként hatott. A karhatalmi állomány feltöltését úgy, ahogy sikerült megoldani, a tisztviselői kar vonatkozásában viszont mindez már igen nagy nehézségeket okozott.

Az erőszakos cselekmények, melyek mögött sok esetben az egyéni érdekek, s nem a felsőbb utasítások voltak a kizárólagos motivációs tényezők (ezzel próbálták palástolni a rendszer szakmai képzetlenségét és korrumpáltságát), a közbiztonság romlásán túl az amúgy sem stabil közbizalom további erodálódását eredményezték.

A délvidéki magyarság ilyen, a „boldog békeidőktől” gyökeresen eltérő körülmények között volt kénytelen megfogalmazni kisebbségi helyzetéből fakadó feladatait, az azok megvalósításhoz vezető alternatívákat.

²⁸⁰ IAS, F:47.1140.1344/922

²⁸¹ IAS, F:47.1140.1321/922

3. Új partok felé

3.1 A Bácsmezei Napló, Dettre János és az októbrista emigráció

Az orientációs pontot vesztett, megtizedelődött értelmiség és a szerveződés kérdésében sem egységes politikai elit, az új állam kisebbségeket sújtó intézkedéseire azok regisztrálásán és tényszerű leírásán túl a kezdeti időszakban nem tudott adekvát, érdemi választ megfogalmazni. A helyzetet nehezítette, hogy az érdekérvényesítés alapvető eszközeinek hiánya miatt semmilyen olyan eszköz, mechanizmus nem állt a rendelkezésére, amivel e jelenségek ellen hatékonyan fel tudott volna lépni. A magyarság önszerveződését, a különböző csoportok együttműködését tovább súlyosbította az 1918. előtti világ terhes öröksége: az itteni értelmiség politikai megosztottsága – a függetlenségek és a munkapártiak egykori küzdelmeinek az emléke, az 1918-1919-es magyarországi politikai események – az őszirózsás forradalom, a Tanácsköztársaság és a fehérterror feldolgozatlansága.²⁸²

A realitásokat figyelembe véve bármiféle kisebbségi stratégia kidolgozása előtt a *kik vagyunk, mit akarunk, merre tartunk?* kérdés fogalmazódhatott meg, amelyet az eszmei vonatkozásokon túl természetesen komoly érzelmi megnyilvánulások is kísérték.

A hatalmát vesztett magyar középréteg továbbra is a régi világ szellemiségében élve görcsösen és mereven ragaszkodott az 1918 előtti – elvesztett -- privilégiumaihoz, gondolatvilágához, megyeiségéhez.

Az önszerveződést tovább súlyosbította, hogy bár az új állam az agráriumban a tulajdonviszonyokat a kisbirtokos rendszer irányába mozdította el, a reformmal a magyar paraszti és földnélküli tömegek, mint már arra utaltam, szinte semmit sem nyertek. Ezek a társadalmi rétegek a vizsgált korszakban a nincstelenség és a nélkülözés hatására a szociális egyenlőség- és igazságosság céljait kitűző kommunista és szakszervezeti mozgalmak, illetve a választási kampányokban felelőtlenül ígérgető szerb pártok felé orientálódtak, s nem voltak kaphatóak sem a nemzeti alapú pártprogramokra, sem a sérelmi politizálásra.

Az állampolgári jogfosztottság és az opciós határidő lejártának elhúzódása miatt a legális szervezkedés 1921 végéig lehetetlen volt. A teljes jogfosztottság időszakában a magyar tudatot, szellemet és közéletet kizárólag az ezen a vidéken továbbra is megjelenő magyar sajtó biztosíthatta. A politikai és kulturális szerveződés alapját tehát nekik kellett lefektetniük és kiművelni.

²⁸² Az előzményekről lásd.: Lőrinc Péter: Bácskai polgári elmélet (1880-1920), Szabadka, 1976, Arpad Lebl (Löbl Árpád): Građanske partije u Vojvodini 1887-1918, Novi Sad, 1979, Dr. Kalman Čehak (Csehák Kálmán): Političke borbe u Bačkoj i Banatu u vreme vladavine koalicije 1906-1909, Novi Sad, 1987.

Az impériumváltás és a magyar lapkiadás újra engedélyezése után a Délvidék négy vezető napilapja a *Bácsmegyei Napló*, a Becskereken megjelenő *Torontál*,²⁸³ az 1921. december 16-án indult, s később a Magyar Párt hivatalos lapjává lett – szabadkai *Hírlap*²⁸⁴ és a Fáth Ferenc apátplébános befolyása alatt álló, Szlezák Rezső ügyvéd által szerkesztett 1920. december 12-én indult újvidéki *Délbácska*, a Reggeli Újság elődje volt.²⁸⁵

A legkiemelkedőbb, a legnagyobb energiával dolgozó lap kétségkívül a Szabadkán megjelenő *Bácsmegyei Napló* napilap volt, mely a gyakorlati és tette serkentő gondolatok felvetésén túl elsőként vázolta fel a kisebbségbe szakadt délvidéki magyarság mozgásterét, lehetséges szervezkedésének irányát, alternatíváit.

A Bácsmegyei Napló irodalomtörténeti jelentőségéről Szeli István és Bori Imre a mai napig érvényes felismeréseket közölt,²⁸⁶ így ezeket nem kívánjuk most elismételni, csak a szűkebb témánk által releváns politika-történeti rész áttekintésére korlátozódunk.

A nagy elánnal induló új lapot 1903. június 13-án a későbbi Munkapárt két politikusa dr. Janiga János²⁸⁷ és dr. Vojnich Gyula alapították. Első főszerkesztője a budapesti, hithű katolikus Dugovich Imre volt.

Az 1905-ben elmélyülő belpolitikai válságban, amikor a képviselőház elnöke, a függetlenségpárti Justh Gyula²⁸⁸ nem ismerte el Fejérváry kormányát, a Bácsmegyei Napló a király melletti cikkekkel kötelezte el magát.

Az ellenzékkel való szembenállása nem tartott sokáig, a Bácsmegyei Napló 1907 februárjában –története során először – megszűnt.

Az 1908. június 22-i újraindítás Fischer Ernő nevéhez köthető, s ő hívta meg a főszerkesztői posztra Fenyves Ferencet.²⁸⁹ Maga a lap Fenyves alatt is megtartotta addigi politikai

²⁸³ Németh Ferenc: Egy régi lap törzsgárdájáról. A becskerekai Torontálról indulásának 120., napilappá alakításának 100. évfordulója kapcsán. Magyar Szó, 1992. március 7., 14., 21. U.ö.: A nagybecskerekai sajtó története (1849-1918), Újvidék, 2004, 27-45. o.

²⁸⁴ Bővebben lásd: Kolozsi Tibor: A szabadkai sajtó 1919-1945, Újvidék 1979. 95-108. o.

²⁸⁵ A Délbácska történetét lásd: Hornyik Miklós: A Dél-Bácska története (1920-1929) Újvidék, 1985.

²⁸⁶ Szeli István: Utak egymás felé, Újvidék, 1969, 205. o és Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története 1918-1945, Újvidék, 1998, 85-88. o, illetve a Dettre Jánossal kapcsolatos irodalmi összefoglaló ugyanott a 74-ik oldalon.

²⁸⁷ **Janiga János** (Szabadka, 1862-?): 1862. május 12-én Szabadkán született, Budapesten végezte jogi tanulmányait, s itt tette le az ügyvédi vizsgát is. 1889-ben Szabadkán ügyvédi irodát nyitott, 1892 és 1898 között Szabadka ügyésze volt. Az 1910-es választásokon Mukics Simon ellenében került be a parlamentbe. (lásd: Országgyűlési Almanach 1910-1915, http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al910_15/308.htm. Letöltés ideje: 2012. február 10, 21:18)

²⁸⁸ **Justh Gyula** (Necpál, 1850. január 13. – Budapest, 1917. október 9.) magyar politikus, országgyűlési képviselő, a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt elnöke.

²⁸⁹ **Fenyves Ferenc** (Nagyszentmiklós, 1885. szeptember 16 – Szabadka, 1935. október 15.) Egy zsidó család elsőszülött gyermeke, a család 1894-ben telepedett le Szabadkán, ahol 1903-ban Friedmannról változtatta meg a nevét Fenyvesre. Gimnáziumi tanulmányait Kosztolányi Dezső, Csáth Géza, Munka Artúr, Jász Dezső osztálytársaként végezte. Ő szerkesztette az Előre című, kézzel írott diáklapot, amelyben Kosztolányi Dezső első versei megjelentek. Az érettségi után, 1903-ban Pesten a jogi karra iratkozott be, a legtöbb idejét viszont Braun Henrik szabadkai Bácskai Hírlapjában töltötte. 1908-tól lett a Bácsmegyei Napló szerkesztője, s annak élén maradt egészen 1935-ben bekövetkezett haláláig. 1941-ben a magyar hatóságok feleségét nemkívánatos elemnek nyilvánították, a lapot pedig betiltották.

irányvonalát, s ezen lényegesen az sem változtatott, hogy 1909. október 18-tól a lap élére az ellenzéki politizálásában elhíresült dr. Fischer Jákó került.

A következő év mérőföldkője a Bácsmezei Napló életében. 1910. február 12-én ugyanis annak tulajdonjoga Fenyves Ferenchez került. A tulajdonosváltás a lap politikai felfogásában viszont nem hozott változást, a Bácsmezei Napló továbbra is a Tisza István által vezetett Nemzeti Munkapárt helyi szöcsövének számított.

1913 februárjában Fenyves rövid időre elhagyta Szabadkát, Nagyváradra költözött, ahol átvette a Szabadság című lap szerkesztését. Vélhetőleg itt került közelebbi kapcsolatba a polgári radikális eszmékkel. Rövid nagyváradi kitérője után ismét a Bácsmezei Napló élén találjuk, s bár egyértelműen nem határolódik el a kormánypárti politikától, vezércikkeiben, a lap szerkesztési irányvonalában kitapintható a polgári radikalizmusra való fogékonyság.

1914-ben Fenyves, Hirth Aladárral társulva létrehozta a Bácsmezei Napló Nyomdavállalatot, mely a következő évben átveszi magának az újságnak a kiadói és tulajdonosi jogát is. A háborús években a Bácsmezei Napló alkalmazkodott a körülményekhez, s szerkesztéspolitikájának a fókuszában a fronttéri tudósításokon túl a helyi állapotok ismertetése, bemutatása állt.

A szerb csapatok bevonulását követően, először 1918 végén, majd 1919 elején a szerb katonai hatóságok a lap többszöri betiltása mellett, végül elkobozták annak rotációs gépét is. Fenyves az elkobzás miatt a budapesti hatóságokhoz fordult panasszal. A levélváltást követően a magyar kormány az SzHSz Királyság budapesti képviselőjénél tiltakozott, s követelte annak visszaadását. Hatástalanul, sőt Fenyvesre nézve egyenesen károsan, mert haladéktalanul távoznia kellett a betiltott lap éléről.

Fenyvesnek nem csupán a Bácsmezei Naplóban betöltött szerepe miatt akadtak problémái. A tulajdonában lévő Korzó mozit 1920. május 13-án pogromszerűen szétverték és felgyújtották.²⁹⁰ Az ügyben még a Belügyminisztériumnak is írt, kártérítést követelve, azonban arra sosem került sor.²⁹¹

A Bácsmezei Napló újraindulására 1920. július 29-ig kellett várni, amikor a Belügyminisztérium végül Vukov Lukácsnak²⁹² engedélyt adott – minő véletlen: Bácsmezei Napló néven -- a lapindításra. Az új lap mögött azonban a régi gárda állt: tulajdonosát Fenyves Ferencben kellett keresni, Vukov csak a hatóságok megnyerése miatt, névlegesen volt a régi-új

²⁹⁰ IAS, F:47. XX. 574/1920

²⁹¹ Uo.

²⁹² **Vukov Lukács** (Szabadka, 1887. nov. 11.–Szabadka, 1957. jún. 30.). Iskoláit Szabadkán végezte, utána újságíróként a helyi lapok munkatársa volt. Az I. világháború után orosz hadifogoly volt. A fogságból visszatérve, 1919-ben a Bácsmezei Naplónál dolgozott. 1921-ben a Hírlap felelős szerkesztője. 1927-ben megvált a Hírlaptól és Föld címmel indított lapot. 1928-ban rövid ideig Franciaországban tevékenykedett mint laptudósító, majd Budapesten telepedett le, s különböző lapokba írt cikkeket. 1941-ben visszatért Szabadkára. Utolsó éveit a szabadkai szegényházban élte le.

lap szerkesztője.²⁹³ Mint a későbbiekben látni fogjuk, nem sokkal ezután, Fenyves Vukovot azzal vádolta meg, hogy a szerb titkosszolgálat beépített embere volt.

A lap tehát többszöri betiltás után, 1920 augusztusában indulhatott újra, s Dettre János²⁹⁴ szerkesztése alatt lett nagy példányszámú, a közvéleményt formáló orgánus.

Az 1886. május 15-én Budapesten született, anyai ágon zsidó származású Dettre János 1913-ban – ugyanabban az évben, amikor Szeged város tiszti alügyésze is választották -- kezdett el publikálni a Móra Ferenc által szerkesztett Szegedi Naplóban. A következő évben lépett be a Jászi Oszkár által vezetett Polgári Radikális Pártba, s a fiatal jogász ebben az időben került kapcsolatba azzal a szellemi körrel – Móra Ferencsel, Juhász Gyulával --, amely 1918-ban a szegedi polgári forradalom vezérkarát alkotta.

A Szegeden megalakult Nemzeti Tanács javaslatára november 25-én nevezték ki kormánybiztos főispánná. 1919. március 9-én a munkástanács felszólította a távozásra, azonban a francia ellenőrzés alatt álló Szeged katonai parancsnoka, Charpy tábornok nem fogadta el a lemondását. A következő hónapban Dettre elutasította a felkérést, hogy a Horthy Miklós fővezérsege alatt álló, Ábrahám P. Dezső vezetésével megalakult kormány tagja legyen. Ugyancsak elutasította a számára felkínált pécsi főjegyzői állást is.²⁹⁵

1919 májusában a polgárság elárulásával és a „terror” kiszolgálásával vádolták meg. Június 16-án, miután letartóztatták legidősebb bátyját, Bélát, s katonai rangjától megfosztva elítélték, Dettre Jánosnak sem volt maradása.²⁹⁶

Hogy pontosan mikor érkezett az SzHSz Királyság területére, nem tudni. Az események precíz képeinek rekonstruálását az is nehezíti, hogy a Dettre Jánossal kapcsolatos szabadkai levéltári források sajnos igen hiányosak. Egyes források szerint 1919 októberében, vagy novemberében, de legkésőbb 1920 februárjában érkezhetett Szabadkára. Amit biztosan lehet tudni az egyetlen fennmaradt, nem megsemmisített rendőrségi bejegyzés szerint az, hogy 1922. február 4-én tartózkodási engedélyért folyamodott.²⁹⁷

Ekkor már két éve (1920 szeptemberétől) ő szerkesztette a Bács megyei Naplót, amely ebben az időszakban vált nagy példányszámú, jelentős közvélemény formáló napilappá. Vélhetőleg az

²⁹³ Kolozsi Tibor: Szabadkai sajtó (1848-1919), Szabadka, 1973, 294-317. o

²⁹⁴ **Dettre János** (1886–1944). Budapesten született publicista. Szegeden a piaristáknál érettségizik, Kolozsváron szerzett jogi diplomát. Szegeden kormánybiztos, majd 1920-ban Szabadkára emigrál, ahol a Bács megyei Napló munkatársa lesz. 1925-ben kiutasítják, visszamegy Szegedre, ahol a Délmagyarország publicistájaként dolgozott. 1944 áprilisában, miután a nácik a topolyai gyűjtőtáborba hurcolják, megmérgezi magát. Életét és munkásságát lásd: Ruzsoly József: Dettre János és kora, Somogyi Könyvtár, Szeged, 1994; Berey Géza: Hitler-Alle, Gondolat, Budapest, 1979 és Dévavári Dér Zoltán: Dettre János: Új partok felé 181-249, Életjel, Szabadka, 1979.

²⁹⁵ Szűts Emil: Az elmerült sziget. A baranyai szerb-magyar köztársaság. Pécs, 1991. 89. o.

²⁹⁶ Dettre János életrajzát bővebben lásd: Ruzsoly József: Dettre János és kora, Szeged, 1994, vajdasági tartózkodásával, halálának körülményeit pedig pedig: Dévavári Dér Zoltán: A kezdeményező, Dettre János: Új partok felé, Szabadka, 1979, 195-250. o.

²⁹⁷ IAS F47.117: Gradsko poglavarstvo Subotica 1922. Indeks A-NJ (a Dettrevel kapcsolatos dokumentumok a megsemmisítés előtt a következő tárgyszámokban voltak: XIV69/922, 3172, 16076, 17390, 20275, 23680.)

ő hívószavának volt köszönhető, hogy az októbrista emigránsok közül a Bácsmegyei Naplónak dolgozott többek között Csuka Zoltán,²⁹⁸ Fekete Lajos²⁹⁹ és Haraszti Sándor³⁰⁰ is.

A sikert a gyors, megbízható értesültség, a pontos és precíz tudósítások, illetve még a Monarchia idejéből megmaradt jó külföldi ismeretség és összeköttetés adta, aminek köszönhetően a Bácsmegyei Napló olyan tudósító-hálózatot tudott kiépíteni, amely egész Közép-Kelet Európában méltán keltett figyelmet, s a legmagasabb európai körökbe – mint például a német kancellár, aki interjú is adott a lapnak – volt bejáratos.

A Bácsmegyei Napló szerkesztősége a tárgyalt időben az akkori Aleksandrova (Sándor király) utcában,³⁰¹ az Angol- Magyar Bank épületének félemeletén volt. Egy 1922. karácsonyi tudósításból³⁰² pontosan lehet rekonstruálni a szerkesztőségi életet, s innét tudni azt is, hogy a szerkesztőség három tágas, világos helyiségében összesen tizennégyen dolgoztak.

Külön szobája csak az éjszakai ügyeletesnek volt. Az első szobában -- amelyet Balázs G. Árpád³⁰³ festőművész karikatúrái, idegen hírlapokból kivágott furcsaságok gyűjteménye között -

²⁹⁸ **Csuka Zoltán** (1901. szeptember 22. Zichyfalva - 1984. március 23. Érd) vajdasági magyar költő, szerkesztő, műfordító. Pécssett indult írói, szerkesztői pályája: 1919-ben a *Diák*, 1920-ban a *Krónika* című lapot szerkesztette. 1921-ben visszatért Újvidékre, és 12 évig itt is maradt (1933-ig). 1922-ben indította el az első jugoszláviai-magyar irodalmi lapot, *Út* címmel, de később fontos szerepe volt a *Vajdasági Írás*, a *Reggeli Újság*, a *Kalangya* lapok megjelenésében is. 1933-ban *Érdligetre* költözött, ahol folytatta írói tevékenységét. Megindította a *Láthatár* című folyóiratot 1933-ban, ő szerkesztette megszűnéséig, 1944 őszéig. 1945-től szerb, horvát, szlovén regényeket fordított. Még ebben az évben az *Új Dunántúl* felelős szerkesztője lett. 1946-tól a Magyar-Jugoszláv Társaság ügyvezető titkára. 1950-ben koholt vádak alapján 15 évre ítélték, de 1955-ben rehabilitálták.

²⁹⁹ **Fekete Lajos**, költő, publicista (1900–1973) első verseire Ady Endre költészete hatott, zaklatott érzésvilágot fejezett ki expresszionisztikus verseiben. Négy verseskötete jelent meg 1930-ig, 1934-ben Baumgarten-jutalomban részesült. *Szent Grimasz* című kötetében (1930) még a látomásos, zsoltáros hangú versek uralkodnak, ebben a korban írt költeményeiben a misztikum, a csoda nagy szerepet játszik, Budapesten keletkező {275.} verseit már más hang jellemzi. 1940-ben megjelent *Delelő nap* című kötetét több mint húsz év múlva követte egy 1925-től 1961-ig ívelő pályát bemutató szerény válogatott versgyűjtemény, a *Szárnyaló idő* (1963).

³⁰⁰ **Haraszti Sándor**, újságíró, politikus (Czinderybogád, 1897. november 18. – Budapest, 1982. január 19.). A Tanácsköztársaság alatt a Vörös Hadseregben harcolt. 1921-ben Jugoszláviába emigrált, ahol a Bácsmegyei Napló, illetve a Hírlap újságírójaként dolgozott. 1929-ben tért vissza Magyarországra. 1930-tól a kolozsvári Korunk című baloldali folyóirat budapesti munkatársa volt. 1945 és 1948 között a Szabadság című napilap szerkesztője, ezután az MDPKB Agitációs és Propaganda Osztályának helyettes vezetője volt. 1949-től az Athenaeum Könyvkiadó igazgatója lett. 1950. november 28-án letartóztatták és koholt vádak alapján halálra ítélték, ezt utóbb életfogytiglani börtönbüntetésre változtatták. 1954-ben szabadon engedték és a Béke és Szabadság főszerkesztője lett. Az ezt követő időszakban a Nagy Imre körül csoportosuló reformerek egyik vezető egyénisége volt. 1955 októberében Vásárhelyi Miklóssal tiltakozó memorandumot kezdeményezett a kulturális élet korlátozása ellen. A memorandum következtében Vásárhelyi Miklóssal együtt kizárták a pártból. 1956 júliusában visszavették a pártba. 1956. október 31-étől az új pártlapnak, a Népszabadságnak lett a főszerkesztője. Horváth Mártonnal ketten készítették annak a rádióbeszédnek fogalmazványát, amelyben Kádár János november 1-jén bejelentette az MSZMP megalakulását. 1956. november 4-én Nagy Imre csoportjával a jugoszláv követségre menekült, majd Snagovba (Románia) internálták. 1958. augusztus 19-én hatévi börtönre ítélték. 1960-ban amnesztiát kapott. Ezután 1980-ig az Akadémiai Kiadónál dolgozott. Az 1981-ben alapított Beszélő egyik szerkesztője volt.

³⁰¹ Szabadka főutcája. Az impériumváltás előtt Kossuth, ma Korzó utca.

³⁰² Hogy készül a Bácsmegyei Napló?, Bácsmegyei Napló, 1922. december 24.

³⁰³ **Balázs G. Árpád** festő, grafikus (Felsőtökés, 1887. november 1.–Szeged, 1981. szeptember 9.) 1913-ban beiratkozott a Magyar Képzőművészeti Főiskolára, ahol Réti István volt a tanára. 1920-1924 között a prágai Művészeti Akadémia hallgatója volt, August Brömse osztályába járt. 1925-ben Bécsben, Münchenben és Drezdában, 1961-ben Párizsban volt tanulmányúton. 1927-1941 között Belgrádban és Szabadkán élt, újságoknál dolgozott. 1930-ban csatlakozott az Oblik művészcsoporthoz. 1941-től 1947-ig Nagyváradon, majd Nagyszalontán, 1947-1957 között Szegeden rajztanárként, újságillusztrátorként dolgozott. 1957-ben hazatért Jugoszláviába, Horgoson és Szabadkán élt. Legjelentősebb műveit a szociális érzékenység, az ábrázolt témák szimbolikus megjelenítése

- írta törvénytudósításait Huberth János, Haraszty Sándor itt alkudott meg az aktivizmussal, Farkas Frigyes francia, német, angol lapokba temetkezett, táviratokat silabizált, hogy a külpolitikai cikkek minél pontosabbak és érdekesebbek legyenek. Itt gondolkodott verssorain az ifjú Tamás István,³⁰⁴ s ebben a szobában volt Balázs Árpádnak az asztala is, aki a rajzokat készítette az aktuális eseményekhez.

Délután hat órakor kezdett csengeni a telefon, s sorba jöttek a vidéki munkatársak, tudósítók telefonjelentései. Zomborból Szántó Miklós, Zentáról Magyar Domokos, Újvidékről Kardos Imre mondták be telefonon minden nap, ami az ottani eseményekből az egész Vajdaságot érdekelte. Mesterházy Ambrus a vidéki községeket és városokat járva küldte eredeti riportjait, a szociográfia úttörő, máig feldolgozatlan és ismeretlen írásait. Becskerekéről Juhász Ferenc, Belgrádból Vodep Boldizsár írták a híreket. Nyolc óra tájban kezdtek beérkezni Stella Adorján pesti táviratai, Barta Lajos távirat-tudósításai Bécsből, Kasztor Ernő táviratai és expressz-tudósításai Prágából, Bakonyi György berlini tudósításai. Bukarestből Bodó Pál és Ligeti Ernő tudósította a Bács megyei Naplót. A helyi, szabadkai hírekkel László Ferenc volt megbízva, a belpolitikai rovat szerkesztője pedig Bertalan József volt, aki még Belgrádban is nagy ismeretségnek örvendett. Gofányi Zoltán a *Cirkusz* és a *Mit szól hozzá?* rovatokat szerkesztette. Ők hárman a belső szobában dolgoztak. A legutolsó szoba volt Dettre Jánosé és a laptulajdonos Fenyves Ferencé. Délben itt gyűltek össze a munkatársak, itt beszéltek meg a másnapi lapot. Dettre János nemcsak a vezércikkeket írta a lapba, hanem minden kéziratot átolvasott, elrendezte, beosztotta a lapot, megcsinálta az ún. tükröt is, amelyből a tördelő-nyomdász látta, hogy melyik cikk hova került és melyik cikket milyen betűfajttal kellett szedni, hány hasábosan. Dettre megkövetelte a precíz munkát. A lap szerint: *“amint az ő szigorú pápaszemes tekintete megvillan a beszélgető hírlapírók feje felett, elhal a szó az ajkakon, néma csendesség lesz.”*³⁰⁵

Ebbe a közös kis szobába tért be Milkó Izidor³⁰⁶ – Baedeker -- a másnapi tárcával, Toncs Gusztáv³⁰⁷ a tudományos problémákat tárgyaló cikkekkel. Itt írta vezércikkeit szabadkai

jellemezte. Prágai éveitől az 1930-as évek elejéig készült alkotásai a kubizmus, az expresszionizmus és a futurizmus hatását mutatták. Az 1930-as évektől műveiben felerősödött a szociális tematika, művészetében a realista ábrázolás a meghatározó. Az évtized második felétől a vajdasági nemzetiségek népszokásait, népviseleteit örökölte meg. Az 50-es évek végéig tematikája változatlan maradt, számos tájképet, enteriőrt, csendéletet is festett. Önéletrajzát lásd: Balázs G. Árpád: Bolyongó paletta, Életjel Miniatűrök, Szabadka, 1969.

³⁰⁴ **Tamás István**, költő, újságíró (Pécsvárad, 1904. augusztus 8- San Francisco, 1974?) A Tanácsköztársaság bukása után érkezik Szabadkára, ahol pályája gyorsan ívelt felfelé – a Bács megyei Napló párizsi tudósítója lett. Párizsi írásai kötetbe foglalva (Őt világrész a Szajna partján) 1927-ben Kosztolányi Dezső előszavával jelent meg. Költészetét az expresszionizmus jellemezte. A harmincas években Budapesten élt, a zsidóüldözések elől 1939-ben vándorolt ki az USA-ba, ahol filmíróként dolgozott. Szabadkai ihletésű regényeivel (Egy talpalatnyi föld, 1933; A szabadkai diákok, 1933, A két vonat, 1934.) beírta magát a délvidéki magyar irodalomtörténetbe.

³⁰⁵ Hogy készül a Bács megyei Napló?, Bács megyei Napló, 1922. december 24.

³⁰⁶ **Milkó Izidor** (Szabadka, 1855. február 1. – Szabadka 1932. április 21.) jogi tanulmányait pesten végezte, tárcáit, novelláit, útirajzait, életképeit Baedeker néven 1875-től publikálta. Első kötete 1881-ben (Mindenütt és sehol)

tartózkodása alatt a magyar párt főideológusa Grábel László,³⁰⁸ ide jött a kész cikkel Szenteleky Kornél³⁰⁹ is, akinek számos, mára teljesen elfeledett írása rejlik az újság akkori számában. De ide tért be nap, mint nap Radó Imre,³¹⁰ s ide jöttek néha a politikai notabilitások is.

A jó hangú szerkesztőségben éjfél körül volt a lapzárta. Ezt követően kezdődött meg az újság nyomása. Előfordult azonban, hogy éjjel után is jött egy-két fontos, esetleg szenzációs távirat. Ez esetben már a kész oldalt szétszedték, a távirat anyagát a nyomdában gyorsan feldolgozták, kiszedték és egy már kiszedett, kevésbé érdekes cikk helyébe tették.

A szerkesztőség, a nyomda, a kiadóhivatal, közel száz embert foglalkoztatott, s a lap megfogalmazása szerint *“a tudás fegyverével és az igazság erejével küzd a magyar kisebbség jogos és törvényes jussáért: nyelvének szabad használatáért és iskolájáért.”*³¹¹

De nem csak azért. A formálódó Magyar Párt első programját, annak lehetséges irányvételét, a magyar kisebbségi jogok dogmatikájának megfogalmazását, a jogkövetelés határainak terjedelmét és a Jugoszláviába szakadt magyarság általános programkészítését Dettre Jánoson kívül az ekkor bécsi emigrációban élő Jászi Oszkár, illetve a Pancsován ügyvédként tevékenykedő, de a Felvidékről származó, ugyancsak zsidó származású Grábel László fogja a lap hasábjain felvázolni.³¹² Céljuk közös: az ájult tétlenségből és a meddő szónoklatok helyett értelmes, kézzelfogható cselekvésre mozgósítani a magyarság minden rétegét.

Budapesten jelent meg. 1920-tól a Bácsmezei Naplóban közölte visszaemlékezéseit.

³⁰⁷ **Toncs Gusztáv** (Szegvár, 1859. November 28 – Budapest, 1938. November 26.) Iványi István és Loósz István mellett ő volt a három szabadkai tudós tanár egyike. Éber figyelemmel követte az irodalmat, s annak fontos fejleményeit közölte olvasóival, diákjaival. 1881-től 1909-ig a szabadkai gimnázium magyartanára volt, Kosztolányi Dezső is az ő kezei alól került ki. A helyi lapok külsős munkatársaként állandó jelleggel írt népszerűsítő cikkeket. Életét bővebben lásd: Dévavári Dér Zoltán: A tudós tanár (Toncs Gusztáv élete és munkássága), Szabadka, 1972.

³⁰⁸ **Grábel László** (Túrócszentmárton, 1878- Pancsova (?), 1939.) A, zsidó származású Grábel László politikai pályafutását az ellenzéki Függetlenségi Pártban kezdte. Ekkor került szoros, baráti kapcsolatba a nagybecskereki dr. Várady Imrével, akivel az impériumváltás után elsőként kezdeményezték a magyarság politikai képviseletének megszervezését. Az 1922-es zentai pártalakulás közgyűlésén Grábel terjesztette be a Magyar Párt programját, s Váradyval együtt a párt társelnökévé választják. Politikai koncepciójában a szlávokkal való kompromisszumokat kereste. Mind Belgrád, mind az OMP radikális szárnya gyanakvással tekintett rá. A hatóság irredentizmus vádjával letartóztatja, a párton belüli „nemzeti erők” antiszemita jelszavakkal buktatják meg az 1924-es választásokon. Ezt követően a politikai élettől visszavonult, s abba 1939-ben bekövetkezett haláláig nem is kapcsolódott be.

³⁰⁹ **Szenteleky Kornél** (eredeti nevén *Sztankovits Kornél*) (Pécs, 1893. július 27. – Ószivác, 1933. augusztus 20.) szerb származású magyar író, költő, műfordító, szerkesztő. A jugoszláviai magyar irodalom egyik jelentős képviselője volt. Kortársai az irodalmi vezért, a Vajdaság Kazinczyját tisztelték benne, az utókor pedig elsősorban az író tartja számon.

³¹⁰ **Radó Imre** (Pécel, 1885. július 31 – Auschwitz, 1944.) A polgári életben könyvelő volt. 1920-ban, a vajdasági magyar irodalom egyik első letéteményese, Szentelekyt megelőzve támogatja a fiatal tehetségek felkarolását. 1923-ban Fenyves Ferencsel közösen szerkeszti a Vajdasági Magyar írók almanachját. Dettrevel ellentétben a vajdasági magyar irodalom létezését hirdette. A két világháború közötti időben a térség legtermékenyebb és legsikeresebb novelláírója.

³¹¹ Hogy készül a Bácsmezei Napló?, Bácsmezei Napló, 1922. december 24.

³¹² A Bácsmezei Napló ilyen fellépése miatt a szerb nacionalista sajtó keresztültüzében találta magát. A Zomborban Milutin Ninkov által szerkesztett Somborski savremenik például 1922. december 5-én azzal vádolta a Bácsmezei Naplót, hogy a szerkesztőség tagjai kizárólag magyar kémekből állnak. Bár a lap sajtópert indított, az sosem kerül lezárásra.

Mindez oda vezetett, hogy Fenyves Ferencnek, aki nem csak a Minerva nyomda élén állt, és a Bácsmezei Naplót hol a háttérből, hol az első vonalban jegyezte, a szerb értelmiség és a hatalmon vádjaival is szembesülnie kellett. Amikor a nyomda az 1923-ban felépített új épületébe költözött (a mai Zsinagóga tér) a *Szabadkai közlöny* (Subotički glasnik)³¹³ azzal vádolta, hogy az ehhez szükséges pénzeszközöket Fenyves Budapestről kapta, s követelte, hogy a hivatalos szervek vizsgálják ki a lap külfölddel folytatott üzletpolitikáját.

Tegyük hozzá, hogy a vádak vélhetőleg nem voltak alaptalanok. A magyar kormány ugyanis a délvidéki magyarság támogatását a legnagyobb titokban működő Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központján (TESZK) keresztül a Szent Gellért Társaságon keresztül látta el. A TESZK vezetője Teleki Pál volt, s egyedül ő tarhatta a határon túli magyarság vezetőivel a kapcsolatot.³¹⁴ A Szent Gellért Társaság elnöke Herczeg Ferenc író volt, míg az ügyvezetői tisztséget egy rövid ideig Eöttevényi Olivér egykori lugosi főispán, majd Tubán Tibor kegyesrendi szerzetes látta el. A Szent Gellért Társaság Szegeden Szent Gellért Internátus néven kollégiumot is fenntartott a Délvidékről származó diákok részére, s egyben támogatta és felügyelte a Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Egyesületet (DEFHE), valamint az 1921 augusztusában létrejött Délvidéki Otthon működését, amely a kiutasított, vagy Magyarország javára optált délvidékiek társadalmi szervezete volt. Mivel a TESZK vezetői megtiltották, hogy a támogatott határon túli intézmények, lapok, közösségek tudomást szerezzenek a segélyek eredetéről, így a magyarországi pénzek hátteréről vélhetőleg Fenyves Ferenc sem tudott.³¹⁵

Dettrének a politikai és kulturális szerepét a jugoszláv hatóságok egyre idegesebben fogadták, s 1925. október 22-én koholt vádak alapján, kiutasították az országból. A Bácsmezei Napló 1925. október 24-i tudósítása részletesen leírta a történeteket.³¹⁶ Dušan Milošević vezetésével október 22-én este kilenc órakor egy öt fős rendőri különítmény kereste fel Dettrét, s bevitték a rendőrkapitányságra. Itt Cvetko Horvát főkapitány közölte vele, hogy még aznap el kell hagynia az országot. A rövid közlés után Dettrét hazakísérték, majd tíz perc múlva egy autóba zsúpollták és Horgosnál áttették a határon. A rendőri jelentés szerint Dettre bűne az volt,

³¹³ 1926. VII. 2, 9-es szám

³¹⁴ Szirmai Károly Dévavári Dér Zoltánnak 1969. október 14-én írt magánlevelében többek között arról írt, hogy a magyar kormánnyal való kapcsolattartással, a támogatások célba juttatásával, kifizetésével Deák Leó, későbbi főispán volt megbízva. A harmincas évek második felében, amikor a Kalangya komoly anyagi gondokkal küszködött, Deák személyesen is felkereste Szirmait. „1937-. tél elején, az ott tartózkodó dr. Deák Leó, későbbi főispán, engem kért föl a Kalangya újbóli megindítására, azzal, hogy tőle kapom majd meg a magyar kormánytól átutalt havi pénzeket, ami miatt majd lecsuktak – nem először – s csak kereskedelmi igazgatónk mentett meg. De én ezért tovább szerkesztettem a folyóiratot, s kaptam titokban a szerény segélyt, kb. 4000 dinárt.” A levélből az is kiderül, hogy egészen 1941 januárjáig ilyen módon mentek a kifizetések, ami után már a belgrádi magyar követség alkalmazottaitól személyesen vették át a juttatást.

³¹⁵ A magyar kormány támogatáspolitikájáról bővebben lásd: A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség... 39-41. o. Bárdi Nándor: A keleti Akció. Regi, 1995. 3. szám. Interneten letölthető: <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00022/pdf/05.pdf> (Letöltés ideje: 2012. február 11. 9:19)

³¹⁶ Hogyan történt Dettre János kiutasítása, Bácsmezei Napló, 1925. október 24.

hogy „Kun Béla idején a magyar kommün alatt Szeged főispánja volt és főszerepet játszott a város környékén ekkor lezajlott eseményekben.”³¹⁷

Dette távozása a lap éléről a Bácsmegyei Napló fénykorának a végét is jelenti: az sem minőségében, sem pedig tartalmi koncepciójában többé már nem tudja megközelíteni a nevével fémjelzett időszakot.

Néhány gondolat erejéig idézzünk el a fentiekben már oly sokat emlegetett októbrista emigránsok kérdéskörénél. Maga az októbrista a magyar politikai életben azoknak a demokrata-liberális pártállású politikusoknak a gyűjtőneve, akik az 1918 októberében kitört őszi forradalom és a hatalomra került Károlyi-párt program alapján álltak, s a köztársasági államformát képviselték.

Az 1918 utáni időszak gyorsan változó eseményei, de különösen a Tanácsköztársaság, majd az ellenforradalom után az emigránsok nagy része a szerb megszállás alatt lévő Pécsre menekült. Mivel ekkor még nem dőlt el a területnek a hova tartozandósága, így a Pécsen megszállás alatt tartó szerb hadsereg a városba menekült októbrista emigránsokat is igyekezett felhasználni a szénben gazdag terület megtartására.

Ilyen megfontolásból 1920 nyarára-őszére Linder Béla polgármesterségével a jugoszláv megszállást nem elvető, sőt annak fenntartásában érdekelt garnitúra került Pécs élére, amely – Károlyi Mihály egyetértésével – tárgyalásokba kezdett a belgrádi kormánnyal egy esetleges magyar ellenkormány felállításáról is.³¹⁸

Miután egyértelmű lett, hogy Pécs és környéke, Bajával együtt Magyarország része marad, az októbrista emigránsok nagy része az SzHSz Királyságba menekült. A délszláv államot a menekültek befogadásával természetesen nem a felebaráti szeretet vezette, hanem az a jól felfogott érdeke, amely az emigránsokban saját külpolitikai céljaira alkalmas eszközt látott, elsősorban a Horthy-rendszerrel szembeni propaganda tekintetében. Az emigránsok azon csoportja, amely Belgrádban talált menedéket – mint például Károlyi Mihály, Linder Béla, vagy Lovászy Márton – ezt a szerepet vállalták is.

Az SzHSz hadseregnek a baranyai kivonulása a politikusokon túl elsősorban az egykori lapírókat, újságírókat vetette erre a tájra. Csuka Zoltán irányításával ők hozták létre az újvidéki

³¹⁷ Minderről bővebben lásd: Dévavári Dér Zoltán: A kezdeményező, Dettre János: Új partok felé, Szabadka, 1979, 238-242. o.

³¹⁸ Hornyák Árpád: A szerb megszállás Baranyában 1918-1921, in: a Magyar-Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság Magyar Tagozatának honlapján: http://www.magjarszerbmult.hu/wp-content/uploads/2011/04/Horny%C3%A1k_2010_9101.pdf (Letöltés ideje: 2011. december 21 8:47)

Út című irodalmi lapot, s ugyanekkor sokan kapcsolódtak be a Bácsmezei Napló szerkesztőségi életébe is.

Az emigránsok azonban nem képeztek egyértelmű és homogén közeget, politikai felfogásban végképp nem, s ebben vélhetőleg jelentős szerepet játszott Jászi Oszkár is, aki az idő előrehaladtával egyre ingerültebben figyelte Károlyiék szélsőbalra tolódását.

Jászi Oszkár a Bácsmezei Naplóban nem csak a Horthy-rendszer, hanem a Tanácsköztársaság ellen is éles támadásokat intézett. 1921 karácsonján például hosszas publikációjában a marxi szocializmusnak a bolsevik hatalomátvételt követő történelmi kudarcáról értekezett. A bolsevizmus bukását az erkölcsnélküliségben látta: a rendszert a szolgaság, a lelkiismereti kényszer, a korrupció, a visszaélések, a brutalitás és a hazugság hálózta be, vagyis mindaz, ami minden diktatúra közös jellemzője. *„A diktatúra talán jó lehet futterporciók (sic!) kiosztására, az éhínség és a kizsákmányolás legdurvább formáinak a kiküszöbölésére, de végeredményében nemcsak azokat taszítja szolgaságba, akik ellen a diktatúra irányul, hanem azokat is, akiknek az érdekében az állítólag végrehajthatódik.”*³¹⁹

A bolsevizmus tehát bajonettjei segítségével képtelen volt igazságot, ésszerűséget, szabadságot vinni az emberi társadalomba. *„Már pedig ebbe a bűnbe nemcsak a bolsevizmus esett bele”* – figyelmeztetett a szerző, s arra hívta fel olvasói figyelmét, hogy *„előbb-utóbb szükségképpen beleesik a szocializmusnak minden olyan formája, amely az etikai értékeket száműzni akarja, avagy azokban a gazdasági fejlődés merő reflex tünetényeit látja. Mert minden olyan társadalmi rendszer, elméleti, vagy gyakorlati koncepció, amely nem képes az emberi öncélúság és kölcsönösség állapotára helyezkedni, ott áll a kizsákmányolás és az erőszak felújulásának a veszélye.”*³²⁰

Azt is el kell mondanunk, hogy a Bácsmezei Naplóban menedéket lelt Dettre János a másik oldalnak – ha nem is oly gyakran, mint Jászi esetében, de egy-egy írás erejéig teret biztosított. Ennek szemléltetésül álljon itt Lovászy Mártonnak, a magyarországi belpolitikát és a kisebbségbe került magyarság sorsa közötti párhuzamokat vizsgáló publikációja, amelyben úgy értékelte, hogy az akkori magyarországi állapotok – elsősorban a numerus clausus meghozatala - - hátrányosan hatottak ki az utódállamok magyarságának helyzetére is. A belgrádi emigrációban élő egykori politikus viszont azt jól ismerte fel (még akkor is, ha erre a lapra Belgrád is rájátszott), hogy a magyarországi törvénykezés ilyen alakulása az utódállamoknak is hivatkozási alapot teremtett a kisebbségi magyarsággal kapcsolatos politikájuk vonatkozásában: *„mert hiszen azok, akik az utódállamokban élő magyarság fejlődésének és szabad mozgásának ellenző, legerősebb érveiket éppen a magyar kurzus példájából meritik és arra hivatkozva követelhetik*

³¹⁹ Jászi Oszkár: Kereszténység és szocializmus, Bácsmezei Napló, 1921. december 25.

³²⁰ U.o.

azt, hogy a magyar kisebbségtől is tagadtassanak meg azok a jogok és szabadságok, amelyeket a magyarországi uralom a maga népétől megtagad.”³²¹

Mint arra a fentiekben már utaltam, a magyarság zömét kitevő agrárproletariátus az impériumváltás időszakában a nincstelenség és a nélkülözés hatására a szociális egyenlőség- és igazságosság céljait kitűző kommunista és szakszervezeti mozgalmak, illetve a választási kampányokban felelőtlenül ígérető szerb pártok felé orientálódott. Bár vélhetőleg bizonyos hatással volt rá az őszirózsás forradalom és a polgári demokrácia eszménye, sőt talán a Tanácsköztársaság is nyomot hagyott benne, azonban egyre kilátástalanabb helyzetében az ilyen elméleti megfontolások nem sokat nyomtak a latba. A magyar-magyar ideológiai belvitáktól mindvégig igyekezett magát távont tartani, s előbb a Jugoszláv Kommunista Párt, majd a szerb pártok felé orientálódni.

Mindez nem mondható el az 1920 után itt maradt értelmiségre, középosztályra és az egykori nagybirtokos politikai elit megmaradt tagjaira. Az egészen biztosan kimondható, hogy itt is, akárcsak máshol is, az októbrista, mint fogalom, a Délvidéken is összefonódott a zsidó szinonimájával. Különösen pattanásig izzította a kedélyeket az a tény, hogy az októbrista emigráció olyan kiemelkedő tagja, mint Dettre János,³²² a liberális nézeteket valló, egykori ellenzéki Grábel Lászlóval, mindketten zsidó felmenőkkel rendelkezve, nemcsak a Magyar Párt kezdeményezésében, megalapításában és programjának kimunkálásában vittek vezető szerepet, hanem komoly befolyással is bírtak a párton belül is. Ebből az aspektusból először 1923 januárjában érik nyilvános támadások a magyar közélet részéről.

A Szabadkán megjelenő Bácskai Napló³²³ azzal a nem titkolt szándékkal, hogy a magyar tömegekbe elültesse az addig ismeretlen felekezeti türelmetlenséget, a zsidóságot pedig elkeserítse és távol tartsa a magyar ügytől, többek között a következőket írta: *„A Magyar Pártot a zsidók csinálták, mégpedig a rossz zsidók, az igazi, jó zsidók, cionista zsidók azért nem tárgyalhatnak a Magyar Párttal, mert az zsidó ugyan, de mégsem eléggé, mert nem áll cionista alapon. A Magyar Párt nem magyar párt, mert zsidók vezetése alatt áll, a zsidók ennél fogva sétáljanak ki a Magyar Párt vezetőségéből, vagy a magyarok ne közeledjenek a Magyar Párthoz, ne tekintsek azt a magyarság politikai szervezetének, mert az nem egyéb, mint azoknak a zsidóknak a gyülekezete, akik nem akarnak még ez idő szerint cionisták lenni, s mert valahová csak tartoznia kell az embernek, illetve a zsidó embernek, hát átmenetileg, ideiglenesen, de már*

³²¹ Lovászy Márton: Az utódállamok magyarsága és a magyarországi kurzus, Bács megyei Napló, 1922. április 25.

³²² Dettre állampolgársággal nem rendelkezvén magának a pártnak ugyan nem volt a tagja, de személyesen is megjelent a szabadkai alakuló ülésen, s 1923-ban a Hírlap és a Bács megyei Napló között kirobbanó politikai vitának is az egyik fontos szereplője volt.

³²³ A Bácskai Napló 1922. augusztus elsején a szabadkai polgármesteri hivatalnak megküldött értesítése szerint a lapot az addigi Tóth Gyula helyett Kolomann Balázs Piri szerkesztette. (IAS, F:47.1139.1091/1922)

előre megváltott átszállójeggyel csendesen várakoznak az alkalmas vonatra a Magyar Párt peronján.”³²⁴

Nagyjából hasonló véleményt fogalmazott meg a Fáth Ferenc apátplébános és a Délbácska köré tömörült újvidéki magyar értelmiség is. 1925-ben, a Magyar Párt választási vereségét követően Fáth Ferenc egyenesen azt az álláspontot képviselte, hogy a Magyar Pártot fel kell oszlatni, s egy új szervezetet kell létrehozni a köréje csoportosuló értelmiségiekből, mivel ő a megalkuvó liberálisokkal, a „*Gráberekkel*” nem hajlandó együttműködni.³²⁵

A. Sajti Enikő levéltári kutatásaiból tudjuk, hogy nem volt sokkal jobb véleményen az októbrista emigrációról Hory András belgrádi magyar nagykövet sem, aki az 1925-ös kudarcot a „*baloldali magyar zsidó emigráció egységbontó tevékenységének*” tudta be,³²⁶ akárcsak Tubán Tibor, a már fentebb tárgyalt Délvidéki Otthon igazgatója, aki a miniszterelnökség kisebbségi osztálya számára készített elemzésében a délvidéki magyar politika sikertelenségének okát szintén az emigránskérdésben vélte felfedezni: „*ez a szökött desperado-had csak úgy tajtékozott a magyar fajta becsületének a beszennyezésében*”, s Belgrád igyekezett kihasználni őket Budapesttel szemben.

Csakhogy Tubán sem tudott mit kezdeni Dettre – a későbbiekben ismertetésre kerülő – ekkor már évek óta következetes politikai koncepciójával, legalább is erről tanúskodik a jelentés folytatása, amely a következőként fogalmaz: „*igaz, az emigráció ma már irányt változtatott, és Dettre Jánosnak a Károlyi Mihály-kormány volt szegedi kormánybiztosának a vezetésével „kurucos mentét” öltöttek, és „nagylelkű liberalizmusról, demokráciáról tárogatóznak.*”³²⁷

S ahogy nem tudott Dettrevel mit kezdeni a magyar külügy, úgy a jugoszláv hatóságok is egyre ingerültebben figyelték tevékenységét. Ennek csak a csúcspontja volt a fentiekben már tárgyalt kiutasítása, de a tézis alátámasztására tekintsük át most egy belgrádi tisztviselőnek a nyilatkozatát is, amelyből rekonstruálható a belgrádi kormánynak az emigránsokkal kapcsolatos véleménye. A meg nem nevezett tisztviselő ugyanis 1925-ben úgy nyilatkozott, hogy elvben ugyan nem ellenszenves az államnak az emigránsok ittléte, azonban némely újságíró olyan prepotens viselkedést tanúsított, hogy szükségessé vált a megrendszabályozása. Ezért úgy határoztak, hogy eltávolítják őket a Vajdaság területéről.³²⁸

A délvidéki októbrista emigráció fogadtatása és beilleszkedése tehát nem nélkülözötte a feszültségeket. Érvényesülésüket súlyosbította az is, hogy a különböző emigráns csoportok

³²⁴ Bácskai Napló, 1923. január 2. (A Dugovics Imre által 1907-ben alapított Bácskai Napló, nem sokkal később, 1923. január 14-én megszűnt. Lásd: Megszűnt egy magyar napilap A Bácskai Napló nem jelenik meg többé, Bácsmezei Napló, 1923. január 14.

³²⁵ A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség... 65. o.

³²⁶ A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség... 54.o.

³²⁷ A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség 54-55. o.

³²⁸ Kolozsi Tibor: Szabadkai sajtó (1919-1945), Újvidék, 1979, 59.o.

politikai felfogása, jövővel kapcsolatos meglátása is igen eltérő, heterogén volt.

A belgrádi politika azokat a személyeket tudta a maga javára felhasználni, akik az 1918-1921 közötti időszakban vagy kompromittáltságuk – mint például Doktor Sándor –, vagy egyéni meggyőződésük miatt vállalták a jugoszláv politikával való együttműködést, s nem akartak, vagy nem tudtak tudomást venni a kisebbségbe került délvidéki magyarság helyzetéről, sorsáról.

Az októbrista emigráció vezető személyiségeihez tartozó Dettre nem ezt az utat járta be. Kezdetől fogva a vajdasági magyarság szellemi, kulturális és politikai építkezése mellett elköteleződve, vezető szerepet játszott a tette serkentés nehéz munkájában, a konkrét koncepciók kidolgozásában is.

Neki köszönhetően a Bácsmezei Napló köré gyűlt polgári radikális és liberális múlttal rendelkező értelmiség kiemelkedő helyet vívott ki magának nemcsak a magyarság politikai aktiválódásában, hanem kisebbségi irodalmának megteremtésében is.

Bár ebben a nehéz munkában az egyik vezető szerepet kétségtelenül Dettre János vitte, azonban a laptulajdonos Fenyves Ferenc volt az, aki a mindehhez szükséges háttérrel megteremtette. Fenyves jól ismerte fel a Bácsmezei Naplóban rejlő lehetőségeket, az őt ért szerb és magyar támadások ellenére, kiváló érzékkel adott utat és támogatta annak a szellemi körnek a kiépülését, amelyik az impériumváltást követő időben nemcsak egy nagy tömegekhez elérő, széles nyilvánosságot biztosító lapra, hanem személyében egyben egyéni és anyagi biztonságra – új hazára -- is lelt.

3.2 A zsidóság dilemmája

Az új állam a zsidóságot külön etnikumként kezelte, intézkedéseivel az oktatásban lassan, de biztosan szétválasztotta a magyar és a zsidó gyerekeket.³²⁹ Tette ezt akkor is, ha azok a magyarok kívül más nyelvet nem beszéltek. Az intézkedések mögött elsősorban a magyar közösség szellemi, anyagi háttérének, számbeli súlyának a gyengítése állt.

A magyar-zsidó együttélést viszont a közelmúlt és az akkori jelen magyarországi eseményei terhelték meg. Ilyen helyzetben egyenes út vezetett azoknak a kérdéseknek a feltevéséhez, amelyek erre kívántak választ adni. Mi legyen, milyen kapaszkodói lehetnek, hova és hogyan

³²⁹ A gyakorlatban a magyar és a zsidó gyerekeknek az oktatási intézményben történő szétválasztása 1922. március 16-án kezdődött meg, amikor 51 tanulót zártak ki a szabadkai gimnáziumból, azzal az indoklással, hogy német és zsidó gyerekek az oktatási törvény értelmében nem járhatnak magyar tagozatokba. Lásd: Ötvenegy tanulót kizártak a gimnáziumból, Bácsmezei Napló, 1922. március 17. A végleges szétválasztásra pedig 1922. szeptember elsején került sor (lásd lejjebb).

integrálódjon, milyen stratégiát kövessen a megváltozott helyzetben a délvidéki, zömében magyar zsidóság?³³⁰

1922. január 10-én jelent meg Fischer Jákó vitaindító cikke *Zsidó nemzetiség* címmel, amelyben tiltakozott az állam asszimilációs, illetve a zsidóság külön nemzetiségként való kezelése ellen. Mint írta, a magyar zsidó kétségtelenül magyar érzésű volt, abból nem is csinált titkot, nem volt rá oka, nem is kellett azt szégyellnie. A népszámlálási ívek kitöltésénél sem tagadta meg ezt a jellegét. Magyar nevelést kapott, magyar gondolatvilágban, magyar hazaszereteten nőtt fel. *„Ha szabad a szerb, a horvát, a cseh, a német, a francia, az angol zsidónak büszkén vallani, hogy ő szerb, horvát, cseh, német, francia, vagy angol zsidó és nem palesztinai, miért ne legyen ugyanezt szabad érezni és vallani a magyar zsidónak is.”*³³¹

A megváltozott helyzetben természetesen felmerült a zsidóság politikai orientálódásának a kérdése is. A lényegi dilemma az volt, hogy a zsidóság valamelyik nemzeti párthoz csatlakozzon, vagy inkább önálló szervezetbe tömörüljön. Fischer számára a kérdés nem csak a nemzeti karakter miatt jelentett gondot, hanem azért is, mert *„a zsidóság mindig valamely nemzeti irányultságú párthoz csatlakozott és a példák azt mutatják, hogy közülük került ki a legtöbb és leghevesebb nacionalista elem. Csak elvétve akadunk olyanokra, akik kozmopolita, vagy progresszív elveket vallanak.”*³³²

A kérdés eldöntését tovább súlyosbította annak a ténynek a felismerése, hogy ha a délvidéki zsidóság a megváltozott helyzetben, az új államban továbbra is a magyarság soraiban tömörül, akkor az ország más részein élő hittársaival kerülne szembe. *„Az ilyen eljárás ellen elsőnek tiltakoznának a szerb és horvát zsidók, akik magukat szerbnek és horvátnak vallják. A Magyarországtól elszakadt területeken lakó zsidók is magyar, osztrák, olasz, vagy bolgár zsidóknak vallják magukat mindaddig, míg egy új nevelés, egy új közösségi érzés nem teszi őket is szerbökké, horvátokká, vagy szlovénekké.”*³³³ Fischer cikkének végén végül mégis oda jutott, hogy a közös múlt, a neveltetés és a szocializáció miatt a vajdasági zsidóságnak, mint kisebbségnek a magyarság mellett kell helytállnia.

Pár nappal később Dohány Gyula³³⁴ támadta meg Fischert, aki a cionizmus hangoztatásán túl az önálló zsidó politikai szervezkedés mellett érvelt: *„(...) Abban a légkörben, amelyért mi a nemzetiségi kérdés körül küzdünk, egy végleges zsidó nemzetiségi szervezkedés, a nyílt fellépés nemzetiségi érdekeinkért szerbvel, magyarral, némettel szemben és amikor a*

³³⁰ Az SzHSz Királyságban élő zsidóság történelmével kapcsolatban bővebben lásd: Nebojša Popović: *Jevreji u Srbiji 1918-1941*, Institut za noviju istoriju Srbije, Belgrád, 1997, Šošberger Pavle: *Jevreji u Vojvodini -- Kratak pregled istorije vojvodanskih Jevreja*, Prometej, Újvidék, 1998,

³³¹ *Zsidó nemzetiség*, Bácsmegeyi Napló, 1922. január 10.

³³² U.o.

³³³ U.o.

³³⁴ *A zsidó nemzetiség*, Bácsmegeyi Napló, 1922. január 21.

*nemzetiségi szabadságok védelméről és képviseléről van szó, a többi nemzetiségi kisebbséggel karöltve: -- ez az az út, amely gyenge jellemű zsidóknak szolgálkú csuszás-mászása, a másik oldalon pedig a magyarságnál csak visszatetszést keltő tüntető magyarság-reprezentálás helyébe egy magyarral, szerbvel szemben tiszta és becsületes viszonyt teremt. (...) Egyetlen pont van, ahol a cikkíróval egyetértek. Ez az ő szubjektív vallomása. Erről vitatkozni nem lehet. Ez az a megállapítás, hogy magyar szón, magyar kultúrán nevelkedtünk, annak szeretetét belőlünk kiölni nem fogják.*³³⁵

Dohány szerint a zsidóságnak ki kell gyógyulnia egyszer abból a tévhitből, hogy az valaha is lehet még a magyarság reprezentánsa, hogy szerb, német, román, francia, angol bármikor annak tekintené. Megítélése szerint a zsidóságnak a magyar pártban való tömörülése nem tudná megfelelően képviselni a zsidó érdekeket: *„Ha a vojvodinai nemzetiségek a szerb radikális pártnak topolai poslanik³³⁶-szónokai szerint szenvedtek eddig sérelmeket, igazságtalanságukat, úgy mi zsidók a szenvedésben és igazságtalanságokban egy pluszt kaptunk, mert mi azon felül, hogy magyarokként voltak sérelmeink, ezen felül, mint zsidóknak külön elszenvedett igazságtalanságaink voltak. A magyar nemzeti szervezkedésbe ez a plusz nem fér bele és nem lehet programpont, mert a magyar párt nem lesz zsidó párt.*³³⁷

1922. február 5-én Stern Lázár *A zsidókérdés* címmel válaszolt Dohány fejtegetéseire. Stern a magyarság melletti kitartás célszerűségének érvelése mellett arra is rámutatott, hogy az elkövetkező évtizedekben a zsidóság akarva, akaratlanul is az immáron a többségivé lett uralkodó nemzethez -- a szlávokhoz fog asszimilálódni, s így elhalványul majd benne a magyar kultúra és a magyar tudat. Dohány cionizmusát és a zsidó állam létrejöttének vízióját azonban Stern veszélyes illúzióknak tartotta. *“Ne teremtsünk mesterségesen újabb elválasztó jelszavakat, ne állítsunk fel újabb gyűlöletközpontot, -- ne alkossunk újabb nemzetiséget. Akik a zsidóságot nemzetiségnek deklarálják és ezzel vélik a zsidókérdést megoldani itt és Palesztina u. n. zsidó államiságával ott – csodálatos illúzióban ringatják magukat.*³³⁸

Az öntudatos Stern szerint sem volt kétséges, hogy a zsidóság évezredek szenvedéseinek megszüntetéséért tenni kellett valamit, *„lehet, hogy a legjobb zsidó szíveket eltöltő kétségbeesés túl szenzibilis és rajongó emlékekben minden eszközt jónak láttat erre a célra és parancsolóan követeli a mozgás, a kísérletezés, a man muss etwass tun Spencer által mesterien megrajzolt eszközét, a külön zsidó nemzetiség és a külön zsidó állam eszközét is. De bármennyire szeretnénk is velük együtt hinni és dolgozni, sajnos nem vagyunk erre képesek, nevezze ezt Dr. Dohány úr*

³³⁵ U.o.

³³⁶ Magyarul: képviselő

³³⁷ A zsidó nemzetiség, Bácsmezei Napló, 1922. január 21.

³³⁸ A zsidókérdés, Bácsmezei Napló, 1922. február 5.

*bár kishitűségnek – mi azt illúziómentességnek és a cionizmus végzetes következményei előre látásának tudjuk be.*³³⁹

Stern megítélése szerint bárhogy is fog az új helyzetben igazodni a zsidóság, mint nemzetiség önkéntelenül is részese lesz mindannak, ami együtt jár a kisebbségi léttel. Támadva lesz és támadni fog, a gyűlölet tengerén fog úszni és maga is gyűlölni fog, „*A zsidót gyűlölni fogják, mint zsidót és mint nemzetiséget*”, függetlenül attól, hogy hova fog asszimilálódni.

Ez volt a huszonkettes csapdája. Stern, Dohánnyal ellentétben úgy látta, hogy ha a zsidóság nyíltan vallja magát annak, ami valóban volt – magyarnak és zsidónak egyszerre, akkor az uralkodó nemzetek részéről, mint magyar és mint zsidó is gyűlölve lesz. Azonban, ha külön nemzetiségnek vallja magát, akkor pedig mint zsidó és mint nemzetiség lesz gyűlölve, s ráadásul elveszíti azt a támaszt is, amit a magyar nemzethez való tartozása jelentett.

Az új helyzetben a plusz gyűlölet tehát – összegzi dr. Stern-- mindenképpen kijár a zsidóság részére, azzal, hogy az jóval erőteljesebb lesz, ha a magyarságról leválva külön nemzetiségnek vallja magát, mert Dohánnyal ellentétben Stern arról volt meggyőződve, hogy a “*külön nemzetiség okozta gyűlölet valósággal a zsidó erők gyöngülését és nem erősödését jelenti.*”³⁴⁰

3.3 A programadás

A magyar közösségnél a hogyan tovább kérdése, mint arra a fentiekben is már kitértünk, igen fájdalmas és nehézkes lépések sokaságát hozta magával. Az apátiából való ébredést, az első lépések megtételét nemcsak a kisebbséggé válás lelki sokkja, hanem az új impérium kisebbségekkel szembeni politikája is elnehezítette. A magyarok – akárcsak a többi kisebbségi nemzeti közösség --, kimaradtak az alkotmányozó nemzetgyűlésből, s a szavazati jogtól megfosztva elméleti esélyük sem volt arra, hogy az interregnum, majd az azt váltó alkotmányos nemzetgyűlésben képviseljék érdekeiket.

Ha esetleg meg is fogalmazódtak elképzelések és törekvések a hogyan továbbra, az apátia, illetve azok az irreális remények, amelyek az új helyzetet továbbra is átmenetinek tekintették, eleve gátolták a konkrét szervezkedést.

Elsősorban ez volt az oka annak, hogy 1921 végén, amikor immáron egyértelmű lett, hogy az impériumváltás évtizedekre fogja meghatározni a kisebbségbe szakadt magyarság helyzetét és mozgásterét, maga a közösség még mindig nem találta meg azt az erkölcsi és politikai eligazodást, amelytől szükségszerűen függött további sorsának az alakulása.

Ebbe az általános letargiába, hallgatással felérő csendbe tört be 1921. december 4-én Jászi

³³⁹ A zsidókérdés, Bácsmegyei Napló, 1922. február 5.

³⁴⁰ U.o.

Oszkár keményen szókimondó írása, amelyben arra hívta fel a figyelmet, hogy eljött az ideje annak, hogy a magyarság tudomásul vegye új helyzetét, s ahhoz alkalmazkodva keresse meg a számára járható új utakat.³⁴¹

A szerző – átérezve a helyzet összetettségét -- az apátia okait vizsgálva, első helyen a szocializációt említette meg. Meglátása szerint az impériumváltás által kiváltott lelki sokkra erősítően hatott, hogy az elszakadt magyarság az első világháború kitöréséig egy teljesen más politikai és erkölcsi eszmevilágban élt, s ennek az örökösnek hitt rendszernek a szétzúzódása szinte ellehetetlenítette, hogy a nemzeti kisebbség kényes és hálátlan szerepében megállja a helyét.

A fő gondot Jászi abban látta, hogy az a politika, amelyik a világháború előtti öt évtized magyar közéletét jellemezte, asszimilációjával és hazafias nagyzolásával kiölt a magyarságból minden alkalmazkodási képességet, minden gyakorlati érzéket a nemzetközi viszonyok higgadt és reális mérlegelésére, vagyis az ebben szocializálódott *„lelkialkat annál inkább gátja ma a helyzet exigenciáihoz (sic!) való szükséges hozzáidomulásnak, mivel az utódállamok magyarsága egy kultúrértékben az átlagosnál magasabb színvonalú erőtenyezőt jelent, amelynek a környező viszonyokhoz való hozzáalkalmazkodása a dolog természeténél fogva nehéz és fájdalmas folyamat.*”³⁴²

Bármennyire is bírálta Jászi a kiegyezést követő magyar éra közhangulatát, azt mindenképpen reálisan ismerte fel, hogy a megváltozott helyzetben az utódállamok politikai elitje és közvéleménye a nacionalizmusnak egy olyan türelmetlen állapotában volt, amelyet a magyar társadalom nagyobbik része akkorra már meghaladott.³⁴³ Úgy vélte ugyanis, hogy az utódállami nacionalizmus alapját a *tálio igazságszolgáltatás* képezte, amely abból indult ki, hogy jogában állt megtorolni a magyarságon azokat a sérelmeket, amelyeket a múltban a magyar uralkodó osztályoktól szenvedett. Ezt a helyzetet ráadásul súlyosbította az új államoknak a közigazgatással kapcsolatos hiányos ismereteik, annak a fegyelmezett és működő rendszer felállításának a hiánya, ami végeredményben azt eredményezte, hogy ezek új országok *„nagy nemzeti államokká válva, nem voltak képesek minden helyre megfelelő embert állítani és ezért a közigazgatásban még sokfelé hozzá nem értés és járatlanság mutatkozik.*”³⁴⁴

Jászi megítélése szerint nem tett jót a kisebbségi sorba került magyarság megítélésének az sem, hogy az őszirózsás forradalom a vörös terrorba torkollott. A frontok felbomlását, a háború rettenetes nyomorát és megpróbáltatásait követő forradalmi légkörben a munkásmozgalom olyan elemek kezébe került, amelyek az adott hatalmi tényezőkkel nem számolva, *„az orosz*

³⁴¹ Jászi Oszkár: A magyar nemzeti kisebbségek helyzete az új államokban Bácsmezei Napló, 1921. december 4.

³⁴² U.o.

³⁴³ U.o.

³⁴⁴ U.o.

forradalmi kiskáték őrző frazeológiája” szerinti szélsőséges kommunizmust akarták megvalósítani olyan területeken, ahol még az iparosodás legelemibb tényezői is alig voltak feltalálhatók. „Ennek a vakmerő és lelkiismeretlen, jórészt idegen emisszáriusok (sic!) által orosz pénzen végzett anarchisztikus jellegű propagandának természetesen az volt az eredménye, hogy a reakciós és militarista körök mindenütt arra használták fel a munkásmozgalom e meggondolatlan kitöréseit, hogy azt a maga egészében eltiporják”³⁴⁵ –, vagyis az utódállamok a magyarok elleni külpolitikai érvelésében a kommunista veszélyre is hivatkozhattak.

Úgy vélte, hogy a kisebbségi magyarság elszigeteltségéhez az 1920 utáni magyarországi külpolitika is hozzájárult, mivel „ez az irredenta és revansista aknamunka állandó hevületben tartja az utódállamok militarista és nacionalista tényezőit.”³⁴⁶

Jászi meggyőződéssel vallotta, hogy a revansista és irredenta külpolitika adott muníciót a kisebbségi magyarság elleni elnyomó intézkedésekre, ráadásul az elcsatolt magyar közvélemény meggondolatlan, kritikátlanabb és lobbanékonyabb része számára azt az illúziót erősítette meg, amely helyzetét merőben átmenetinek képzelte “és már hallani vélvén a felszabadító Horthy-seregek közeledését, romantikus és hisztériás izgalomba esik, amelyben a józan ész teljesen elveszti uralmát fölötte.”³⁴⁷ Az ilyen illúziók egyenes következményeként pedig ez a réteg érzelmeinek és hangulatának átengedve magát, nem számolt többé a valódi adottságokkal, hanem teljesen félreismerte a közép-európai helyzet reális erőtenyezőit és lelkileg felhevült egyéni akciókban keresett kiutat félrevezetett energiái számára.

Az 1918 utáni magyar külpolitikának a megszállt területekkel kapcsolatos törekvéseiről Jászinak szintén lesújtó véleménye volt, s úgy vélte, hogy az „*anyaország bűnösen felelőtlen külügyi kalandorpolitikája ekképpen végzetes módon izolálja az elszakadt magyarságot új állami környezetében, olyannyira, hogy az mind kevésbé tud elhelyezkedni az adott keretben és nem képes elfoglalni azokat a pozíciókat, amelyek őt kulturális erejénél és gazdasági fejlődési fokánál fogva megilletik.*”³⁴⁸

Meglátása szerint addig nem jöhet javulás és enyhülés az elszakadt magyarság számára, „*amíg Magyarországon a fehér ellenforradalom terrorista rendszere tart. Mert addig, amíg ott a militarista-feudális reakció dühöng, amíg onnét az imperialisztikus (sic!) sovinizmus nap-nap után újabb puccsokat robbant ki az utódállamok ellen,*”³⁴⁹ vagyis addig – érvelt a gondolatmenet mentén Jászi -- nem végezhetik el az utódállamokban sem üdvös újjáépítő munkájukat azok az

³⁴⁵ Jászi Oszkár: A magyar nemzeti kisebbségek helyzete az új államokban, Bácsmezei Napló, 1921. december 4.

³⁴⁶ U.o.

³⁴⁷ U.o.

³⁴⁸ U.o.

³⁴⁹ U.o.

erők, amelyek egyedül volnának képesek begyógyítani az elszakadt magyarságnak a békeszerződések által ütött sajnó sebeit.

Ezzel kapcsolatos tézise látszólag egyszerű volt: egy demokratikus és konszolidált Magyarország a gazdasági és kulturális csereforgalom felvételét jelentené az elszakított nemzettestek és az utódállamok között. Meglátása szerint ezzel megerősödhetne a liberális demokrácia, s kordában tudná tartani a militarizmus és imperializmus erőit, amelyeket a háborús feszültség, a bolsevista propaganda és az elzárkózási politika nagyra növelt. Végeredményben tehát, az így kialakuló humánus, demokratikus és pacifista közszellemben a magyar kisebbségek is eredményesen vehetnék fel a küzdelmet azokért a jogokért, melyeket a trianoni szerződés és a Népszövetség számukra biztosított.

Jászi, számolva a realizmussal is, cikkét a következőkkel zárta: *„Ám mindezekről még messze vagyunk ma. Pedig még a fent körvonalazott helyzetből is hosszú út vezet el odáig, amíg a nemzetközi jog papiros-garanciái eleven valóságokká válhatnak. Senki se higgye, hogy a nemzetközi autonómia sült galambként fog valaha is a magyarság ölébe repülni. Sok munka, sok küzdelem, sok gazdasági és kulturális szervezkedés lesz ehhez szükséges.”*³⁵⁰

Jászi Oszkár első megnyilvánulásában kétségtelenül helyesen ismerte fel, hogy a kisebbségi sorsba került magyarság helyzetét nehezítette a közelmúlt terhes öröksége. Az elmúlt évtizedek bizonyították annak a helyességét is, hogy az egykori magyar politikai elitek az új helyzetet már csak szocializációjuk miatt is nehezen voltak képesek felfogni, feldolgozni és értelmezni. Ugyancsak érvényes azon megállapítása is, amellyel az utódállamok sovén és elnyomó politikáját jellemezte.

Az itteni kép teljes megfestésekor azonban Jászi, paradox módon, szintén saját nézeteinek fogságába került. Mint azt a fentiekben láthattuk, a passzivitásért elsősorban a Horthy rendszer külpolitikáját tette felelőssé, s idézett cikkében bár egyértelmű ítéletet hozott a közelmúlt számos eseményével kapcsolatban, azonban elkerülte azok értékelése mellett a lehetséges alternatívák vázolását is.

Az SzHSz állam belpolitikai rendszerét, annak ideológiai hátterét, a magyarsággal kapcsolatos vélemények figyelmen kívül hagyásával pedig már-már idealisztikus, egyenesen naiv felfogást vallott, amikor a gondok orvoslását kizárólag a demokratikus magyar állam létrejöttéhez kötötte.

Hasonló szellemiségben ír az *Elszakadt magyarság útja* cikkében is.³⁵¹ Vizsgálódásának fókuszpontjában az európai erőviszonyok és a magyar kisebbségek célkitűzésének a megvalósítható maximuma állt.

³⁵⁰ Jászi Oszkár: A magyar nemzeti kisebbségek helyzete az új államokban Bácsmezei Napló, 1921. december 4.

³⁵¹ Bácsmezei Napló, 1921. december 20.

Véleménye szerint olyan politikai, gazdasági és kulturális állapotokat kellett teremteni, amelyek mellett az elszakadt magyar kisebbségek egyrészt egyenrangú tagjai lehetnek az új államoknak, másrészt akadálytalanul és zavartalanul fejleszthetik és ápolhatják nemzeti kultúrájukat, s szabad gazdasági és kulturális együttműködést folytathatnak az anyaországukkal. *„Ha ezek a célok elérték (sic!), úgy az elszakadt magyarság elnyert mindent, amit világkonvulziók (sic!) fantazmagóriái nélkül elérhet.”*³⁵²

Ennek elérése érdekében konkrét lépéseket és kezdeményezéseket tartott szükségesnek, melyeket három nagy csoportra bontott: politikaira, gazdaságira és kulturálisra.

Politikai téren a magyar közösség tagjai számára a teljes jogú állampolgárságot, a politikai, közigazgatási és önkormányzati élet teljességének fontosságát hangsúlyozta. Jászit az a – ismételt naiv -- cél vezette, hogy ezzel védje ki azokat az esetleges újabb támadásokat, amelyeket ekkor a szerb sajtó már régóta sulykolt: a nemzeti alapon szerveződő kisebbségi magyar párt a magyarországi politika megvalósításával gyakorlatilag a területek hova tartozandóságát kívánja majd megkérdőjelezni. A magyarok politikai aktivitását ezért – a szerb centrista pártok által is szorgalmazottakkal összhangban -- az egyének osztályhelyzete alapján az illető állam megfelelő pártjában – autonóm csoportként – képzelte el.

Jászi tehát 1921 decemberében még nem számolt a kisebbségi alapon álló és politizáló önálló magyar párttal. Indoklása szerint azért nem, mert az ilyen jellegű politikai tagolódással a közösség tagjai *„kifelé is nyilvánvalóvá tennék, hogy nem vezeti őket semmiféle revansista vagy irredenta illúzió.”*³⁵³

Az egykor egységes Duna-medence gazdasági egységének a nemzetállami határok zártságával való felváltása, megítélése szerint, tarthatatlan állapotot idézett elő. Ennek az egységnek a vámszabályozásokkal, rendészeti és katonai kordonokkal való szétválasztása szükségképpen a termelés dezorganizálására, gazdasági válságokra és helyi ínségekre vezetett. *„Csak egy okosan előkészített, következetesen és szívósan kiépített átmenet a szabadkereskedelemre teremthet valamennyi utódállam érdekében lévő megnyugtató állapotokat.”*³⁵⁴

De a szabadkereskedelem kérdése Jászinál jóval több gazdasági kérdésnél: egy erkölcsi probléma, a munkamegosztás etikájának a problémája testesült meg benne. Mert abban a pillanatban, amikor a magyar, a német, a cseh-szlovák és jugoszláv, vagy román termelő és fogyasztó, kereskedő és az értelmiség akadálytalanul felveheti egymással a békés csere és az ésszerű munkamegosztás régi módszereit, egy egészen új erkölcsi légkör és szellemi beállítást fog beköszönten a Duna-medencéjében, amely egyre jobban háttérbe fogja szorítani a sovinszta és

³⁵² Az elszakadt magyarság útja, Bács megyei Napló, 1921. december 20

³⁵³ U.o.

³⁵⁴ U.o.

nacionalista pártoskodásokat és kútmérgezéseket. Felfogása szerint csak idő kérdése amíg az összes felek megegyező anyagi érdeke győzedelmeskedni fog az ilyen irracionális tényezőkön.

A kulturális kérdés lényege Jászínál annak a szociális és morális igazságnak a felismerése volt, hogy a nemzeti nyelv, az irodalom, a művészet és a hagyomány éppen olyan mértékben minden ember legbensőbb és legelidegeníthetlenebb szabadságjoga, mint a vallási, filozófiai meggyőződési szabadsága.

Mint láthattuk, bár ekkor még elutasítja az önálló pártba szerveződő kisebbségi politizálást, azonban az új helyzetben – s Jászínak ez a tézise a magyar kisebbségi kérdésben talán a legnagyobb újítása -- elsőként fejt ki a Délvidéken a kulturális autonómia szükségességét.³⁵⁵ Nézzük, hogyan is vélekedik erről: „*A magyar nemzeti kisebbségek tehát a trianoni szerződésre támaszkodva a műveltebb népek teljes rokonszenve reményében követelhetik, hogy egyrészt anyanyelvük az állami egység keretei között a közélet minden szférájában érvényre jusson, másrészt pedig hogy iskolai és közművelődési téren megadassék számukra mindaz, ami komoly szükségleteiknek megfelel, -- úgy állami támogatás útján, mint a kulturális tevékenység szabad önrendelkezési köreinek a kiépülése által.*”³⁵⁶

A történelmi analógiák boncolgatása után végül arra a megállapításra jutott, hogy ebben a történelmi konstellációban szükségképpen rendkívül fontos szerepe lesz az anyaország magyarságának. „*Nemzeti tragédiánk ugyanis azt lehet mondani, bizonyos értelemben a megerősödés és a megújulás forrása lehet. Magyarország ugyan elveszítette területének kétharmad részét, de a megmaradt részében egységes állammá lett. Komoly faji vagy nemzetiségi problémát nem fogunk ismerni; megleszünk kímélve mindenféle torzsalkodástól és visszavonástól a jövőben.*”³⁵⁷

Értelmezésénél itt ismét visszatér, s kiegészíti a fentiek során már ismertetett véleményét, miszerint ha Magyarország valóban a demokrácia útjára tér, megoldja az agrárkérdést, megszünteti a feudalizmus intézményeit és visszaéléseit, akkor ez a kis Magyarország szerencsés földrajzi helyzeténél és értékes történelmi tapasztalatánál fogva a kultúra, a szabadság és a szociális igazságosság előőrsévé válhat a Duna medencéjében. Egy ilyen Magyarország fejlettebb kultúrpolitikájával, humánus nemzetközi szellemével, pacifista külpolitikájával nagyban hozzájárulhat ahhoz, hogy elszakadt véreinek szervező, szervezkedő, nemzeti egyéniségüket biztosítani akaró munkáját hathatósan elősegítse.

A kultúrpolitika Jászi felfogásában azonban többé már nem lehet Pest-centrikus. Pár nappal később, a Beeskereken megjelenő Fáklya című folyóiratban publikálja a *Magyar kultúra*

³⁵⁵ Az autonómia kérdése mindegyik határon túli magyar közösségnél ugyanebben az időben vetődött fel. Lásd: Bárdi Nándor: Tény és Való, Pozsony, 2004. 44-45. o.

³⁵⁶ U.o.

³⁵⁷ U.o.

*decentralizációja*³⁵⁸ című írását, amelyben felvázolja a kisebbségi kultúra-stratégia első lépéseit. Úgy látja, hogy „*bármily fájdalmas legyen is a magyarság mai helyzete, mely államisága egészét elveszítve, vagy – mint az utódállamokban uralkodó nemzetből nemzetiség sorsára jutott: mégis vannak az új helyzetnek olyan vonatkozásai is, amelyek reményteljes jelekként intenek a jövőbe. (...) A mesterséges, mechanikus, egybeolvasztani és asszimilálni akaró egységes gépezete (mármint a Monarchiának – DZ.) megfojtott minden igazi népies autonóm mozgalmat. A perifériák magyarsága elrestült, passzív, önteltté és elbizakodottá lett. Mint uralkodó nemzet természetesen találta, hogy a hegemonia sült galambként állami tálakon szerviroztassák reggelijéhez. (...) (Majd miután a helyzet megváltozott) az uralkodó nemzetből küzdő nemzetiség lett, az elszakadt magyarságnak meg kell tanulnia a saját fejével gondolkodni, okosan számolni speciális viszonyaival s megalkotni az új magyar kultúrát, amelyre valóban szükség van. Az elszakadt magyarság szellemi élete nem lesz többé a budapesti melegházi palánták kiültetése, hanem a maga szűkebb hazája, a regionális élete helyi viszonyaiból fog organikusan felépülni.*”

Jászi Oszkár első, programadással felérő tanulmányai megnyilvánulásra készítették Dettre Jánost is. 1921. december 30-án, vitába szállt Jászi azon tételével, miszerint a kisebbségeknek a társadalomban elfoglalt osztályhelyzetük alapján kellene az országos pártokba betagozódnuk.

„Bátrak vagyunk e nagy súlyú, csorbítatlanul tiszteletre méltó és kétségtelenül minden következményében végiggondolt véleménynek nem alaptézisében, hanem gyakorlati kivitelében ellentmondani. A helyi viszonyok ismerete alapján nem hisszük, hogy revanchista (sic!), vagy irredentista (sic!) törekvéseket nem fognak feltételezni a magyarságban, vagy a magyarság exponenseiben csak, mert a magyarság képviselői a meglévő politikai pártok tagjai lesznek, másrészt semmi kilátást, semmi ígéretet nem nyújtottak még arra nézve, hogy a pártok keretein belül a kisebbségek képviselői autonóm csoportot alkothassanak.”³⁵⁹

Dettre, Jászival ellentétben ekkor már másfél éve testközelből élte meg a délvidéki mindennapokat, s ebből jutott arra a konklúzióra, hogy az államalkotó politikai pártokon kívül is lehet az államhűség hétp próbás és ugyanazon politikai pártokon belüli tevékenység ellenére is irredentizmussal vádolhatják meg a közösséget. Felismerte azt, hogy a kisebbségi lét éppen ezért eleve más hozzáállást igényel.

Dettre János szerint az elmúlt időszak legnagyobb tanulsága éppen az volt, hogy a magyarságnak érdekei védelmére és érvényesítésére nem alkalmas a többségi pártokban való politizálás, hanem kizárólag egy egységes szervezetre, s ennek az egységes szervezetnek a föllépésére, súlyára és tekintélyére van szüksége. Az államalkotó pártokba, társadalmi osztályok szerint történő érdekérvényesítés már csak azért sem lehet sikeres, mert az önálló, speciális

³⁵⁸ Fáklya (Nagybecskerek) 1922. január (?)

³⁵⁹ A magyar szervezkedés útja, Bácsmezei Napló, 1921. december 30.

magyar érdekek védelmét és az azokért való kiállást csak egy független párt képes képviselni, ahogyan *„a faji tudatot, az összetartozandóság hitét, a nyelvi és kulturális közösséget csak az egységes szervezkedés teszi kifelé is látható, vonzó és presztízst termelő nemzetiséggé.”*³⁶⁰

Dettre ugyan elfogadta, sőt támogatta is Jászinak a kulturális autonómiát vázoló programját, de rögtön kifejtette azt is, hogy ugyanezzel a kulturális szervezkedéssel egy időben kell megkezdeni a politikai szervezkedést is. Felismerte ugyanis, hogy csak egy létező politikai szervezet súlya és érdekérvényesítő képessége tudja az adott viszonyok között kikényszeríteni, biztosítani a kisebbségi kulturális élet felépítését. A politikai érdekérvényesítésről való lemondás szerinte annyi lenne, mintha *„a leghatalmasabb összetartó eszközt önként adnánk ki a kezünkből.”*³⁶¹

Elutasítva a külső ráhatást, egyenesen a következőket üzeni Jászinak, de egyben a helyi magyar elitnek is: *„Mi úgy gondoljuk, a magyarság szervezkedésének módját az itt élő egész magyarságnak kell megszabnia. A politikai tanulság, a történelmi tanultság éppen olyan döntő tényezői lesznek ennek elhatározásának, mint az országos politika s a közszellem követelményeinek a helyes ismerete. A kormányzat helyesléssel s az országos pártok segítségével egy nagygyűlésre kellene már összejönnie az itteni magyarságnak.”*³⁶²

De Dettre ennél is tovább ment! A nyilvánosság előtt, ő, az októbrista emigráns volt az első, aki, mindenkit megelőzve, a konkrét szerveződésre nemcsak buzdította, hanem egyenesen felszólította olvasóit, amikor kijelentette, hogy a délvidéki magyarság politikai szervezkedésének a legnagyobb magyar járás központjában Bács-Topolyán kell megkezdődnie.

*„Topolán kellene megtartani a magyarság ösgyűlését, hogy a topolai földtől s a topolai magyarságtól legyen a mozgalom földszagú, legyen a dolgozók szervezkedése s tisztán s keveredés nélkül – magyar.”*³⁶³

A cselekvést sürgető gondolatait egyértelmű, félreérthetetlen mondattal zárja: *„Azok számára írjuk most ezeket intőül és figyelmeztetőül, akik át vannak hatva lelkek mélyéig e missziós munka nagyszerűségétől s azok számára, akik indokolt türelmetlenségükben az egységes magyarság egységes érdekeinél parancsolóbbnak érzik magyar csoportjuk politikai érvényesülését”.*³⁶⁴

Mint látni fogjuk, a szervező munka megkezdésének hírére a nagy országos pártok – elsősorban a Demokrata- és a Radikális Párt, a hivatalosan még meg sem alakult Magyar Párt

³⁶⁰ A magyar szervezkedés útja, Bács megyei Napló, 1921. december 30

³⁶¹ U.o.

³⁶² U.o.

³⁶³ U.o.

³⁶⁴ U.o.

elleni támadásaiknál és kirohanásaikban előszeretettel hivatkoztak a fentiekben már ismertetett Jászi-féle tézisre.

Dette proklamációja és az események ilyen alakulása 1922 márciusában végül arra készítette Jászit – s ez mindenképpen emberi nagyságát igazolja –, hogy ha megkésve is, de pontosítson decemberi nézetein: „Csak ott, ahol a politikai élet már világnézeti, vagy osztályhelyzeti alapon differenciált pártrendszert hozott létre, lehet szó arról, hogy a nemzeti kisebbségek, mint az országos pártok autonóm csoportjai szervezkedjenek.”³⁶⁵

Ekkor már elfogadta, sőt támogatta a határozott világnézeti és szociális programmal létrejövő magyar pártot, igaz “ami áll a világnézeti különbségekről, az áll, szerintünk, bizonyos határok között, az osztály- és érdekkülönbségekről is – tette hozzá, s óva intett a kommunista eszméknek³⁶⁶ a pártprogramba való átültetésétől. “Mi sem áll távolabb tőlünk, mint a merev osztályharc elméletnek a való élettől elvonatkoztatott kategóriáit mindenáron a gyakorlatra ráerőszakolni akarni. Az osztályharc elmélet túlzásba vitelét helytelennek, sőt veszedelmesnek tartjuk”.³⁶⁷

Ugyanennyire veszélyesnek tartotta azoknak az álláspontját is, akik egy nem létező szent egységre való hivatkozással a leglényegbevágóbb gazdasági és az azokhoz fűződő politikai és szociális ellentéteket is egyszerűen letagadták. Mint rámutatott: “A földkérdés esete igazolja, hogy e látszólagos “pártatlanság” mögött többnyire konzervatív érdekek húzódnak meg. De éppen a földkérdés, amelynek valóban demokratikus megoldása a magyar faj egyetemes létérdeke, legjobban mutatja, hogy a pártszervezés szempontjából itt nem osztályokról, hanem pusztán egyénekről van szó. Az arisztokraták és egyéb nagybirtokosok, a politikai és gazdasági monopolisták csoportját éppen az jellemzi, hogy szám szerint elenyészően kicsiny. Egy tömegpárt soraiban számba sem jönnek”.³⁶⁸

Ha tehát a délvidéki magyarság tömegpártban gondolkodik, az csak akkor lehet sikeres, ha a párton belül el tudja kerülni a konfliktusokat. Ez pedig csak úgy érhető el, ha a társadalom legnagyobb rétegére támaszkodik, elkerüli azt, hogy a párt irányítása az egykori privilegizált politikai körök kezébe kerüljön, mert „a parasztság, a városi polgárság, a kézműves, a kereskedő és a produktív szellemi munkás között nincsen osztályharc. A munkája után él mind és csak egy közös ellensége van: a monopolista. Legyen akár földmonopólium, aminő a nagybirtok, akár privilegizált bank, vagy szubvenciós vállalat, akár más formájú nyílt, vagy leplezett uzsora: e hatalmi pozíciók célja soha sem lehet más, mint a munka megadóztatása. Az egységes magyar párt tehát a reakciósök és a monopolisták kivételével minden társadalmi réteget és csoportot

³⁶⁵ A magyar kisebbségek útja, Bácsmegyei Napló, 1922. március 10.

³⁶⁶ Jászi Oszkár: Kereszténység és szocializmus, Bácsmegyei Napló, 1921. december 25.

³⁶⁷ A magyar kisebbségek útja, Bácsmegyei Napló, 1922. március 10.

³⁶⁸ U.o.

*felöllelhetne és egy határozottan demokratikus, pacifista és szociális program alapján egyesíthetne.*³⁶⁹

3.4 A kezdeményezés

Hogy a magyarság politikai szervezkedése 1922 elején kezdődött meg, annak komoly gyakorlati okai is voltak. Mint arra már többször utaltunk, az interregnum időszaka, majd az azt követő alkotmányozó nemzetgyűlés a kisebbségeket, köztük a magyarokat is kizárta az állampolgári jogok birtoklásából. A hosszasan elnyúló folyamat végül az optálási joggal oldódott meg.

Az optálással, amely egyben az állampolgárság kérdését is eldöntötte, 1922. január 26-ig lehetett élni. A délvidéki magyarság jogilag ettől a dátumtól léphetett a teljes jogú SzHSz állampolgárok kötelékébe, s elméletileg ekkor nyerte el a politikai jogokat is.

A pártalapítást az állampolgári jogok hiányán túl azonban továbbra is nehezítette a magyar politikai elit megosztottsága. A régi világ emlékei: a függetlenségi és a munkapártiak egykori elkeseredett harcai, a még feldolgozatlan és sajtó 1918-1919-es magyarországi események.

A különböző megbeszéléseken abban azért nagyjából mindenki egyetértett, hogy olyan személyt kell a magyar szervezkedés élére állítani, aki a magyar éra pártharcaiban nem kompromittálódott, illetve azokból nem is vette ki a részét.³⁷⁰ A szabadkai, nagybecskereki, zombori, zentai volt magyar politikusok, mint Várady Imre,³⁷¹ Falcione Árpád,³⁷² egykori országgyűlési képviselők, vagy Bíró Károly³⁷³ Szabadka utolsó magyar polgármestere és

³⁶⁹ U.o.

³⁷⁰ A Magyar Párt megalakulásának háttéreseeményeit Csuka János feldolgozásából, illetve a diplomáciai háttér feltérképezésével kiegészített eseményeket A. Sajti Enikő kutatásaiból ismerjük. (Csuka János: A délvidéki magyarság története 1918-191, Budapest, 1995. 47-72. o. A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség... 28-47. o. A szerb politikai elitnek a kisebbségekkel kapcsolatos megfontolásairól és az előzményekről Mészáros Sándor: *Položaj mađara u Vojvodini 1918-1929*, 137-147. o.

³⁷¹ **Várady Imre** (Katalinfalva, 1867. március 11 – Nagybecskerek, 1959. március 6.) Jogi tanulmányait Budapesten végezte, majd Becskereken nyitott ügyvédi irodát. 1905-től az ellenzéki Függetlenségi Párt országgyűlési képviselője. Ebben az időben jó kapcsolatot épített ki a délvidéki szerbekkel, 1914-ben ő látja el a letartóztatott, internált szerbek jogvédelmét. Az impériumváltás után a Magyar Párt befolyásos politikusa lett, 1927-ben országgyűlési képviselő, 1939-ben jugoszláv szenátor lett. A II. világháború alatt visszavonult a politikától, 1945-ben rövid tisztségvállalás után béglegesen visszavonult a közéletől

³⁷² **Falcione Árpád** (1875. október 4. Zombor -- ?) Gimnáziumi tanulmányait szülővárosában végezte, majd Bécsben, Pozsonyban és Budapesten jogot hallgatott. 1901-ben megszerezte az ügyvédi diplomát. 1904-ig, mint királyi közjegyző-helyettes működik. Az 1910-es általános választásokon, a nemzeti munkapárt programja alapján kapott mandátumot. Az 1920-as években a Magyar Párt egyik szervezője, vezetője. 1942. február 9-én behívásos alapon a Magyar országgyűlés tagja. 1944. augusztus 29-én, Deák Leó leváltása után a németek Bácsbodorog vármegye főispánjának teszik meg.

³⁷³ **Bíró Károly** (Szabadka, 1864-Szabadka, 1952) A gimnáziumi tanulmányok után jogot hallgatott, majd 1885-től Szabadka árvaszéki jegyzője lett, 1889-ben ügyvédi diplomát szerzett. 1902 decemberétől 1918-ig Szabadka polgármestere. Nevéhez fűződik a város gazdasági felvirágzása, illetve belvárosának a kiépítése. 1920-1941 között magánvállalkozása révén tartja el magát. Az 1941-es impériumváltáskor nem vállal semmilyen tisztséget, visszavonultan élt egészen 1952-ben bekövetkezett haláláig.

Pleszkovich Lukács,³⁷⁴ az utolsó magyar főispán közötti ellentéteket azonban nehéz volt elsimítani.

További gondot jelentett az, hogy a magyar elit egy jelentős része a hogyan tovább kérdésben – s ebben az időszakban ennek oszlopos vezetője az egykori főispán Pleszkovich volt, aki később autonomista programmal fog fellépni – nem tudott egyetértésre jutni. Pleszkovich szerint még nem jött el az ideje a politikai szerveződésnek, a magyarságnak a kulturális és a gazdasági kérdésekre kell összpontosítania a figyelmet, sőt úgy vélte, hogy bárminemű politikai fellépést idővel egyfajta német-magyar-bunyevác közös pártban kell kezdeményezni.

Elunva a parttalan vitákat, 1922 januárjának utolsó napján Dettre János indulatos támadást indított vezércikkében a passzivisták ellen. (...) *„Nagyon tiszteletreméltó az az álláspont, amelyik a magyarságot programszerűen vissza akarja tartani a politizálástól s nagyon tiszteletreméltóak azok az aggodalmak is, amik a közéleti jelenségeket leszűrték az objektív vizsgálódás szitáján távolmaradást tanácsoló aggodalommal. Mégis azt hisszük, a problémának végig nem gondolása vetíthette csak föl ezt a szempontot.*”³⁷⁵

A vezércikk kérdések sorozatát tette fel, s egyben folytatta benne az 1921. december 30-án vázolt téziseinek a továbbfejlesztését. Lehet-e egyáltalán kultúrát teremteni és politikával nem foglalkozni? Lehet-e küzdeni a kisebbségi nyelv érvényesítéséért, lehet-e harcolni azért, hogy a közigazgatás, az igazságszolgáltatás, az alsó- és a középfokú- közoktatás a nemzetiségek nyelvén is történjék, ha a nemzetiség nem használja fel a rendelkezésére álló politikai eszközöket? A kulturális mozgalom magában tudja foglalni a nemzetiségi törekvések egész tartalmát? Nem vitális érdeke-e a nemzetiségnek, hogy a földreform áldásaitól ne zárják ki tagjait, ha annak terheit már nekik is viselniük kell? Ki fogja támogatni a kulturális szervezeteket, ha a nemzetiségek kezén nincs pénzügy, nincs iparvállalat, nincs nagybirtok, s nem rendelkezhetnek egyenlő gazdasági feltételekkel, nincs ráhatásuk az állami pénzek leosztására, elosztására?

Dettre szerint, ha a magyarság elutasítja azokat az eszközöket, amelyeket a politikai életben való részvétel biztosít, akkor a kulturális szövetségeknek nem lesz tagsága, az iskoláknak nem lesz támogatója, nem lesz, aki önzetlenül magyar könyvet, magyar írást adjon a kultúra szomszomszáinak. És ez az, ami a többségi pártok malmára hajtja a vizet, mert mindentől függetlenül a magyarság *“politizálni még is fog. Mert ez az álláspont is azt vallja, hogy támogatni kell azt a pártot, amelyik a legjobban fogja támogatni a magyarság kulturális törekvéseit.*”³⁷⁶

³⁷⁴ Az adatok hiánya miatt Pleszkovich Lukács életrajzát nem sikerült rekonstruálni.

³⁷⁵ A Politika, vagy kultúra, Bács megyei Napló, 1922. január 31.

³⁷⁶ U.o.

Ha a magyarság távol is marad, a magyaroknak még is részt kell majd venniük a politikai életben, mivel a kultúra biztosítására szükséges pénzeszközöket elő kell teremteni. Politikai szervezet nélkül a közösségnek osztozkodnia kell majd a politikai életben való részvétel minden hátrányával, elveszítve a lehetőséget, hogy beleszóljon az őt is érintő kérdésekbe. Kultúráját kizárólag a többségi pártok kénye-kedvének és –anyagi – irányításának vetné alá.

A passzivitással tehát a magyarság nem a politikáról mondana le, csak a politikai szereplés előnyeiről. Ezek a megállapítások még napjainkban is sokszor megütközést keltenek, s 1922-ben, pár évvel az impériumváltás után, amikor a magyarság az uralkodó többségi nemzet helyzetéből az alávetett kisebbség sorába került, mindez még gyötrőbb, fájdalmasabb, bizonytalanságokkal teli felismerés volt.

Az aktivisták és a passzivisták közötti vita tehát nem az októbrista emigráns értelmiségiek által generált vélemény és irányzat volt, hanem az itteni politikai elit meditációjának, sőt döntésképtelenségének – az 1921-1922-es éveken végigvonuló lenyomata.

A hogyan tovább kérdésében végül, a vitába természetesen már kezdettől fogva bekapcsolódott Budapest szava döntött. A magyar kormány ugyanis egyértelművé tette, hogy kizárólag a nemzeti alapú szerveződést támogatja, sőt a pénzügyi támogatás megvonását is kilátásba helyezte egy esetleges más forgatókönyv megvalósulása esetén.³⁷⁷

Ebben a helyzetben a szervezkedés előkészületeit és lebonyolítását magára vállaló Törley Bálint földbirtokos, későbbi magyar államtitkár – Budapesttel is egyeztetve – végül Sántha György orvost kérte fel a pártvezetői tisztségre. A Magyar Párt alulról történő megszervezése 1922. január 29-én egy szabadkai összejövetellel indult.³⁷⁸

A Népkör nagytermében mintegy hétszázan lehettek, amikor Pleszkovich Lukács, a Népkör akkori elnöke megnyitotta az értekezletet. Azonnal egyértelművé tette, hogy megítélése szerint az ország még nem tett meg olyan utat a konszolidáció felé, hogy a magyarság politikai szervezkedése aktuálissá válhatott volna. Érvelése szerint a közszellem még nem higgadt le. Attól lehetett tartani, hogy a magyarság szervezkedése árthat a magyarságnak. Csak a kulturális szervezkedést, a kulturális erők kifejtését tartotta elfogadhatónak. Pleszkovich elismételte a már ismert passzivista álláspontot: a magyarság ne politizáljon, csak terjessze és erősítse kultúráját. A magyarok pedig támogassák majd azt a politikai pártot, amelyiktől a legtöbb támogatást kapják kulturális törekvéseiben.

Pleszkovich felszólalása mégsem volt egyoldalú. Ismertette az aktivista álláspontot is, amely szerint nem lehetett tovább várni a magyarság politikai megszervezésével. Az optálási idő lejárt, a magyarság politikai jogainak birtokába lépett. Minden politikai halogatás erőfeladás lett volna.

³⁷⁷ A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség... 35. o.

³⁷⁸ Megalakul a Jugoszláviai Magyar Párt, Bácsmegeyi Napló, 1922. január 30.

A magyarság nem helyezkedhetik el egyik politikai párt keretei között sem, önálló politikai párttá szervezkedve kell küzdenie politikai, kulturális és gazdasági jogaiért.

Azzal fejezte be megnyitó beszédét, hogy *„bármilyen irányú is lesz a határozatunk – szemünk előtt kell tartanunk, hogy jugoszláv állampolgárok vagyunk, hogy a jugoszláv állam érdekeit kell szolgálnunk, hogy lojálisan alá kell magunkat vetnünk a törvény parancsainak. Ezzel ki fogjuk érdemelni, hogy a jugoszláv állam bizalommal nézze törekvéseinket és szláv testvéreinkkel egyenrangúaknak tartson minket.*”³⁷⁹

Pleszkovich után a vehemens természetű Nagy Ödön³⁸⁰ szólalt fel, aki az általános felvezető és az aktuális helyzet felvázolása után kijelentette, hogy *„mi, akik a történelmi kényszerűség előtt meghajolva, a megváltozott helyzetbe eddig is beleilleszkedtünk, most hogy a politikai jogok teljességének birtokába léptünk, tűrő, passzivitásban tovább nem maradhatunk, ki kell lépniünk a politikai cselekvés terére.*”³⁸¹ Hosszas monologizálás után a magyarság független politikai képviselőtének szükségességét hangsúlyozta:

-- Mi a meglévő pártok egyikével sem helyezkedhetünk el, mert mi elvekért, programért, a lelünkben élő erős hitért alakulunk meg, nem személyekért, vagy azok érvényesülésének előremozdításáért és csak úgy tudjuk tömöríteni a magyarságot társadalmi, foglalkozási, felekezeti osztálykülönbség, pártelvek, külön meggyőződések és világos felfogásokra való tekintet nélkül, ha egységes magyar pártot alakítunk. Uszályhordozója nem lehetünk egyik pártnak sem, mert ez csak szakításra, az erők és politikai súlyunk szétforgácsolására vezetne.”³⁸²

Nagy Ödönt követően a zentai Csettle János³⁸³ szólalt fel, aki a viták lezárására szólította fel a szabadkaiakat, s mondandóját nyomatékosítva kijelentette, hogy ha a szabadkai magyarság végül a passzivitás mellett dönt, akkor Bácska magyarsága magára fogja hagyni a szabadkai kezdeményezést. A jelenlévők végül csak a szervező és az előkészítő bizottság névsorát állították össze,³⁸⁴ illetve indítványozták, hogy kezdjék meg az előkészületeket a magyarság alakuló

³⁷⁹ U.o.

³⁸⁰ Nagy Ödön életrajzát nem sikerült rekonstruálni.

³⁸¹ U.o.

³⁸² U.o.

³⁸³ A Csettle Jánosról megmaradt adatok is rendkívül hiányosak, életrajzát nem lehet rekonstruálni.

³⁸⁴ A szervező bizottság tagjai voltak: Bajsai Vojnics Béla, Váli Gyula, dr. Sztrelicky Dénes, dr. Békeffy György, Fekete Dénes, dr. Nagy Ödön, dr. Ruby Gyula, dr. Fischer Jákó, dr. Singer Béla, dr. Szántó Róbert, Lendvay József, dr. Vécsey Emil, dr. *Miatov Milorad*, Krmptics Vince, Polyakovics Antal, Pecze Ferenc, Kákonyi István, dr. Székely Áron, Bogdán Ferenc, Szobonya Bertalan, Jakobcsics Imre, Veremes Károly, Márezveiter Antal, Vujkovic Czv. Lázár, Vujkovic Czv. Márton, Takács Antal, dr. Kiss József, dr. Purgly Sándor, dr. Bíró Károly, Piukovich József, Futó Pál, Siflis Pál, Siflis István, Bubori Péter, **dr. Dettre János**, Vukov Lukács, Birkás Gyula, dr. Sántha György, Mamuzsich Pál, dr. Rabstein Mátyás, dr. Szántó Gábor, Macskovics Benedek, Mérey Ágoston, Óváry Zoltán, Koncz András, Lelbach Gyula, ifj. Gálffy György, Cs. Nagy Samu, Bacslia Balázs, Decsy Gyula, Kádár Imre, dr. Milkó Izidor, Molnár Megyeri József, Seftics Lajos, Reics István, Nojcssek Géza, Evetovics Miklós, Bartek László, Andrassy György, Nánay Mihály, dr. Pleszkovics Lukács, Rieger Mihály, Horváth Balázs, Bajsai Vojnics Máté, Lipozencsics János, Vojnics H. Lajos, Hegedűs Benjámin, Berton Ferenc, dr. Veréb Gyula, dr. Bán Lajos, Bajsai Vojnics József, Birkás József, dr. Székely Zoltán, dr. Janiga János, dr. Klein Mátyás, ifj. Birkás István, dr. Havas Emil, Bajsai Vojnics István, Kladek Lukács, dr. Vécsei Samu, Ungár Pár, Bisztrai Farkas Aladár, Kiss Lajos,

nagygyűlésére, jelöljék ki annak határidejét, székhelyét, készítsék el a részletes pártprogram-tervezetet.

A magyarság szerveződésének hírére induló első szerb támadások után várható volt, hogy a további szerveződés akadályokba fog ütközni. A zentaiak a Kiszeli-féle vendéglőben kívánták megtartani a pártszervezés elő-alakuló ülését. Az értekezlet megtartását bejelentették a hatóságoknak is. Az ülés megkezdése előtt azonban a zentai rendőrfőkapitány csak azok számára engedélyezte az azon való részvételt, akik a világháború alatt a szerb hadseregben szolgáltak.³⁸⁵ A helyi hatalom részéről történt önkényeskedés nem csupán ebben merült ki. A biztonság kedvéért a rendőrfőkapitány azt is közölte, hogy külön nemzetiségi szerveződésre nincs lehetőség.³⁸⁶

3.5 Össztűzben

A magyarság politikai szervezkedésének híre meglepte a szabadkai délszláv politikai elitet. A helyi politikusok a kötelező udvariasságon túl egyvalamiben egyetértettek. A magyarság -- ha már egyáltalán a politizálásra adta a fejét --, jobban tenné, ha a szláv pártokban keresné politikai boldogulását.³⁸⁷ Jovan Petrović, a demokraták helyi vezetője a Jászi által is javasolt tétel mentén úgy vélekedett, hogy előnyösebb lenne a magyarság számára, ha abba a politikai pártba olvadna be, amelyben a legjobb garanciákat látná arra nézve, hogy érdekei képviselve lesznek. Franjo Sudarević, a Bunyevác-Sokác Párt prominense pedig egyenesen a következőket nyilatkozta: *“A magyarságot különben elég okosnak, intelligensnek és különösen politikailag elég érettnak ismerem ahhoz, hogy meg tudja választani azt a pártot, amelyik érdekeinek a legjobban megfelel.”*³⁸⁸ A radikálisok február másodikán a szabadkai összejövetelt nemes egyszerűséggel államellenesnek deklarálták, mivel *“az külön magyar párt megteremtését célozza.”*³⁸⁹

A Bácsmezei Napló vezércikke ezzel kapcsolatban arra mutatott rá, hogy Erdélyben a román kormány csak azzal a feltétellel hagyta jóvá az Erdélyi Magyar Szövetség alapszabályait, ha a Szövetség politikai párttá alakul át, Csehszlovákiában pedig a németek után a magyarok is önálló pártot alapíthattak. A cikkíró ezek után indulatosan megjegyezte, hogy csupán az SzHSZ

dr. Majoros Adolf, dr. Antunovich József, dr. Klein Izidor, Lichtnekker József, Schossberger József, dr. Piukovich Andor, Magyar Jenő.

³⁸⁵ Sentán nem tarthatták meg a magyar párt szervező ülését, Bácsmezei Napló, 1922. február 6

³⁸⁶ A Bácsmezei Napló munkatársa 1922. február 8-án felkereste Mita Aleksijević államtitkár, a Belügyminisztérium BBB osztályának főnökét, s a zentai gyűlés megakadályozásának okairól kérdezte. Az államtitkár bár a konkrét választ megkerülte, azt azonban elismerte, hogy a zentai hatóságok eljárása nem volt helytálló. Arra biztatta a zentaiakat, hogy tegyenek feljelentést és illetékes helyen el fognak járni ebben az ügyben. Ez utóbbi sosem történt meg.

³⁸⁷ A szubotikai pártvezérek a magyarság szervezkedéséről, in Bácsmezei Napló, 1922. február 1.

³⁸⁸ U.o.

³⁸⁹ Az első vádak, Bácsmezei Napló, 1922. február 4.

állam vonta kétségbe nemzetiségeinek a politikai szervezkedéshez való jogát. *“Vajon több garanciája lesz-e a radikálisok megítélésében a szervezkedésnek, ha az a demokrata párt keretei között történék? Vajon a demokrata párt részéről nem fog-e a magyar szervezkedés támadásban részesülni, ha az a radikális-párt kebelén belül megy végbe? A magyarság éppen azért választotta az önálló szervezkedés útját, mert ki akarta kerülni azt a helyzetet, hogy a két egymással vetélkedő párt ütközői közé kerüljön.”*³⁹⁰

A Bácsmezei Napló többször is közölt interjút az országos politika alakítóival. Ezekből a kijelentésekből, a korabeli szerb sajtónak a vizsgálatából és Grábel Lászlónak, a Bácsmezei Naplóban megjelent egyik hosszú, átfogó elemző cikkéből³⁹¹ pontos képet kapunk arról, hogy az országos politikai elit hogyan vélekedett nem csak a kisebbségi politikáról, hanem a magyarságról is.³⁹²

Az alkotmányozással foglalkozó fejezetben már vázoltuk az SzHSz Királyság életében jelentős szerepet játszó politikai pártok ismérveit, most csupán a történetünk, elsősorban a kisebbségi kérdés szempontjából befolyásoló szereppel bíró két nagy szerb – a Radikális és a Demokrata Pártra térünk vissza.

A Radikális Pártot 1881-ben Szerb Népi Radikális Pártként alapították, s a kezdeti időszakban elsősorban a paraszti tömegek képezték a bázisát. Bár ez a szavazótábor a 20-ik század első felében is megmaradt, maga a párt fokozatosan a szerb elit és a középosztály pártja lett, s a nagyszerb program hirdetőjeként az erős, centralizált monarchia egyik letéteményese.³⁹³

A Demokrata Párt, 1919-ben jött létre, három párt fúziójával: a Ljubomir Davidović vezetésével a Radikális Pártból kivált szárnyból, a Szerb Haladó Pártból, illetve a Liberális Pártból. Az új párthoz csatlakoztak a zömében az egykori Monarchia területén élő ún. prečani, vagyis a Dunán és a Száván túli élő szerbek is. A párt ideológiája és magának a pártnak a létrehozása is a prečani Svetozar Pribičević nevéhez köthető, azonban mivel a szerbiai szavazókat vele nem tudták megszólítani, így a párt elnökévé végül Ljubomir Davidovićot választották meg.

Maga a Demokrata Párt, ahogy arra a hivatalos neve – Jugoszláv Demokrata Párt – is utalt, a Radikális Párttól is centralizáltabb államfelfogást képviselt, s ideológiai fókuszában az integratív jugoszlavizmus, vagyis a három jugoszláv néptörzs (a szerb, a horvát és a szlovén) egysége állt. Bár a Demokrata Párt alapvetően szerb párt volt, az egységesítés jegyében elutasított minden történelmi, vallási és kulturális különbséget a három néptörzs vonatkozásában. Míg a radikálisok

³⁹⁰ U.o.

³⁹¹ Grábel László: A magyar párt viszonya az országos pártokhoz, Bácsmezei Napló, 1922. március 28.

³⁹² A kormányköröknek a magyarsággal kapcsolatos viszonyrendszeréről Mészáros Sándor is ír. Sándor Mesaroš: Položaj mađara u Vojvodini 1918-1929, Novi Sad, 1981. 141-143. o.

³⁹³ Bővebben lásd: Ferdo Čulinović: Jugoslavija između dva rata I. 281-283. o.

elképzelhetőnek tartották a közigazgatási autonómia bizonyos fokát, addig a demokraták következetesen ellenezték azt.³⁹⁴

A két nagy szerb párt a kisebbségi kérdésben nagyjából hasonló álláspontot képviselt. Úgy vélték, hogy a magyarság domináns pozícióinak a megsemmisítése után megadhatóak a nemzetközi szerződésben vállalt – lehetőleg minimális – kisebbségi jogok. Ez az álláspont azonban csak a húszas évek közepére kerekedett felül.

Vizsgált időszakunkban, amikor éppen a magyarság pozícióinak a leépítése, szétverése zajlott, az állami politika a fenti álláspontról jobbra álló nacionalista körök felfogása felé tolódott el. Tárgyalt korszakunkban gyakorlatilag a magyarság egészét következetesen revizionistának tartották, s az erő és az állandó retorzió alkalmazásával kívánták a kisebbségi kérdést kezelni.

A legszélsőségesebb álláspontot képviselők a magyar kérdést ekkor is, de később is, a totális -- Koszovóba, vagy Macedóniába – történő kitelepítéssel szerették volna megoldani.³⁹⁵

A két nagy szerb párt a kisebbségi kérdésben vallott felfogásában a lényegi elemeit tekintve tehát nem igen tért el egymástól. Ezek a pártok először azzal számoltak, hogy a Jászi Oszkár által is vázolt tézis alapján a magyarok az osztályhelyzetüknek megfelelő szerb pártokba fognak integrálódni. Miután ez a valóságban nem realizálódott, s mivel alapvető ideológiájuk miatt politikai értelemben nem tudtak a kisebbségek számára elfogadható, a számukra fontos kérdésekre választ is megfogalmazó alternatívát felkínálni, így összes ilyen irányba kifejtett későbbi tevékenységük gyakorlatilag egy-egy magyar közéleti szereplőnek a megnyerésével a kisebbségi szavazatoknak a – lehetőleg ellentételezés nélküli – megszerzésére irányult.

A Radikális Párt³⁹⁶ soraiban fogadták a legnagyobb „csalódással” a magyarság szervezkedő akcióját, mert vélhetőleg itt számítottak a leginkább arra, hogy az állampolgári jogok birtokába lépése után a magyarság kollektíven ehhez a párthoz fog csatlakozni. A magyarság körében agitáló radikális képviselők arra hivatkozva kísérelték meg a magyarság beszervezését, hogy az impériumváltás előtt a radikális párt együttműködött az ellenzéki Justh Gyulával³⁹⁷ az általános, egyenlő, titkos és községenkénti szavazati jogért, abból a megfontolásból, hogy gyökeres és demokratikus parlamenti reform nélkül a magyar nemzetiségi politikában nem érhető el változás. A Függetlenségi Párt teljes súlyával állt a horvát-szerb koalíció oldalára és segítette a pártot a

³⁹⁴ Bővebben lásd: Ferdo Čulinović: Jugoslavija između dva rata I. 278-281. o.

³⁹⁵ A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség..., 55. o.

³⁹⁶ A Radikális Párt ideológiáját, történelmi háttérét bővebben lásd: Lazar Rakić: Jaša Tomić (1856-1922), Novi Sad, 1986, U.ö.: Radikalna stranka u Vojvodini 1902-1919. Novi Sad, 1983. Gordana Krivokapić – Jović: Oklop bez viteza. O socijalnim osnovama i organizacionoj strukturi Narodne radikalne stranke u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918-1929), Beograd, 2002, Branko Nadveza: Srpska Radikalna stranka Milana Stojadinovića, Beograd, 2006. és Ivo Banac: Yugoslavia – Origins, History, Politics, Cornell Paperbacks, New York, 1988. 153-169. o.

³⁹⁷ Arpad Lebl: Građanske partije u Vojvodini 1887-1918, Novi Sad, 1979, 67-95. o. Dr. Čehak Kalman: Političke borbe u Bačkoj i Banatu u vreme vladavine koalicije 1906-1909, Novi Sad, 1987.

magyarországi szerb nemzeti egyház önkormányzatának visszaállításáért folytatott harcában. Ettől a múltbeli közös együttműködéstől eltekintve a radikális pártot a Szerb Királyságban az alkotmányos jogokért folytatott küzdelmei, illetve a közigazgatási autonómia szükségességének hangoztatása predesztinálták arra, hogy az 1920 után annektált területen élő nemzeti kisebbségek a soraiban lévő politikusokban vélték felfedezni támogatóikat, akik dacolva a börtönnel, a számkivetéssel és a halállal, az Obrenovićok abszolút fejedelemségét alkotmányos, parlamentáris és demokratikus monarchiává alakították át.³⁹⁸

A Radikális Párt szerbiai vezetői viszont nem ismerték a délvidéki viszonyokat, de nem csak azokat, hanem itteni párttársaik teljesen eltérő mentalitását sem. A helyi viszonyok ismeretének hiánya okozta azt, hogy a párt vezetése a vajdasági politika irányítását végül a helyi exponenseknek engedte át.

Ezek a politikusok pedig ahelyett, hogy bölcs előrelátással a Radikális Párt és a magyarság között már meglévő baráti kötélekek megerősítésén fáradoztak volna, a politikai konjunktúra pillanatnyi érdekeinek hódolva, éppen ellenkezőleg, mindent megtettek azért, hogy ezeket a szimpátia kötélekeket gyökerükben pusztítsák ki. A vajdasági radikálisok politikáját a magyarsággal szemben egyedül azoknak a támadásoknak emléke determinálta, amely a Függetlenségi Párttal való kooperálás miatt őket akkori politikai ellenfeleik – elsősorban a szerb liberális oldal részéről érték.³⁹⁹

A Magyar Párt szerveződése kapcsán elsőként a radikális párti postaügyi miniszter dr. Žarko Miladinović⁴⁰⁰ szólal meg, aki meglehetősen indulatosan jelentette ki, hogy nem érti, hogy mi szükség van erre a pártra, mi ennek a célja és mit akarnak a magyarok ezzel elérni. A Magyar Pártnak -- megítélése szerint -- azért sem volt létalapja, mert az alkotmányban mindazok a jogok, amelyekért a régi Magyarországon a nemzetiségek küzdöttek, az állam minden polgárának, így a magyaroknak is biztosítva voltak. Ezért jobban tenné a magyarság, ha a Radikális Párton belül venne részt az országos politikában. A Radikális Párt felfogásában a 19-ik századi liberális nemzetállami koncepció volt a domináns. Ezt tükrözi Miladinović kijelentése is: *“a mi álláspontunk az, hogy nálunk nincsenek nemzetiségek. Ezért nincs is nálunk nemzetiségi törvény és nemzetiségi kérdés.”*⁴⁰¹ Az ugyancsak radikális Slavko Miletic pedig azért háborgott az őt ugyanaznap megkereső újságírónak, hogy a magyarok *„ezzel azt bizonyítják, hogy az állammal nincsenek megelégedve.”*⁴⁰²

³⁹⁸ Grábel László: A magyar párt viszonya az országos pártokhoz, Bácsmezei Napló, 1922. március 28.

³⁹⁹ U.o.

⁴⁰⁰ **Dr. Žarko Miladinović** (1862. június 16. – 1926. június 25.) szerb politikus, Újvidéken és Eszéken tanult. A Belgrádi egyetem jogi karán jogi diplomát szerzett. 1909-ben az osztrák-magyar hatóságok kémkedés és fegyverszállítás vádjával letartóztatták. A háború után a Radikális Párt vezető tagja.

⁴⁰¹ A magyarság szervezkedése -- az országos politika megítélésében, Bácsmezei Napló, 1922. február 5.

⁴⁰² U.o.

Bár a radikálisok hivatalosan tagadták a kisebbségi kérdésnek még a meglétét is -- ami már csak a békeszerződések miatt is felemás helyzetet eredményezett, Živko Prodanović személyében a pártnak magyar ügyi referense is volt. Prodanović a Bács megyei Napló megkeresésére úgy nyilatkozott, hogy a magyarokat ért támadások az egyes radikális párti politikusok magánvéleményeit jelentik, az nem a párt hivatalos álláspontja. A magyar ügyi referens ugyancsak a nemzetállami koncepcióból kiindulva hangsúlyozta a magyar szervezkedés szükségtelen voltát, s arra hivatkozott, hogy az alkotmány a polgári jogok teljességét adja minden polgárának. Az újságíró visszakérdezésére kénytelen volt azt is elismerni, hogy ettől függetlenül a törvények jó része mindezt a valóságban mégsem tükrözte. Megítélése szerint ez ideiglenes, átmeneti állapot volt. *“Az iskolatörvény például a régi szerbiai iskolatörvény kiterjesztése csupán és csak addig marad érvényben, amíg az új törvény el nem készül. Ugyanez vonatkozik a nyelvhasználatra vonatkozó törvényekre is. A vallásszabadságot mindenképpen törvényekkel akarjuk körülbástyázni, így természetesen a vallásoktatás szabadságát is.”*⁴⁰³

A kérdésben, mint láthattuk, a vajdasági radikálisok körében sem volt teljes az egyetértés. Az a testvérharc, amely ekkor a radikálisok különböző frakciói – a keményvonalas Pašić és mérsékeltebb Protić -- között folyt heveségükben, kíméletlenségükben és személyes vonatkozásaiban semmivel sem voltak enyhébbek annál a küzdelemnél, mint ami később a demokratáknál Davidović⁴⁰⁴ és Pribičević⁴⁰⁵ tábora között zajlott le, s végül pártszakadást is eredményezett.

A demokrata sajtó nemcsak a Radikális Pártot bélyegezte magyarbarátságért árulónak és a szerb nép ellenségének, hanem vezéreinek egyéni intaktságát is igyekezett sárba tiporni. A vajdasági radikális politikusok jó része e támadások hatása alatt jutott arra a meggyőződésre, hogy a Függetlenségi Párttal fennállott egykori fegyverbarátság útjában fog állni a párt későbbi érvényesülésének és ettől a terhes politikai örökségtől egyszerűen úgy vélték megszabadulni, hogy az impériumváltás első napjától kezdve a legellenségesebb magatartást foglalták el a magyarsággal szemben.⁴⁰⁶ A párt vajdasági sajtóorgánumainak az 1918-1922 között megjelent évfolyamai megdönthetetlen és tagadhatatlan bizonyítékai a gyűlölet e politikájának.

⁴⁰³ A magyar probléma Erdélyben és a Vajdaságban, Bács megyei Napló, 1922. március 8.

⁴⁰⁴ **Ljubomir Davidović** (1863- 1940) Az SZHSz Királyság miniszterelnöke 1919-1920 között, majd 1924-ben. 1901-ben megalapította a Független Radikális Pártot. 1914 és 1917 között Nikola Pašić kormányában az oktatási miniszter volt. 1919-ben átigazolt a Demokrata Pártba.

⁴⁰⁵ **Svetozar Pribičević** (1875-1936), Horvátországban született szerb politikus, a Demokrata Párt kiemelkedő személyisége. Az SZHSz állam megalakulásakor előbb a belügyminiszteri, majd az oktatási tárcát vezette, a korszakban, mint az unitárius állam egyik leghevesebb szónoka Stjepan Radić kéréssel ellenfelének számított. A húszas évek második felében azonban szembefordul a Belgrád centralisztikus politikával, kilép a Demokrata Pártból. Az 1929-ben bevezetett királyi diktatúra után letartóztatják, s 1931-ig börtönben raboskodik. Ezt követően Prágába emigrál, ahol megírja Sándor király diktatúrájáról szóló könyvét. Ott hunyt el 1936-ban.

⁴⁰⁶ Grábel László: A magyar párt viszonya az országos pártokhoz, Bács megyei Napló, 1922. március 28.

Ennek alátámasztására, a kor közhangulatának a megértése céljából álljon most itt egy a korabeli cikk kivonata. Az 1848/49-es szabadságharc és forradalomra időzítve ugyanis a radikálisok vajdasági sajtóját⁴⁰⁷ Versecen szerkesztő Slavko Miletić lapja, a nacionalista felhangot előszeretettel alkalmazó Vojvodina a következőket írta:⁴⁰⁸ „(...) *Miért ítélik el a radikálisok a magyarok külön pártban valós szervezkedését? Az olvasó is könnyen megtalálhatja a választ: mert meg vannak arról győződve, hogy a Magyar Párt irredenta tendenciákat rejt magában, ami államunkra nézve a mai körülmények között több, mint veszedelmes. (...) Mindenütt, ahol a magyarok bármi jelentéktelen számban vannak, a kommunista agitáció idején, kommunista központok voltak. A magyarok voltak a leglelkesebb kommunisták nálunk, míg Magyarországon a legnagyobb elkeseredéssel védték Szent István koronájának integritását. Ott a magyarok még ma is azt hiszik, hogy az Ébredő Magyarok útján vissza tudják szerezni a megszállt területeket. A kémkedési afférok oly szoros összefüggésben állnak a magyarokkal, hogy felesleges erre szavakat pocsékolni. Ilyen tettekkel akarnak a magyarok bennünket arról meggyőzni, mily hívei államunknak. Szembetűnik az, hogy a magyarok külön pártba szervezkednek rögtön az opció lejárta után, január 28-án, amikor a kérvényen még meg sem száradt a tinta. Szép a magyaroktól, hogy ilyen szép meglepetést rendeztek számunkra fenti céljuk kiemelésével. De meg vagyunk győződve, hogy a magyaroknak más céljaik is vannak, melyeket nem közöltek velünk. (...) A szabadkai bíróságnál harminc tekintélyes magyar van lezárva irredentizmus és kémkedés miatt⁴⁰⁹, akik nyíltan bevallják, hogy cselekedtek és cselekedni fognak az állam ellen és akiknél a magyar zászlókon kívül írásbeli dokumentumokat is találtak működésükről. Bácskában a templomokban rejtett magyar zászlókat találtak, melyeket istentisztelet idején, mint szentséget mutattak a hívőknek. (...) És bár a Magyar Párt kiadta jelszavát, hogy mindenki, aki magyarul érez, csatlakozzék ehhez a szervezethez, még is találkozik elég bunyevác és szerb, akik csatlakoztak ehhez a párthoz, akik leköpi nemzeti büszkeségüket és saját nemzetiségüket. És mi vár ezekre az elvetemedettekre? Elmagyarosodnak és elfelejtik származásukat. És így a magyar pártnak irredenta céljain és működésén kívül még a magyarokra más fontosabb hivatással is van: a nemzetileg öntudatlan bunyevácok és szerbek elidegenítése. (...) Különösen pedig nem ismerhetjük el véreink elidegenítésének jogát, mert elvégre nekik is meg kell érteniük, hogy mi mindazt, ami állami és nemzeti érdekeinkre káros, nem fogadhatjuk el, mint a sors ajándékát. Ha a magyarok ezt nem értik meg és a fenti értelemben folytatják működésüket, tudják meg, hogy a szerbek acél izma megfogja nekik mutatni az irányt, amelybe kell és muszáj haladniuk.*”

⁴⁰⁷ A két világháború közötti vajdasági szerb sajtóról bővebben lásd: Dušan Popov: Srpska štampa u Vojvodini 1918–1941, Matica Srpska, Újvidék, 1983.

⁴⁰⁸ Vojvodina, 1922. március 15.

⁴⁰⁹ Itt a cikkszerző dr. Varga Györgyre és társaira utal.

A radikálisok hivatalos lapja, a Belgrádban megjelenő Samouprava *Figyelmeztető szó a magyarság szervezkedéséről*⁴¹⁰ címmel közölt cikket a magyar és a németek pártszervezkedéséről. Az általános udvariasság hangnemét betartó cikk első felében bemutatja a vajdasági mentalitást, majd a pártalapításokkal kapcsolatban megismétli a már ismert álláspontokat, miszerint a kisebbségeknek a már meglévő, nagy pártokban kellene érvényesülniük. Amennyiben mégis az önálló párt mellett döntenek, az a bizalmatlanság kiteljesedéséhez vezet – figyelmeztet a lap. Sőt, a magyarok esetében ők lesznek a felelősek a jugoszláv-magyar államközi kapcsolatok rossz alakulásáért is – jegyzi meg az újság, mely azzal a fenyegetéssel zárja sorait a kisebbségi vezetők felé, hogy *“jól gondolják meg, hogy melyik utat választják”*.

A Radikális Párt vajdasági sajtója tehát biztatta, vezetői pedig a legnagyobb elszántsággal támogatták azt a politikát, amelynek közvetlen eredménye volt a magyarság (és az összes nemzeti kisebbségek) kirekesztése az 1918-as ideiglenes nemzeti képviselőtestületből és az 1921-es alkotmányozó nemzetgyűlésből. A magyar elem kiszorítása az állami és a törvényhatósági közigazgatásból, az államnyelvnek minden átmenet nélkül való bevezetése módján történt. A nemzeti kisebbségek anyanyelvének használatát teljességgel eliminálták, az összes, nem szláv elemeknek a földreform kedvezményeiből való kizárása középosztályuk ellehetetlenítése és gazdasági gyengítése céljából történt. Mindennek természetes következménye volt a kiutasítások sorozata, az aránytalan megadóztatások és a szekvesztrálások. A Radikális Párt e politikájával szemben sem a parlamentben, sem a pártban, sem a párt hivatalos sajtójában nem szólalt fel senki.⁴¹¹ A radikális sajtó támadásai és a Vojvodina fentebb ismertetett cikke -- mely a magyarság köreiben méltón keltett kínos megütközést --, már csak gyöngye utó rezgése volt annak a kíméletlen hadjáratnak, amelyet ez a sajtó akkor már évek óta folytatott a magyarság ellen.

A támadások arra készítették Fenyves Ferencet, hogy kapcsolatrendszerét felhasználva személyesen kérjen találkozót Nikola Pašić miniszterelnöktől. Az 1922 márciusának második felében⁴¹² a német nyelven készített interjú volt az első, amelyben az új állam egyik közjogi méltósága közvetlenül fordult a magyar kisebbséghez. Az ekkor már agg miniszterelnök nem szalasztotta el az alkalmat, hogy a magyar kisebbség helyzetéért – közvetve ugyan – a regnáló magyarországi hatalmi struktúrákat tegye felelőssé. Az interjúban végeredményben a kisebbségi kérdést is megkerülte, s lojalitásukért cserébe kizárólag az egyéni – az állampolgárok mindegyikének kijáró – szabadságjogok biztosítását ígérte a magyaroknak:

⁴¹⁰ Samouprava, 1922. március 27.

⁴¹¹ Grábel László: A magyar párt viszonya az országos pártokhoz, Bácsmegeyi Napló, 1922. március 28.

⁴¹² Az interjú 1922. március 23-án jelent meg Pasics a magyarokról és a magyaroknak címmel.

„Mi bízunk a magyarság lojalitásában s az a célunk, hogy biztosítsuk számára mindazt a szabadságot, ami államunk minden lojális polgárának kijár. Nagyon örvendek, hogy a magyarság el akar helyezkedni államunk keretei közt s munkájával és tehetségével szolgálni akarja annak felvirágoztatását.”

Fenyves: A magyarság, Kegyelmes Uram – csak bizalmat kér és reméli, hogy az idők alkalmat szolgáltatnak arra, hogy lojalitását bebizonyítsa.

Pašić: *„Bizalommal mi is vagyunk a magyarság iránt és hisszük, hogy a nyelvi különbség ellenére is kifejtheti a magyarság képességeit. Minden komolyan dolgozó magyar jól fogja magát érezni ebben az országban.”*

Fenyves: A magyarságnak is az a vágya, Miniszterelnök úr, hogy a félreértések és törekvéseinek félremagyarázása szűnjenek meg és tűnjön el mindaz a gátló akadály, amely megnehezíti azt, hogy szorgalommal dolgozzanak és munkájuk gyümölcseit élvezhessék.

Pašić: *„Biztosítom a magyarokat – hogy engem ebben mindig támogatói és barátai között találnak. Nem lehet bízni a jelenlegi magyar rezsim demokratizmusában és liberalizmusában. De azt hiszem, hogy ott is rövidesen a megértés és a demokratizmus fogja áthatni a közszellemet és elkövetkezik a megújulás.”*⁴¹³

A Demokrata Párt,⁴¹⁴ mint azt a fentiekben is láhattuk, centralisztikus alapon álló, kisebbségi kérdésben a radikális párttól is jóval agresszívebb álláspontot képviselő politikai opcióként a három délszláv néptörzs egységét hirdette, s ezáltal az integratív jugoszlavizmusnak, mint ideológiának a fő képviselője volt.

Mereven elutasítva a közigazgatási autonómiát is, értelemszerűen a kisebbségi kérdésben sem rendelkezett külön programmal. A radikálisokhoz hasonlóan a kisebbségi politika mikéntjének kérdésében a párt vajdasági híveinek a nézete és mentalitása sem volt egységes. A liberális gyökerekkel bírók jó része beazonosíthatóan sovinizta volt, akiknek a kisebbségi kérdésben elfoglalt álláspontját pregnánsan jellemezte egy vajdasági demokrata képviselő parlamenti felszólalása, amelyben a kerületi főnököknek, mint közigazgatási tisztségviselőknek a kinevezése mellett azért kardoskodott, mert választás esetében magyarok, vagy németek is kerülhetnének egy-egy vajdasági kerület élére.⁴¹⁵

A demokraták azon táborá, akik korábban a nagyikindai Jakšić-féle Demokrata Párthoz tartoztak, Jászi nemzetiségi politikáját vallották a magukénak.⁴¹⁶ A Demokrata Pártnak ez a

⁴¹³ Pasics a magyarokról és a magyaroknak, Bács megyei Napló, 1922. március 23.

⁴¹⁴ A Demokrata Párt ideológiáját, történelmi háttérét bővebben lásd: Dr. Branislav Gligorijević: Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca, Beograd, 1970, Desimir Tošić: Demokratska stranka 1920-1941, Beograd, 2006. Illetve: Ivo Banac: Yugoslavia – Origins, History, Politics, Cornell Paperbacks, 1988. New York, 169-202. o.

⁴¹⁵ Grábel László: A magyar párt viszonya az országos pártokhoz, Bács megyei Napló, 1922. március 28.

⁴¹⁶ Arpad Lebl: Građanske partije u Vojvodini 1887-1918, 110-126. o.

szárnya képviselte azt a felfogást, hogy a nemzeti kisebbségekkel szemben ugyanazt a politikát kell érvényesíteni, mint amilyen politika érvényesítéséért küzdöttek a szerb nép érdekében az impériumváltás előtt. Ezek a politikusok – mint például Milorad Vlaškalin,⁴¹⁷ vagy Milan L. Popović⁴¹⁸ -- azonban mindvégig kisebbségben maradtak, nem tudták álláspontjuknak megnyerni a Demokrata Párt Pribičević vezette szárny erőteljes unitárius politikáját valló túlnyomó többségét.

A demokrata párti szabadkai főispán, Pavle Dobanovački például azt vetette a magyarok szemére, hogy az opciós idő január 26-i lejáta után két nappal később már megalakult a magyarság szervezete a kisebbségi jogok kiküzdésének, a kulturális igények kielégítésének jelszavával. Radikális kollégájához hasonlóan ő is azon a véleményen van, hogy *“ez azt a látszatot kelti, hogy a magyarság itt olyan elnyomott, olyan jogtalan helyzetben sínylődik, hogy a jogai érvényesítésére az első kínálkozó alkalmat kényszerítve volt felhasználni.”*⁴¹⁹

Dobanovačkinak azonban más baja is volt a magyarság szerveződésével: *„Nem megnyugtató azonban annak a névsornak a figyelmes átolvasása se, amely a szervező bizottság tagjait sorolja fel. E nevek viselőit nagyjában két politikai álláspont képviselőinek kell tekintetni. Az egyik része lélekben híve, a másik rész lélekben ellenfele a magyarországi rezsimnek. Az itteni magyarságnak pedig a magyarországi politikától független politikát kell folytatnia.”*⁴²⁰

A főispánnak az is gondot jelentett, hogy a szervezőbizottság tagjai között szerbek, bunyevácok és zsidók is vannak. Ez azért volt baj, mert, ahogy az a radikális pártúság, a Vojvodina számára is gondot jelentett, úgy a demokraták számára is problematikus volt, mivel *“a határmegállapító-bizottság a legközelebbi jövőben idejön. Egy ilyen névsor, amit különben meglehetősen önkényesen állítottak össze, esetleg az abban szereplők hozzájárulása nélkül is, könnyen felhasználható lesz arra a célra is, hogy olyanoknak is a magyarsághoz való tartozását dokumentálják vele, akik nem csak szlávok, de a szlávokhoz is számítják magukat”*⁴²¹ –

⁴¹⁷ **Milorad Vlaškalin** (1890-1984), jogi tanulmányait Budapesten folytatta, 1918-ban a Belügyminisztérium BBB. osztályának főfelügyelője lett. Egyike volt azoknak, akik a szerb delegációt vezették a magyar és a román határszakasz meghúzása során. 1927-ben az ő vezetésével dolgozták ki a községi- és városi választások szabályzatát. 1939-től, Anton Korošec belügyminiszter helyettese, a kommunista üldözések egyik aktív résztvevője. 1941. április elsején kinevezték a Dunai Bánság – utolsó -- bánjává. Az impériumváltás után a magyar hatóságok Belgrádba deportálták, ahol, mint angol ügynököt tartották fogva a háború végéig. 1944-ben, a kommunista hatalomátvételt követően személyesen Ivan Ribar mentette meg a kivégzéstől. A második világháború után visszavonultan élt. Törökbecsén halt meg 1984-ben.

⁴¹⁸ **Milan L. Popović** (? – 1946) vajdasági szerb politikus, 1918 előtt függetlenségi (?) országgyűlési képviselő Budapesten. A tárgyalat korban (1922-1923) a demokrata párt funkcionáriusa. 1933-ban a Jugoszláv Radikális ParasztDemokrata Párt zentai szervezése miatt ellentétei támadtak a jugoszláv rezsím bábjának számító Szántó Gáborral. 1941-től mint a délvidéki szerbek képviselőjeként kerül be újra a magyar parlamentbe. Ebben az időben az Újvidéken megjelenő Nova Pošta szerb napilap főszerkesztője. 1946 októberében Deák Leóval együtt hallgatták ki a partizán hatóságok, majd koncepció perben az 1942-es razziában és a megtorlásokban vitt állítólagos szerepe miatt halálra ítélték és kivégezték.

⁴¹⁹ A magyarság szervezkedése -- az országos politika megítélésében, Bácsmegeyi Napló, 1922. február 5.

⁴²⁰ U.o.

⁴²¹ U.o.

nyilatkozta a főispán, s hozzátette, hogy ugyan párt megalakulását nem lehet államellenesnek tekinteni, de a megalakulás körülményei államellenes célra felhasználhatók.

Lazar Bugarski, Bács megye főispánjának elsősorban a zsidó értelmiségnek a Magyar Pártban vállalt vezető szerepével akadtak problémái: *„A németek vagy a zsidók, mint mindenki más, beléphetnek akármelyik politikai pártba, de nem ajánlatos, hogy egy más nemzetiségi párt ezeknek a nemzetiségűeknek kihasználásával oly számbeli fölényt tüntessen fel, ami a valóságban nincs meg. Én azt hiszem, hogy az ilyen gyanús statisztikát békén kellene hagyni, miután senkinek sem használnak azok. Ismétlem: legyenek a magyarok minden tekintetben őszinte és nyílt barátai ennek a földnek és akkor nem lesz semmiféle panaszra okuk, miután mi szerbek azt akarjuk, hogy ennek az országnak minden becsületes polgára szeresse hazáját és hogy az ország velük szemben egyformán igazságos legyen. Remélhető, hogy a történelem és a világháború kijózanította a legelfogultabb sovínisztákat is.”*⁴²²

S bár a demokraták ellenezték, hogy a nemzetiségi pártokba ilyen, vagy olyan szempontból az oda általuk nem illő más népcsoportok is betagosodjanak, Slavko Sečerov, a Demokrata Párt nemzetiségi bizottságának a tagja a már ismert érvrendszerrel adva elő úgy gondolta, hogy a magyaroknak a meglévő szláv pártokban kellene tevékenykedniük.⁴²³

Pribičević egykori belügy-, az interjú adásának pillanatában oktatási miniszter, Marinić belügyminiszter társaságában 1922. február 12-én adott interjút a Bácsmezei Naplónak, s kendőzetlenül adta a magyarok tudtára a róluk alkotott véleményét.⁴²⁴

„Az új párt nem fogja a magyarság helyzetét megkönnyíteni. Amit a magyarok kaphattak, az már benne van az alkotmányban. Megvan minden joguk, ami a többi állampolgárnak. Itt az állam tartja el és fizeti a magyar iskolákat és a régi magyar nyelvű iskolák majdnem mind működhetnek. Nekünk ezzel szemben Magyarországon csak egy középiskolánk lehetett, a novisadi és az sem volt állami iskola. Nem tudom mit akarnak a magyarok ezzel a párttal. Az bizonyos, hogyha a párt révén a magyarok mint különálló politikai egyed akarnak érvényesülni és bizonyos politikai (területi) autonómiára törekszenek, azt nem fogjuk tűrni. Hisz már megvan minden polgárjoguk, amit a többi polgárok is élveznek.”

Az agrárreform megvalósítása hosszú ideig szintén a Demokrata Párt kezébe volt letéve.⁴²⁵ A mód, ahogy az agrárreform a városok és a községek birtokait a törvényes mértékén túlméretezve vette igénybe, viszont a magyarságot (éppúgy, mint a többi nemzeti kisebbséget is)

⁴²² Bácsmezei főispánja a zsidóknak a Magyar Pártban vállalt szerepéről, Bácsmezei Napló, 1922. június 22

⁴²³ A magyarság szervezkedése -- az országos politika megítélésében, Bácsmezei Napló 1922. február 5.

⁴²⁴ Pribičević nyilatkozata a magyarság szervezkedéséről, Bácsmezei Napló, 1922. február 12.

⁴²⁵ A két világháború közötti agrárreform politikai háttérmegefontolásairól készült legújabb tanulmányt bővebben lásd: Srdjan Milošević: Agrarno pitanje – “Sveto pitanje”: Ideološki okvir međuratne agrarne reforme a Jugoslaviji, Tokovi istorije, 1-2/ 2008, 149-171.o

(<http://www.ceeol.com/aspx/issuedetails.aspx?issueid=a0ead491-2919-407d-a863-3f553dad8c6e>. Letöltés ideje: 2010. március 21, 19:13)

a reform jótéteményeiből kizárta, a demokrata párt első agrárminisztereinek és agrár-biztosokból képviselővé választott agrárapostolainak volt tulajdonítható.⁴²⁶ A Demokrata Párt a maga összességében tehát támogatta, részint passzivitással tűrte az impériumváltás óta váltakozó kormányoknak a nemzeti kisebbségekkel szemben folytatott politikáját, részben pedig fő szerepet játszott a kisebbségek jogfosztásában. 1922-ben a demokrata párti Pavle Marinković belügyminiszter tiltotta meg titkos rendeletben a kisebbségeknek a választói névjegyzékre történő felvételét.⁴²⁷

A Földműves Párt és a szociáldemokraták a korban végig azt propagálták, hogy a kisebbségi parasztságnak és munkásosztálynak az osztályérdekei egyformák a szerb paraszt és a szerb munkásokéival, s ezeket az osztályérdekeket e pártok védik, ezeknek az érvényesítéséért küzdenek. Eltekintve a Földműves Párt egyes boszniai képviselőinek a parlamentben elhangzott magyar-gyűlölettel tarkított kirohanásaitól, a két párt a gyakorlatban sosem vetette fel az agrárreform kirívó igazságtalanságait, s nem állt ki a kisebbségek szavazati joga mellett sem.⁴²⁸

A nemzetállami révületben még azok – a szociáldemokráciához közel álló -- erők is, amelyeket különben Jászi Oszkár 1921. december 4-én *A magyar nemzeti kisebbségek helyzete az új államokban* cikkében a magyarság esetleges szövetségeseiként jelölt meg, a kisebbségi kérdésben szintén a szélsőséges sovinizmus zászlaját lobogtatták.

Bár nem adtak külön interjút a Bácsmezei Naplónak, egy szabadkai nagygyűlésen Vojin Brkić⁴²⁹ szocialista politikus, aki 1918. november 1-én a Versecen megtartott népgyűlésen még teljes szolidaritásáról és támogatásáról biztosította a Károlyi-kormányt,⁴³⁰ előbb hosszasan arról értekezett, hogy a magyaroknak a nemzeti alapon való szervezkedése csak megerősíti a Vajdaságban a szerb nemzeti szervezkedést és ha a magyar munkásság is támogatja a magyar pártot, az lesz a legerősebb fegyver arra, hogy a szerb nacionalista pártok is a maguk aklába terejék a szerb munkásságot. Ezt követően bebörtönzéssel és kitoloncolással fenyegette meg a Magyar Párt képviselőit: *“Üzenjük a Magyar Párt urainak, hogy ebből a szervezkedésből semmi jó nem származhatik. (sic!) Ha a Magyar Párt a legközelebbi választások előtt néhány koncesszió ígéretére nem fog behódolni a kormánynak, úgy ezek a súlyos bajok már a választások alkalmával jelentkezni fognak. A Magyar Párthoz tartozókat tömegesen be fogják börtönözni és át fogják dobni a magyar határon.”*⁴³¹

Vojin Brkić szabadkai kijelentéseire a Bácsmezei Napló is reagált. „(...) *A tiszta osztályharcra való helyezkedés jogosult lenne számára, ha a politikai küzdelmek is osztályharccá*

⁴²⁶ Grábel László: A magyar párt viszonya az országos pártokhoz, Bácsmezei Napló, 1922. március 28.

⁴²⁷ Tömeg jogfosztás – tömeg orvoslat, Bácsmezei Napló, 1922. augusztus 12.

⁴²⁸ Grábel László: A magyar párt viszonya az országos pártokhoz, Bácsmezei Napló, 1922. március 28.

⁴²⁹ Szociálista támadás a Magyar Párt ellen, Bácsmezei Napló, 1922. július 17.

⁴³⁰ Danilo Kecić: Forradalmi munkásmozgalom Vajdaságban 1917-1921 között, Újvidék, 1980, 107. o.

⁴³¹ U.o.

tisztultak volna meg. Mint ahogy a parti védőműveket mindig a támadó eszközökhöz mérik, a politikában is a szemben álló erők, a szembenálló hatalmi tényezők szabják meg a küzdelem módszereit és eszközeit.”⁴³²

Vagyis: osztályelnyomással szemben osztályharc --, de nacionalista elnyomással szemben nemzetiségi küzdelem – fejtette ki Dettre, majd a következőkkel zárta gondolatait: *“Mindaddig, amíg a minden társadalmi osztályú magyar számára ez a közös program nincs megvalósítva, addig csak az erők elforgácsolására s a követeléseknek széthúzással való gyöngítésére vezetne, ha a magyar munkaadók az osztályhelyzetnek megfelelő nacionalista pártba, a magyar munkások pedig a nacionalizmussal nem telített, de bizonyos mértékben inficiált munkáspártba lépnének be. A külön magyar kívánságok elszintesednének, elhalkulnának, az észrevétlenségig elhígnának az országos pártok széles programjában.*”⁴³³

Nem tanúsított nagyobb megértést a magyarság politikai jogai tekintetében a Szlovén Néppárt, a Horvát Néppárt és a Bunyevác-Sokác Párt egyesüléséből létrejött ú.n. Klerikális Párt sem. A szlovén politikai körök elsősorban a területükön élő német kisebbség potenciális szövetsége miatt tekintettek bizalmatlansággal a magyarságra, s a horvát-szerb belpolitikai feszültségben a két nagy államalkotó népcsoport marakodásából kívántak maguknak minél több hasznot és jogosultságot kiharcolni. Dr. Jože Hohnjec, az egyik pártvezér szerint egy ilyen szerveződés annak a gyanúját veti fel, hogy annak célja az állam destabilizálása.⁴³⁴

A belpolitikailag kiélezett helyzetben csupán két olyan politikai opció volt 1922-ben, amely -- szóban legalább is -- nem utasította el a magyarság politikai szervezkedést. Az első a Belgráddal ekkor már heves csatákat vívó Stjepan Radić volt, aki a Bács megyei Naplónak az ország bel- és külpolitikai helyzetét értékelő nagy interjújában 1922. április 9-én a Magyar Párt esetleges megalakulásának támogatása után kijelentette, hogy *„az a nemzetiség, amely a más nemzetiségek politikai pártján belül helyezkedik el, vagy gyáva, vagy perfid. És ezt nem tételezem fel a magyarokról.*”⁴³⁵

Mehmed Spaho, a boszniai muzulmánok (Jugoszláv Muzulmán Szervezet -- Jugoslovenska Muslimanska Organizacija) vezetője -- aki a tárgyalt időszak előtt koalícióban is volt a szerb kormánypártokkal -- támogatta a legerőteljesebben a magyarok szervezkedését, sőt még tanácsokat is adott a pártszervezés és a betiltott közgyűlések tekintetében. A boszniai muzulmánok vezetője az interjút sommás megállapítással fejezte be:

⁴³² Osztályküzdelem, vagy nemzetiségi szervezkedés – Válasz Brkics Vojinnak, Bács megyei Napló, 1922. július 18.

⁴³³ U.o.

⁴³⁴ A klerikális-párt és a magyar szervezkedés – Hohnjec József dr. nyilatkozata, Bács megyei Napló, 1922. február 9.

⁴³⁵ Rádics István a magyarokról, Bács megyei Napló, 1922. április 9

„-- Nagy baja ennek az országnak, hogy mindenkit, aki nem kormánypárti, egyszerűen hazaárulónak minősítenek. Ha jól összeszámoljuk, ma már többségben vannak a „hazaárulók”.. És elkezdett az ujjain számolni Spaho:

-- Itt vannak Rádicsék, a Zajednica, a Jogpárt, Korosecék, Trumbić, mi, a magyar párt, a németek... Egész szép lista.”⁴³⁶

Radić és Spaho kedvezőbb álláspontjának okai elsősorban a kiélezett belpolitikai feszültségben keresendők. Mindehhez hozzájárultak a magyar kormány és Radić 1921 és 1922-ben folytatott – konkrét eredménnyel végül nem járó titkos tárgyalásai is, melyek a magyar kormánynak a független Horvátország elismeréséről, illetve az azzal történő gazdasági, politikai és katonai szerződés megkötéséről szóltak.⁴³⁷

Radić elsősorban nacionalista volt, s a szerb-horvát rivalizálásban, az állam föderális átszervezésének játszmájában nála a magyar kérdés mellékes szerepet kapott. 1925-ben taktikai okokból elismerte a vidovdani alkotmányt, s rövid időre kormányalakító tényezőként vett részt az államigazgatásban. Oktatási minisztersége a magyarság számára lényegi változást nem hozott: egyik legnagyobb sérelme, a magyar oktatás helyzetének a rendezése 1925. november 17-e és 1926. április 15-e között sem lépett előre.⁴³⁸

Spaho vonatkozásában pedig tegyük hozzá, hogy 1924-ben, amikor a Bácsmezei Napló leleplező írást közölt a beljei, korábban a Habsburg család tulajdonában lévő, majd államosított mintagazdaságban végbemenő korrupciós ügyekről, Spaho utasítására -- aki ekkor a pénzügyminiszteri tisztséget töltötte be -- 1924. szeptember elsején Đorđe Sokolović a beljei birtok kinevezett igazgatója rágalmozásért perelte be a Bácsmezei Naplót.⁴³⁹

Dette János *Támadás a magyarok és a magyar párt ellen*⁴⁴⁰ című vezércikkében foglalkozott a szerb pártok képviselőinek kommentárjaival. Arra mutatott rá, hogy a magyarság alakuló szervezetének egy olyan megnyilatkozása sem volt, amely ne hangsúlyozta volna a feltétlen államhűséget, az állam írott törvényeinek és az érdekeinek való teljes engedelmisséget. Mindezt nem csak a szavak szintjén tette, mert a mindennapi élet is azt bizonyította, hogy a magyarság szervezkedése során a fellépéseiben sehol sem cáfolta meg ezeket a hűségnyilatkozatokat.

⁴³⁶ Mehmed Spahó nyilatkozik a Bácsmezei Naplónak, Bácsmezei Napló, 1922. szeptember 26.

⁴³⁷ Minderről bővebben: Hornyák Árpád: Magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok, 1918-1927, Forum 2004, Újvidék 128-131.o.

⁴³⁸ Stjepan Radić oktatási miniszteri tevékenységét bővebben lásd: Dušan Bajagić: Stjepan Radić kao ministar prosvete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Tokovi Istorije 4/2006 139-158. o. (<http://www.ceeol.com/aspx/issuedetails.aspx?issueid=c50b6937-8ebb-40ac-9456-6db0ea794ea2>). Letöltés ideje: 2010. március 21, 19:29) és: Branka Boban: Stjepan Radić o odgoju i naobrazbi, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, vol. 34-35-36, , Zagreb, 2004. 135-156. o.

⁴³⁹ IAS, F45.3256/925.

⁴⁴⁰ Bácsmezei Napló, 1922. március 16.

A magyarság lojalitását megkérdőjelező kirohanások állandóan visszatérő eleme volt a letartóztatott dr. Varga György ügyvédre és társai történő hivatkozás, akiket kémkedéssel és hazaárulással vádoltak. Ezzel kapcsolatban azt jegyezte meg Dettre, hogy *“nagyon minimális jogászi tisztánlátás kell ahhoz, hogy a kémkedés címén letartóztatottak ügyét ne lehessen a magyarság szervezkedésének a rovására írni. Eltekintve attól, hogy a letartóztatottak ellen nincs még jogerős bűnösséget megállapító ítélet, addig tehát a vádlottakat még nem szabad bűnösnek tartani, milyen alacsonyrendű ítélkezés az, mely egy-két ember állítólagos bűnössége miatt bűnösnek tartja az egész nemzetiséget? És szóljunk-e arról, hogy a letartóztatottak között vannak olyanok, akik hónapok óta vannak bebörtönözve, -- családjuk nyomorba taszítva, anélkül, hogy bizonyíték volna ellenük.”*⁴⁴¹

Dettre arra is rámutatott, hogy nem volt még arra példa, hogy egy nemzetiséget, melynek megadták a politikai szervezkedés szabadságát, pusztán azért tartottak államellenesnek, mert külön pártba szervezkedett.

Az önálló pártalapítást az érdekérvényesítésen túl az is indokolta, hogy a magyar párt nem tehetette függővé a magyarság jogait és a magyarok gazdasági és kulturális elhelyezkedésének biztonságát a szláv politikai pártok sikerétől, vagy bukásától – az érdekérvényesítésnek állandónak, kormányoktól függetlennek kellett lennie. Az elkeseredett hangvétellű írás végül azzal zárta sorait, hogy *“a magyarok államhűségének fényes igazolása az is, hogy ilyen brutális rosszhiszeműségek, elképesztő inzultusok és fantasztikus vádak sem képesek megingatni őszinte és fönntartások nélküli államhűségükben.”*⁴⁴²

1922-re az új államalakulat már elég erőt érzett ahhoz, hogy az annektált Délvidéket a közigazgatás átszervezése után a bírói hatalom vonatkozásában is beolvassza az új állam- és jogrendbe. A megmaradt magyar tisztviselők eltávolítása, a magyar oktatás leépítése, a különböző társadalmi csoportok – hogy csak néhányat említsünk a korabeli sajtó panaszaiból: a nyugdíjasok, az elbocsájtott tisztviselők, rokkantak és hadirokkantak – állami juttatásainak megvonása az anyagi ellehetetlenítés olyan formáit képezték, melyek e rétegek életlehetőségeinek a totális megvonását kívánták elérni.

Ahogy a fentiekből is érzékelhető, a szerb politikai elit – a kisebbségi kérdés megoldatlansága mellett -- a magyar tömegekre kizárólag a saját érdekei mentén tekintett: így kívánta a közlegő választásokon a politikai ellenféllel való felülkerekedéshez szükséges többlétszavazatot biztosítani. Később az is kiderült, hogy ezzel a lehetőséggel csak azokon a területeken számoltak, ahol előtte már megbizonyosodottak a kisebbségek befolyásolhatóságáról. Ott ahol ezzel kapcsolatban kételyek merültek fel, a választójogot továbbra is megtagadták.

⁴⁴¹ Támadás a magyarok és a magyar párt ellen, Bácsmegeyi Napló, 1922. március 16.

⁴⁴² U.o.

Ebben a szerb-szerb (radikális-demokrata) küzdelemben 1921 decemberének végén a Radikális Párt jutott helyzeti előnyhöz a demokratákkal szemben, amikor megkezdte a párton belül a kisebbségi tömörülések megszervezését. A magyarság és a németiség politikai aktivizálódása azonban ezeket a számításokat részlegesen keresztül húzta. Mikor biztossá vált, hogy nem egyértelmű e közösségeknek a "közös akolba" történő beteretése, félretéve az egymás ellen érzett pártviszályt, a szerb pártok a kisebbségek szavazati jogának a megfosztására tettek lépéseket.

3.6 A szervezkedés

A zentaiak sikertelen próbálkozása után elsőként a szabadkai magyarság prominens képviselői gyűltek ismét össze. 1922. február 10-én újra a Népkör nagyterme adott otthont a szerveződésnek.⁴⁴³

Az összejövétel botrányal kezdődött. Miatov Miodrag, a magyar érában Szabadka egykori rendőrfőkapitánya, aki a január 28-i ülésen bekerült a szervezőbizottságba, időközben (véltetőleg a főispán nyilatkozatának hatására, melyben elítélte, hogy a magyar párt alakulásában nem magyarok is részt vesznek) nyilatkozatot adott az egyik helyi hetilapban, s abban azt állította, hogy őt a magyarok előzetes megkérdezése és engedélye nélkül választották be a szervezőbizottságba. A jelenlévők káromkodással kísérve, de tudomásul vették Miatov kilépését, majd megkezdődött az érdemi munka. A kor hangulatát tükrözi, hogy a megjelentek többször is hangsúlyozták, hogy a megalakítandó párt és a Népkör között semmilyen kapcsolat nincs. Nyomatékosították azt is, hogy a Népkör csak átengedte termeit a gyűlések megtartására, s a pártnak a megalakulása után saját helyiségei lesznek. A magyarázkodásokat követően végül Nagy Ödön terjesztette elő a vezetőség névsorát, hangsúlyozva, hogy az apátia és a politikai helyzet miatt sokan távol tartották magukat a párttól, így igen nehéz lesz megvalósítani azt a célkitűzést, hogy minden társadalmi réteg leképeződjön a párt vezető struktúráiban. Erre hivatkozva javasolta elnöknek Sántha Györgyöt, ügyvezető elnöknek önmagát, alelnököknek Birkás és Leibach Gyulát, főtitkárnak Piukovics Andort, titkároknak: Sterliczky Dénest, Singer Bélát és Ruby Gyulát, míg pénztárosnak Csiszéri Nagy Samut.⁴⁴⁴

⁴⁴³ A szubotikai magyarság szervezkedése, Bács megyei Napló, 1922. február 11.

⁴⁴⁴ A szubotikai magyarság szervezkedése, Bács megyei Napló, 1922. február 11. (Miután a jelenlévők elfogadták a leendő elnökség javasolt összetételét, megválasztották az intézőbizottság tagjait is, akik közül többen jelentős szerepet játszottak a későbbiekben.): dr. Szántó Gábor, dr. Békefi György, Mamusich Pál, ifj. Szilberieitner Ferenc, dr. Fischer Jákó, dr. Vécsei Emil, Merzwiler Antal, Szántó Róbert, dr. Bán Lajos, Rieger Mihály, dr. Székely Zoltán, Sóvári Zoltán, Pecze Ferenc, dr. Rabstein Mátyás, Pauk János, Bartek László, Törley Bálint, Kákonyi István, Székely Áron, dr. Vécsei Samu, Macskovics Benedek, Kunetz Béla, Hegedüs Benjamin, dr. Havas Emil, dr. Veréb Gyula.)

Az előkészítő munkálatok után a Magyar Párt szabadkai szervezete végül 1922. február 12-én alakult meg.⁴⁴⁵ Az ülés Váli Gyula nyitószavaival kezdődött, aki közölte a jelenlévőkkel, hogy bár a hatóság engedélyezte a gyűlés megtartását, azonban megtiltotta, hogy azon olyanok is jelen legyenek, akik más állam javára optáltak. Ezt követően ismertette a pártalapítás előzményeit, hangsúlyozva, hogy 1922. január 26-án a magyarság jogilag belépett az SzHSz állampolgárok teljes kötelékébe, s ez lehetővé tette számára a politikai érdekérvényesítést. A beszéd végén indítványozta, hogy az új szervezet neve *Magyar Párt* legyen, majd ismertette a pár nappal előbb elfogadott elnökségi névsor-javaslatot, amit a jelenlévők éljenző felkiáltásokkal hagytak jóvá.

A választás után dr. Sántha György székfoglaló beszédében nyomatékosította alapszemléletét: *„Most mindentől meg kell tisztulnunk, a mi hibája volt a magyarságnak a múltban, minden pártellentétet takarjon el a feledés koporsó fedele, nincs köztünk pártviszály, magyarok vagyunk valamennyien. Ebben a pártban képviselést kell, hogy nyerjen minden magyar, osztály és rangkülönbség nélkül: a földtelen zsellér éppúgy, mint a földesúr. Semmi sem választhat el bennünket egymástól.”*⁴⁴⁶

Sántha beszédét követően Nagy Ödön, immáron ügyvezető elnökként emelkedett szólásra, s – elsősorban a sajtóhoz szólva -- határozottan cáfolta azokat a vádakot, amelyek arról szóltak, hogy a Magyar Párt az irredentizmust képviselné, s rámutatott arra is, hogy az új szervezet kizárólag a törvények mentén, a magyarság érdekképviselétéért szállt síkra.

Az ülés végén Pleszkovich Lukács kért szót, s közölte, hogy a Magyar Párt létrejöttével a Népkör és az új szervezet útjai elváltak, mert a Népkör alapszabálya tiltotta a politikát, ezért annak vezetősége nem vett részt a párt megalakításában. Ő, személy szerint, amikor a Népkör és a politika között kellett választania, nehéz szívvel, de az előbbit választotta. A passzivisták és az aktivisták útja – ekkor -- úgy tűnt, hogy végleg szétvált. Mint arra már fentebb utaltunk, 1923 márciusában Pleszkovichot a Magyar Párt prominens vezetői elmozdították a Népkör éléről,⁴⁴⁷ s nevével nemsokára már a politika területén fogunk ismét találkozni.⁴⁴⁸ Az aktivitás és a passzivitás, a hogyan tovább vitája az állami üldöztetés miatt pár hónappal később immáron a Magyar Párt keretein belül lángolt fel újra.

A pártalapítás azonnal felvetette a pártprogram kérdését. A program összeállításának nemcsak tárgyi, de személyi nehézségei is voltak. További gondok is felmerültek: kik lesznek a programkészítők? Hogyan fogják úgy összeállítani az országos pártvezetőséget, hogy annak

⁴⁴⁵ Megalakult a Magyar Párt szubotikai szervezete, Bács megyei Napló, 1922. február 13.

⁴⁴⁶ U.o.

⁴⁴⁷ Új elnököt választott a subotikai Népkör -- Birkáss Gyula az új elnök, Bács megyei Napló, 1923. március 12. és: Csuka János: A délvidéki magyarság története 1918-1941, 108.o.

⁴⁴⁸ Csuka János idézett monográfiájának 81-ik oldalán azon a véleményen van, hogy dr. Pleszkovich bár hezitálva, de egy ideig részt vett a Magyar Párt munkájában is. Ez a meglátás pontosítást igényel – gyakorlatilag a Magyar Párt és Pleszkovich útja 1922. február 12-én végleg elvált. (D.Z.)

tagjai közt a gyakorlati politika kérdésében ne legyen olyan véleményeltérés, amely meghiúsíthatná az egységes program elkészítését? A megválasztott új pártelnök a kérdésre adott válaszában kizárólag a békeszerződésekben biztosított jogokat érintette: *“Azt is mondhatnám, hogy nekünk nem kell programot adni, mert a programunkat nem mi állítjuk össze, hanem az ország törvényes szabályai. Mi csak azért harcolunk, hogy eleven valóság legyen az, amit a kormány és a törvényhozás az alkotmány megteremtésével és a nemzetközi szerződések aláírásával a kisebbségeknek megadott. A mi törekvésünk tehát nem szorítkozhat másra, mint a törvények végrehajtásának szorgalmazására.”*⁴⁴⁹

A kezdeti bizonytalanság után, mint azt a későbbiekben látni fogjuk, Dettre és Grábel révén a Magyar Párt végül még is időtálló kisebbségi programot dolgozott ki, ami jóval túlmutatott Sántha fenti fejtegetésein.

Miközben az értelmiség a program lehetséges pontjait, annak megvalósításának esélyeit latolgatta, a zentaiak kiköszörülték a múltkori csorbát. Megalakulhatott a Magyar Párt helyi szervezete.⁴⁵⁰ Sóti Ádám és Csettle János ezúttal nem csak a hatóságok jóindulatára bízta a rendezvény megszervezését. A várost magyar nyelvű plakátokkal ragasztották tele, amely a „*Polgártársaknak*” felszólítással kezdődött, s ebben tudatták, hogy délután kettőkor a Keceli Mészáros-féle vendéglőben *“a magyar nép politikai szervezkedése”* ügyében várták a polgárokat.

A gyűlést Sóti Ádám nyitotta meg, majd Csettle János intézett a nagy tömeghez beszédet, Zenta számára történelmi jelentőségüként értékelvén az összejövetelt, mivel *“a naponként elhangzó vádaskodásokra és a magyarság egységének megbontására irányuló igyekezetekre Senta magyar népe ma adja meg a választ.”*⁴⁵¹ Utalva az optálás lezárulására, a passzivitás-aktivitás dilemmájára, illetve a szerb pártok térnyerésére a magyarság körében így folytatta: *“az opciós határidő még le se járt, amikor az országos pártok megkezdték az agitációt a vajdasági magyarság és németség körében, törekedvén arra, hogy szavazóik táborát ezekkel megnagyobbítsák. Idegenkedéssel és gyanakvással a magyarság szervezkedését csak azóta nézik ezek a pártok, amióta látják, hogy a magyarság nem hajlandó erejét idő előtt szétforgácsolni az által, hogy társadalmi osztályok szerint széttagoltan lépjen be a megfelelő politikai pártokba.”*⁴⁵² A zentai alakuló ülés a szervezőbizottság névsorának elfogadásával másodjára tehát sikerrel zárult.

Az öröm azonban nem tartott sokáig. Míg Zentán sikerült kijárni a pártalapítást, addig az ugyanarra a napra tervezett zombori ülést a rendőrség arra hivatkozva tiltotta be, hogy annak

⁴⁴⁹ Beszélgetés a Magyar Párt elnökével, Bács megyei Napló, 1922. febr. 14.

⁴⁵⁰ Megalakult Sentán a Magyar Párt – Csatlakozott a suboticei pártalakuláshoz, Bács megyei Napló, 1922. február 27.

⁴⁵¹ U.o.

⁴⁵² U.o.

megtartását a belügyminisztertől kell kérelmezni.⁴⁵³ Az egykori megyeszékhelyen – többszöri betiltás után -- végül 1922. március 26-án tarthatták meg az alakuló közgyűlést a Sloboda szálloda nagytermében.⁴⁵⁴

Az ülést Falcione Árpád nyitotta meg, Szabadkáról Nagy Ödön ügyvezető elnök, Székely Zoltán és Havas Emil volt jelen. A zombori szervezet megalakulását Deák Leó terjesztette be. Bár a hatóság ezúttal nem akadályozta meg az alakulást, azonban a szálloda előtt a helyi telepesekből összeverődött csőcselék megtámadta az ülés résztvevőit. A tettegességnek végül a feltűnően nagy számban kivezényelt rendőrség vetett véget.

Magyarkanizsán nagyobb zökkenők nélkül március 12-én sikerült létrehozni a helyi pártsejtet a Bús-féle vendéglőben, mintegy 1500 fő részvételével.⁴⁵⁵ Az alakuló ülésen a szabadkai központból Nagy Ödön, Békeffy György, Szilberleitner Ferenc és Sziráky Zoltán vet részt. A gyűlést Varga György⁴⁵⁶ ipartestületi elnök nyitotta meg, utána Batta Péter szólt a párt megalakításának szükségességéről, irányelveiről, annak céljairól, valamint az országos- és helyi politika aktuális kérdéseiről. Batta előadása után kimondták, hogy az 1922. március 12-én megalakult magyarkanizsai szervezet csatlakozik a szabadkai központi szervezethez, s megválasztották a száztagú helyi szervezőbizottságot. Április harmadikán a martonosi szervezet is megalakult.⁴⁵⁷

A helyi hatóságok önkényes magatartása, a hatalommal való visszaélés nem csak Zomborban okozott gondot. Különösen kiélezett volt a helyzet a topolyai járásban. Nikola Marković főszolgabíró a törvény rendelkezései, az alkotmány ellenére több alkalommal is a leginveciózusabb ürügyekkel, gumieembereket megszegyenyítő nyakatekertséggel tagadta meg a magyarság szervezkedését. A topolyai főszolgabíróság először március 19-én indok nélkül tiltotta be a csantavéri, kishegyesi és feketehegyi gyűléseket.⁴⁵⁸ Magát a topolyai szervezkedést egy az Ébredő Magyarok által végrehajtott budapesti robbantásos merényletre való hivatkozással tiltották be,⁴⁵⁹ de Bácskossuthfalván sem engedélyezték a hatóságok a pártalapító-összejövetelt.⁴⁶⁰

A Bácsmezei Napló a betiltások ügyében 1922 áprilisában megkereste Nikola Marković főszolgabírót, majd annak nyilatkozatát közölve és a megtörténeteket elemezve Grábel László

⁴⁵³ Somborban nem tartották meg a Magyar Párt alakuló ülését, Bácsmezei Napló, 1922. február 27.

⁴⁵⁴ A Magyar Párt alakuló gyűlése Somborban – “Bízzunk a királyi szó szentségében”, Bácsmezei Napló, 1922. március 27.

⁴⁵⁵ Stari-Kanizsán megalakult a Jugoszláviai Magyar Párt helyi szervezete, Bácsmezei Napló, 1922. március 13.

⁴⁵⁶ Nem összetévesztendő, a letartóztatott dr. Varga Györggyel

⁴⁵⁷ Megalakult a Magyar párt helyi szervezete Martonoson, Bácsmezei Napló, 1922. április 4.

⁴⁵⁸ Betiltották a magyar-párt vidéki szervezkedő gyűléseit – Nem tarthatták meg a csantavéri, kishegyesi és feketehegyi gyűléseket, Bácsmezei Napló, 1922. március 20.

⁴⁵⁹ A budapesti merénylet miatt elmaradt a topolai magyarok népgyűlése, Bácsmezei Napló, 1922. április 8.

⁴⁶⁰ Az alkotmány értelme és értelmezése – Miért tiltották be a Magyar Párt ómorovicsai gyűlést, Bácsmezei Napló, 1922. április 18.

április 23-án *Topolai jogtalanságok* című cikkében részletesen bemutatta az önkényeskedést és a visszaéléseket.

Topolyán más, mondvacsinált ürügyek miatt is zaklatta a lakosságot a hatóság. Pollák Lajos szabadkai vállalkozót 1922. május 25-én például azért jelentették fel a szabadkai rendőrségnél, mert az általa küldött nyílt levelezőlapon -- amely még az impériumváltás előtti időkből származott -- (ezen szólította fel Bakai Lajos topolyai lakost, hogy az szolgálta vissza neki üres hordóit) a „*Szabadka*” megnevezés szerepelt a hivatalos „*Subotica*” helyett.⁴⁶¹

Nikola Markovićot végül korrupciós ügyei miatt elmozdították Topolyáról, de 1923-ban nyomásgyakorlás céljából a radikális kormány -- nagy megbotránkozást keltve -- visszahelyezte hivatalába.⁴⁶²

A Bácskától eltérően a bánsági szervezkedés központosítva zajlott le. A Nagybecskereken létrehozott szervezet a kezdeti időkben jogilag is külön szubjektumot képezett a szabadkaitól, s külön neve is volt: Bánsági Magyar Párt néven kezdett el tevékenykedni.

Várady Imre április 16-án a nagybecskereki Kaszinó nagytermében szervezte meg a pártalapító összejövetelt.⁴⁶³ Megnyitó beszédében szólt a magyarság sérelmeiről: az agárreformról, a kiutasításokról, a magyar nyelv ellehetetlenítéséről, illetve a magyaroknak az önkormányzati hatalomból történt kizárásáról. Most, hogy a magyarság állampolgársági kötelekeinek birtokaiba lépett, eljött az ideje annak, hogy a politikai érdekérvényesítést a jog és a parlamentarizmus eszközeivel vívja meg. Mint mondta, *“még nincs meg a pszichológiai lehetősége, hogy bármely szerb pártban elhelyezkedjünk. A mi politikai öntudatunk nem engedi meg, hogy azokban a pártokban, ahol még él a gyűlölködés és a fajgyűlölet, ahol még ma is a legnagyobb sértés a “magyaron” (magyarbarát), mi magyarok elhelyezkedjünk.”*⁴⁶⁴

Várady felszólalása után Grábel László ismertette a pártprogramot. A beszédek után megválasztották a párt vezetőségét. Elnöknek Várady Imrét, alelnököknek Kardos Samut, Kussing Jánost és Tóth Ferencet. Meglepetésre – Grábel semmilyen tisztséghez nem jutott.

⁴⁶¹ IAS, F.47.1435/XIX.1085/1922

⁴⁶² Markovics és a paktum, Bácsmegeyi Napló, 1923. január 26.

⁴⁶³ Megalakult a Bánáti Magyar Párt Becskereken – a húsvét-vasárnapi gyűlés, Bácsmegeyi Napló, 1922. április 18.

⁴⁶⁴ U.o.

3.7 Kísérlet a jogfosztásra, a kiutasítások időszaka

1922. április 19-én végül eleget téve Fenyves Ferenc kérésének, Nikola Pašić miniszterelnök belgrádi rezidenciájában fogadta a szerveződő Magyar Párt képviselőit. Hogy nem egyenrangú felek találkozásjáról volt szó, azt a Miniszterelnöki Hivatal még a tárgyalások megkezdése előtt meglehetősen megalázó módon tette egyértelművé. Az eredetileg reggel tíz órára kitűzött időpontban megjelent magyar képviselőket a miniszterelnök alaposan megvárakoztatta rezidenciája folyosóin. A Sántha György, Sterliczky Dénes, Várady Imre, Grábel László küldöttséget végül délután négy órakor, néhány percre fogadta az agg miniszterelnök.

A találkozón elsőként Sterliczky Dénes tolmácsolásában Sántha szólalt fel, aki azonnal elhatárolódott az irredentizmus vádjától és kijelentette, hogy a Magyar Párt a trianoni szerződés alapján állt és ennek alapján kívánt részt venni az állam politikai életében. Azt is hozzátette, hogy a magyarság csak akkor kapcsolódhat be az államéletbe, ha törekvéseit Belgrádban méltányolják és ha a kisebbségi jogait ért sérelmeket a kormány orvosolja.

Pašić megismételte a már ismert álláspontot, miszerint szükségtelen az önálló magyar szervezkedés, mert a kormány az alkotmány révén mindenki számára biztosítja az állampolgári egyenlőséget és szabadságot, illetve – s ezt már figyelmeztetésként kellett felfogni: az anyanyelvű általános iskolai oktatás jogát is. A helyi tisztviselők által elkövetett visszaélésekkel kapcsolatban Pašić nyomatékosította, hogy nem célszerű ezeket a jelenségeket általánosítani, de végül még is ígéretet tett arra, hogy meg fogják vizsgálni az egyes helyi hivatalnokok alkotmányértő hatalmaskodásait és önkényeskedéseit.⁴⁶⁵

A miniszterelnök egyértelmű mondatai után dr. Várady Imre kért szót, aki a miniszterelnök kioktatását elhárítva a magyarság sérelmeit kívánta előadni. Pašić azonban leintette, s arra kérte Váradyt, hogy a sérelmeket írásbeli memorandumban terjessze elé,⁴⁶⁶ majd az idő előrehaladottságára hivatkozva egyszerűen kitessékelte vendégeit az irodájából.⁴⁶⁷

Ha bármilyen illúzió is volt a magyarságban a találkozóval kapcsolatban, a miniszterelnök kijózanító szavain túl a következő napok, hetek, hónapok heves intenzitású, hosszan elnyúló eseményei is tettek a realitásokkal való szembenézés szükségességéért.

⁴⁶⁵ A magyarság vezetői Pasics miniszterelnöknél, Bácsmezei Napló, 1922. április 20.

⁴⁶⁶ A Magyar Külügyminisztériumnak a találkozóval kapcsolatos jelentéseit A. Sajti Enikő dolgozta fel – Impériumváltások, revízió, kisebbség... 42. o.

⁴⁶⁷ A magyarság vezetői Pasics miniszterelnöknél, Bácsmezei Napló, 1922. április 20.

Egy nappal a Pašićyal való találkozás után két bánáti falu magyar református papját, illetve az akkor az SzHSz Királysághoz tartozó Zsombolya⁴⁶⁸ bankigazgatóját utasították ki a hatóságok.⁴⁶⁹ A Magyar Párt május 7-re Szabadkára tervezett országos, alakuló nagygyűlését ugyancsak betiltották.

Lazo Bugarski Bácsmegyei demokrata párti főispánja a Bácsmegyei Naplónak adott nyilatkozatában tagadta, hogy tudomása volt a betiltás indokáról, azonban szükségesnek tartotta hozzátenni, hogy: *„magánúton több helyről értesültem arról, hogy a magyar szervezkedést németek és zsidók intézik. Amikor hangsúlyozom, hogy az ország minden polgárának szervezkedési szabadsága van, nem hallgathatom el azt, hogy emberek más nemzetiségek ügyeibe avatkoznak bele. Éppen ez az, ami ebben a kérdésben gondolkodóba kell, hogy ejtse a hatóságokat.*”⁴⁷⁰

A napilap nem állta meg, hogy a főispán nyilatkozata után saját kommentárjában hívja fel a figyelmet a logikai ellentmondásokra: *„a főispán véleményével szemben az a megjegyzésünk, hogy ha az ő véleménye helytálló volna, akkor a szerbiai zsidóknak sem volna szabad belépni a szerb pártba, vagy a boszniai szerbeknek a muzulmán pártba. Ha az ellen nem emelnek kifogást, hogy a szerb anyanyelvű zsidók belépnek a radikális pártba, sőt a magyar anyanyelvű zsidók előtt is tolerálják a radikális és a demokrata párt kapuit, miért aggályos az, ha a magyar anyanyelvű és magát magyarnak érző zsidó vallású jugoszláv állampolgár a Magyar Pártba lép be? És milyen összefüggésben van mindez az alkotmányellenes gyűlés betiltásokkal?*”⁴⁷¹

Ahogy nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar és a német nemzeti kisebbségek megszervezése következtében a szerb pártok vajdasági képviselői nem számíthatnak feltétlenül a nemzetiségekből kikerülő választókra, megkezdődtek azok a kísérletezések is, hogy az alkotmány és a kisebbségvédelmi szerződés rendelkezéseinek nyilvánvaló megsértése nélkül miképpen lehetne a nemzetiségi választóktól megszabadulni.

Azok a képviselők, akik mandátumukat a nemzetiségi választóktól féltették, egymásután neves jogászokat és tekintélyes politikusokat kerestek fel, olyan megoldási javaslatokat kérve tőlük, amely megőrizte volna az alkotmányosság látszatát, de megsemmisíti annak lényegét.

Június 14-én demokraták és a radikálisok a kormány bizottsági ülése után arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a nemzetiségeknek nem kívánják megadni a választójogot. Tették ezt arra

⁴⁶⁸ Zsombolya ma: Jimbolia, Románia

⁴⁶⁹ Folytak a kiutasítások Bánátból, Bácsmegyei Napló 1922. április 22.

⁴⁷⁰ A magyarság szervezkedéséről s a népgyűlések betiltásáról nyilatkozik a bácsmegyei főispán – Nincs „hivatalos” tudomása a gyűlésbetiltásokról, Bácsmegyei Napló, 1922. június 15.

⁴⁷¹ U.o.

való hivatkozással, hogy az állampolgárságról szóló törvény és a békeszerződések nem írják elő, hogy minden állampolgárnak választójogot kell adni.⁴⁷²

Két nappal később, a vajdasági parlamenti képviselők akarták a választójogi törvényt, vagy az állampolgárságról szóló törvényjavaslatot olyan módosítással ellátni, amely a nemzeti kisebbségeket kizárta volna a választójogból.⁴⁷³

De nem csak a demokraták és a radikálisok tettek kísérlet a kisebbségeknek a választójogból történő kizárására. Hasonló álláspontra helyezkedtek a szocialisták is.

A jogfosztásban érdekelt képviselők végül a választójogról szóló törvényjavaslat azon 9-ik fejezetére tettek módosító indítványt, amely felsorolta azokat a kellékeket, amelyek a választói jogosultsághoz voltak elengedhetetlenek. A kiegészítés tartalmi mondata szerint nem bírtak választójoggal azok, akik optálás útján szereztek meg az állampolgárságot.⁴⁷⁴

Ezzel párhuzamosan zajlott a zsidóság megfélemlítése is. Az ortodox és a neológ zsidó hitközségek által közösen írt tiltakozó levélben foglaltak szerint 1922. március harmadikán a szabadkai rendőrség bekerítette a zsinagóga környékét és razziát tartott az istentisztelet után. Mintegy 50-60 hívőt tartóztattak le azzal az indokkal, hogy nem tudták igazolni a személyazonosságukat. A letartóztatottakat a szabadkai börtönben köztörvényes bűncselekményeket elkövetők közé zárták be, s csak este fél kilenc után engedték szabadon őket. Köztük volt a hitközség két akkori vezetője: Willym Glied és Herman Deutsch is. A hitközség a tiltakozáson túl a polgármestertől kért szilárd garanciákat, hogy a jövőben ilyesmi ne forduljon elő.⁴⁷⁵

Június 25-én a Belügyminisztérium BBB ügyosztálya küldött bizalmas rendeletet Vajdaság főispánjainak, amely a közigazgatási hatóságoknak a „zsidókkal” szemben követelendő „különleges” eljárását volt hivatott szabályozni. A hatóságok a rendelet alapján azonnal megkezdték a zsidók összeírását, illetve lakhatási engedély beszerzésére is kötelezték őket. Ugyanakkor a belügyminiszter a *nemzeti érdek fokozottabb védelmére* hivatkozva elrendelte a zsidók rendőri felügyeletét és hatósági ellenőrzését is.⁴⁷⁶

Júliusban a szerb hatóságok tömeges kiutasítási akciót hajtottak végre. Szabadkáról 35 családot és számos magánszemélyt utasítottak ki. Kivétel nélkül zsidókat: orvosokat, ügyvédeket, gyógyszerészeket, kereskedőket, földbirtokosokat, tisztviselőket. Zomborból 10,

⁴⁷² Nem akarnak választójogot adni a nemzetiségeknek? A választójogi bizottság ülése – Simrák dr. nyilatkozata, Bácsmezei Napló, 1922. június 15.

⁴⁷³ A vajdasági képviselők indítottak harcot a nemzeti kisebbségek választójoga ellen, Bácsmezei Napló, 1922. június 17.

⁴⁷⁴ Küzdelem a nemzetiségek választójoga ellen – Technikai obstrukciót kezd az ellenzék – A demokrata párt tagjainak követelése, Bácsmezei Napló, 1922. június 21.

⁴⁷⁵ IAS, F. 47. 1137.539/1922.

⁴⁷⁶ Bizalmas belügyminiszteri rendelet a zsidók ellen – Kísért a zsidók kiutasítása – Másodrendű állampolgárokká deklarálják a zsidókat, Bácsmezei Napló, 1922. június 26.

Versecről 45, Nagy-Kikindáról, Becséről több, Topolyáról: 1, Pacserről: Arany Gusztáv református lelkészt, Szekicsről: 1, Becskerekéről több, Újvidékről 30 családot utasítottak ki.

A kiutasítottaknak attól függetlenül, hogy ingatlan is birtokoltak az ország területén, még aznap el kellett hagyniuk az SzHSz Királyságot.⁴⁷⁷ A kiutasítások a Tisza mentén is szedték áldozataikat: Moholról: 6 -- köztük: Berecz Péter a Magyar Párt moholi szervezetének elnökét, Zentáról 7, Adáról 2 családot, míg Belgrádból összesen 78 egyént tettek át a határon.⁴⁷⁸

A kiutasítási hullám első három napjában összesen 180 családot, vagyis körülbelül 720 főt utasítottak ki, akik közül többet a magyar hatóságok nem engedtek be az ország területére, így a határon voltak kénytelenek vesztegelni. Többnyire azokat, akik annak ellenére kerültek fel a kiutasítandók listájára, hogy SzHSz állampolgársággal bírtak. Ebben az esetben is a vélt, vagy valós sérelmek álltak a háttérben, s a helyi hatóságok maradéktalanul kihasználták azt a lehetőséget, hogy a kiutasítandók névsorát a *belügyminisztérium rendeletére* ők állíthatták össze.

Pavle Dobanovački szabadkai főispán szerint csak a rendelet azon paragrafusát követték, miszerint az ország területéről minden *tekintélyesebb* állást betöltő magyar állampolgárt ki kell utasítani. Állítása szerint semmi szándékosság nem volt abban, hogy Szabadkáról kizárólag zsidókat utasítottak ki.⁴⁷⁹

Bár a kiutasítottak között számos SzHSz állampolgársággal rendelkező személy is volt, a belgrádi kormány végül nem engedélyezte a szabadkaiak visszatérését.⁴⁸⁰

S miközben javában zajlottak a kiutasítások, a hatóságok betiltották minden olyan magyar orvosnak a praxisát, aki nem rendelkezett SzHSz állampolgársággal.⁴⁸¹ Háromezer magyar nyugdíjas családtól – mintegy hatezer idős személytől – pedig azért vonták meg az anyagi juttatást, mert a hatóságok indok nélkül elutasították állampolgársági kérelmüket.⁴⁸²

Ezzel egy időben – a megfélemlítés és az erődemonstráció nyilvánvaló szándékával -- zárt katonai alakzatban több ezer szokolista⁴⁸³ vonult fel Szabadka belvárosában, akiket Andrija Pletikosić polgármester is köszöntött.⁴⁸⁴ A Szokolisták egyébként Szabadkán külön egyesülettel is rendelkeztek, s havonta tartottak „*nemzeterősítő*” előadást a szabadkai színház épületében.⁴⁸⁵

⁴⁷⁷ A magyar állampolgárokat kiutasították az SZHSZ királyság területéről -- A kiutasítottaknak azonnal el kellett hagyniuk az ország területét, Bácsmezei Napló, 1922. július 9.

⁴⁷⁸ Kiket utasítottak ki Suboticáról? Bácsmezei Napló, 1922. július 10

⁴⁷⁹ Politikai bonyodalmak a kiutasítások miatt, Bácsmezei Napló, 1922. július 12.

⁴⁸⁰ A subotici kiutasítottak nem térhetnek vissza -- Dobanovački főispán beogradi tárgyalásai, Bácsmezei Napló, 1922. július 16.

⁴⁸¹ A vajdasági magyar orvosok megrendszabályozása, Bácsmezei Napló, 1922. július 12.

⁴⁸² A vajdasági magyar nyugdíjasok – az opciósrendelet áldozatai, Bácsmezei Napló, 1922. július 12.

⁴⁸³ A Szokol, harcos s kimondottan szláv egyesület volt, amelynek fő célkitűzése az ifjúság öntudatos nemzeti életre való nevelése volt. (D.Z.)

⁴⁸⁴ Tízezer szokolista jött Suboticára, Bácsmezei Napló, 1922. június 26.

⁴⁸⁵ IAS, F.47.1208.II./1922

A nyár folyamán, a Szabadka környékén még mindig tevékenykedő határmegállapító bizottság munkája miatt a magyar-SzHSz kapcsolatok is a mélypontra zuhantak. Ezzel összefüggésben még tavasszal megerősítették a határvédelmet.⁴⁸⁶ Csak márciusban 26 személyt tartóztattak le tiltott határátlépés miatt. Ugyanebben az időben, a főkapitányi jelentés szerint „*saját kérésére*” harminc szabadkait utasítottak ki az országból.⁴⁸⁷

A hatóságok újabb és újabb rendeletekben korlátozták az SzHSz állampolgársággal nem rendelkezőknek a határ menti városokban való letelepedését is.⁴⁸⁸ Sinkovity Márton 1922. július 1-én kért tartózkodási engedélyt fia számára. A megromlott egészséggel bíró ifjabb Sinkovity Palicsfürdőn szeretne volna kúraltatni magát. A főkapitány a kérelmet azzal az indoklással utasította el, hogy a háború alatt magyar katonatisztként szolgált és az orosz fronton esett fogságba. Hazatérése után Budapesten ragadva pedig nem kérte időben az SzHSz állampolgárságot, ami annak a bizonyítéka, hogy arra nem is tartott igényt.⁴⁸⁹ Sinkovits persze nem tudta, nem tudhatta, hogy kérelme előtt pár nappal – 1922. június 23-án -- hozták meg a fentiekben már részletesen tárgyalt rendeletet, mely az egykori magyar tisztviselőket, katonatisztekét és katonákat eltiltotta az állampolgárság felvételétől.⁴⁹⁰

Július 29-éig bezárólag elrendelték az 1898 és az 1899-es évfolyamú magyar nemzetiségűek katonai bevonulását. Hogy a megalázás teljes legyen, az egykori osztrák-magyar tiszteket nyilvánosan megfosztották korábbi rangjuktól, s a szolgálati időt őrmesteri fokozatban voltak kötelesek letölteni.⁴⁹¹ Július 26-án értesülhetett a közvélemény arról, hogy a magyarokat nem vették fel előbb Szabadkán, majd az egész Vajdaság területén a választók névjegyzékére. A magyarok felvételét belügyminiszteri utasítás tiltotta meg.⁴⁹²

Ilyen előzmények -- a társadalom szinte minden rétegét sújtó intézkedések alatt 1922. július 23-án hozta nyilvánosságra a Magyar Párt a Pašićnak és a közvéleménynek címzett, a magyarság sérelmeit 17 pontban összegző memorandumát, amely további jogsértésekről számolt be.⁴⁹³ A memorandum nem csak a közvélemény, hanem a magyar közösség tömörítése, sorainak zárása miatt is fontos volt. Ez volt a Magyar Párt első, igaz, kizárólag a sérelmi politizálásra épülő, de széles tömegekhez is eljutó politikai akciója.

⁴⁸⁶ IAS, F.47.1210. I.1/1923

⁴⁸⁷ IAS, F.47.1206/I.1/1922

⁴⁸⁸ Suboticán tömegesen elutasítják a letelepedési engedélyt kérőket, Bácsmezei Napló, 1922. július 20.

⁴⁸⁹ IAS F.47.1435/XIX.825/1922

⁴⁹⁰ IAS 47.1207.I.178/1922

⁴⁹¹ Tömegesen behívják a magyar nemzetiségű hadköteleseket, Bácsmezei Napló, 1922. július 22.

⁴⁹² Kimaradtak a magyarok a választók névjegyzékéből, Bácsmezei Napló, 1922. július 26.

⁴⁹³ A Magyar Párt Memoranduma, Bácsmezei Napló, 1922. július 23. (A miniszterelnökhöz címzett memorandumot 1922-ben a Szent Gellért Társaság Irodalmi Egyesülete is megjelentette Az elszakított Délvidék sorsa III. című kötetében, azonban az eredeti 17 ponttól eltérően csak tizenöt pontban sorolja fel a sérelmeket.) A témával kapcsolatban lásd még: A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség... 42-43. o. Šandor Mesaroš: Položaj mađara u Vojvodini 1918-1929, 151-152. o.

A memorandumot eredetileg egy Grábel László által vezetett küldöttség kívánta átadni Nikola Pašić miniszterelnöknek,⁴⁹⁴ azonban a belgrádi audiencia megalázó kudarccal ért véget: a miniszterelnökségen a dokumentumot át sem vették, a magyar küldöttséget pedig egyszerűen kitették az épületből.⁴⁹⁵

A kútba eső miniszterelnöki audiencia rossz hatást tehetett a délvidéki magyar közvéleményben és a Magyar Párt intézőbizottságát végül arra az elhatározásra készítette, hogy a memorandumot a zentai nagygyűlés megtartása előtt – szeptember 14-én -- posta útján küldjék a miniszterelnöknek, a kormány tagjainak, a parlamenti pártoknak, illetve a sajtó képviselőinek. A memorandumhoz az intézőbizottság egy kísérőlevelet is mellékel, amely a magyarság sérelmére elkövetett újabb visszaéléseket is tartalmazta.⁴⁹⁶

Bár a memorandumra és a kísérőlevelekre válasz sosem érkezett, a választói névjegyzékekkel történt visszaélések mégsem maradtak visszhangtalanul a szerb közvéleményben.

A Demokrata Párt vezető újvidéki lapja, a Jedinstvo igen sajátos szemszögből a következőket írta a névjegyzékekkel kapcsolatban: *„Az alkotmányban világosan meg van írva, hogy kinek van választói joga. És akinek az alkotmány rendelkezései szerint ez a jog kijár, kell, hogy meggyőződjék arról, felvették-e a választói névjegyzékbe, ha nem vették fel, kell, hogy ezt a jogát felszólamlással érvényesítse. Aki ezt meg nem teszi, annak nincsen joga azt állítani magáról, hogy annak a pártnak, amelyhez tartozik, hűséges tagja. A jelen pillanatban ez annál fontosabb, mert ugyan ezen választói névjegyzék alapján fogják megejteni a nemzetgyűlési, a kerületi és a járási választásokat.*”⁴⁹⁷

A Bácsmegeyi Napló vezércikkben reagált a Jedinstvo állításaira: *„Megnyugtató nyilatkozatokban meg nem volt hiány. S a végén kiderült, hogy egyetlen járás (a sentai) kivételével sehol sem vették fel a nem szlávokat a névjegyzékbe egy pár állami tisztviselőtől eltekintve. Hogy miért? Az összeíró hatóságok egészen őszintén megmondták, hogy ilyen utasítást kaptak Marinkovics belügyminisztertől,⁴⁹⁸ aki a kételyeket eloszlatva, vagy maga rendelkezett így, vagy tűrte, hogy ilyen alkotmányellenes példát statuáló „bizalmas utasítások”-at adjanak ki. A Jedinstvo könnyebben meggyőződhetik erről, mint mi. Laptársunk a vajdasági közigazgatás élén álló demokrata dignitáriusaitól (sic!) megtudhatja, hogy ők ostromolták Marinkovicsot, hogy adja ki rendeletben azt, a mit a pártkörben mondott, s ő hallgatott. De beszélt helyette a BBB. ügyosztály, nyilván nem az ő tudta nélkül.*”⁴⁹⁹

⁴⁹⁴ Küldöttség adja át Pasicsnak a Magyar Párt memorandumát, Bácsmegeyi Napló, 1922. július 27.

⁴⁹⁵ A magyar párt az ellenzéki pártok felé keres közeledést, Bácsmegeyi Napló 1922. augusztus 10.

⁴⁹⁶ A Magyar Párt memorandumát ma levélben elküldötték a miniszterelnök címére, Bácsmegeyi Napló, 1922. szeptember 14.

⁴⁹⁷ Tömeges jogfosztás – tömeges jogorvoslat, Jedinstvo, 1922. augusztus 11.

⁴⁹⁸ Dr. Pavle Marinkić, demokrata párti belügyminiszter

⁴⁹⁹ Tömeges jogfosztás – tömeges jogorvoslat? Bácsmegeyi Napló, 1922. augusztus 12.

A névjegyzékek körüli visszaéléseknek végül azonban még is voltak személyi konzekvenciái. Július 31-én, tiltakozásul a visszaélések miatt, lemondott Pavle Dobanovački főispán.⁵⁰⁰ A lemondás általános zavart keltett a közigazgatásban. A távozó tisztségviselőt Belgrádba rendelték, ahol Kosta Timotiević miniszterelnök-helyettes és a Marinkić belügyminiszter két napig győzködte Dobanovačkit, hogy vonja vissza a lemondását. Dobanovački végül szilárd garanciák biztosítása mellett vállalta is a visszatérést.⁵⁰¹

A főispán visszatérése viszont tarthatatlanná tette Andrija Pletikosić szabadkai polgármester helyzetét, aki szintén érintett volt a visszaélésekben, s az előremenekülést választva, ugyancsak lemondott. A lemondást a főispánhoz hasonlóan a belügyminiszter nem fogadta el.⁵⁰² Ezzel több, mint egy hónapos válság vette kezdetét. A demokrata-radikális belharc során még az is felmerült, hogy idegenből hoznak vezetőt a város élére.⁵⁰³ Az ellentétek áthidalása céljából végül kompromisszumos megoldás született: ideiglenes jelleggel 1922. augusztus 20-án Nikola Tabaković addigi alpolgármestert nevezték ki a város polgármesterének.⁵⁰⁴

De nem csak Szabadkán zajlottak le botrányos jelenetek. A Bácsmegyei alispánt, Stojkov Mózeszt sikkasztás miatt augusztus elsején előbb menesztették, majd 25-én le is tartóztatták.⁵⁰⁵ Hasonló sorsa lett Arsenić Bácsmegyei főjegyzőnek is, akit augusztus 20-án korrupció vádjával vettek őrizetbe.⁵⁰⁶ Ugyancsak felfüggesztették állásából a megyei főügyészt, a megyei főjegyzőt és a zentai főszolgabíró, s végül lemondásra kényszerült a magyarság köreiben önkényeskedéséről elhíresült topolyai főbíró, Nikola Marković is.⁵⁰⁷

A letartóztatások kapcsán a Bácsmegyei Napló vezércikkében többek között a következőket írta: *„aki a korrupció ellen komolyan küzdeni akar, annak küzdenie kell a demokrácia uralmáért, a nemzetiségek választói jogáért. A községi és nemzetgyűlési választójog általánossága a nyilvános ellenőrzés leghatékonyabb módja, ezért támogatják a puritánok s ezért gáncsolják el a panamisták. Egyszer már el kell érni a jogfejlődésnek oda is, hogy ne csak a vagyontárgyak ellopását büntesse, hanem a közjogok elsikkasztását is. Ha becsukják azt, aki egy tyúkot lop, nem maradhat szabadon az se, aki az állampolgároktól elveszi azokat a jogokat, melyeket az alkotmány megad. A közmorál védelme tiltakozik az ellen, hogy a polgárjogok*

⁵⁰⁰ Subotica – főispán nélkül, Bácsmegyei Napló, 1922. augusztus 1.

⁵⁰¹ Belügyminiszteri ankét Szuboticán a magyarok választójogi sérelmeinek orvoslására, Bácsmegyei Napló, 1922. augusztus 20.

⁵⁰² Pletikoszics polgármester lemondása – Ellentétek a főispán, a polgármester és a tanács-tagok között, Bácsmegyei Napló, 1922. augusztus 13 és A belügyminiszter nem fogadta el a polgármester lemondását – A radikális klub ülése, Bácsmegyei Napló, 1922. augusztus 25.

⁵⁰³ Idegenből hoznak polgármestert Suboticára? Bácsmegyei Napló, 1922. augusztus 26.

⁵⁰⁴ IAS F.47.1206/I.1/1922

⁵⁰⁵ Felfüggesztették Stojkov alispánt, Bácsmegyei Napló, 1922. augusztus 2., Nagytakarítás a Bácskában, Bácsmegyei Napló, 1922. augusztus 18.

⁵⁰⁶ Letartóztatták a bácsmegyei főjegyzőt, Bácsmegyei Napló, 1922. augusztus 21.

⁵⁰⁷ Nagytakarítás a Bácskában, Bácsmegyei Napló, 1922. augusztus 18.

*elgáncsolói mindaddig menedéket élvezzenek, amíg a közpénzekkel való hűtlen kezelésük nem bizonyul rájuk.*⁵⁰⁸

A sorozatos visszaélések, az erőszak és a kormányzat kétértelmű kommunikációja a jóérzésű szerbekben is megütközést keltett. 1922. augusztus 27-én a Bács megyei Napló hasábjain szólalt meg Milan L. Popović, egykori magyar országgyűlési képviselő, aki írásában az SzHSz állam nemzetiségi politikáját vette nagyító alá.⁵⁰⁹

A szerző terjedelmes cikkének elején az SzHSz Királyság nemzetiségi politikájának kettős arcát bírálta. Hivatalos kijelentésekben, politikai pártgyűléseken való szónoklatokban – különösen, ha nemzetiségi szavazókra volt szükség –, a külföldi újságcikkekkel való polémiában a nemzetiségi politika általában úgy jelent meg, mint a világ legliberálisabb és legdemokratikusabb nemzetiségi politikája. Ilyen helyzetekben a hatalom sosem mulasztotta el a demokratikus alkotmányra és a liberális törvényekre való hivatkozást, kiemelve a szerb nép demokratikus érzését és gondolkodásmódját. De ez többnyire teljesen meddő maradt, mert Popović meglátása szerint az SzHSz királyság ügyeivel foglalkozó angol, olasz, vagy a német sajtóban -- függetlenül azok konzervatív, vagy szociáldemokrata jellegétől -- elterjedt és megerősödött az a felfogás, hogy *„nálunk a nemzeti kisebbségek erőszakos szláv uralom alá vannak szorítva és őket a nemzeti állameszme érdekében el akarják nyomni.*⁵¹⁰

Popović a szerb politikai elit nemzetiségi politikájának kettős kommunikációját is bírálta: szerinte azok, akik a magasztos elvi fejtegetéseikben a nemzetiségi kisebbségek jogaira mutattak rá, a gyakorlatban elvitatták a nemzetiségek legtermészetesebb jogait is, pedig a kisebbségi jogok elismerése nélkül nem lehetett adekvát módon rendezni az SzHSz államban a nemzetiségi politikát. Már csak azért sem, mert még ha a legszélsőségesebb opció is realizálódott volna, *„amely két és félmillió embert áttelepít, vagy az országból egyszerűen kiutasít”* – a politikai elit már a magyarok elűzése után azzal szembesülne, hogy *„a harmadfél millió kiutasított helyére nincs honnan venni a harmadfélmillió szerbet, horvátot, vagy szlovént.*⁵¹¹

Popović publicisztikájában azt a véleményt képviselte, amely szerint a szerbeknek meg kell érteniük az új alattvalók lelki állapotát, s ebben a szerep *„minket, vajdaságiakat, akik a magyar uralom alatt éltünk, illet legelső sorban, hogy ezt a kötelességet teljesítsük és hogy a kisebbségek problémáját megoldjuk.*⁵¹²

A szerző élesen bírálta a belgrádi politikai elitet is, s úgy vélekedett róluk, hogy tagjai sem elméletben, sem a gyakorlatban nem ismerték a kisebbségi kérdést, s olyan eszközökkel akarták

⁵⁰⁸ Az ankét, Bács megyei Napló, 1922. augusztus 31.

⁵⁰⁹ Az SzHSz Királyság nemzetiségi politikája, Bács megyei Napló, 1922. augusztus 27.

⁵¹⁰ U.o

⁵¹¹ U.o.

⁵¹² U.o.

azt megoldani, amire a legerőszakosabb nemzetiségi politika sem volt képes, sőt arról sem volt fogalmuk, hogy *„mit jelent az, amikor ők egyszerűen világgá bocsájtják azt a kívánságot, hogy ebben az országban mindenki mindjárt beszélje az államnyelvet. Nem tudják, mit jelent, nem két és fél millió embert, hanem csak egy félmilliót is a nemzetisége megváltoztatására bírni!”*⁵¹³

Az egykori főszolgabíró és országgyűlési képviselő a megbékélésért, az erőszak felszámolásáért is síkra szállt. Meggyőződése szerint csak ez tudta szavatolni a lojális együttműködést a kisebbség és a többség között, mert az erőszak erőszakot szül, egyetlen eredménye a dac és a gyűlölet, s mint végül kifakadt: *„Elég volt a meggyanúsításokból! Elég volt a bizalmatlanságokból és a gyűlölködésből! Vagy alkotmányjogi biztosítékai vannak a nemzetiségi kisebbségeknek, vagy teljesen egyenjogú polgárai ők ennek az államnak és akkor a gyakorlati életben, az állami élet összes megnyilvánulásaiban ők is egyaránt élvezik a teljes szabadságot és összes polgári jogokat.”*⁵¹⁴

3.8 Aktivitás vagy passzivitás?

A jugoszláviai Magyar Párt voltaképpen ekkor még meg sem alakult. Az alapítók az eredeti koncepció szerint előbb a helyi szervezeteket kívánták megalapítani, majd azt követően az azok küldötteiből álló nagygyűlésnek kellett megalkotnia az országos párt szervezetét és programját. Ez az elképzelés azonban végül kudarcba fulladt, mivel a hatalom sok helyen ellehetetlenítette a helyi szervezetek megalakulását és ugyanakkor hosszú hónapokig a nagygyűlés összehívását is megakadályozta.

A szervezkedés jórészt kényszerű mulasztásai mellé a választójogról szóló törvény alkalmazása – mely az államnyelv írásbeli és szóbeli ismeretéhez kötötte a választhatóságot⁵¹⁵ -- teremtett olyan jogi helyzetet, amely önként vetette fel a legalapvetőbb kérdést: kell-e folytatni a politikai szervezkedés munkáját, van-e célja a pártszervezet kiépítésének, vezet-e valahova az a fáradozás, amely politikai téren jelölte ki az itt élő magyarság számára a munkát és a feladatokat. Vagy summázva mindezt: volt-e jogosultsága annak a politikai pártnak, mely nem tudta elhárítani szervezkedésének akadályait, amelynek tagjait megfosztották a legegységesebb politikai jogoktól is?

A belső megosztottság gyorsan eljutott a közvéleményhez. A Bácsmegeyi Napló, a tétlenséget bírálva, ekkortól kezdi kritikái éllel illetni a Magyar Párt munkáját. A választójogból történt kihagyás ugyanis azt eredményezte, hogy a magyarok nem vehettek részt a községi,

⁵¹³ Az SzHSz Királyság nemzetiségi politikája, Bácsmegeyi Napló, 1922. augusztus 27.

⁵¹⁴ U.o.

⁵¹⁵ Službene Novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 10. jul 1922, Zakon o izmenama zakona na osnovi koga su izvršeni izbori na dan 28. novembra 1920. god.

kerületi és országos választásokon sem. Ezzel kapcsolatban a Bács megyei Napló a magyar választók jogfosztásával szembeni tiltakozás elmaradását kérte számon, s egyben hiányolta azt is, hogy a párt nem állt ki a magyar választóknak a névjegyzékre történő utólagos történő felvételéért.⁵¹⁶

Közben a magyar társadalom egészére kiterjedő állami megszorító intézkedések is kezdtek beérni. A Magyar Párt vezetői pedig elbizonytalanodtak. Ismét felmerült a néhány hónappal ezelőtt nagy elánnal félre tett aktivitás, vagy passzivitás kérdése.

Dettre János vezércikkben foglalkozott az ismét aktuálissá vált kérdéssel. *“A passzivitás jegyében nem lehet azt hirdetni, hogy “szüntessenek meg minden kultúrmunkát”, a passzivitás nevében tehát nem lehet azt követelni, hogy az “adakoást szüntessenek meg.” A passzivitás jegyében csak az a program jogosult, amelyik azt hirdeti: a kultúra fegyvereivel, a gazdasági küzdelem eszközeivel szerezzétek meg azt, amiben politikai téren a nagyobb erő megakadályoz, tudással és vagyoni megerősődéssel teremtsétek meg azt, amit az államhatalomban való részesedéssel nem lehet megszereznetek: fajunk életének biztosítását, fajunk képességeinek kifejlesztését, fajunk jogainak elismertetését a nyelvileg különböző nemzet tengerében a legitimitás szigorú tiszteletben tartásával.”*⁵¹⁷

Dettre úgy vélte, hogy a politikailag nem iskolázott tömegbe nem lett volna szabad a passzivitás jelszavát olyan felhívással bedobni, amely a kulturális tétlenséget és a gazdasági közömbösséget hangoztatta. Ennek alátámasztására a múlthoz fordult: a régi Magyarország nemzetiségei ugyanis iskolapéldákat teremtettek abból a szempontból, hogy politikai jogok nélkül és a hatósági üldözések között is hogyan lehetett eredményesen és elszánt politikát folytatni a kultúra és a gazdasági küzdelem eszközeivel. Pénzintézetek alakultak, ezek földet szereztek a nemzetiségeknek, melyek valósággal agrárreformot valósítottak meg, s míg a hivatalos kormánypolitika a telepítési akció meddőségével kísérletezett, magyar szigeteket teremtve a szláv és román tengerekben, addig a román hitelintézetek a magyar nemesek birtokait szétsztoztogatták a román parasztok között. Kulturális szövetségeket alakítottak, ahol pótolták mindazt, amit az államhatalom elmulasztott, tornaegyleteket szerveztek, énekkarokat verbuváltak, segélyegyleteket alapítottak, ifjúsági egyesületeket szerveztek, gazdaköröket teremtettek *“és ki tudná még felsorolni mindazt az aktivitást, mindazt a leleményes és céltudatos cselekvést, amit a passzivitás jelentett –akkor.”* A passzivitásról alkotott véleményét a következő nyers megállapítással zárta: *“A magyarság ne bizzon, ne reménykedjék abban, hogy a passzivitás kimondásával jogot szerez a tétlenségre. Mert a tétlenség: halál.”*⁵¹⁸

⁵¹⁶ Passzivitásra készül a Magyar Párt, Bács megyei Napló, 1922. július 26.

⁵¹⁷ A passzivitás, Bács megyei Napló, 1922. augusztus 4.

⁵¹⁸ A passzivitás, Bács megyei Napló, 1922. augusztus 4.

De nem csak az aktivitás és a passzivitás kérdésköre osztotta meg a Magyar Pártot. Egyre többen ismerték fel, hogy a centralista alapon álló kormánypártok részéről a lojalitásuk nem talált megértő viszonzásra, éppen ellenkezőleg -- erről az oldalról zúdult feléjük a sérelmek egész özöne. Ezt alapul véve egyre erősebb lett azoknak a hangja, akik úgy vélekedtek, hogy mindez Vajdaság autonómiája mellett nem következhetett volna be. Egyre többen a Stojan Protić által a vidovdani alkotmány elfogadása előtt javasolt alkotmányos berendezkedését tartották kívánatosnak, s mint arra már a fentiekben utaltunk, ennek értelmében a Vajdaság külön tartománygyűlés és tartományi kormány mellett a belügy, a közoktatás és az igazságszolgáltatás terén is önállósággal bírt volna.⁵¹⁹ Innét már csak egy lépés volt az autonomista irányba történő orientálódás.

A párt főideológusa Grábel László így gondolkodott erről: *„Ha a nemzeti kisebbségek arra a meggyőződésre jutnak, hogy a centralista alapon álló kormány és parlamenti tényezők részéről az ő lojalitásuk nem talál megértő viszonzásra, hanem ellenkezőleg, éppen erről az oldalról zúdul feléjük a sérelmeknek egész özöne, amelyek nem állnak ugyan a centralista állásponttal semmiféle okozati összefüggésben, de amelyek jó része Vajdaság tartomány autonómiája mellett soha be nem következhetek volna, a désinteressement álláspontjának revíziója és az autonomista irányban való orientálódás elkerülhetetlenné válik.”*⁵²⁰ – fejtegette az autonómiáról szóló vezércikkében.

Tovább súlyosbította a helyzetet, hogy az ekkor már benyújtott állampolgársági törvénytervezet továbbra sem nyújtott intézményes garanciát a kisebbségek számára a választójog és a hivatalviselési jogosultságok tekintetében. Egyre nagyobb volt a realitása annak is, hogy törvényerőre emelkedhet a nemzeti kisebbségek nincstelenjeit a földreformból kizáró agrárminiszteri javaslat is. Az autonomista felhangok mellett a pártban a kommunista programponatok követelése is egyre erőteljesebben megnyilvánult.

A belső ellentétek a jogilag még meg sem alakult szervezetnél már-már pártszakadással fenyegettek. A követendő stratégia megvitatására végül a párt prominensei 1922. augusztus 9-én ültek össze Szabadkán.⁵²¹ A szabadkaiakon kívül az ülésen megjelent a zombori Deák Leó, Zentáról Csettle János, Horti János, Sóti Ádám, a moholi Vida Péter, Adáról Király János, Pancsováról Grábel László, Csantavérről Békeffy Károly, Sinkovics Ferenc, Dér Vilmos, Varga Mihály és a torontálvásárhelyi Kis István. A feszültségeket mutatta, hogy az ülésen való

⁵¹⁹ Évtizedekkel később, a titói Jugoszláviában az 1974-es alkotmány ezt a valóságban is megvalósította. A tartomány ilyen fokú autonómiája az 1988-as ún. Joghurtforradalommal szűnt meg. (DZ.)

⁵²⁰ Nemzeti kisebbségek választúton, Bácsmezei Napló, 1922. június 13.

⁵²¹ A magyar párt az ellenzéki pártok felé keres közeledést, Bácsmezei Napló, 1922. augusztus 10.

részvételről kimentette magát a kishegyesi Décsi József, illetve a Bánsági Magyar Párt komplett vezetősége: Kis József, Várady Imre és Kardos Samu.

Az első napirendi pont a Magyar Párt memorandumának sikertelen átadása volt. Grábel beszámolt a kudarccal végződött belgrádi audienciáról, majd javasolta, hogy a memorandumot juttassák el minden miniszter és parlamenti képviselő, illetve a sajtó számára. Deák Leó – aki a saját bőrén tapasztalta meg a kiutasítással járó meghurcoltatást – szembeszállva Grábelrel, arra tett javaslatot, hogy ez ügyben a párt képviselői ne tiltakozzanak az országos pártok elnökeinél. A vita elkerülése céljából a kérést végül Grábel elfogadta.

Nagy Ödön a húzódó pártalapító nagygyűlés megtartásával kapcsolatban azt javasolta, hogy az idő múlását figyelembe véve talán célszerűbb lenne azt Szabadka helyett Zentára szervezni. Nagy érvelését a jelenlévők elfogadták, s szeptember 8-át tűzték ki határidőnek, majd Sántha György arra tett javaslatot, hogy a megalapítandó párt az egész SzHSz Királyságra terjessze ki a tevékenységét, munkája ne korlátozódjon csak a Vajdaság területére.

Ezt követően a választójog kérdése került napirendre. Grábel arra tett indítványt, hogy a megoldás érdekében minden parlamenti küldöttséghez menessenek képviselőket, s követeljék a névjegyzékek hivatalból történő kiigazítását.

A jelenlévők abban is egyetértettek, hogy a kormánytól a Magyar Párt hasztalanul várta jogos és alkotmányos kívánságainak a teljesítését, hogy Pašić kijelentései és a valóság között mély ellentétek voltak. Az ülés azonban itt kezdett felforrósodni, mivel a jelenlévők közül egyre többen az ellenzéki pártok felé történő orientálódást kezdték el követelni. A szószólók abban bíztak, hogy a magyarság ügyében az ellenzék nagyobb megértést fog tanúsítani, s esetleg a parlamentben is felvetik majd a magyarok jogfosztottságát.

Törésvonal nem csak ebben a kérdésben volt. Bár elfogadták a pártalapító nagygyűlés új helyét és időpontját, annak helyességéről többen nem voltak meggyőződve. Deák Leó a passzivitás szükségességét hangsúlyozva úgy vélekedett, hogy teljesen felesleges nagygyűlést tartani, s *„mindaddig maradjon a magyarság passzivitásban, amíg a sérelmek nincsenek orvosolva, melyek a passzivitás kimondására kényszerítették.”* Ezt követően Csettle János szólalt fel, aki kijelentette, hogy nem fogadja el Deák érvelését, mert szerinte ezzel a magyarság önként mondana le a jogérvényesítésétől, s csak a kormánynak tenne vele szívességet.

Előjött az agrárkérdés problematikája is. Szó-szót követett, s komolyan felmerült a lehetősége annak, hogy a tehetetlenség miatt érzett elkeseredés hatása alatt a párt végül mégis a passzivitást választja. A vita hevében a passzivitáson túl már arra is voltak megjegyzések, hogy a politikai orientációt a szélsőbal irányába kellene elvinni és felmerült a még nem is véglegesített pártprogram átírásának a szükségessége is. A helyzet egyre feszültebb lett. A már-már

veszekedésbe torkolló vitát végül Grábel higgadt és kompromisszumos javaslata zárta le: előbb alakuljon meg a párt, majd ezt követően döntenek az aktivitás, vagy a passzivitás kérdéséről.

Az időnyeréssel tehát sikerült elodáznia a lényegi kérdésekre a választ és a párton belüli állapotokat is konszolidálni lehetett. *„Jóleső megnyugvással kell megállapítanunk, hogy a magyarság kiküldött reprezentánsainak elhatározásán nem lett úrrá sem a harag, sem az elkeseredés, hogy a jól bevált magyar politikai belátás távol tartotta a magyarság politikáját minden szélsőségtől és a magyar párt célkitűzéseiben és taktikájában egyetlen egy szempontnak enged csak érvényesülést: a magyar nép érdekeinek.”*⁵²² – írta a Bácsmezei Napló a történetekről.

3.9 Kémperek

Mint arra már utaltunk, a kiutasításokkal párhuzamosan letartóztatások és politikai perek tucatjai is zajlottak. A szabadkai ügyészség által készített statisztika szerint 1922-ben csak Szabadka városában államellenes bűncselekmény, hazaárulás, kémkedés, az alkotmányos berendezkedés megdöntésére tett kísérlet és egyéb politikai bűncselekmények elleni vádpontban összesen 40 letartóztatás történt. Januárban 6, februárban 1, márciusban 2, áprilisban 1, májusban 1, júniusban 4, júliusban 1, augusztusban 5, szeptemberben 3, októberben 14, novemberben 2.⁵²³ Ugyanebben az évben az ügyészség 65 bűnvádi eljárást folytatott le. Januárban 4, februárban 1, márciusban 9, áprilisban 6, májusban 5, júniusban 4, júliusban 3, augusztusban 5, szeptemberben 14, októberben 12, novemberben 2.⁵²⁴

Amikor bizonyos lett, hogy a megfélemlítések ellenére szeptemberben a Magyar Párt hivatalosan is meg fog alakulni, a hatóságok bejelentették, hogy elkészült a Varga György és társai elleni vádirat.⁵²⁵ Nem is olyan rég, a már hónapok óta húzódó ügyben még mindenki bizakodó volt. Júliusban még arról érkeztek hírek, hogy Varga György és társai ellen ejtik a vádat.⁵²⁶ A szabadkai törvényszék vádтанácsa követelte a királyi ügyészségtől, hogy az akkor már hónapok óta húzódó ügyben vagy adjon be vádiratot, vagy tegyen indítványt az eljárás megszüntetésére. Ellenkező esetben a vádтанács ügyészi indítvány nélkül fogja szabad lábra helyezni a nyolc hónap óta letartóztatásban lévő terhelteket.⁵²⁷

⁵²² Az új taktika, Bácsmezei Napló, 1922. augusztus 11.

⁵²³ IAS F.47.1099.IX.9/1923

⁵²⁴ IAS F.47.1099.IX.9/1923

⁵²⁵ A suboticei kémkedési perben elkészült a vádirat, Bácsmezei Napló, 1922. augusztus 12.

⁵²⁶ Vádejttel végződik a nagy kémkedési per, Bácsmezei Napló, 1922. július 16.

⁵²⁷ Irredenta-pörök, Bácsmezei Napló, 1922. július 12.

Hogy végül nem így történt, abban közrejátszott a Magyar Párt megalakításán túl a nagypolitika megfontolása is. Belgrád ugyanis így próbálta a magyar kormányt rávenni arra, hogy a kémkedés miatt Magyarországon elítélt 27 jugoszláv politikai foglyot kicseréljék.⁵²⁸

Varga Györgyöt és társait a harminchárom oldalas vádiratban a már részleteiben ismertetett vasutas-lázadással összefüggésben vádolták felségsértéssel és kémkedéssel.⁵²⁹ A vádlottak padján összesen tizennyolc személy ült. Többségük a MÁV egykori alkalmazottja, de egy háztartásbeli nőt – Sárjai Szabó Krisztinát -- is megvádoltak, illetve államellenes izgatás vádjával volt letartóztatva Völgyi János,⁵³⁰ a Bácskai Napló egykori szerkesztője.

A vádirat szerint a vádlottak 1919 végén, 1920 elején titkos politikai szervezetet hoztak létre, kapcsolatot tartottak fenn a magyar kormánnyal és a Délvidéki Ligával.⁵³¹ Ilyen minőségükben adatokat küldtek a magyar hírszerzésnek a jugoszláv hadsereg erejéről, elhelyezkedéséről, összetételéről, a vasúti kocsipark-állományáról. Tették mindezt abból a célból, hogy egy felkelés kirobbantásával elérjék az egykor Magyarországhoz tartozó területek visszacsatolását.⁵³²

A számos szabálytalansággal, óvással, elfogultsági kifogásokkal és kivételezéssel tarkított per 1922. szeptember 14-én kezdődött. Az ügyészséget Ilija Uskoković képviselte, a bíróság elnöke Stevan Pavlović volt.⁵³³

Maga a fővádlott Varga elutasította a vádakot, csak azt ismerte el, hogy 1920 közepén valóban találkozott Huszár Károly akkori magyar miniszterelnökkel, s a megbeszélések során szóba került annak a lehetősége is, hogy ezt a területet esetleg a szerb csapatok ki fogják üríteni. Egy ilyen fordulatnál a miniszterelnök – Varga állítása szerint – attól tartott, hogy a Délvidéken kommunista mozgalmak alakulhatnak, s ezért a megbeszéléseken számba vették a kivonulás utáni lehetséges forgatókönyveket.

Varga azt már tagadta, hogy a fentiekkel összefüggésben Huszártól bármiféle megbízást kapott volna,⁵³⁴ ugyanakkor határozottan cáfolta a lázadásra tett előkészületeket és a magyar hírszerzéssel való kapcsolatát is.⁵³⁵ Az elhúzódó per során Varga és társai is részletesen

⁵²⁸ A. Sajti Enikő: Impériumváltás, revízió, kisebbség... 45.o.

⁵²⁹ A Varga-per lásd még: Csuka János: A délvidéki magyarság története 1918-1941, 40-47. o. A. Sajti Enikő: Impériumváltás, revízió, kisebbség 44-45. o. Šandor Mesaroš: Položaj mađara u Vojvodini 1918-1929, 154-155. o.

⁵³⁰ **Dr. Völgyi János** 1941 és 1944 között Szabadka város polgármesteri tisztségét töltötte be.

⁵³¹ Délvidéki Liga – az Ébredő Magyarok által támogatott revizionista szervezet volt Eötvényi Olivér nyugalmazott lugosi főispán vezetésével, melyet a magyar kormány 1921. július 5-én oszlatott fel. Helyét a Szent Gellért Társaság töltötte be (ez utóbbiról bővebben lásd: A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség... 39-41.o).

⁵³² Mint arra a szabadkai vasutas-lázadás kapcsán már kitértünk, itt ismét szeretnénk arra utalni, hogy bár az eddig közvetlen bizonyítékok száma igen csekély, de a legújabb kutatások alapján az a kép kezd kirajzolódni, hogy a magyar kormányoknak valóban voltak ilyen elképzeléseik és szándékaik.

⁵³³ A kémkedési per főtárgyalásának első napja, Bácsmezei Napló, 1922. szeptember 15.

⁵³⁴ A kémkedési per főtárgyalásának első napja, Bácsmezei Napló, 1922. szeptember 15.

⁵³⁵ A kémkedési per főtárgyalásának első napja, Bácsmezei Napló, 1922. szeptember 15.

beszámoltak a fogságban töltött időszak alatt elszenvedett válogatott kínzásokról,⁵³⁶ amelyek során például az ütlegetések miatt az állapotos Sárai Szabó Krisztina elvetélt.⁵³⁷

A per 1922. szeptember 27-én ért véget.⁵³⁸ Mivel a tárgyalás során meghallgatott szakértői vélemények is cáfolták a vádakot, így az ítéleteket végül Tillinger György főkapitány helyettes, a demokrata párti Gavran Karakašević főkapitány, Borivolje Sretiljković őrnagy, Slobodan Milodanović rendőrkapitány, Franjo Vukić rendőrkapitány és Vaso Jovanović rendőrkapitány szóbeli vallomásaira hivatkozva – jogilag tarthatatlan módon - az 1920. decemberi államvédelemről szóló rendelet alapján, visszamenőleges hatállyal hozták meg. Varga Györgyöt 15, Ignác Gyulát 12, Hajdú Józsefet 10, Németh Ignácot 8, Demeter Aladárt, Veresbaranyi Mihályt és Völgyi Jánost 5-5 évi fegyházra ítélte a bíróság, tizenkét vádlottat felmentettek.

1923-ban az újvidéki fellebbviteli bíróság bizonyítékok hiányában az elítélteket végül is felmentette,⁵³⁹ Varga és Ignác az igazságtételt nem élhette meg: a bántalmazások során elszenvedett sérülések és a kegyetlen börtönviszonyok (a brutálisan összevert, belső vérzéstől szenvedő rabokat fűtetlen cellákban tartották fogva) – miatt 1923. február 6-án délután 4 órakor a törvényszéki fogházban először Ignác Gyula halt meg.⁵⁴⁰ Nem sokkal később – 1923. február 16-án⁵⁴¹ a per fővádlottja, dr. Varga György is elhunyt.⁵⁴² Varga halála Szabadkán az első társadalmi és nemzetiségi különbségeken túlmenő csendes mozgalmat indította meg az elhunyt hozzátartozóinak segítségével.⁵⁴³

A Varga-féle monstre per ítélethirdetése előtti napon, 1922. szeptember 26-án Kosta Marušić főügyész egy másik kémkedési ügyben is vádiratot nyújtott be. A 35 éves Molnár Ivánt, a szabadkai rendőrség egykori detektívét azzal vádolták, hogy 1922. január 17-én, majd 1922 márciusában, illetve 1922. május 10-én, a határon történt letartóztatásakor illegális határátlépést követett el. Molnár a vádirat szerint az SzHSz Királyság alkotmányos berendezésének megdöntésére tett kísérletet, s a magyar hírszerzésnek adatokat adott át az SzHSz hadsereg és a szabadkai rendőrség állapotáról, belső szervezéséről, valamint Szabadka város ellátottságáról.⁵⁴⁴

⁵³⁶ A vallomások szerint a brutális kínzásokat – melyeket a korabeli sajtó részletesen leír -- Borivolj Sretiljković őrnagy, Slobodan Milodanović rendőrkapitány, Franjo Vukić rendőrkapitány és Vaso Jovanović rendőrkapitányok követték el (DZ.)

⁵³⁷ A kémkedési per főtárgyalásának második napja, 1922. szeptember 16, Kihallgatták a kémkedési per nővádlottját, Bácsmezei Napló, 1922. szeptember 19,

⁵³⁸ Ítélethirdetés a kémkedési perben, Bácsmezei Napló, 1922. szeptember 28.

⁵³⁹ A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség..., 45 o.

⁵⁴⁰ A Varga-pör halottja -- Ignác Gyula meghalt a fogságban, Bácsmezei Napló, 1923. február 7

⁵⁴¹ A kémkedési pör második halottja -- Dr. Varga György meghalt a kórházban, Bácsmezei Napló, 1923. február 17.

⁵⁴² IAS F: 47.117 Gradsko poglavarstvo Subotica 1922. Indeks A-NJ, dr. Varga Đerđ – bolnički trošak IX.245/923, 3483, 16. febr. 1923. (A szabadkai levéltárban eddig ez az egyetlen utaló adat került elő Varga György vonatkozásában a névjegyzékben, maguk a dokumentumok megsemmisültek.)

⁵⁴³ A kémkedési pör második halottja -- Dr. Varga György meghalt a kórházban, Bácsmezei Napló, 1923. február 17.

⁵⁴⁴ IAS, F:276.596/1922

A Varga-féle perrel ellentétben Molnár Iván peranyaga részleteiben megmaradt. Egyértelműen megállapítható, hogy az újvidéki fellebbviteli bíróság 1923. február 8-án jóváhagyta Molnár Iván első fokon kirótt büntetését. A dokumentumok között azonban elveszett az elsőfokú ítélet, így nem lehet pontosan tudni, hogy milyen büntetést kapott Molnár. Arra csak közvetve lehet következtetni két -- 1929-ből, illetve 1930-ból -- megmaradt dokumentumból. Egy 1929-es irat szerint a bűnjelet (corpus delictit), ami egy német nyelven íródott kérdéssor volt, az állam 1929. június 15-én konfiskálta. Egy, 1930. február 20-án kelt okirat a bűnjelet azzal az indokkal helyezte vissza a levéltárba, hogy az ügyet véglegesen lezárták.⁵⁴⁵ Bár maga a német nyelven íródott corpus delicti az idők folyamán elveszett, a két fenti adatból mégis megkockáztatható az a feltételezés, hogy Molnárt hét év börtönbüntetésre ítélték.

3.10 A Magyar Párt megalakulása

Az alakuló nagygyűlést többszöri halasztás után végül az augusztusi pártértekezlet értelmében 1922. szeptember 8-án Zentán szerették volna megtartani, de az utolsó pillanatban ismét elhalasztották.⁵⁴⁶

A párton belüli állapotokat, a zűrzavart, a központi vezetés és az alapszervezetek közötti koordináció hiányát mutatja, hogy a prolongálásról a zentai szervezet a párt vezetőségének tudta és határozata ellenére döntött, amiről a pártvezetőség is csak a Bács megyei Naplóból értesült.

Miután a zentaiak önhatalmú döntése után a párt központi vezetősége az egész zentai pártvezetést Szabadkára rendelte, kitört a botrány.⁵⁴⁷ A halasztás hátterében az állt, hogy a zentai szervezet minden egyeztetés nélkül, egyéni akció keretében egy háromtagú delegációt küldött Belgrádba az oktatási miniszterhez, hogy elsorolja a magyarság sérelmeit. Csakhogy, az utat senki sem készítette elő, a delegáció tagjai még szerbül sem tudtak, így amikor a zentaiak megérkeztek az oktatási minisztérium épülete elé, a bebocsátást kérőket megalázó ide-oda küldözgetések után végül kitessékelték a minisztérium épületéből.

A Bács megyei Napló kommentárjában így fakadt ki az ügyel kapcsolatban: *„Így nem lehet pártot vezetni, így nem lehet mozgalmat irányítani, így becsületes munkát sem lehet végezni. Ennyi naivitás, ennyi tájékozatlanság, ennyi tapintatlanság túlságosan elegendő ahhoz, hogy szétcibálja azt a maradék hitet, amit lelkében melenget még a magyarság, ha politikai céljaira, kulturális feladataira, külön életének jövőjére gondol. (...) Elmúlt annak ideje, hogy ami itt az*

⁵⁴⁵ IAS F: 045.77.K.1544/1922

⁵⁴⁶ Szeptember hó 24-ére halasztják a Magyar Párt sentai nagygyűlését, Bács megyei Napló, 1922. szeptember 5.

⁵⁴⁷ A sentai vándorok, Bács megyei Napló, 1922.- szeptember 12.

egész magyarság nagy ügye, mint amilyen az iskolaügy, azt jó-rossz ötletekkel, egyéni akciók módjára egyesek vállalják feladatostul.”⁵⁴⁸

A pártvezetőség a fejmosás után kénytelen volt tudomásul venni a presztízsveszteséget, de a zentaiak által javasolt szeptember 24-i időpontot nem fogadta el. A nagygyűlést végül bizonytalan időre halasztották el.⁵⁴⁹

A háttérben más események is zajlottak: megindult a helyezkedés, a pozíciókért való harc. Még a zentai botrány előtt, szeptember elsején Dettre János írta a következőket: *„A nagygyűlés választásait úgy kell előkészíteni, hogy ez a kívánság valóban tette váljon, hogy azok, akik a párt élére kerülnek, valóban az egész magyarság kiválasztottjai legyenek. Az eddigi előkészületeket látva, attól kell tartanunk, hogy ez nem így lesz. A subotikai szervezet a vidéki szervezetek kiküldötteivel közvetlenül a nagygyűlés előtt akarja megejteni a jelölést. Ez ellen tiltakozik nem a mi szavunk, hanem a magyar érdek. Jól tudjuk, hogy a nagygyűlésen hogy történik a választás. Az előadó fölolvasson egy névsort és minden névre zúgó éljenzés, vagy a zúgó éljenzésbe belevesző halk ellentmondás a válasz. Soha nem a népgyűlés választ, hanem azok, akik a jelöltek listáját elkészítik.*”⁵⁵⁰

A botrányokkal terhelt szeptember elejei napok, a hosszas bizonytalanság és a különböző határidő-kombinációk végül kényszerpályára állították a pártelitet, a helyzet tarthatatlanná vált.⁵⁵¹ A belső szakadást elkerülendő, a régóta tervezett zentai nagygyűlését mindenképpen meg kellett tartani. Végül a zentai pártvezetőség nevében Sóti Ádám ügyvéd értesítette Székely Áront, a szabadkai központi pártvezetőség főtitkárát, hogy szeptember 17-ére, vasárnapra bejelentették a polgármesternél és a rendőrkapitánynál a nagygyűlés megtartását, amit a hatóságok szóban tudomásul is vettek.

Az elnökség mindent egy lapra tett fel. Bár még nem érkezett meg a hatóságok írásbeli engedélye,⁵⁵² Nagy Ödön a párt szabadkai ügyvezető elnöke kiáltványt bocsátott ki a magyarsághoz, melyben felhívta a városok, a községek és a falvak lakosságát, illetve a már megszervezett alapszervezetek vezetőit és tagjait, hogy a zentai nagygyűlésen minél nagyobb számban jelenjenek meg, mert *„a legszentebb föladatak előtt állunk: a magyarság sorsa,*

⁵⁴⁸ U.o.

⁵⁴⁹ A magyarság nagygyűlését bizonytalan időre halasztották el – A subotikai magyar Párt intézőbizottságának határozata, Bácsmezei Napló, 1922. szeptember 7.

⁵⁵⁰ A szervezkedés demokráciája, 1922. szeptember 1.

⁵⁵¹ Az országos Magyar Párt megalakulása előtt, Bácsmezei Napló, 1922. szeptember 13

⁵⁵² A párt vezetősége elkerülendő az újabb kudarcot, szeptember 14-én olyan döntést hozott, hogy amennyiben a hatóságok még is betiltanák a közgyűlés megtartását, akkor zárt helyen, értekezlet formájában, de 17-én mindenképpen megalakítják a Magyar Pártot. (A zentai nagygyűlés előkészítése, Bácsmezei Napló, 1922. szeptember 14.)

*boldogulása függ a mi összetartásunktól. Ha a turáni átok utolér, a tomboló gyűlölet és üldözés martalékai maradunk.*⁵⁵³

Egy nappal később – amikor postán megküldték Pašićnak a magyarság sérelmeit összefoglaló dokumentumot -- Sántha György elnök és Székely Áron főtitkár aláírásával *Jugoszláviai Magyarok!* felszólítással kiáltványt jelentettek meg, melyben arra kérték a magyar közösség tagjait, hogy minél nagyobb számban vegyenek részt a nagygyűlésen.⁵⁵⁴

A hivatalos indoklás szerint az idő rövidege miatt nem kézbesítettek külön meghívókat sem, s ezt jelölték meg annak okául is, hogy a közvéleményt kizárólag a napilapok útján értesítették a nagygyűlés helyéről és időpontjáról. Lemondásra került a vidéki szervezetekkel az elő-értekezletek megtartása is. A háttérben azért más is volt. Dettre figyelmeztetését figyelmen kívül hagyva, a párt vezető elitje már leosztotta a tisztségeket: a jelölések Zentán, vitára már nem alkalmas időpontban, közvetlenül, a nagygyűlést megelőzően történtek meg.

Az elkövetkező napokban nyílt titok volt, hogy a szerb nacionalista körök vérontásra készültek. A szerb sajtóban különböző hírek szóltak arról, hogy a telepések és a nacionalista ifjúsági szervezetek ellentüntetést szerveztek. A Csuka János által is idézett⁵⁵⁵ belgrádi *Vreme* 1922. szeptember 17-i számában arról írt, „*hogy szombaton Belgrádból harminc komitácsi Pečenac Koszta vojvoda vezetése alatt elindult Zentára, minthogy olyan hírek terjedtek el, hogy ott a Vajdaság autonómiáját fogják követelni. Ezekhez Újvidéken az ottani nacionalisták csoportja csatlakozik dr. Bogojević vezetése alatt. A gyűlésre a szabadkai nacionalistákon kívül a verseci nemzeti lovasosztag is elmegy...*” Bár Zentát előzőnlötték a különböző szerb szabadcsapatok, magán a nagygyűlésen rendbontás végül nem történt.

A korabeli sajtó beszámolója szerint⁵⁵⁶ 1922. szeptember 17-éje *mosolygó, szelíd vasárnap délelőtt volt.*⁵⁵⁷ Az ünnepi hangulaton túl, ott volt az aggodalom is. A távolságok, a közlekedés kezdetlegessége, illetve mert tartani lehetett attól, hogy a hatóságok megakadályozzák a városba jutást, már a megelőző napon Zentára érkeztek a topolyai, az újvidéki, a zombori és a távolabbi vidékek küldöttei. Sokan jöttek Magyarokiszárról, Moholról, Adárról és a Zentához közeli községekből is. A bántási részekből csak a becskerekiek és a torontálvásárhelyiek jelentek meg, mert a hatóságok a nagygyűlésre igyekvőket a tiszai hídnál tömegesen visszafordították.

Réggel kilenc órakor a helyi szervezetek kiküldöttjeiből alakult elő-értekezlet végérvényesen megállapította és jóváhagyta a nagygyűlésen a párt prominensei által már jó előre elkészített határozati javaslatokat és az Országos Magyar Párt funkcionáriusainak jelölését.

⁵⁵³ Szeptember tizenhetedike, Bácsmezei Napló, 1922. szeptember 13.

⁵⁵⁴ Jugoszláviai Magyarok!, Bácsmezei Napló, 1922. szeptember 14.

⁵⁵⁵ Csuka János: A délvidéki magyarság története 1918-1941, 63 o.

⁵⁵⁶ A jugoszláviai magyarság nagy napja, Bácsmezei Napló, 1922. szeptember 18.

⁵⁵⁷ A nagygyűlés eseményeit néhány pontosítástól és kiegészítéstől eltekintve Csuka János (im: 63-71. o.) és Mészáros Sándor is (im: 155-157 o.) részletesen feldolgozta.

Maga a nagygyűlés Zenta főterén került megrendezésre, mintegy tízezer fő részvételével.⁵⁵⁸ A főter közepén elhelyezett emelvényen foglaltak helyet az egyes helyi szervezetek vezetői, a zentai intéző bizottság és a gyűlés szónokai Sántha Györggyel és Sóti Ádámmal az élen. Az emelvény körül a megszeppent, de emelkedett hangulatú csendes emberek sokasága állt, a tömeget pedig erős fegyveres csendőr és rendőr egységek vették körül.

Városszerte erős felfegyverzett csetnik és Orjuna egységek voltak jelen. Ezek a félkatonai alakulatok a nagygyűlés alatt a magyar tömegek hátában helyezkedtek el, s a felhangzó jugoszláv himnusz hangos éneklésével igyekeztek megfélemlítést gyakorolni a magyarokra. A reguláris karhatalmi erők vélhetőleg a két tömeg szétválasztásával, illetve a rendezvény biztosításával voltak megbízva.⁵⁵⁹

Két feltűzött szuronyú katona, Đorđe Nikolić rendőrfőkapitány, Svetozar Vujić és Palmár Kálmán tanácsnokok kíséretében érkezett meg a helyszínre a nagygyűlés kormánybiztosa, Branko Petrović, Zenta akkori polgármestere.

Miután az emelvényen elfoglalták a helyüket, a zenekar a magyar tömeg jelzésértékű csendje mellett eljátszotta a szerb himnuszt. Utána Sóti Ádám üdvözölte a kormánybiztost, s a tömeghez fordulva kijelentette, hogy a kormánybiztos személye a garancia arra, hogy nyugodtan fog lefolyni a nagygyűlés, a kormány képviselői meghallgatják kívánságaikat, melyeket a jelenlévők „jó szívvvel, lojalitással, hűséggel” adnak elő. Az irreguláris alakulatok fenyegető jelenlétére utalva, kifejezte abbéli reményét, hogy amennyiben bármilyen incidens zavarná a nagygyűlést, a karhatalmi erők biztosítani fogják annak zavartalan folytatását. Ezt követően üdvözölte a jelenlévőket, s mondatait azzal a kéréssel zárta, hogy „*legyenek hűséges alattvalói új hazájuknak, legyenek engedelmes polgárai az új rendnek*”.

Sóti felszólalását követően Sántha György szólt a jelenlévőkhöz a „*Nagyra becsült kormánybiztos úr! Mélyen tisztelt közgyűlés! Kedves magyar testvéreim!*” – kezdetű megszólítással. A korabeli retorikai fordulatokkal tarkított jókívánságok után az államhűség demonstrálása végett arra kérte a tömeget, hogy hatalmazzák fel a vezetőséget, az uralkodónak küldendő üdvözlő táviratra, melyben kérték, hogy az biztosítsa a magyarság számára védelmét és jóindulatát. A pártelnök beszédének második részében az államhűség ismételt nyomatékosításán túl a békeszerződések által biztosított jogokat is számon kérte az állam megjelent képviselőin.

Sánta beszéde után Csettle János szólt a tömeghez, s kijelentette, hogy a pártalapítással a jugoszláviai magyarság egységes, minden más politikai párttól független, a társadalmi osztályokat átlépő politikai szervezetben kíván politizálni, s felhívta az „*ország dolgozó magyar*

⁵⁵⁸ Mészáros Sándor, bár ismerteti a korabeli sajtó által közölt adatot, a résztvevők számát – hivatkozás megadása nélkül – 3000 főre becsülte. Šandor Mesaroš, im: 155 o. Ugyancsak Mészáros közli az SzHSz titkosszolgálat feljegyzését is, amely a résztvevők számát 1200-1300-ra tette, Mészáros Sándor, im: 157 o.

⁵⁵⁹ Csuka János: A délvidéki magyarság története, 63-64 o.

népét”, hogy félretéve minden osztályellentétet és felekezeti gyűlöletet, a magyarság jogi és politikai egyenjogúsításáért megindult küzdelemben egységesen csatlakozzanak a Magyar Párthoz.

Csettle beszédét követően kimondták a pártalapítást és megválasztották annak vezetőségét. A területiség elvét figyelembe véve elnökké a szabadkai Sántha Györgyöt, társelnökökké a nagybecskereki Várady Imrét, a pancsovai Grábel Lászlót, a zombori Falcione Árpádot és a zentai Sóti Ádámot választották. Az ügyvezető elnöki tisztséget a szabadkai Nagy Ödön látta el, a három főtitkári posztot a szabadkai Ruby Gyula, a zentai Csettle János és a becskereki Mara Jenő viselte, míg titkárrá a szabadkai Sterliczky Dénest és a zombori Deák Leót terjesztette fel a Csettle által ismertetett határozati javaslat.

A pártalapítás kimondása után elsőként Várady Imre intézett beszédet az egybegyűltekhez, s a magyarság pártalapítását azzal indokolta, hogy az állami közéletben „*az új haza gazdasági, politikai, kulturális felvirágoztatása érdekében*” együttműködést ajánljon fel a többségi nemzetnek. A magyar közösség pedig nem kívánt mást – hangsúlyozta Várady –, mint a nemzetgyűlés által meghozott, a király által szentesített s meghirdetett törvények és az alkotmány rendelkezéseinek kivétel nélküli, egyforma alkalmazását.

Várady után Grábel László lépett a szónoki emelvényre, s a párt végleges programjának ismertetése előtt kijelentette, hogy a Magyar Párt elfogadta és elismerte a centralizált vidovdani alkotmányt. Ugyanakkor hozzátette azt is, hogy meggyőződése szerint mindez nem zárja ki a gazdasági viszonyok figyelembevételével kialakított önkormányzati egységek létrehozását sem.

Grábel visszafogott beszéde után Nagy Ödön szólalt fel, aki elsősorban a sérelmi politizálás attitűdjét ütötte meg. Bevezetőjében leszögezte, hogy „*ezeréves hazánk elvesztése óta kötött kézzel néztük az eseményeket.*”⁵⁶⁰ Elutasította a magyarsággal szemben a minden oldalról érkező ellenszenvet, s mint mondta, a magyar közösség minden áldozatot meghozott, hogy az államalkotó nemzet és a magyarság közt a társadalmi, felekezeti és politikai béke helyreálljon. „*De a testvéri és baráti kézzorítást hiába vártuk, jóakaratot sehol sem mutattak irántunk, szeretettel vagy megértéssel sehol sem beszéltek rólunk.*”⁵⁶¹

A Magyar Párt létrehozását ez a politika indokolta, mert a közösségnek csalódásában nem maradt más lehetősége, hogy jogérvényesítése céljából létrehozza a Magyar Pártot. A szerb politika vádjaira reflektálva pedig az mondta, hogy „*nem akarjuk mi a Magyar Párt egységét örökössé avatni, -- szűnjék meg az államéletből kiteszítottságunk, a kisebbségek alávetett állapota, álljon helyre a jog, törvény és az igazság uralma, az egyenlő és igazságos elbánás elve,*

⁵⁶⁰ A jugoszláviai magyarság nagy napja, Bácsmegeyi Napló, 1922. szeptember 18.

⁵⁶¹ U.o.

biztosíttassák mindenki számára a polgári és politikai jogok teljes élvezete, -- mi az önálló pártküzdelemmel azonnal fölhagyunk."⁵⁶²

Nagy Ödön beszéde után a megválasztott pártelnök, Sántha György szólt röviden a tömeghez, majd Sóti Ádám felszólította a jelenlévőket, hogy csendben, nyugodtan oszoljanak szét.

A Magyar Párt alakuló nagygyűlése bár békésen ért véget, az esti órákban viszont több helyen is tettelegességre került sor. Egy nagyrészt idegenekből álló csoport először a Vass-féle vendéglőben provokált verekedést, majd egy órával később a belvárosban támadtak békés járókelőkre.⁵⁶³

Az első támadás este 11 óra körül történt, amikor egy tizenöt fős társaság támadt a Vass-féle vendéglőben mulatozó magyar fiatalokra. A megtámadott magyarok szembeszálltak a betolakodókkal és rövid küzdelem után kiszorították őket a vendéglőből. A támadók nem sokkal később erős rendőri egységekkel tértek vissza, s a vendéglőben lévő magyarokat bevitték a zentai rendőrsre.

Éjfél körül, vélhetőleg ugyanaz a társaság, a főtértől mintegy ötvenlépésnyire levő Planička-utcában, megtámadta a Royal-kávézóból egy barátja társaságában hazatérő Forrai Ferenc tanítót, akit magyargyalázó ordítások közben bokszerral leütöttek. A kedélyek az elkövetkező napokban sem nyugodtak meg: a támadások a zentai hétköznapiak részévé váltak.⁵⁶⁴

A szerb sajtó az eddigi szellemben kommentálta a zentai eseményeket. A nagygyűlés másnapján a belgrádi Pravda reggeli száma rövid tudósításban számolt be a Magyar Párt zentai nagygyűléséről. A Pavle Marinković⁵⁶⁵ által alapított ultrakonzervatív lap szerint Zentán ezer ember vett részt a Magyar Párt megalapításán, köztársaságot és autonómiát követelve.⁵⁶⁶ A radikálisokhoz közel álló, szintén belgrádi Novi List⁵⁶⁷ esti számának első oldalán ismertette a Magyar Párt Zentán elfogadott programját. Az igen pontatlan összefoglalás után a lap azon a véleményen volt, hogy a vajdasági politikai körökben a program rossz benyomást tett, mert a magyarok követeléseit sok tekintetben nagyon időszerűtlennek és túlzónak tartották.

⁵⁶² A jugoszláviai magyarság nagy napja, Bácsmegeyi Napló, 1922. szeptember 18.

⁵⁶³ Tömeges verekedések voltak Sentán, Bácsmegeyi Napló, 1922. szeptember 19.

⁵⁶⁴ Ne bunkósbotl... Bácsmegeyi Napló, 1922. szeptember 23.

⁵⁶⁵ **Pavle Marinković** (1866-1925) szerb konzervatív politikus, újságíró. 1906-tól a Szerb Újságíró Egyesület Elnöke. A Red és a Pravda napilapok alapítója

⁵⁶⁶ Pravda, 1922. szeptember 18.

⁵⁶⁷ Novi list, 1922. szeptember 22.

3.11 A program

A pártprogram körüli viták még 1922 februárjában kaptak lángot, s alapvetően akörül forogtak, hogy hogyan lehetett egy olyan programot összeállítani, amely egyesíthette az érdekei miatt is igen eltérő és különböző magyar társadalmi rétegeket. A legnehezebb, a legtöbb gondot okozó, állandóan visszatérő probléma a liberális és a konzervatív világnézetükben elválasztottak egy zászló alá hívása volt.

Dettre szerint ezért a kisebbségi magyaroknak nem az impulzusok, a jelszavak, a szimpátiák és az ellenszenvet folytató politika mellett kell kiállniuk, hanem amellet, amely lefedi a magyar társadalom egészét, s minden szavában, minden intézkedésében, minden helyállásában az egyetemes érdekeket nézi, a végső célt tartja szem előtt, s „*az oszthatatlan magyarság oszthatatlan érdekeiért harcol.*”⁵⁶⁸

Meggyőződése volt, hogy a kiélezett helyzetben a világnézetek, klikkek akciója rendkívüli veszélyeket hordoztak magukban, ami azzal a veszéllyel járt, hogy megbomlik a közösség egysége, ereje és szervezési lendülete. Éppen ezért fogalmazta meg a kisebbségi lét egyik, a mai napig elméleti alapjának számító tézisét: „*lehetünk konzervatívok és haladók, lehetünk hívők és pogányok, lehetünk dacosak és megalkuvók, akkor, amikor a magyarság érdekeinek szolgálatába szegődünk, legyünk elsősorban magyarok. S találkozzunk össze mi, különböző hitek, meggyőzések, világnézetek és égtájak magyar vándorai a magyarságunkban.*”⁵⁶⁹

A mozgásteret boncolgatva, Dettre szerint a Magyar Párt programját két tényező szabta meg. Az egyik az a kötelezettség, amit a nemzetiségek javára az SzHSz Királyság magára vállalt a nemzetközi szerződésekben és az alkotmányban. A programnak egyrészt ezeknek a kötelezettségeknek a megvalósításáért kellett alkotmányos és a legális harcot hirdetnie. Ugyanakkor Dettre óva intett az államrend gyökeres megváltoztatására -- az alkotmánymódosításra, az autonóm közigazgatásra utaló követelésektől.

További szellemi erőfeszítést igényelt az a kényszerítő tény, hogy komoly eltérések voltak azokban a kérdésekben, amelyek kívül estek a törvényes kötelezettségeknek és a magyar nyelv védelmezésének a körén. Dettre szerint a “*Magyar Párt programja nem lehet más, csak őszintén demokratikus, becsületesen progresszív és fenntartás nélkül haladó. A Magyar Pártot kell, hogy a támogatói között találjon minden korszerű reform, minden demokratikus törekvés. A Magyar Párt nem választhat abban a kérdésben, hogy mit támogasson: a nagybirtokosok földjének*

⁵⁶⁸ A program, Bácsmezei Napló, 1922. február 22.

⁵⁶⁹ A program, Bácsmezei Napló, 1922. február 22.

*érintetlenségét, vagy a magyar földnélküliek földhöz juttatását. A meggyőződés és az eltökéltség csorbíthatatlan eszközeivel kell küzdenie a magyar nincstelenek földhöz juttatásáért.*⁵⁷⁰

A földreform követelését a szociális beállítódás és a gazdasági szükségesség mértékei alapján kell a programban megjelentetni. Az alapkérdés a magyar nincstelen földhöz juttatása volt, mert *“ha fölvetették a földreform végrehajtásában a nemzetiségi kérdést – szerintünk helytelenül és indok nélkül – ám ragaszkodjon a Magyar Párt is a nemzetiségi szempont olyan módon való betartásához, hogy a magyar földnélküliek legalább annyi földhöz jussanak, mint amennyit magyar anyanyelvű nagybirtokosoktól igénybe vettek.*⁵⁷¹

A program első, tizenhat pontos változata végül április 9-re készült el, Dettre János barátja, Grábel László tollából.⁵⁷² Ezt a programot a szabadkai szervezet tette közzé, nyomtatékosan hangsúlyozva, hogy az a trianoni szerződés alapján áll, annak államhűsége nem kérdőjelezhető meg.

Az első programpont a nemzeti kisebbségek jogait védő szerződések és alapelvek végrehajtását, a magyarság, s általában az összes nemzeti kisebbség politikai, kulturális, gazdasági és szociális érdekeinek korlátoktól mentes érvényesülését és biztosítását követelte. Másodikként az alkotmányban előírt emberi, nemzeti, állampolgári szabadságjogok, a sajtószabadság, a gyülekezési és szervezkedési jogok gyakorlásának és élvezetének törvényes biztosítását kérték.

A nyelvi kérdések képezték a program harmadik pontját: az anyanyelv korlátozás nélküli szó- és írásbeli használatáért szállt síkra a közigazgatás, illetve az igazságszolgáltatás szerveinél.

A program negyedik tézise az alapfokú önkormányzatiság kérdéskörével foglalkozott. Követelte a községi és törvényhatósági önkormányzati jog teljes visszaállítását, az önkormányzati választások elrendelését, az önkormányzati testületekben a nemzeti kisebbségek számára a jegyzőkönyvi és a tárgyalási nyelvként az anyanyelvük használatának a biztosítását.

Az oktatás minden terén követelte a program a magyar nyelv biztosítását, a magyar iskolai bizonyítványoknak az állami iskolák bizonyítványaival való egyenlő értékét, a szabad iskolaválasztás jogát és a tanszabadságot.

A program kiállt a vallásfelekezetek önkormányzati jogának tiszteletben tartásáért, annak biztosításáért, fejlesztéséért és a megfelelő állami hozzájárulásért. A politikai fogvatartottak számára amnesztiát kértek.

A gazdasági kérdésekkel és az adórendszerrel három programpont is foglalkozott. Szerepelt benne a szabad forgalmat korlátozó intézkedések eltörlése, a kereskedelem, az ipar, pénzügy, a

⁵⁷⁰ U.o.

⁵⁷¹ U.o.

⁵⁷² A magyar program, Bácsmezei Napló, 1922. április 9.

gazdasági élet teljes szabadságának biztosítása és fejlesztése, a kereskedelmi és iparkamarák önkormányzatának tiszteletben tartása, egyszóval a szabadkereskedelem követelése. Az adórendszer vonatkozásában igazságos, az egész államra kiterjesztett egységes adórendszert, pénzügyi és vámpolitikát kívántak a szerzők. Szükségesnek tartották a közigazgatás pártatlanságának a biztosítását, és a képzettséggel bíró régi tisztviselők visszahelyezését.

Amint az várható volt, a programban kiemelkedő helyen szerepelt az agrárreform kérdése. A programkészítők a „*földbirtokreform igazságos, haladó idők szellemének megfelelő népies megoldását*” kívánták a termelés folytonosságának és zavartalanságának biztosításával. Külön követelték a magyar agrárproletariátust ért sérelmek haladéktalan orvoslását. Az ipari munkásság tekintetében a program a szakszervezetek szabadságát, a munkásság sztrájkjogának elismerését és visszaállítását állította fókuszába.

A választójog vonatkozásában az általános, titkos, községenkénti egyenlő választójogot, a választói névjegyzéknek törvény szerinti összeállítását és kiigazítását hangoztatták. „*Akinek választójoga van, az választható is legyen – sem aktív, sem passzív választói jog elnyeréséből nem zárhatók ki azok, akik az államnyelvet nem tudják*” -- követelték. Ez a kitétel nem véletlenül került bele. A választójogi törvényt ugyanis 1922. június 21-én végül – vélhetőleg engedve a vajdasági képviselők nyomásgyakorlásának -- úgy módosították, hogy a választhatóság feltételül megkövetelték az államnyelv írásban és szóban történő ismeretét.⁵⁷³

A magyar közművelődés és a közoktatás anyagi terheit a magyar közösség közteherviseléséből származó bevételek visszajuttatásával kívánták rendezni. Az utolsó programpont az asszimilációs politika megszüntetéséért szállt síkra.

A Magyar Párt Zentán elfogadott, 16 pontos programja lényegi elemeit tekintve -- az ezt megelőző belső viták ellenére -- nem sokban tért el az első tervezettől. Mindkettő egy gyakorlati, magyar szempontból minimális, az új állam szempontjából azonban egy maximális kisebbségi program volt.

Taktikai oldalról tekintve, a program túllépett a magyarság keretein, került a kizárólagosságot: a jogi és a politikai egyenlőség érvényesülését, a kulturális és gazdasági fejlődés biztosítását és az úgynevezett nemzetiségi külön jogokat nemcsak a magyarság számára, hanem az összes nemzeti kisebbség részére követelte.

A programban hangsúlyos szereppel bíró, az anyanyelvhasználattal és az iskoláztatással kapcsolatos elemek kétségtelenül a magyar éra időszakához, gyakorlatilag az 1868-as nemzetiségi törvényhez nyúlnak vissza. Azonban túl is lépnek azon: a teljes-fokú magyar

⁵⁷³ Službene Novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 10. jul 1922, Zakon o izmenama zakona na osnovi koga su izvršeni izbori na dan 28. novembra 1920. god.

iskolázatásnak a programban történő megjelenítése már a kisebbségi intézményrendszer felállítására tett első, igaz, igen gyenge, elsősorban elméleti kísérletét mutatja.

A Magyar Párt programját formálók bár igyekeztek elkerülni egy-egy társadalmi osztálynak a hangsúlyos megjelenítését és képviselőjét, s helyette az átfogó, a társadalom egészét érintő kérdésekkel kívántak foglalkozni, a programon – a földreformmal és a gazdasági élettel kapcsolatos téziseknél – nemcsak hogy érezhető a Jászi által vázolt koncepció erőteljes hatása, hanem ugyanakkor határozottan felismerhetőek benne a Dettre János által szorgalmazottak megjelenítése is. A program a nagybirtokok érintetlensége helyett egyértelműen a magyar nincstelenek földhöz juttatásáért szállt síkra.

Az önkormányzatiság és a liberális gazdaságpolitika kérdéseinek feszegetése már túllépett a klasszikus kisebbségvédelmi politikán; az a közösség jogi és gazdasági esélyegyenlőségét, érvényesülési lehetőségét és szükségességét volt hivatott demonstrálni. A részarányos foglalkoztatást szorgalmazó pont pedig a mai napig a kisebbségi pártpolitizálás egyik alaptéziseként jelenik meg.

Mindezek ellenére feltűnő, hogy a program a kultúra kérdését alig érinti, teljesen figyelmen kívül hagyta az intézményépítés, alapítás kérdését. Meglepő ez már csak azért is, mert az aktivisták és a passzivisták között ekkor még elemi erővel zajló vita éppen a kulturális és a politikai szervezkedés közötti eltérések, a hatékonyság milyenségének jegyében zajlott.

1922-ben a fő kérdés elsősorban a kisebbségi életre való felkészülés és berendezkedés körül forgott. Az adott helyzetben az egyetlen járható útnak a meglévő, vagy a megmaradt keretek megőrzése, esetleg visszaállítása tűnt. A magyar intézményépítés stratégiája egy olyan légkörben, amikor az állam tudatosan építette le azokat, még nagyon távolinak, elérhetetlen messzeségnek tűnt.

A formálódó Magyar Párt képviselői ebben a helyzetben nem tudtak olyan átfogó stratégiát kidolgozni, amelyik az egyes részletkérdéseket pontosíthatta, megfogalmazhatta volna. A merőben új helyzetben, ha látták és felismerték is a kisebbséggé lett magyarság esetleges intézményi kitörési pontjait, azok számbavétele, területre történő lebontása sok időt igényelt. A kisebbségi létbe került magyarság önmegismerése, erejének számbavétele, kulturális szintjének és lehetőségeinek feltérképezése még hosszú évekig váratott magára. Erre a feladatra először majd csak majd egy évtizeddel később, a polgári centrista Kalangya és a baloldali Híd köré tömörült értelmiség fog vállalkozni.

Mint láthattuk, a Magyar Párt elfogadott programjának egyes közjogi elemei 1868-ig, illetve a békeszerződések által biztosított kisebbségi jogok követeléséig vezethetőek vissza. A program alapvetően a magyar közösséget leginkább sújtó kérdéseket igyekezett felvázolni, azokra kívánt adekvát választ adni. Ebből a szempontból az a követelések összefoglalásának, az

impériumváltás előtti status quo megőrzésének, az állandóan romló helyzet megállításának, mint egy radikálisan új, a helyzethez alkalmazkodni, s abban hosszú távon berendezkedni kívánó építkező stratégiának tekinthető.

A gazdasági elemek -- a földreformmal és a munkajoggal kapcsolatos tézisek, a magyar kulturális, gazdasági és szociális intézményeknek a költségvetésből történő részarányos támogatását szorgalmazó felvetés, a szabadkereskedelmen alapuló pacifista külpolitikát kívánó tétel viszont már messze túlmutat az 1868-as közjogi felfogáson, de még a békeszerződés által biztosított kisebbségi jogok pontjain is. Ezekben a pontokban alapvetően már a Jászi és Dettre által szorgalmazott tézisek találhatók meg.

A program a közigazgatás és a decentralizáció kérdésében még Dettrén is túllépett. A Stojan Protić által beterjesztett alkotmány-tervezet leglényegesebb decentralizációs javaslatának a beemelése – a Vajdaság területén önálló – autonóm – közigazgatási kerület kialakításának követelése a Magyar Pártot már alakulásakor az autonómiát követelő erők felé sodorta.

Ettől függetlenül, a Magyar Párt programja tartalmát tekintve alapvetően a Dettre által vázolt kettős koncepcióra építkezett. Programpontjai, tézisei ugyancsak az általa vázolt logikai kiindulást követték. Az egyetlen eltérést, s radikálisabb megfogalmazást, bármennyire is óvott ettől Dettre, a Vajdaságnak az önálló közigazgatási egységként – ezáltal az autonómiát is magában foglaló megjelenítése volt.

A program, bár egyes elemeiben a múltból merítve fogalmazta meg célkitűzéseit és követeléseit, nélkülözte a közép- és hosszú távú stratégiai lépéseket is, többnyire azonnali lépéseket követelve és sürgetve, stratégiáját tekintve mégis újszerű, előremutató dokumentumnak számított. Az adott társadalmi, politikai légkörben nagy lelki vívódások és konfliktusok árán (mindez megterhelve a véglegesen polarizált magyar rétegekkel), végül mégis sikerült átlépni az 1918 előtti – már rég elvesztett – gondolatvilágot, s megfogalmazni egy gyökeresen új, elemeit tekintve a kisebbségi politizálás alapjait összefoglaló érdekérvényesítési irányvonalat; az osztályelnyomással szembeni osztályharc és a nacionalista elnyomással szembeni öntudatos nemzetiségi küzdelem kettős tanát.

4. A szláv pártok szorításában

4.1 A választójogi küzdelem

Az SzHSz Királyság megalakulása óta konstans jelenlévő belpolitikai válság további kiéleződéséig aránylag egyenes út vezetett. 1921-ben a vidovdáni-alkotmány⁵⁷⁴ meghozatala után a centralista radikális-demokrata koalíció kormányzott, amelybe bevonták az alkotmányt megszavazó kisebb pártokat, többek között a boszniai muzulmánokat tömörítő JMO-t⁵⁷⁵ is.

1922-ben a Pašić vezette radikális kabinet a helyi közigazgatási apparátus ellenőrzése céljából francia mintára átszervezte az ország közigazgatását, s az újonnan létrehozott 33 megye élére – Szlovénia kivételével – szerbeket állított. Pašić manőverével közel egy időben, Stjepan Radić a Horvát Blokk létrehozásával egy tömbbe szervezte a horvát pártokat és a genovai-konferencián összeülő nagyhatalmakhoz intézett memorandumot a horvát nemzetállami követelések kielégítése céljából.

Miután azt figyelmen kívül hagyták, meghirdette a parlament bojkottját. Időközben a közigazgatás átszervezése miatt elégedetlen JMO kilépett a kormányból. Pašićnak pedig a nála mérsékeltebb Protić személyében kihívója akadt a párton belül. Belső ellentétek gyengítették a demokratákat is: Ljuba Davidović hajlott a horvátokkal kötendő kompromisszumra, míg Pribičević továbbra is a kemény kéz, engedmények nélküli politikáját tartotta irányadónak. A kormány helyzete ingatagga vált, s Pašić saját pozíciójának megerősítése céljából a királlyal feloszlatta a parlamentet, s 1922. december 22-én kiíratta az új választásokat.⁵⁷⁶

Az ekkor már hivatalosan is megalakult Magyar Pártnak több gonddal is szembe kellett néznie. Bár hónapok óta nagy energiát fektetett a helyi szervezetek kiépítésébe, továbbra sem tudta lefedni a magyarok által lakta területek egészét. Az új államban ekkor már a Vajdaság közigazgatási központjává váló Újvidéken a magyarság továbbra sem volt megszervezve. A Magyar Párt Újvidéken erőtlen volt, a megfelelő vezető hiánya miatt a szervezés nehézkesen haladt előre. Nehezítette a helyzetet a Német Párt megjelenése is, mivel azok a németek, akik

⁵⁷⁴ A vidovdani alkotmányról bővebben lásd: Ferdo Čulinović: Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. I. XX. veka, 258-280. Bíró László: A jugoszláv állam 1918-1939, Budapest, 2010. 100-115 o.

⁵⁷⁵ A JMO (Jugoslovenska Muslimanska Organizacija) 1919 februárjában a bosnyák helyi éltek egyesülésével jött létre. Első elnöke a tuzlai mufti, Ibrahim Maglajlić volt. Az 1920-as alkotmányozó nemzetgyűlésbe 24 küldöttet delegált. Legkiemelkedőbb vezetője Mehmed Spaho volt, aki 1921-ben kereskedelmi és gyáripari miniszter az SzHSz kormányban. Spaho miniszteri tisztségén túl a belgrádi hatalom az ún. török paragrafusban elismerte Bosznia történelmi határait is. 1923-ban a JMO Spaho és Maglajlić rivalizálása miatt két részre szakadt.

⁵⁷⁶ IAS, F.47.1210. I.1/1923

1918 előtt a magyarság irányába asszimilálódódnak, az impériumváltással a német politikai csoportosulást kezdték el támogatni.⁵⁷⁷

Sokkal nagyobb gondot jelentett a választójognak a kérdése, amely még mindig nem rendeződött, sőt időközben tovább bonyolódott. A közigazgatás átszervezése után 1922. június 21-én módosították a választójogi törvényt is. A Vajdaságot két nagy választói körzetbe rendelték. A Bánságban Nagybecskerek és Nagyikinda képezte az egyik körzetet, Pancsova és Fehértemplom a másikat. A Bácskában összesen három körzetet alakítottak ki: Szabadka, Újvidék, illetve Zombor, amelyhez Baranyát is hozzácsatolták.⁵⁷⁸

Az 1922. július 10-én módosított választási törvény, bár a nemzeti kisebbségek számára papíron biztosította a szavazati jogot, de súlyosan korlátozta a jelöltállítási jogosultságot. A törvény a képviselő-jelöltállításnál megkövetelte a születés révén szerzett SzHSz állampolgárságot. A kisebbségek esetében pedig külön szabályozta annak igazolási procedúráját is: az SzHSz állampolgárságot minimum tíz évre visszamenőleg kellett igazolni, s ugyanakkor szóban és írásban is ismerni kellett az államnyelvet.⁵⁷⁹

1923-ra tehát alapvetően két akadály tornyosult a magyarság választójoga vonatkozásában: továbbra sem vették fel a magyarokat a választói névjegyzékre, másrészt a választásokról szóló törvény súlyos, sokszor áthághatatlan korlátokat emelt a képviselő-jelölések vonatkozásában.

A mozgástér esetleges kiszélesítésével kecsegtetett az a fejlemény, hogy a parlamenti többség biztosítása miatt a kormányzó Radikális Párt is kényszerpályára került. Bár a radikálisok továbbra is elleneztek a magyarság külön pártba szerveződését, véleményüket átmenetileg felülírta a pragmatikus megközelítés. Vladislav Manojlović 1922. december 31-én már a választásokon való részvételre biztatta a magyarokat.⁵⁸⁰

A zsákutcából vezető kiutat a Magyar Párt politikusai is keresték. Grábel László, a párt főideológusa egyenesen így fogalmazott: *„Megváltozott politikai helyzetünknek konzekvenciáit a politikai élet minden vonatkozásában le kell vonnunk. Nem folytathatjuk ott, ahol abbahagytuk. Egész politikai életünket új alapokra kell fektetnünk. Új alapokra, amelyek alkalmazkodnak a megváltozott viszonyokhoz, s amelyek biztosítják nekünk azt a lehetőséget, hogy alkotmányos állampolgári jogaink minél teljesebben és minél gyorsabban érvényesüljenek a valóságban is.”*⁵⁸¹

A hogyan tovább kérdésében megszólalt a nagy befolyású Várady Imre is, aki egyértelmű ajánlatot tett a Radikális Pártnak: *“Mi készen vagyunk a teljes jogegyenlőségen alapuló,*

⁵⁷⁷ Megalakulhat-e Novisadon a Magyar Párt? Bácsmegeyi Napló, 1923. január 6.

⁵⁷⁸ Službene Novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1922. június 10. 4. szakasz.

⁵⁷⁹ U.o. 13. szakasz.

⁵⁸⁰ A vajdasági radikálisok a magyarság választójoga mellett, Bácsmegeyi Napló, 1922. december 31.

⁵⁸¹ Magyarok, szervezkezdjete! Bácsmegeyi Napló, 1922. december 28.

*kölcsönös megértést kereső, az állam igaz nagy céljait szolgáló együttes alkotó munkára. Ebből kérjük részünket. Nem könyörögve, nem kunyerálva: értékért, értéket szolgáltatva.*⁵⁸²

1922. december 29-én ülésezett az Állami Választási Bizottság, amely hajlott arra, hogy a névjegyzékek hivatalból történő kiegészítése mellett foglaljon állást. Az optálási határidő ismételt előtérbe helyezése miatt azonban kételyek merültek fel az állampolgárság vonatkozásában, így a kérdés megtárgyalását a bizottság elhalasztotta. Az idő sürgetett; a választásokon részt vevők névjegyzékét eredetileg január 5-én zárták volna le.⁵⁸³

A határidő lejárta előtt három nappal, végül kedvező döntés született. Ez aligha a magyarok iránti gesztusnak volt betudható, sokkal inkább annak, hogy Otto von Keller német nagykövet a bizottság ülése előtt személyesen kereste fel Ninčić külügyminisztert, s ultimátumban követelte a német kisebbség számára a választójog megadását.⁵⁸⁴ A nagykövet közbenjárására végül rendeletileg szabályozták a kisebbségeknek a névjegyzékbe történő felvételét, s annak határidejét január 31-ig meghosszabbították.⁵⁸⁵ Január 7-én a Grábel László, Csettle János és Deák Leó által vezetett küldöttség is hasonló ígéretet kapott Belgrádtól.⁵⁸⁶

Szabadkán a város vezetősége azonban obstruálta a rendeletet: január 5-e után nem volt hajlandó a névjegyzékek kiigazítására.⁵⁸⁷ A szabadkai közigazgatás azzal a kifogással utasította el a kiegészítést, hogy a város területén jelentős számban éltek olyanok, akik a belgrádi magyar nagykövetség útján optáltak Magyarország javára, így ezekről a személyekről az SzHSz államnak nem volt tudomása. A városatyák az indoklás szerint csak azt akarták a bojkottal megakadályozni, hogy idegen állampolgárok törvénytelenül vegyenek részt a választásokon. Hiába interveniált maga a pártelnök Sántha György, a főispánnal és a főjegyzővel folytatott tárgyalások nem vezettek eredményre.⁵⁸⁸

Bár a választójog és a képviselő-jelölés kérdése véglegesen még nem volt megoldva, a Magyar Párt is megtette választási előkészületeit. Szabadkát és környékét például 13 kerületre osztották, s házról-házra járva tájékoztatták az embereket a választójoggal kapcsolatos tudnivalókról, s megkezdték a magyaroknak a választói névjegyzékbe való összeírását is.⁵⁸⁹

⁵⁸² A magyarság és a vezető pártok, Bács megyei Napló, 1922. december 30.

⁵⁸³ A magyarság választójoga az Állami Bizottság előtt, Bács megyei Napló, 1922. december 31.

⁵⁸⁴ A németek választójoga -- A beogradi német követ a jugoszláviai németek választójoga érdekében közbenjárt a kormánynál, Bács megyei Napló, 1923. január 3.

⁵⁸⁵ Felveszik a magyarokat a választói névjegyzékbe, Bács megyei Napló, 1923. január 3.

⁵⁸⁶ A kormány biztosította a magyarok részére a választói jogot, Bács megyei Napló, 1923. január 8.

⁵⁸⁷ Pletikoszits főispán Beogradba utazott -- Utasítást kér a választói névjegyzék kiegészítésére, Bács megyei Napló, 1923. január 5.

⁵⁸⁸ A szubotica-i magyarok választójoga -- Sántha György dr.-nak, a Magyar Párt elnökének tárgyalásai a főispánnal és a főjegyzővel, Bács megyei Napló, 1923. január 6.

⁵⁸⁹ A Magyar Párt választási előkészületei -- Megkezdődik a magyar szavazók összeírása, Bács megyei Napló, 1923. január 2.

Újvidéken a hatóságok nem tanúsítottak a Szabadkaihoz hasonló ellenállást: az első napokban mintegy 3300-an adták be kérelmüket a választói névjegyzékre,⁵⁹⁰ s annak ellenére, hogy Csettle Jánost Horgoson inzultus érte,⁵⁹¹ nagyobb zökkenők nélkül kezdődött meg a feliratkozás Zentán is.⁵⁹² Végül egy belügyminiszteri rendeletnek köszönhetően⁵⁹³ a szabadkai közigazgatás is megkezdte a névjegyzékek hivatalból történő kiigazítását.⁵⁹⁴

Az egyre hevesebb országos agitációba a Magyar Párt is bekapcsolódott. A *Jogot, földet, kultúrát!* címmel megjelentetett program lényegében a szeptemberben elfogadott célkitűzéseket ismételte meg.⁵⁹⁵

Ekkor már születendőben volt a paktum, s mindez Trifković miniszternek a nyilatkozatából vált egyértelművé. Trifković ugyan nem erősítette meg a magyarok választójogának a véglegességét, azt viszont igen, hogy az addigi tárgyalások alapján a Bánság északi részén a magyarok a radikális jelölt Ninčić külügyminisztert fogják támogatni, Dél-Bánát és a Bácska vonatkozásában ekkor még folytak a tárgyalások.⁵⁹⁶

A Magyar Párt és a radikálisok közötti tárgyalások január 18-án fejeződtek be.⁵⁹⁷ A magyar fél a tárgyalások során elsősorban a választói névjegyzékek teljességét, illetve a magyaroknak a március 18-iki választásokon való részvételét kívánta elérni. Bár a választójogot az alkotmány szavatolta, a tárgyalásokon a radikálisok kemény feltételeket szabtak. Csak akkor voltak hozzájárulni a magyarok szavazati jogához, ha a Magyar Párt a bánáti kerületekben nem állít külön jelölteket, hanem a Radikális Pártot támogatja. A szabadkai, zombori és újvidéki kerületekben a Magyar Párt külön listával indulhatott. Mindez több mandátumról való lemondást jelentett.⁵⁹⁸ Tovább súlyosbította a helyzetet, hogy a leendő parlamenti munkában is alárendelt szerepet szántak a magyaroknak. A radikálisok elvileg szabad kezlet adtak ugyan minden olyan kérdésben, amelyek a nemzetiségek jogait és érdekeit érintette, de a többi kérdésben a Magyar Párt kezét gúzsba kötötték: azt a kormány engedelmes szavazógépezetének a részévé akarták tenni.⁵⁹⁹

⁵⁹⁰ Tömegesen kérik Novisadon a választói névjegyzékbe való felvételüket, Bács megyei Napló, 1923. január 6.

⁵⁹¹ Horgoson inzultálták a Magyar Párt sentai szervezetének társelnökét, Bács megyei Napló, 1923. január 6.

⁵⁹² Sentán január végéig igazítják ki a választók névjegyzékét, Bács megyei Napló, 1923. január 6.

⁵⁹³ A suboticiai magyarok szavazni fognak -- Megérkezett végre a belügyminiszter rendelete a nemzetiségeknek a választói névjegyzékbe való felvételéről, Bács megyei Napló, 1923. január 19.

⁵⁹⁴ Megkezdik Szuboticán a választói névjegyzékek hivatalból való kiigazítását, Bács megyei Napló, 1923. január 10

⁵⁹⁵ Jogot, földet kultúrát! Bács megyei Napló, 1923. január 18.

⁵⁹⁶ Még nem döntött a minisztertanács a magyarok választójogáról -- Trifkovic törvényelőkészítő miniszter nyilatkozott a Bács megyei Napló számára a Magyar Párt és kormány között folyó tárgyalásokról, Bács megyei Napló, 1923. január 15.

⁵⁹⁷ A Magyar Párt és a választási paktum, Bács megyei Napló, 1923. január 21.

⁵⁹⁸ Erkölcstelen paktum, Hírlap, 1923. január 20.

⁵⁹⁹ A Magyar Párt és a választási paktum, Bács megyei Napló, 1923. január 21.

A kemény feltételek megtárgyalására január 19-én este ült össze a Magyar Párt vezetősége. A megbeszélésen a pártvezetőkön kívül jelen volt a bizalmi körbe tartozó Dettre János, Havas Károly és Vukov Lukács is.⁶⁰⁰

Másnap reggel a Hírlap címlapja az *Erkölcstelen paktum* címmel jelent meg. Vukov írásában inkább a hangtónus, semmint az abban közöltek voltak a meglepőek, ugyanis a figyelmes újságolvasó már január 15-én Trifković nyilatkozatából értesülhetett a paktum egyes elemeiről.

A Hírlap január 20-i vezércikkére reagálva a Magyar Párt vezetősége kommunikéval védte a paktumot: *“A Magyar Párt elnöksége nem kíván vitába bocsátkozni, hanem pusztán annak a ténynek a megállapítására szorítkozik, hogy a párt és a kir. kormány között lefolyt tárgyalások eredményét ismertető elnöki jelentés kapcsán megindult vita során minden felszólaló annak a véleményének adott kifejezést, hogy az adott helyzetben és megbízatásának keretében az elnöki tanács másképp nem járhatott el, mint ahogy eljárta és a felszólalások nyomán az egész vezérőbizottságban egységesen is ez a vélemény alakult ki.”*⁶⁰¹

Ekkor már késő volt. A Pašićyal ekkor már elkezdett hatalmi harcot folytató Stojan Protić *Szégyenteljes váltságdíj* című vezércikkében rántotta le a leplet a radikálisok igazi szándékairól: *„(...) ezt a csúf és méltatlan egyezményt a kormány nem lojálisan hajtja végre. Ott, ahol az egyezmény értelmében a magyaroknak a radikálisokra kell szavazniuk, ott valóban fel is vették őket a névjegyzékbe – a Bánságban. De, ott, ahol a magyarok önálló listával lépnének fel, ott mindenféle zavarossággal próbálják megghiúsítani a magyarok felvételét a névjegyzékbe, vagy pedig az utólagos bevezetés jogi érvényét akarják kétségbe vonni.”*⁶⁰²

Még Protić cikkének megjelenése előtt a szabadkai hatóságok közölték, hogy nem fogadták el a Magyar Párt által összeírt választói listát.⁶⁰³ A macska-egér játék és az időhúzás az elkövetkező napokban is folytatódott: január 24-én a hatóságok újra megkezdték a névjegyzékek kiigazítását,⁶⁰⁴ de a következő nap már le is álltak vele.⁶⁰⁵

A magyarok esetleges szavazati joga a szláv pártokban fokozta a veszélyérzetet. Mindez elsősorban Szabadkán volt szembeűnő, ahol az ádáz Demokrata -- Radikális szembenállás ellenére, a szláv politikai elit a tömbösödés felé haladt: kimondottan a Magyar Párt elleni

⁶⁰⁰ Csuka János A délvidéki magyarság története 1918-1941, 108. o.

⁶⁰¹ A Magyar Párt kommunikéje, Bácsmezei Napló, 1923. január 21.

⁶⁰² Radikal, 1923. január 26.

⁶⁰³ A szubotocai hatóság nem fogadja el a Magyar Párt által összeírt választók listáját, Bácsmezei Napló, 1923. január 23.

⁶⁰⁴ A szubotocai választói névjegyzék, Bácsmezei Napló, 1923. január 25.

⁶⁰⁵ A Magyar Párt a kormánytól kér intézkedést az összeírt magyar választók felvételére, Bácsmezei Napló, 1923. január 26.

szövetkezés miatt tárgyalások kezdődtek a Demokrata Párt, a Radikális Párt, a hadirokkantak és a telepések között egy szláv front létrehozásának céljából.⁶⁰⁶

Sőt, a szláv pártok – ha már engedni kényszerültek a választójog kérdésében --, a magyarság tömegeit továbbra is a saját befolyásuk növelésére szerették volna felhasználni. Ismét előkerült a már oly sokat hangoztatott tézis, amely a nemzetiségi különbség válaszfalát az osztályérdekek azonosságának hangsúlyozásával akarta áthágni, s azzal a suttogó propaganda útján terjedő váddal kívánta eltántorítani a nincstelen magyarok tömegeit a Magyar Párttól, hogy a Magyar Párt az *urak pártja*.⁶⁰⁷

Mozgolódás támadt a külön választási egységet képező Muravidék vend, német és magyar lakosai között is. Az Egységes Muravidéki Párt hivatalosan azt kívánta elérni, ami a Vajdaságban megvalósíthatatlan utópiaként hangzott: az ottani nemzetiségeket szólította egy zászló alá. Az Egységes Muravidéki Párt szervezőbizottságában egyformán részt vettek a vendek, a magyarok és németek, elnökévé pedig Kuhár Istvánt, a Muravidék lap szerkesztőjét választották. Csakhogy a háttérben más erő működött: a Demokrata Párt, amely a formálisan független politikai opciót végül a saját listáján indította azzal a céllal, hogy elszívja riválisai szavazóit, s egyben maximalizálja a saját táborának a számát.⁶⁰⁸

A Vajdaságban ettől kézzelfoghatóbb dolgok történtek. A tárgyalások ellenére, a Radikális Párt Oroszlámoson megszervezte első magyar tagozatát.⁶⁰⁹

Közben a Hírlap azt a hírt közölte, hogy a zentai szervezet vezetői -- Csettle János és Sóti Ádám lemondtak.⁶¹⁰ A Bácsmezei Napló, amely ekkor már napi harcot vívott a konkurens szabadkai lappal, cáfolta ezt.⁶¹¹ A tagadás ellenére a zentai szervezetben valóban súlyos gondok voltak.⁶¹²

Január 28-án a Keczei-féle vendéglőben rendkívüli tisztújító közgyűlést hívtak össze. Keczei-Mészáros Ferenc rövid beszédében felszólította a jelenlévőket, hogy titkos szavazáson a legjobb belátásuk szerint döntsenek a pártvezetőről. Ezt követően Csettle kért szót, aki a szokásos frázisok és biztató szavak után arra kérte az egybegyűlteket, hogy ne engedjék az erők szétforgácsolását. A Keczei által javasolt szavazásra végül nem került sor, s Csettle beszéde után Sóti Ádám bejelentette, hogy a gyűlés során arra a megállapításra jutott, hogy a zentai magyarság egyöntetű bizalommal van a jelenlegi vezetőség iránt. Ezért Csettle és ő továbbra is megmaradnak a párt élén, nem mondanak le az elnökségről, s nem örvendeztetik meg azokat,

⁶⁰⁶ A szláv pártok egységes választási frontot akarnak teremteni, Bácsmezei Napló, 1923. január 27.

⁶⁰⁷ Uri-párt? Bácsmezei Napló, 1923. január 19.

⁶⁰⁸ Egységes Muravidéki Párt -- A muravidéki nemzeti kisebbségek tömörülése, Bácsmezei Napló, 1923. január 18.

⁶⁰⁹ Oroszlámoson Magyar Radikális Párt alakul, Bácsmezei Napló, 1923. január 20.

⁶¹⁰ Lemondtak a Magyar Párt sentai szervezetének elnökei, Hírlap, 1923. január 22.

⁶¹¹ Nem mondtak le a Magyar Párt sentai szervezetének elnökei, Bácsmezei Napló, 1923. január 23.

⁶¹² A párton belüli ellentéteket Csuka is megemlíti, i.m. 109. o.

akik azt a lemondás kiprovokálása és a pártegység megbolygatása végett tendenciózusan híresztelték.⁶¹³

Hogy az erős kézzel megakadályozott pártbomlást végül mégsem sikerült megakadályozni, arról a radikálisok gondoskodtak. Jovan Radonić, a radikálisok szabadkai listavezetője Zentára utazott, magához hívatta a Magyar Párt tagjait, majd felszólította őket, hogy lépjenek át a Radikális Pártba. Sőt ezt elutasította. Radonić, az asztalra rakva a lapokat, bejelentette, hogy a radikálisok a zentai járásban Joco Vujić földbirtokos mellett Schramm Nándor ékszerészt is indítják. Schramm ekkor még a Magyar Párt tagja volt, de a következő napon már belépett a Radikális Pártba.⁶¹⁴

Schramm indítása után a zentai iparos testület végül úgy döntött, hogy a választásokon a kormánypártot fogja támogatni. A hír igazi meglepetéssel bírt, lesújtóan hatott a Magyar Pártra. Banovacszy Lázár, az Ipartestület elnöke a döntést azzal indokolta, hogy a zentai iparosok nagyon rossz gazdasági körülmények között éltek, szükségük volt a kormány anyagi és erkölcsi támogatására, az ellenzék melletti kiállás csak megbosszulta volna magát és olyan helyzetet teremthetett, amely tovább rontotta volna amúgy is mostoha sorsukat.⁶¹⁵

Ekkor már elemi erővel folyt a Bácsmezei Napló és a Hírlap harca, amelyre az apropót a paktum nyilvánosságra hozatala jelentette. Január 28-án ismeretlen tettesek behatoltak a Hírlapot előállító Fischer és Krausz nyomdába, s a berendezéseit szétrombolták.⁶¹⁶ Egy nappal később az a hír jelent meg a Bácsmezei Naplóban, hogy a nyomdában nem rombolók, hanem betörők tettek kárt.⁶¹⁷ A következő nap a Hírlap azzal vádolta meg konkurensét, hogy tényleg akarta vezetni a nyomozást, összeköttetésben állt a nyomdát tönkretévőkkel, sőt minderről „*a novisadi vállalatoknál érdekes adatok állnak rendelkezésre, amely több cionista vezért is kompromittálnak*”⁶¹⁸

A vádakra a Bácsmezei Napló úgy reagált, hogy Vukov Lukács, a Hírlap szerkesztője a szerb hatalom beépített ügynöke, „*aki mielőtt a maga magyarságát felfedezte, a Bácsmezei Naplót feljelentette a Belügyminisztériumban, ahol az volt a vádja ellene, hogy magyar szellemben ír, s nem közli az ő szerb-barát cikkeit.*”⁶¹⁹

Február elsején a Hírlap, a nyomdáját ért támadás ügyében közli, hogy a rendőrség hivatalos álláspontja szerint a nyomdába betörtek és a betörők a rabláson túl romboltak is. A lap mindezt úgy kommentálta, hogy „*A rendőrség álláspontja hogy a tolvajok mellékesen romboltak is, mi a*

⁶¹³ A Magyar Párt mögött egységesen áll Zenta magyarsága, Bácsmezei Napló, 1923. január 29.

⁶¹⁴ A radikális pártnak magyar jelöltje lesz Zentán, Bácsmezei Napló, 1923. január 31.

⁶¹⁵ A zentai magyar iparosok a radikális jelöltre szavaznak, Bácsmezei Napló, 1923. február 9.

⁶¹⁶ Összeromboltak egy szubotivai nyomdát, Bácsmezei Napló, 1923. január 29.

⁶¹⁷ Nem rombolók, hanem betörők jártak a Fischer és Krausz nyomdában, Bácsmezei Napló, 1923. január 30.

⁶¹⁸ Hírlap, 1923. január 31.

⁶¹⁹ Hírlap újra rágalmoz, Bácsmezei Napló, 1923. január 31.

*Hírlapot ért előzetes támadásokon és fenyegetődzéseken kívül még számtalan okból arra következtetünk, hogy rombolók voltak ott, akik mellékesen loptak is. Ha a rendőrségnek sikerül kinyomoznia a tetteiket, ez a vita is eldőlt.*⁶²⁰

A Bácsmegyei Napló aznapi számában indulatosan reagált a Hírlap cikkére. *”A toll felelőtlenjei, a Hírlap című subotikai magyar nyelvű újság főszerkesztője tegnap a legsúlyosabb becsületrabló merényletet követte el a Bácsmegyei Napló ellen.(...) Mi nem akarunk halottkének lenni ennél az erkölcsi öngyilkosságnál. Mi csak azt állapítjuk meg, hogy a Hírlap, akkor, amikor a Fischer és Krausz nyomda ellopott gépszijai miatt hátra támadta a Magyar Pártot, többet rombolt politikai morál és köztisztesség templomában, mint a rombolókká előlépett betörők a Fischer és Krausz nyomdában.*⁶²¹

Közben, január 31-én lejárt a választási névjegyzékek hivatalból történő kiigazítására kitűzött végső határidő. A Hírlap január 30-án megjelent, de 31-i keltezésű számában közölte Aleksandar Tasićnak, a névjegyzékek felülvizsgálását végző bírói tanács egyik tagjának a nyilatkozatát, amely szerint a január 6-ika után felvettek a márciusi választásokon mégsem érvényesíthetik választói jogukat.⁶²²

A Tasić nyilatkozatát követő kommentárjában a Hírlap azzal vádolta meg a Magyar Párt vezetőit, hogy a paktum eltaktizálásával és az üzérkedéssel a magyarságot a választási jogfosztás zsákutcájába juttatták. Magáról a paktumról pedig úgy írt, hogy az a kormánnyal való ügyeletes alkudozás eredménye, mely a magyarságot sorsdöntően károsította meg. *„A paktum görögütüzes ordíttatásos hercehurca, amelyben nagyon élelmesen eljátszották a magyarság legelemibb jogát: a választójogot.*⁶²³

A Bácsmegyei Napló munkatársának Tasić tagadta a Hírlapban közöltek, s azt állította, hogy csupán azt nyilatkozta az újságnak, hogy az illetékes testület február 5-én fog dönteni a választói névjegyzékek ügyében. A Bácsmegyei Napló a bíró nyilatkozatát a Hírlap elleni támadásra használta fel: *„Az utolsó pillanatban, amikor föl kell hívni mindenkit, akiben még van magyar érzés, hogy közömbössége ne engedje belefúlladni az ott élő magyarságnak ez idő szerint legnagyobb érdekét, amikor a magyar újságnak, ha az nemcsak nyelvében, hanem szándékában és szeretetében is magyar, csak az lehet a kötelessége, hogy fölkeltsse, ébren tartsa és lelkesedéssé fokozza az érdeklődést, akkor jelenik meg a Hírlapnak ez az elcsüggesztő, defetista, munkakedvet kioltó cikke, melynek az ártó szándékon kívül hamisított nyilatkozat és a tudatlanság a forrása.*⁶²⁴

⁶²⁰ Hírlap, 1923. február 1.

⁶²¹ A romboló Hírlap, Bácsmegyei Napló, 1923. február 1.

⁶²² Hírlap, 1923. január 30.

⁶²³ U.o.

⁶²⁴ A Hírlap a magyarok választójoga ellen, Bácsmegyei Napló, 1923. február 1.

A Bácsmezei Napló a *Taszics bíró úr, a Hírlap, a magyar választójog árulója, a törvény üzenete s a paktum „görögtüzes ordítói”* dörgedelmes cikkében, még nem ismerhette a közeljövő fejleményeit.⁶²⁵ „*Taszics Alexander, a szubotikai törvényszék bírása. Taszics úr azt hiszi, hogy a magyarság perében ő mondja ki az ítéletet. Azt hiszi, hogy tőle függ, hogy ebben az országban kinek lesz választójoga, s kinek nem. Nem akarjuk zavarni ebben a hitében. Csak azt fursálljuk, hogy miért mutat olyan magatartást, mint amilyenhez minket csak a képviselőjelöltek szoktattak hozzá. mindenkinek igazat ad, aki hozzá fordul. Amikor, a választójogért harcoló Bácsmezei Napló fordul hozzá, azt mondja, a bíróság dönt, s a törvényt fogja alkalmazni. (A törvény pedig, írjuk, mondjuk bizonyítjuk és harcoljuk mi, nemcsak lehetővé, de kötelezővé teszi, hogy mindenki szavazzon, aki a aki a választói listába fel van véve.) Amikor a magyarság választójogának ellenzője, a Hírlap intéz kérdést hozzá, azt feleli, nem fognak a magyarok szavazni. A Bácsmezei Naplónak azt mondja: nem tette azt a nyilatkozatot, amit a Hírlap közöl, a Hírlapnak azt mondja, nem nyilatkozott úgy, ahogy azt a Bácsmezei Napló reprodukálta. Taszics Alexander bíró úrnak adhatunk egy megszívlelésre érdemes tanácsot: hallgasson. A bírói méltóság viselőjéhez csak egyetlen dolog illik: ha hallgat arról az ügyről, aminek elintézésében része lesz. A bíró nem szokott nyilatkozni arról az ügyről, aminek eldöntése rá van bízva. A bírói elfogulatlanság, a bírói érdektelenség megőrzése megtiltotta eddig az igazságszolgáltatás bármely szervének, hogy az előtte folyó perben döntés előtt közreadja s vitathatóvá tegye álláspontját.*”⁶²⁶

A Tasiót keményen bíráló kritika után a Bácsmezei Napló a Hírlap január 30-i cikkének azon megjegyzésére reflektált, amely azzal vádolta a Magyar Pártot, hogy a paktum eltaktizálásával és az üzérkedéssel a magyarságot a választási jogfosztás zsákutcájába juttatta. A paktum – ahogy a Hírlap írta – „*görögtüzes ordíttatásos hercehurca, amelyben nagyon élelmesen eljátszották a magyarság legelemibb jogát: a választójogot.*”⁶²⁷ A Bácsmezei Napló a Hírlapnak esve, egyenesen árulással vádolta meg Vukov Lukácsot, aki a legvégzetesebb árulást akkor követte el, amikor a Magyar Párt kérése, határozata, tiltakozása ellenére közzétette a paktum tartalmát. „*Ez a közlés a Magyar Párt ellen hívta ki a nacionalista érzések által fűtött pártszenvédélyeket. Nemcsak a nacionalisták s a demokraták fordultak a Magyar Párt ellen, még Prótics Sztoján*⁶²⁸ *is támadta miatta a kormányt s a beogradi vezető radikális lapok is elégületlenségüknek adtak kifejezést.*”⁶²⁹

⁶²⁵ Bácsmezei Napló, 1923. február 3.

⁶²⁶ U.o.

⁶²⁷ Hírlap, 1923. január 30.

⁶²⁸ Protić Szégyenteljes váltságdíj című cikkének lényeges pontját tartalmazó ismertetését lásd feljebb, illetve az Orjunat tárgyaló fejezetben.

⁶²⁹ Bácsmezei Napló, 1923. február 3

Ekkor már sejteni lehetett, hogy a választójog kérdése nem a Magyar Párt szájíze szerint fog megoldódni. A Bácsmezei Napló az előremenekülés útját választva, ekkor teremtette meg azt a mítoszt,⁶³⁰ amely szerint a kudarcért kizárólag Vukov Lukács volt okolható, vagyis a magyarságnak azért nem lett választójoga, mert a Hírlap, a Magyar Párt kívánságát és akaratát figyelmen kívül hagyva közzétette a megállapodás tartalmát. *„A magyarság választójogát nem a kormány, nem a Magyar Párt, nem Csettle, Deák, Grábel és Várady hiúsították meg, hanem a Hírlap jogosulatlan közlése.”*⁶³¹ És hogy Vukov Lukácsal kapcsolatban megfogalmazott áruhási koncepcióját a Bácsmezei Napló teljessé tegye, a régi szennyest kitergetve, azzal zárta a vezércikkét, hogy ugyanaz a Vukov Lukács -- aki a Bácsmezei Napló megfogalmazása szerint --, fékevesztett amoralitásában tájékozott a Magyar Párt és vezetői ellen a paktum miatt, volt az első, aki egy magánlevélben még a kormánnyal való tárgyalások érdekében a Radikális Párttal való tárgyalást sürgette.⁶³²

Ugyanezen a napon Vukov Lukács a Hírlapban *Följelentés* című cikkében azzal vádolta Fenyves Ferencet, hogy a hatóságokkal összejátszva szerezte meg a Bácsmezei Napló tulajdonjogát. Mint írta, 1920-ban Pavle Dobanovački akkori főispán raportra rendelte őt és fenyegető szavak özőnében közölte vele, hogy betiltja a Bácsmezei Naplót, ha az autonómiáért küzdők érdekében ír. Vukov ezt elutasította, aminek az lett a következménye, hogy a főispán a Demokrata Párt támogatásával annak ellenére intrikálta ki Vukovot a szerkesztőségéből, hogy a lap kiadási joga Vukov Lukácsé volt. *„Igaz, hogy a lap kiadási joga az enyém volt, az én nevemre szólt, -- belügyminiszteri engedély nélkül akkor nem lehetett lapot kiadni – viszont Fenyves mögött ott állt a főispán és a hatalmas demokrata érdekszövetség, melyet naponta végignyalt. Így esett meg, hogy Fenyves továbbra is kiadta a lapot, hogy én egy beadványban hiába tiltakoztam ez ellen a belügyminiszternél. Ez a tiltakozás, az följelentés, melyet a Bácsmezei Napló naponta emleget. Az ügyre vonatkozó iratokat a belügyminiszter később áttette a királyi ügyészséghez, amiből a Bácsmezei Napló azt a variációt eszelte ki, hogy az ügyészségen tettem följelentést ellenük amiatt, mert nem akarták leadni az én szerbbarát cikkeimet.”*⁶³³

Fenyves minderre még ugyanaznap reagált: *„Ebből az az igaz, hogy 1920-ban, amikor az alkotmány még nem volt meg, a magyar lapoknak strohmannra volt szükségük. Ilyen strómanként alkalmazta a Bácsmezei Napló a francia hadifogságból akkor visszatért Vukov Lukácsot, akiről azt lehetett feltételezni, hogy a háború hosszú évei alatt erkölcsi érzékében megtisztult. S Vukov*

⁶³⁰ A kormány és a Radikális Párt kettős játéka Protíćnak a Radikalban megjelentetett, fentebb már ismertetett Szégyenteljes váltságdíj cikkéből következtethető.

⁶³¹ Bácsmezei Napló, 1923. február 3.

⁶³² U.o.

⁶³³ Hírlap, 1923. február 3.

Lukács szerepelt 1920 augusztusától 1921 áprilisáig a Bácsmezei Napló szerkesztőjeként. Ha ez alatt az idő alatt a Bácsmezei Napló nem szolgálta elég erővel a magyarság igazait, akkor ez a cenzúrán kívül Vukov Lukács bűne. A mai napig mit sem hallottam arról, hogy Dobanovacski Pál főispán Vukovot a lap iránya miatt megfenyegette volna, előttem Vukov ezt soha nem említette, viszont nekem Dobanovacski főispán ezt soha nem mondta, soha a lapra fenyegetéssel nem gyakorolt befolyást. Hisszük, hogy ő maga is elmondja majd, lefolyt-e közte és Vukov közt az a jelenet, amit Vukov elmond.”⁶³⁴

Konkretizálva a Bácsmezei Napló eddigi utalását Vukov Lukács egykori feljelentésével kapcsolatban, Fenyves közölte a szabadkai királyi ügyészségen 2329/921-es számon vezetett dokumentumot.⁶³⁵ „Állítom és tanúkkal tudom bizonyítani, hogy dr. Fenyves Ferenc és dr. Dettre János engem megakadályoztak a lap szerkesztésében, mert én nem akartam, hogy a lapban olyan cikkek jelenjenek meg, amelyek nyugtalanítják és elégedetlenséget keltenek az itteni magyar közönség közt, s amelyek alkalmasak lettek volna dr. Fenyves és dr. Dettrenek a magyar kormány szemében való rehabilitálására Budapesten. Ők soha sem tudták nekem megbocsájtani, hogy én a tárca rovatban közzé tettem Hajnal Jenő⁶³⁶ bécsi emigráns újságíró ártatlan, irodalmi tárcáit, ami miatt a lapot kitiltották Magyarországról. Havas Károly szabadkai újságíróval tudom bizonyítani, hogy Fenyves és Dettre a lap kitiltása után a lapnak egyes számait, amelyek irredenta cikkeket tartalmaztak, borítékban a magyar kormánynak és a politikusoknak küldözgették... Bizonyíthatom, hogy dr. Dettre János a Bácsmezei Naplót úgy szerkeszti, hogy ez a lap – nagy elterjedtsége révén – befolyásolja a magyarság érzésvilágának kialakulását a magyar kormánynál való rehabilitálása érdekében.” Fenyves megsemmisítő válaszát a következőkkel zárta: „A magyarság tiszta céljait szennyes indulatú emberek nem hiúsíthatják meg s a magyarság megvetésének le kell sújtania azokra, a kik olyan múlt után, mint aminő múltja a Hírlap szerkesztőjének van, most az intranzigens magyarbarátság tógáját öltik fel, s olyan célokért, amely ezek után mindenki előtt világos lehet, meg akarják bontani a magyarság egységét.”⁶³⁷

⁶³⁴ A Hírlap a magyarság ellen -- A leleplezett denunciáns – Magyarul író újságíró feljelentése a magyar újságírók ellen, Bácsmezei Napló, 1923. február 3.

⁶³⁵ A feljelentés szövege az újságolvasó közönség számára nem volt teljesen ismeretlen, mivel azt a magyarellenességéről hírhedt szabadkai Neven 1921. szeptember 10-i számában már leközölte. (DZ)

⁶³⁶ **Hajnal Jenő** (Hőgyész, 1889 - New York, 1977. júl. 11.): újságíró. Középiskolai tanulmányait Kaposváron végezte, majd vidéki újságoknál dolgozott Szabadkán és Nagyváradon. 1912-ben ő szervezte meg Dutka Ákossal, Marton Manóval és Nagy Andorral az első újságíró sztrájkot. Az I. világháború alatt Budapestre költözött, a Déli Hírlap, majd a Világ munkatársa lett. Az őszirózsás forradalom idején a Nemzeti Tanács őt bízta meg a posta ellenőrzésével. A Tanácsköztársaság idején a Vörös Újság munkatársa, majd Bécsbe emigrált. A harmincas években Párizsba ment, majd 1940-ben New Yorkba költözött. Ott élt haláláig, és különféle baloldali emigráns lapoknak dolgozott.

⁶³⁷ A Hírlap a magyarság ellen -- A leleplezett denunciáns – Magyarul író újságíró feljelentése a magyar újságírók ellen, Bácsmezei Napló, 1923. február 3.

A Bácsmezei Napló és a Hírlap összeadásai az elkövetkező napokban is folytatódtak. Vádak és viszont vádak hangzóttak el mindkét fél részéről. Időközben a háttérben is zajlottak az események. A Radikális Párt disszidense -- Stojan Protić, Momčilo Ivanićot küldte Szabadkára, hogy választás előtti koalíciós tárgyalásokat folytasson a magyarokkal és a bunjevácokkal. Az ajánlat kecsesítő volt: a listavezető Protić szűkebb környezetéből került volna ki, a járási jelöltek pedig számarányuknak megfelelően magyarok és bunjevácok lettek volna. Egy ilyen kompromisszum megszületése vélhetőleg az erőviszonyok gyökeres átalakulását hozta volna a Bácskában.⁶³⁸ Két nappal később, bekövetkezett a végleges szakadás a Radikális Pártban: Stojan Protić önálló listával indult a választásokon, aki ezt követően nyílt felhívást intézett a magyarokhoz a választásokon történő közös fellépésre.⁶³⁹

A Magyar Párt és Protić tárgyalásai az erőviszonyok várható megbomlásával fenyegettek, s mindez heves reakciót váltott ki a radikálisok részéről. A szabadkai törvényszék február 6-án olyan határozatot hozott, hogy a márciusi választásokon csak azok szavazhatnak, akiket január 6-ikáig vettek fel a választói névjegyzékbe. Azok, akiket később vettek fel, csak a legközelebbi községi, vagy országos választásnál gyakorolhatják szavazati jogukat, a március 18-iki választáson nem.⁶⁴⁰

Pár nappal előbb az alsó-lendvai járásban a zsidókat fosztották meg állampolgárságuktól, s ezzel együtt szavazati joguktól.⁶⁴¹ A rossz hírek máshonnan is kezdtek érkezni. Újvidék polgármesteri hivatala február hatodikán 7200 szavazó adataival kilenc névjegyzéket terjesztett be a törvényszékhez. Az Ivo Lukić által vezetett tanács a beterveztett kilenc választói névjegyzékből hatot hitelesített és hármat visszautasított. A visszautasított három névjegyzékben szerepelt a város által hivatalból fölvetett 2200 magyar szavazó.⁶⁴²

Protić lapja, a Radikal hosszabb cikkeket szentelt az újabb önkényeskedéseknek *A szabadkai törvényszék felesleges határozata és a Választói névjegyzékek önkényes kiigazítása* címek alatt a következőket írta: *“Néhány vajdasági községben valóságos gúnyt űztek a névjegyzékek összeállításából. Ahol 2000 választót kellett volna felvenni, csak 340-et vettek fel, ahol 3000-et, ott csak 450-et és így tovább. Ez azt jelenti, hogy nálunk többé nem tisztelik a törvényeket és hogy szörnyű önkény folyik az uralkodó párt érdekében.”*⁶⁴³

⁶³⁸ A Protics-párt tárgyalni akar a Magyar Párttal -- Választási paktumra törekszik a szubotici kerületben a magyarokkal és a bunjevácokkal, Bácsmezei Napló, 1923. február 5.

⁶³⁹ Véglegesen kettészakadt a radikális-párt, Bácsmezei Napló, 1923. február 8.

⁶⁴⁰ Törvénysértő határozattal nem üthető el a magyarság a választói jogtól, Bácsmezei Napló, 1923. február 7.

⁶⁴¹ Kik lehetnek állampolgárok a Muravidéken -- A zsidók kérelmét visszautasították, Bácsmezei Napló, 1923. február 4.

⁶⁴² Kétezerkét száz új szavazót utasított vissza a novisadi törvényszék, Bácsmezei Napló, 1923. február 11.

⁶⁴³ Radikal, 1923. február 10.

Ekkor már eresztékeiben recsegett-ropogott a kormány és a Magyar Párt egyezsége. A Magyar Párt vezérlőbizottságának február 11-i ülésén végül kiderült, hogy a Magyar Párt és a kormány paktuma a gyakorlati végrehajtás előtt megszűnt.

Az ülést Sántha György elnök nyitotta meg, majd felkérte Várady Imrét, hogy ismertesse a jelenlévőkkel a fejleményeket. A jelenlévők őrlődését, a döntéshozatal nehézségét jól tükrözik Várady szavai, aki felszólalását azzal kezdte, hogy felhívta a jelenlévők figyelmét, hogy igyekezzenek a lehető leghiggadtabban mérlegelni a helyzetet és csak a száraz tényekre hivatkozzanak, majd csak ezt követően ismertette a paktum keletkezésének a hátterét.⁶⁴⁴

-- A paktum lényege az volt, hogy a kormány biztosítja a magyarság választójogát és pedig azt, hogy a választói névjegyzékekbe fel fogják venni az összes nemzeti kisebbségeket. (...) Óhajtottunk egyéb biztosítékokat is a magyarság számára. Előterjesztettük követeléseinket az agrárreform, a magyar iskolaügy, a hadirokkantak és egyéb magyarságot érintő sürgős kérdésekben... A kormány azonban mindjárt a tárgyalások legelején arra a merev és elutasító álláspontra helyezkedett, hogy sem az iskolaügyben, sem a többi más kérdésben nem hajlandó velünk tárgyalásokba bocsátkozni. (...)

-- A kormány nem tartotta be a paktumot, mert a helyi hatóságok a mai napig nem vették fel a választói névjegyzékbe a magyar választók nagyobb felét, mert a választói kerületek és a szavazóhelyek beosztása is arra vall, hogy nem is vették figyelembe a magyarok felvétele által okvetlenül megnövekedő magasabb választói létszámot, mert a választói névjegyzékek felülvizsgálására hivatott törvényszékek (mint például a szabadkai és az újvidéki) álláspontja szerint a névjegyzékekbe január 6-ika után felvett magyarok nem szavazhatnak a márciusi képviselő választásokon. (...)

-- E minden kétséget kizáró tényező alapján a Magyar Párt vezérlőbizottságának meg kell állapítania, hogy fennáll-e még a paktum a kormány és a párt között? A felelet egy lehet csupán erre a kérdésre, az, hogy a mai nappal megszűntek a kormánnyal szemben vállalt kötelezettségeink, a mai naptól kezdve ismét paktummentesek vagyunk és szabad kezét nyertünk újra.

-- És ugyanakkor határoznunk kell abban a kérdésben is, hogy ilyen körülmények között, mikor a magyarságnak igen kis hányada nyerte el választói jogát, részt vegyünk-e a választási küzdelemben? A rendelkezésünkre álló statisztikai adatok tanulsága szerint a magyar választók mostani számaránya alapján egy, legfeljebb két képviselőnk jutna be a parlamentbe.

Várady Imre beszédét követően a Magyar Párt végérvényesen döntött: nem vesz részt a márciusi választásokon. A döntés meghozatala után Grábel László jelentette be, hogy a párt

⁶⁴⁴ A Magyar Párt nem vesz részt a választásokon, Bácsmezei Napló, 1923. február 12.

vezetősége tájékoztatni fogja a jugoszláviai magyar közvéleményt a politikai helyzetről, a pártnak a választói jog megszerzésére irányuló küzdelméről, a kormánnyal kötött paktumról, annak meghíúsulásáról és végül arról, hogy miért nem vehetett részt a magyarság a márciusi képviselőválasztásokon, vagyis, hogy miért kellett a magyarságnak a választásokon a passzivitás álláspontjára helyezkednie.⁶⁴⁵ A manifesztumot február 13-án hozták nyilvánosságra.

A dolgok ilyen alakulásában vélhetőleg Budapest szava volt a döntő. A magyar kormány a tárgyalt időszakban mindvégig határozottan azon az állásponton volt, hogy meg kell őrizni a párt önállóságát, s az elkövetkező években is határozottan közbeavatkozott, amikor fennállt a veszélye annak, hogy a magyar szerveződés valamelyik szerb párttal – esetleg fúzióra lépve – kíván politizálni. Ugyanekkor Budapest – mint erre már utaltunk – egyre ingerültebben nézte a párton belül az októbrista és zsidó értelmiség térnyerését is. Ezek a hangok már 1923-ban egyre erősebbek voltak a helyi közvélemény egy jelentős részénél is – elsősorban a Fáth Ferenc apátplébános köré szerveződő újvidékiek körében, ami nemsokára a párton belül újabb komoly vitákat, sőt belharcokat eredményezett. A belső viszonyokról Budapestet tájékoztató Hory András nagykövet ilyen előzmények után az 1925-ös, újabb választási kudarcot egyenesen a „baloldali magyar zsidó emigráció egységbontó tevékenységéért” előállt helyzetnek tudta be.⁶⁴⁶

4.2 Az erőszak hónapjai

Az 1922-es év a kiutasítások, a különböző adminisztratív tiltórendelkezések, az oktatáspolitikai egyre súlyosabbá válása, illetve a Varga György-féle koncepció per jegyében telt el. Az 1923-as év első fele – választási év révén – az erőszakhullám kulminálódásának volt az időszaka. Két jól elhatárolható tendencia követi végig ezeket a hónapokat: a nyílt utcai erőszak és a megsokasodó -- kémkedéssel összefüggő -- letartóztatások és perek.

Az események egyik főszereplője az 1922. január 25-én a dalmáciai Splitben eredetileg Jugoszláv Haladó Nacionalista Ifjúság néven megalapított ORJUNA⁶⁴⁷ (Organizacija Jugoslavenskih nacionalista – Jugoszláv Nacionalisták Szövetsége) volt. A névváltoztatásra 1922 májusában került sor, amikor a meghozott új statútum értelmében az Orjuna már nem csak az ifjúságot tömörítette. Megalapítói a Demokrata Párt harci szárnyából és közvetlenül Svetozar Pribičević hívei közül kerültek ki. A félkatonai szervezet a kezdeti időszakban az olasz területi igények miatt nagy támogatottsággal bírt Dalmáciában is. Az Orjuna első elnöke Marko Nani

⁶⁴⁵ U.o.

⁶⁴⁶ A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség... 52-55. o.

⁶⁴⁷ Az ORJUNA-ról bővebben lásd: Branislav Gligorijević: Organizacija Jugoslovenskih nacionalista (Orjuna), Istorija XX: veka: zbornik radova, 5 (1963): 315-393o., Ivan J. Bošković: *ORJUNA - ideologija i književnost*, Zagreb, 2006, illetve Stevo Djurasković: Fascism in Central Europe: The Organisation of the Yugoslav Nationalists – Orjuna 1921-1929, Submitted to Central European University, History Department, letölthető: http://www.etd.ceu.hu/2007/djuraskovic_stevo.pdf. letöltés ideje: 2010. december 2, 17:47

volt, de az Orjuna szerepe igazán 1922 februárja után nőtt meg, amikor Mirko Korolija (1886-1934) horvát költő veszi át a vezetését. A dalmáciai olasz fenyegetettségén túl az Orjuna létrehozásához hozzájárult a Jugoszláv Államvédelemről szóló rendeletnek, az ún. Obznana-nak 1920-ban történt meghozatala, amely betiltotta a Jugoszláv Kommunista Párt működését. Az Orjuna-t azzal a céllal hozták létre, hogy védelmezze az államot a kommunizmustól, a szeparatizmustól és az irredentizmustól.

Mint a Demokrata Párt félkatonai szervezete, az Orjuna a jugoszláv unitarizmus feltétlen híve volt. Sok tekintetben a fasiszta szervezetek jellegzetességét hordozta magán, együttműködött a kor csetnik egységeivel, illetve a militáns Narodna Odbrana (Nép Védelem) szervezettel. Ideológiájának fókuszában az integrált jugoszlavizmus állt. Ezen ideológia szerint a három néptörzs (a szerb, a horvát és a szlovén) alkotják az egységes jugoszláv nemzetet, s minden eszközzel ki kell küszöbölni a köztük lévő különbségeket, illetve mindent meg kell tenni, hogy „kiirtsák a társadalomból mindazon elemeket, akik fékezik az állami létezést és a nemzeti egységet”. Az Orjuna megalakulásától a terror eszközt alkalmazta a másként gondolkodókkal szemben. Tagjait tizedekbe szervezték, akik az ország egész területén fegyveres támadásokat intéztek a rendszer vélt, vagy valós ellenfelei ellen. A magyar és a német kisebbség elleni támadásokon túl mindennaposak voltak a Horvát Nacionalista Ifjúsággal (Hrvatska Nacionalna Omladina – HANA O) való csatározásaik. Dalmácián túl az Orjunának – az olasz veszélyérzet miatt -- Szlovéniában is voltak támogatói. Szerbiában elsősorban a belgrádi egyetemi hallgatók körében volt népszerű. A Demokrata Párt 1924-es szakadása után továbbra is Pribičević oldalán maradtak, egészen annak 1927-es politikai pálfordulásáig, amikor Pribičević Radićtyal lépett koalícióra. Ekkora az Orjuna már kezdett elszigetelődni, mivel a jugoszláv ideológia fő hordozójaként konfrontálódott a nagyszerb nacionalista ideológia képviselőivel is. Az 1929-ben bekövetkezett január hatodikai diktatúrát a szervezet bár üdvözölte, nemsokára a működését mégis betiltották. Az Orjuna betiltása és az integratív jugoszlavizmusnak az állami ideológia hivatalos részévé tétele a gyakorlatban ugyanis a nagyszerb koncepciók megvalósítását célozta meg (az Orjuna betiltásának egyik oka is ez volt).

Az Orjuna vajdasági működését és terrorját Dobroslav Jevđević irányította,⁶⁴⁸ s leginkább Zentát és Újvidéket sújtotta.⁶⁴⁹ 1923. január 15-én ismeretlen egyének százhusz német és magyar cégtáblát törtek össze Újvidéken.⁶⁵⁰ Bár a rendőrség kivonult a helyszínre, némán szemlélte a

⁶⁴⁸ **Dobroslav Jevđević** (1895-1962): A boszniai születésű Jevđević már 1908-ban, mint az Ifjú-Bosznia tagja részt vett a Poiterek elleni sikertelen merényletben. 1914-ben pedig a sarajevói merényletben is, amely után letartóztatták, így az első világháborút börtönben töltötte el. A második világháborúban, mint csetnik parancsnok (vajda) vett részt. A háború után a szövetségesek fogságába került, majd haláláig római emigrációban élt. (Jevđević ideológiai publikációit Stevo Djuraskovic elemzi, i.m.)

⁶⁴⁹ Gligorijević Újvidéket, Zombort és Szabadkát emeli ki, i.m. 329. o.

⁶⁵⁰ Felelőtlen elemek garázdálkodtak hétfőn este Novisadon, Bácsmegyei Napló, 1922. január 16.

vandalizmust, s igazoltatás után a tetteseket elengedte. Ekkor már hónapok óta egy nagyobb Orjuna-társaság – amelyet az 1922. szeptemberi zentai események kapcsán már megemlítettünk - - mindennapi rettegéssé tette a zentaiak életét.

1923 januárjában két hét alatt hat inzultusra került sor.⁶⁵¹ Az Orjuna tagjai általi provokációk teljesen felborították a város nyugodt életét, a hatóságok a tiltakozások ellenére továbbra sem intézkedtek. 1923. január 13-án szombaton este a zentai zsidó nőegylet estélyén Slobodan Đorđević zentai főszolgabíróat támadták meg, aki előtte megakadályozta a készülődő Orjuna provokációt. Előző nap ugyanezek személyek a saját vendéglőjében verték meg Szüvási Ferencet, s szintén megtámadták Szudarevics vendéglőst is.

Sokkal súlyosabb incidens történt január 11-én az Eugén kávéházban. Miután az Orjuna megverte Benedek Andor kereskedőt és Wéber Károly ügyvéd-jelöltet, a két összevert embert az Orjuna emberei bevitték a rendőrségre, s letartóztatták őket. Az Orjuna tagok ugyanis azt állították, hogy Benedek szerbeket gyalázó szavakat használt és olyan kijelentéseket tett, amelyek az állam védelméről szóló rendelet paragrafusaiba ütköztek.

Dimitrije Bešlić zentai főkapitány a letartóztatást követően több tanút is kihallgatott. Hogy a tanúk kihallgatása hogyan történt, azt az idők távlatából már nem lehet rekonstruálni, mindenesetre, amikor Keceli Mészáros Ferenc ügyvéd érdeklődött a letartóztatottak felől, a főkapitány annak ellenére hivatkozott a tanúk *nagyon súlyos* vallomásaira, hogy a letartóztatottakat csak napokkal később hallgatta ki. Végül Wébert indoklás nélkül helyezték szabadlábra, Benedeket pedig előbb beszállították a szabadkai ügyészség fogházába, majd elengedték.

Az ügynek vélhetőleg nem is lett volna további folytatása, ha időközben nem szivárog ki, hogy a kihallgatott tanúknak a vallomása nem felelt meg a valóságnak. Mint kiderült, a vallomást kényszer hatása alatt tették, mert félték a fizikai leszámolástól és Bešlić fenyegetésétől, aki öt év börtönbüntetést helyezett számukra kilátásba, ha nem úgy vallanak, ahogy azt a kapitány elvárta tőlük.

Időközben más szemtanúk -- Kaupert György, Kopasz Vencel, Berndt Márton, Szerencse István – is jelentkeztek és részletesen, külön-külön beszámoltak a kocsmában történekről. Az Orjuna állításával szemben, a valóság az volt, hogy Benedek illuminált állapotban hangosan énekelt a kocsmában, mire egy Preradović nevű egyén felszólította, hogy azt hagyja abba. Benedek ezt megtette. Nem sokkal később egy Krstanović nevezetű személy jött be a vendéglőbe, aki néhány szót váltott Preradovićyal, majd elhagyta a termet. Pár perccel később négyen-öten tértek vissza. Szó nélkül Benedek asztalához mentek, akit leütöttek, majd Wébert is

⁶⁵¹ A zentai felelőtlenek a jogrend ellen, Bácsmezei Napló, 1923. január 18.

megverték. Az összevert embereket ezután bevitték a rendőrörsre. Az is kiderült, hogy semmiféle szerbgyalázó megjegyzés nem történt.

A botrány kirobbanása után Keceli Mészáros Ferenc a Magyar Párt megbízásából felkereste Branko Petrović polgármestert, akit arra kért, hogy orvosolja a magyarságon ejtett sérelmeket. A polgármester az egészet azzal intézte el, hogy méltóságán alulinak tartja az ilyen közönséges utcai és kávéházi verekedésekbe való beavatkozást. A Magyar Párt részleges sikert még is elért ebben az ügyben: Đorđe Nikolić – a fenyegetődző (!) -- rendőrkapitány végül hat egyént kiutasított Zenta területéről.

A zentai közállapotok azonban nem sokat javultak. Miloš Knežević, a március ötödikén hivatalba lépett új polgármester székfoglaló beszédében kijelentette, hogy minden erejével azon lesz, hogy a város nyugalma a rendbontásokkal szemben megvédje, s minden olyan botrányos jelenetet, mint amilyenek a közelmúltban előfordultak, a legerélyesebb eszközökkel fog megakadályozni.⁶⁵²

Annak ellenére, hogy a Tisza-menti városokban nagyszámú csendőregységek cirkáltak, néhány órával a polgármester-beiktatási ceremónia után ismeretlen tettesek 18 magyar nyelvű cégtáblát törtek össze.⁶⁵³ A cégtábla-rombolás az Adai-utcán, a főtéren, a vasút felé vezető Aleksandar király utcában történt. Letépték a dohánytőzsde cégtábláját, Sóti Ádám, Glücksthal Andor, Tolmácsi János ügyvédek és néhány kereskedő cégtábláját is. Bár Đorđe Nikolić rendőrkapitány kijelentette, hogy a legnagyobb eréllyel fogja vezetni a nyomozást a rombolók ellen, az elkövetők kilétére sosem derült fény.

S miközben a Zentaiak a csikorgó télben a következő lehetséges támadás időpontját és helyszínét találgatták, 1923. január 20-án az újvidéki Délbácska szerkesztőségét az Orjuna tagjai a földdel tették egyenlővé.⁶⁵⁴ A támadásban súlyosan megsebesült Slezák Rezső főszerkesztő is.

A Délbácska elleni merénylet a szerb értelmiség egy részét is felháborította. Đorđe Tabakovićnak, az újvidéki ítéltábla elnökének, a Délbácska felelős szerkesztőjéhez intézett levele erről ad bizonyosságot: *„A nemzetiségi kérdés az a posztó, amelyből hazafisága lyukas köpenyére foltot szab boldog, boldogtalan. Minden gonoszságát, minden hibáját, minden vétkét feledtetni és expiálja az, ki üti polgártársát és ezt csak azért, mert az más nemzetiségű. Hazugul a hazafiság köpenyegébe burkolódnak azok, akik elragadtatják magukat a legbrutálisabb és legvandálabb tettekre, akik lábbal tiporják a legelemibb emberi jogokat, akik a gyűlölködés magvát hintik szét s megértés és megnyugvás helyett, amelyre törekednie kellene minden emberileg gondolkodó és érző embernek, csak elkeseredést és gyűlöletet teremtenek. Ez az ő*

⁶⁵² Senta új polgármestere hivatalba lépett, 1923. március 6.

⁶⁵³ Leszaggatták Senta a magyar nyelvű táblákat A tettesek – ismeretlenek, Bácsmegeyi Napló, 1923. március 6

⁶⁵⁴ Délbácska, 1922. január 21.

hazafiasságuk. Hazafiassága azoknak, akik vagy azért, mert hiányzik belőlük az okosság, vagy pedig mert érvényesülésük akadályát látják benne, nem tudnak, vagy nem akarnak arra az erkölcsi magaslatra emelkedni, amellyel Masaryk, a csehszlovák köztársaság elnöke hirdette, hogy a fajszeretet mérve sehogysenem és sohasem lehet az, hogy mennyire gyűlöljük a más fajokat. Mint ember, kinek érzéseit bántja az embertelenség, mint intellektuel, kinek neveltetése nem bírja látni a vadságot, mint jogász, ki kívánja a jognak uralmát és tiszteletét és mint szerb, ki fájdalommal lát minden megnyilatkozást, amely a faja iránti szimpátiákat másokban csökkenteni alkalmas, nem tudok szó nélkül napirendre térni ezen merénylet felett, de szükségét érzem, hogy nyíltan adjak kifejezést azon megdöbbenésemnek és elkeseredésemnek, amelyeknek sok-sok fajtestvérem csak aggódó opportunizmusból nem ad hangos kifejezést.”⁶⁵⁵

Tabaković levele megszólalásra készítette Dettre Jánost is, aki a Bácsmezei Napló január 24-i számának vezércikkében többek között a következőket írta: „(...) Ebben a korban, amikor a gyűlölet hadseregének naponkint százezerrel szaporodnak önkéntesei, amikor a háborús szenvedélyek öldöklőbbek és kíméletlenebbek, mint a fegyveres csata idejében volt, nincs tisztább öröm, nincs emelkedettebb ünnepi érzés, mintha Igaz Ember-rel találkozunk. Az igaz emberrel, akit nem feszélyeznek az értelmetlenség és gyávaság tekintetei, akiknek az igazmondás és igazságtevés nem kenyérkeresete, de missziója, s akinek a lelkiismerete hangosabban parancsolja a tiltakozást, mint a múló napok érdeke az alkalmazkodást. Az összeomló világ törmelékei között alig pislákol már haladó hitünk. Csak még annyi ereje van, hogy világítson az igazak útjára. Csak annyi ereje van, hogy hinni tudjon. Elnök úr, nem leszünk mindig magányos vándorok. A jónak, a tisztának, a nemesnek mégis csak győzni kell s az igazak szélesre taposott útján fog még marsolni győzelmes hadsereg az új világ békéje felé. Elnök úr, minden elnyomott, minden meghajszolt, minden jogokból kitudott, minden magyar nevében hálával és szeretettel szorítjuk meg testvérkezét.”⁶⁵⁶

A Délbácska január 21-i számában jelentette be, hogy a merénylet miatt tiltakozott a belügyminiszternél, aki megígérte, hogy mindent meg fog tenni a bűnösök kilétének felderítésére és megbüntetésük érdekében.⁶⁵⁷ A belügyminiszteri intézkedés következtében a következő nap -- vasárnap -- Dobroslav Jevđevićet, az Orjuna vajdasági vezetőjét valóban letartóztatták.⁶⁵⁸

A délután négy órakor, a Mária királynő kávéházban történt letartóztatást követően a jelenlévő nacionalisták csoportokba verődve a szerb himnuszt énekelve elkísérték Jevđevićet

⁶⁵⁵ U.o.

⁶⁵⁶ Bácsmezei Napló, 1923. január 24.

⁶⁵⁷ U.o.

⁶⁵⁸ Letartóztatták Jevgyevics Dobroszlávot, a novisadi nacionalisták vezérét -- A belügyminiszter telefonon rendelte el a letartóztatását, Bácsmezei Napló 1923. január 22.

egészen a rendőrség épületéig. Jevđević letartóztatásának hírére az Orjuna szimpatizáns pincérek és a villamos alkalmazottjai negyedórára megbénították a város közlekedését.

Az Orjuna tagjai az esti órákban tömegesen vonultak a városháza elé, ahol a rendőrséget becsmérelték. A karhatalom felszólítása ellenére sem akart a tömeg széteszlani. Végül a felvonuló rendőrség erővel oszlatta fel a tömeget. A távozók ezután is nyíltan fenyegetődtek, s kijelentették, hogy ha hétfő reggelig Jevđevićet nem helyezik szabadlábra, akkor a városban kövön nem marad.

Nemsokkal később elszabadult a pokol: hajnalban a város magyar negyedében, különösen az Árpád-, Magyar és Alkotmány utcákban „felelőtlen” elemek kivétel nélkül minden ház ablakát beverték. Még 24 óra sem telt el, s az ügyészségre átkísért Jevđević visszanyerte a szabadságát. Balajíc vizsgálóbíró a szabadlábra helyezést azzal indokolta, hogy nem látott olyan körülményeket, amelyek indokoltá tették a letartóztatás fenntartását.⁶⁵⁹ A magyar negyedben történt garázdálkodással kapcsolatban pedig a rendőrség kijelentette, hogy abban az Orjuna tagjai biztosan nem vettek részt. Az ablakok beverésével végül Tomasovszki Sándor napszámot vádolták meg. A hivatalos közlemény szerint Tomasovszki részeg állapotban garázdálkodott, s ezt követően a rendőrök a hóban illuminált állapotban találtak rá.⁶⁶⁰

Pár nappal később viszont kiderült, hogy a Délbácska elleni támadásról és Jevđević szabadon bocsátásáról is a legmagasabb belgrádi politikai körök döntöttek. A leleplezést Stojan Protić tette közzé a magyar párt és a radikálisok közötti paktum kapcsán, amikor az újvidéki merénylet vonatkozásáról a következőket írta: *„Most már érthető Jevđević vandál támadása a Délbácska ellen Újvidéken és ennek a vandál támadásnak a nyilvános megvédése! Íme, milyen méltatlan eszközökhöz kell folyamodni és milyen szégyent kell elviselni csak azért, hogy fenn lehessen tartani a vidovđani alkotmányt és elkerülni annak minden megváltoztatását!”*⁶⁶¹

Jevđević szabadulásának napján, az Újvidéken megjelenő Deutsches Volksblatt (a vajdasági németek napilapja) szerkesztősége kapott fenyegető levelet, amelyben felszólították az újságírókat, hogy ne hívja ki maga ellen az Omladina (az Ifjúság – ebben az esetben az Orjuna) haragját, mert különben felelősségre vonják a szerkesztőség tagjait, majd név szerint felsorolták a megfenyegetettek nevét.⁶⁶²

A fenyegetés nem volt blöff. Március tizedikén este, fél-tizenegy körül a Deutsches Volksblatt Sándor király utca 7. szám alatt levő nyomdahelyisége hatalmas detonációval a

⁶⁵⁹ Szabadlábra helyezték Jevgyevicset, Bácsmegeyi Napló, 1923. január 23.

⁶⁶⁰ A Délbácska elleni támadás Novisad város közgyűlése előtt, Bácsmegeyi Napló, 1923. január 25.

⁶⁶¹ Radikal, 1923. január 26.

⁶⁶² Fenyegető levelet küldtek a Deutsches Volksblattnak, Bácsmegeyi Napló, 1923. január 25

levegőbe röpt. A robbanás az egész városban hallható volt. Az épületben nem tartózkodott senki, így a merénylet nem követelt áldozatot.⁶⁶³

Tabaković után most az újvidéki nyomdászok tiltakoztak a terror ellen, s megtagadták az Orjuna újvidéki hivatalos lapjának, a Vidovdanak a szedését. A nyomdászok követelték a támadásban résztvevő személyek előállítását és a merénylet felelőseinek az elítélését.⁶⁶⁴ Hiába. Bár a nyomozás megállapította, hogy a merénylők három bombát helyeztek el a nyomdában, s ezek közül kettő robbant fel, a tetteseket sosem fogták el.⁶⁶⁵

Március közepén, a választások napjának közeledtével az erőszak fokozódott. A Magyar Párt ekkor már kimondta a passzivitást, így ennek elsősorban a németiség volt a szenvedő alanya. Eklatáns példája volt ennek a Német Párt járeki népgyűlésén történt incidens.⁶⁶⁶

A gyűlésre Újvidékről automobilon egy hét tagból álló Orjuna-egység ment ki. Az Orjuna emberei a gyűlés alatt elhelyezkedtek a hallgatóság között, s mikor Josef Moser, a gyűlés szónoka megkezdte beszédét, revolvert vettek elő és lövöldözni kezdtek. A pánik miatt a gyűlés abba maradt. A német gazdák azonban hamarosan kaszákkal és kapákkal felfegyverkezve tértek vissza, s üldözőbe vették a támadókat.

Az újvidéki rendőrség – személyesen Milan Slepčevićnek, Újvidék kerületi főispánjának az interveniálására -- a Temerini-úti kapunál letartóztatta az Orjuna tagjait. Az ezt követő kihallgatás során megállapították, hogy ketten közülük már büntetett előéletűek voltak; az egyik letartóztatott emberölési kísérletért ült két évet, a másik pedig nyilvános verekedésért volt elítélve.⁶⁶⁷

Az ellenpropaganda azonnal beindult. Jevđević lapja, a Vidovdan a következő napon – március 13-án két cikkben is foglalkozott a járeki történésekkel. A vezércikkben egyenesen a belügyminisztert fenyegette meg. A lap úgy tudta, hogy a történetek miatt a németek küldöttséget kívántak meneszteni a belügyminiszterhez, s ezért a nyilvánosságon keresztül megüzente a belügyminiszternek, hogy ne fogadja a német deputációt, mert *“ellenkező esetben távozni fog helyéről, mint olyan, aki a németekkel egy színvonalra süllyedt.”*⁶⁶⁸

A lap belső oldalán lévő publicisztikájában a főispánt állította pellengérré: *„Milan Slipčević kerületi főispán úgy látszik a németek mellé állott és támogatja a németeket akkor, amikor a nacionalisták tiltakoznak a német szónokok egyes kijelentései ellen.”*⁶⁶⁹ Ezt követően a lap az

⁶⁶³ Bombamerénylet a Deutsches Volksblatt ellen -- A tettesek elmenekültek, Bácsmezei Napló, 1923. március 11.

⁶⁶⁴ A novisadi nyomdászok megtagadták a „Vidovdan” szedését -- A grafikai munkások zagrebi központi szervezete megtiltotta a nacionalista lap szédését, Bácsmezei Napló, 1923. március 18.

⁶⁶⁵ Megindult a nyomozás a novisadi bombamerénylet ügyében, Bácsmezei Naoló, 1923. március 12.

⁶⁶⁶ Letartóztatott gyűlésszavarák -- Incidens a Német Párt járeki népgyűlésén, Bácsmezei Napló, 1923. március 12.

⁶⁶⁷ A revolveres honmentő ifjak rendőrkézen -- A megzavart járeki népgyűlés utójátéka az ügyészség fogházában, Bácsmezei Napló, 1923. március 13.

⁶⁶⁸ Vidovdan, 1923. március 13.

⁶⁶⁹ Vidovdan, 1923. március 13.

eseményeket úgy állította be, hogy lövöldözést a németek kezdték. *“Csak természetes, hogy a nacionalisták erre revolverlövésekkel feleltek”* – írta a Vidovdan, majd azon sajnálkozott, hogy *“most hét nacionalista ül fogságban a városházán, mert így kívánja ezt a Radikális Párt választási érdeke.”*⁶⁷⁰

A Vidovdan fenyegetőző cikke után már sejteni lehetett, hogy a tettesek büntetlenül megússzák. A rendőrség az időt kezdte húzni, a letartóztatottakat sehogy sem akarta átadni az ügyészségnek.⁶⁷¹ Végül március 21-én indoklás nélkül helyezték őket szabadlábra.⁶⁷²

Az újvidéki erőszakos kilengéseket követő – az utókor számára bármennyire is erőtlennek tűnő -- reakciók azonban arra is rámutatnak, hogy a kormányzat egy idő után, mikor már nem volt ráhatása a dolgokra, nemtetszéssel kezdte szemlélni az Orjuna tevékenységét. Március 13-án, öt nappal a választások előtt a kormány a fasisztoid szervezetek betiltásáról tárgyalt.⁶⁷³ Jó oka volt erre. Olyan hírek keringtek ugyan is, hogy a választás napján, március 18-án az Orjuna Vajdaság-szerte erőszakos cselekedetekre készül.⁶⁷⁴ A betiltás végül elmaradt, de nem maradt el az erőszak. A választás éjszakáján, Pancsován bevették a német és a magyar polgárok ablakait és a két kisebbségi párt vezetőinek -- Kraft és Grábel -- lakását kőzappal és revolverlövésekkel valószínűleg ostrom alá fogták.⁶⁷⁵

Az elharapódzó erőszakkal, az elmaradt hatósági intézkedésekkel kapcsolatban a következőként vélekedett a Bács megyei Napló: (...) *“A Vajdaságban ma az állam szervezett bíróságain és rendőrhatalmának kívül felelőtlen elemek is ítélnék és büntetnek, tehát felelőtlen elemek csinálják a politikát. Ennek a következménye az, hogy megrendült a közbiztonság és megrendült a hit az államhatalom erejében. A kormány pedig tűri ezt az állapotot, hiába állítja az ellenkezőjét. Mert ha nem tűré, egy pillanatig sem hagyhatná meg a rendőrhatalmának élén az olyan embereket, akik nem tudják, vagy nem akarják kinyomozni ezeknek a hatalmaskodásoknak a tetteseit és az ügyészség élén az olyan közvádlókat, akik nem tudják, hogy a bűncselekményre való felhívás termeli a bűntevőket, a gonosztett földicsérésére bátorítja és követésre bírja az ingadozókat. Amely országban nyilvánosan „vogelfreinak” nyilváníthatók a politikai ellenfelek, abban az országban nincs jogrend, az az ország nem jogállam.”*⁶⁷⁶

S bár a választásokon a Demokrata Párt a Vajdaságban megalázó kudarcot szenvedett, az Orjuna erejét és befolyását híven tükrözi egy április elején történt eset. Két újvidéki sportegyesület a görögkeleti húsvétra meghívta a budapesti 33 FC csapatát, hogy barátságos

⁶⁷⁰ U.o.

⁶⁷¹ A rendőrség még nem adta át a hét letartóztatottat az ügyészségnek, Bács megyei Napló, 1923. március 14.

⁶⁷² Szabadlábra helyezték a novisadi bombás ifjakat, Bács megyei Napló, 1923. március 21.

⁶⁷³ A kormány feloszlatja az összes fasiszta szervezeteket, Bács megyei Napló, 1923. március 13.

⁶⁷⁴ A kormány intézkedésekre készül az Orjuna Ellen, Bács megyei Napló, 1924. március 14.

⁶⁷⁵ Állítsák helyre a Vajdaság felborult jogrendjét, Bács megyei Napló, 1923. március 28.

⁶⁷⁶ Állítsák helyre a Vajdaság felborult jogrendjét, Bács megyei Napló, 1923. március 28.

mérkőzéssel szórakoztassa az újvidéki sportpublikumot. A csapat számára biztosították a beutazási engedélyeket és elintézték azt is, hogy a helyi hatóságok engedélyezzék a mérkőzés megtartását. A pesti labdarúgók vendéjátékát az újvidéki főispán, Milan Slepčević is jóváhagyta. Ekkor lépett közbe az Orjuna, amely bejelentette, hogy egyenesen a belügyminiszterhez fog fordulni, hogy megtiltassa a magyar csapatnak az országba történő beutazását. A fenyegetődzés hatására az újvidéki sportegyesületek végül táviratilag mondták le a mérkőzést.⁶⁷⁷

A hasonló esetek Vajdaság-szerte mindennaposak voltak. Zomborban ugyanekkor már hónapok óta egy kisebb társaság tartotta állandó rettegésben a lakosságot: tüntetéseket rendeztek, inzultáltak a német és magyar polgárokat, ablakokat zúztak be és verekedéseket provokáltak. Egy nappal a választások előtt revolverekkel és bokszerekkel felszerelve betörték a Magyar Polgári Kaszinó épületébe, ahol éppen a „*Hollandi menyecske*” című operettet próbálták. A védtelen magyar műkedvelők az ablakokon keresztül próbálták meg a helyszínről elmenekülni. Nem volt mindenki ilyen szerencsés: a támadók az udvaron az idős Ausch Györgyöt leütötték. Ugyanezek a személyek a választások éjszakáján Henrik Jeisel németpárti képviselő-jelöltet támadták meg. Március 20-án a Sloboda kávéházban az atrocitások főszervezője, egy bizonyos Nikola nevezetű személy erősen ittas állapotban revolverből lövöldözni kezdett. Amikor a helyszínre kiérkező rendőr ebben meg akarta akadályozni, le akarta szűnni. Csak hosszú dulakodás után lehetett a dühöngő embert megfékezni. Mint kiderült, a letartóztatott Nikolát ekkor már haszonlesésből elkövetett gyilkossággal is vádolták.⁶⁷⁸

Az erőszak másik szélsőséges formáját a helyi hivatalnokok önkényeskedései jelentették. Ennek egyik eklatáns példája a svábok által lakott Küllödön (Kolud) történtek. A község jegyzője, Emil Tapavica regnálása alatt igen rossz hírnévre tett szert a faluban, s hogy a választások előtt a küllődiek hangulatát a kormány megnyerje, a jegyzőt áthelyezték Temerinbe. Mivel a falu lakossága végül a Német Pártra szavazott, így Tapavicát a választások után visszaküldték Küllödre.

A visszatért jegyző régi sérelmein elégtételt véve, önhatalmúlag tiltotta ki a képviselőtestület üléséről a képviselők egy részét. George Fohner a ránézve megszégyenítő és törvénytelen határozatot megfellebbezte a zombori főszolgabíróshoz, s a testület következő ülésén a kitiltás ellenére Fohner is megjelent. De, ott volt Tapavica is, aki, miután meglátta a német gazdát, kizavarta a teremből Fohnert. A botrányos jelenet után a képviselőtestület tagjai az önkényeskedés ellen tiltakozva, elhagyták a termet. Miután az a megszakadt ülés ismét folytatásra került, Tapavica, Keier Bernátot szólította fel a terem elhagyására. Keier vonakodott a

⁶⁷⁷ A novisadi Orjuna a magyar csapatok vendégszereplése ellen, Bácsmegeyi Napló, 1923. április 7.

⁶⁷⁸ Letartóztatták Sombor felelőtlenjeit, Bácsmegeyi Napló, 1923. március 22.

jegyző parancsának eleget tenni, mire az felpofozta a vagyonos gazdát. Kitört a verekedés. A jegyző revolvert rántott, s a leütötte Keiert, majd az egybegyűltekre fogta a revolvert. Az egyik szerb nemzetiségű képviselő, Antun Katalniac azonban kivette a dühöngő, kiabáló jegyző kezéből a fegyvert s az önkényeskedőt kidobta a teremből.

Tapavica nem sokkal később rendőrökkel tért vissza és a segítségükkel szétkergette a képviselőket, majd a rendőrök fedezete alatt sétára indult a faluban, s hangosan becsmérelte a németeket. Az esti órákban négyszáz falubeli gazda verődött össze a községháza előtt, s elégtételt követeltek a jegyzőtől szenvedett sérelmekért. Az önkényeskedő jegyző a megerősített rendőr- és csendőr alakulatoknak parancsot adott az oszlatásra. A csendőrök puskatussal, szuronyal és sortűzzel kezdték szétverni a tömeget. A lövöldözésen Christian Schilling gazda comblövést szenvedett, majd szuronysebet is kapott.⁶⁷⁹

Hasonló megtorlások érték a választások után Vepröd (Veprovac) lakosságát is. Steinhardt József községi bíró a lakosság ellen az erőszakosságok egész sorozatát követte le. A bíró pár héttel a választások előtt foglalta el állását és a választások után mindjárt megkezdte azoknak az üldözését, akik nem a Radikális Pártra szavaztak.

Szkola József kendergyári munkást bevittette a községházára és a csendőrökkel verettette meg. Stahl Józsefet és Károlyt rendőrökkel kínoztatta meg. A tiltakozások ellenére az erőszak tovább folytatódott: Milanković csendőrőrmester megvert egy bizonyos Krémer nevezetű személyt, s megbotozta a már egyszer megvert Stahl Józsefet is. A túrhetetlen állapotok nagy elkeseredést keltettek a község lakossága körében és végül egy tekintélyes polgárból álló küldöttség jelent meg a bírónál, követelve az erőszak megfékezését. Az események ilyen alakulása után a veprődi hatóságok azzal az indokkal kértek csendőri erősítést Pirosról (Červenka), hogy a községben lázadás tört ki.⁶⁸⁰

Hasonló önkényeskedések Észak-Bácskában is voltak. A helyzet Topolyán volt a legfeszültebb. Bár visszaélései miatt elmozdították, 1923 januárjában a megfélemlítés és a nyomásgyakorlás céljából visszahelyezték hivatalába Nikola Markovićot.⁶⁸¹

Marković Topolyára való visszahelyezése a szerbség körében is megütközést keltett. Stojan Protić lapja, a Radikal Hát ez is lehetséges? cím alatt a következőként kommentálta az ex-pópa visszatérésének a híret: (...) *“az ő piszkos ügyeiről „Egy gonosztevő élményei” címen cikkek jelentek meg és az ex-pópa nem keresett a bíróságnál elégtételt. Nem hittük, hogy Vujičić miniszter úr hajlandó lesz aláírni olyan aktát, amely egy ilyen alakot a hatóság képviselőjévé*

⁶⁷⁹ Sortűz egy falu népére -- A küllődi jegyző csendőrpuskával fegyelmezi a népet, Bácsmegeyi Napló, 1923. március 28.

⁶⁸⁰ Brutális községi jegyző -- Csendőrséggel akarta szétveretni az erőszakosságok miatt panaszkodókat, Bácsmegeyi Napló, 1923. április 5.

⁶⁸¹ Veszedelemben a topolai járás -- Markovics Nikolát újból ki akarják nevezni főszolgabíróvá Topolyára, Bácsmegeyi Napló, 1923. január 26.

tesz meg egy olyan járásban, amely túlnyomóan magyar, ahol egy kulturált és mintaszerű jellemű embernek kellene igazgatnia. A mandátumért folyó harcban még ilyen embert is megtesznek a hivatalos radikálisok főbírónak, nem gondolva arra, hogy ezzel mennyit ártanak maguknak – és államuk tekintélyének.”⁶⁸²

Továbbra is az erőszakhoz és a megfélemlítéshez tartoztak a kémkedési ügyek. Nem volt ez a korban helyi jelenség. A kémkedési történetek nem korlátozódtak csak Szabadkára és az SzHSz királyságra, bár kétségtelen, hogy mennyiségét tekintve talán itt volt számszerűsíthető a legtöbb kémkedési – nem ügy – hanem vád.

1923 első felében egyszer Torzsáról hajtották be az embereket, máskor Szabadkáról röppent fel a hír, hogy kémszervezetet lepleztek le. Az újvidéki fogházban többen ültek kémkedés gyanújával, de a magyarság szállásterületeitől oly távol lévő Zágrábban is folytak kémkedési perek. Alig volt a belgrádi lapoknak olyan száma, amelyekben nem lepleztek volna le egy-két kémszervezetet. Ez a jelenség a korban jól ismert dolog volt Erdélyben is – elég csak az 1920 januárjában kezdődött temesvári Levente-perre utalni⁶⁸³ –, s bizonyára mindenütt, ahol nemzeti kisebbségek éltek.

A húszas évek első felében itt is -- ott is a bizalmatlanság mérgezte a levegőt. A kémkedési perek ugyanannak a közszellemnek a megnyilatkozásai voltak, amelyik lezárta a határokat, főszauggatta a vasúti síneket és eltépte a telefonhuzalokat. Amelyik nyomdákat, robbantott fel, feliratokat tépett, cégtáblákat és szobrokat tört össze. Annak a türelmetlenségnek a megnyilvánulása volt, amely élő nyelveket tiltott ki hivatalokból arra hivatkozva, hogy e nyelvek más országok államnyelvei. Ez a szellemiség tiltotta be a műkedvelői előadásokat, tiltotta be a lapokat, tiltott ki művészeket, bezárt iskolákat, amelyik numerus clausust követelt, s az állampolgári jogokat a nemzeti elfogultság hamis mérlegén szolgáltatatta ki. Mindenki rémeket látott, mindenki veszedelemtől félt, mindenki türelmetlen, gyűlölködésre hajlamos volt és minden bakter, segédjegyző és tanító – a saját szakállára akart hazát menteni. A friss országhatárok pedig eltorzították a képet, s rikoltóvá tették a suttogást is. Ha a határ egyik oldalán összezsápta a bokáját a katona, a határon túl harci készülődés zaját hallották meg. Ha a határon túl azt kérdezték: „*mi újság felétek?*” a határon innen kémszervezet működését gyanították az állambiztonság szervei. Egyformán vétkes volt ebben valamennyi karhatalmi

⁶⁸² Radikal, 1923. január 31.

⁶⁸³ Az 1920 januárjában kezdődött temesvári Levente-per főszereplője a 18 éves gimnazista, ifj. Niamešny Mihály, aki a helyi diákokból, egyetemistákból szerveződött Levente Szövetség tagja volt. A román hatóságok kémkedés vádjával tartóztatták le. A kihallgatók akárcsak a Varga-pernél a veréstől, és a kínzástól sem riadtak vissza. Az ügyész végül halálos ítéletet kért Niamešny Mihályra, ezt azonban nemzetközi tiltakozásra visszavonták. Bővebben lásd: Borsi Kálmán Béla: Ifj. Niamešny Mihály és a temesvári Levente-per (1919-1920), Budapest, 2010.

szervezet, valamennyi társadalom közszelleme, a tömeglélek egyformán bűnös volt ebben mindenütt.⁶⁸⁴

1923. január 24-án kezdődött meg Kovács Mária és társai kémkedési pere. A szabadkai levéltárban csak az akta borítója maradt fenn, így annak részleteit nem tudjuk rekonstruálni. Az aktában lévő két átvételi ív szerint 1923. január 23-én és 1923. február 7-én a teljes anyagot Újvidékre küldték.⁶⁸⁵

1923 februárjában az újvidéki rendőrség a belügyminisztertől kért engedélyt újabb kiutasítások foganatosítására.⁶⁸⁶ Pár nappal később Zentáról jött olyan hír, hogy a rendőrség egy kémszervezet után nyomozott.⁶⁸⁷

A szabadkai levéltárban fennmaradt a zentai kémkedési ügy ügyészségi vádirata. 1923. március 23-án Kosta Marušić szabadkai főügyész az 1923. január 28-a óta letartóztatásban lévő Mészáros Lajos kereskedő és Veres János ellen indított büntetőeljárást. Mészárost azzal vádolták, hogy 1923 januárjában Veres Lajost, Szőrei Imrét, Burza Dénest és Ferencet rávette arra, hogy az SzHSz hadseregbe történt behívó kézhezvétele után Magyarországra szökjenek, s ott a magyar hadseregbe lépjenek be.

Az ügyészségi vádirat szerint a vádlottak a kihallgatás során azzal védekeztek, hogy a megélhetés miatt fontolgatták a magyar hadseregbe történő belépésüket.⁶⁸⁸ Hogy a per végül milyen eredményekkel zárult, arra nézve egyelőre nem kerültek elő releváns, felhasználható adatok.

Kardos Mihály kémperének dokumentumai sem maradtak meg. Az akta egyetlen dokumentuma szerint a teljes anyagot 1923. február 21-én adták át a szabadkai katonai ügyészségnek.⁶⁸⁹

Megmaradt viszont Hoós Ernő, martonosi nyugalmazott erdész büntetőperének anyaga. Hoós 1922. augusztus 19-én nyugdíjjogosultsága ügyében írt levelet a Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztériumnak. Az eseteírását tartalmazó kérelmet postán adta fel, így az az SzHSz hatóságok kezébe került. Mivel kérelmében a *szerbek által ideiglenesen megszállt területek*ként említi a Bácskát, a főügyész államellenes bűncselekménnyel vádolta meg. A hosszasan elnyúló perben végül 1924 májusában mentették fel Hoóst a vádak alól.⁶⁹⁰

⁶⁸⁴ A fölmentő ítéletek margójára, Bácsmezei Napló, 1923. február 28.

⁶⁸⁵ IAS, F:045.79.K:164/1923

⁶⁸⁶ Kiutasításokra készül a novisadi rendőrség, Bácsmezei Napló, 1923. február 2.

⁶⁸⁷ Kémek után nyomoznak Zentán -- Állítólag több letartóztatás várható, Bácsmezei Napló, 1923. február 9.

⁶⁸⁸ IAS, F:276.1814/1923.D.T.175/1923

⁶⁸⁹ IAS, F:045.80K:501/1923

⁶⁹⁰ IAS, F:045.82.621/923

A közeli Horgoson Szunyogh József horgosi borügynököt is államellenes bűncselekménnyel vádolták meg. A vád szerint Szunyogh Radics Mátyás előtt tett államellenes nyilatkozatot. Bizonyíték hiányában végül felmentették.⁶⁹¹

Február 17-én a zágrábi törvényszék két kémügyet is tárgyalt. Az első esetben Hloska Józsefét, akit kémkedéssel vádoltak. A második per Horváth Ambrus muraszerdahelyi földműves ellen folyt, akinek az volt a bűne, hogy az orosz fogságból haza tért.⁶⁹²

Torzsa községben február 23-án a csendőrség Hüttenberg Károly, ifj. Machner Fülöp földbirtokost és Gutwein István gyógyszerészt tartóztatta le kémkedés vádjával. A letartóztatás Schwarp Antal huszonegy éves, lopás miatt többször büntetett munkanélküli feljelentésére történt, aki azzal vádolta Hüttenberget, hogy többször azzal bízta meg, hogy leveleket csempésszen Magyarországra.⁶⁹³

Az előzményekhez tartozik, hogy még a letartóztatást megelőzően, az újvidéki Vidovdan február 20-iki számában Svetozar Pribičević egyik távoli rokona, egy bizonyos Branko S. Ostojic már kémkedéssel vádolta meg Machnert, aki egyébként a torzsai radikálisoknak volt a vezetője.⁶⁹⁴

Gyorsan kiderült, hogy koholt vádokról volt szó, így a hatóságok bizonyítékok híján először Machner Fülöpöt bocsátották szabadon.⁶⁹⁵ A zombori vádtanács végül Hüttenberget is felmentette.⁶⁹⁶

Nem voltak ilyen szerencsések azok a szabadkaiak, akiknek ügyét a szabadkai törvényszék büntető tanácsa február 27-én az államvédelmi rendelet alapján kezdte el tárgyalni. Az eddigi perekkel eltérően, ebben az esetben vegyesen voltak magyar és szerb vádlottak. Kosara Stojković, 30 éves, ügyvédi írnokot, Molnár Vica 39 éves napszámosnőt, Patócs Mariska 25 éves magánhivatalnokot, Jelena Stojković 21 éves ügyvédi írnokot és a szökésben lévő huszonöt éves Székely Béla magánhivatalnokot Magyarország javára történő kémkedéssel vádolták.

A tárgyalás során aztán kiderült, hogy csak egy szerelmi történetről volt szó, némi zavaros elemmel fűszerezve, s mivel a bíróság végül nem talált bizonyítékokat a kémkedés vádjára, így a vádlottak közül kettőt felmentett, kettőt pedig – Kosarat és Molnár Vicát tiltott határátlépésért tizennégy napra ítélte el.⁶⁹⁷

A szabadkai kémper megkezdésekor a szerb sajtóban az indulatok újra magasra csaptak. A belgrádi *Vreme Magyarország miatt fegyverkeznek* az utódállamok című cikkében például arról

⁶⁹¹ A horgosi borügynök és a határkiigazítás, Bácsmegeyi Napló, 1923. február 9.

⁶⁹² Kémkedéssel vádolt magyarok a zágrabi törvényszék előtt, Bácsmegeyi Napló, 1923. február 18.

⁶⁹³ Újabb kémkedési bűnügy a Vajdaságban, Bácsmegeyi Napló, 1923. február 25.

⁶⁹⁴ Vidovdan, 1923. február 20.

⁶⁹⁵ Szabadlára helyezték a torzsai kémkedési ügy egyik gyanúsítottját, Bácsmegeyi Napló, 1923. február 27.

⁶⁹⁶ Szabadlára helyezték a torzsai „kémeket”, Bácsmegeyi Napló, 1923. március 8.

⁶⁹⁷ Kémkedésből – határátlépés, Bácsmegeyi Napló, 1923. február 28.

írt, hogy Magyarországon küszöbön a Habsburgok visszatérése⁶⁹⁸; s ezt támasztják alá a vajdasági, a horvátországi, romániai kémperek is. A belgrádi lap cikkét a következőkkel zárta: „mindaddig, amíg a Horthy-rezsim uralmon van, Magyarország szomszédjainak készen kell állniuk minden eshetőségre. Közép-Európát egy oligarcha csoport rákényszeríti, hogy őrt álljon, éppúgy mint háború idején és hogy gazdasági erejét terméketlen fegyverkezésre költse.”⁶⁹⁹

Gavran Karakašević, szabadkai rendőrfőkapitánynak 1923. január 21-én a városi szenátushoz írt jelentése szerint 1923 januárjában 5 letartóztatást foganatosítottak hazaárulás vádjával.⁷⁰⁰ Az egy hónappal későbbi jelentés, februárra vonatkozólag ugyancsak 5 hazaárulással kapcsolatos letartóztatásról számol be.⁷⁰¹ A jelentés azt is hozzáteszi, hogy a helyi lakosság teljes passzivitást „már-már ellenséges hozzáállást tanúsít a hatóságok iránt, s mindez komolyan hátráltatja a hatóságok eredményes munkáját.”⁷⁰²

A letartóztatások március folyamán is folytak. Olyan hírek is felmerültek, hogy egy Fábián nevű magyar állambiztonsági tisztet kivégeztek Belgrádban. Bár a kivégzést a hatóságok tagadták, azt megerősítették, hogy egy ilyen nevezetű illetőt valóban letartóztattak.⁷⁰³ Nem sokkal később Újvidéken magyar állampolgárokat vettek őrizetbe. Lakossági feljelentésre tartóztatták le a budapesti Keresztes Ernő mérnököt és Szerényi Lajos ügyvédet,⁷⁰⁴ egy héttel később pedig Balázs Jenő mérnököt.⁷⁰⁵

A szabadkai börtön kimutatása szerint 1922 novemberében és decemberében 4 főt felségsértés, 1 főt hazaárulás, 14 főt kémkedés vádjával tartottak fogva. 1923 januárjában ugyanezen kimutatás szerint egy személy hazaárulás, 14 személy kémkedés, 2 személy felségsértés vádjával raboskodott a börtönben. Februárra nem maradtak fenn adatok. Március és április vonatkozásában a szabadkai ügyészség az államvédelmi törvény alapján egy fő ellen kezdeményezett bünvádi eljárást, míg hármat a hatalom elleni lázítással vádolt. A szabadkai börtönben márciusban 2 személy hazaárulás, 7 személy kémkedés vádjával volt előzetes letartóztatásban, míg áprilisban öt főt hazaárulás, hatot pedig kémkedés vádjával tartottak fogva.

⁶⁹⁸ Mint már arra a fentiekben utaltam, a szerb kormánykörökben erőteljes volt az a félelem, amely azzal számolt, hogy a Tanácsköztársaság bukása után a nagyhatalmak esetleg a Habsburgok vezetése alatt egyesítenék a területileg megcsonkított Magyarországot és Ausztriát. Egy ilyen kimenetel azon túl, hogy annullálná az 1914-1918-as háború ideológiai hátterét, ráadásul a teljes bekerítettséggel érne fel az Olaszország, Bulgária, Albánia és Románia által már amúgy is szorongatott SzHSz Királyság számára.

⁶⁹⁹ Vreme, 1923. február 27.

⁷⁰⁰ IAS, F.47.1210. I.1/1923

⁷⁰¹ U.o.

⁷⁰² IAS, F.47.1210. I.1/1923

⁷⁰³ Nem végezték ki Fábián detektívet, Bácsmegyei Napló, 1923. március 22.

⁷⁰⁴ Novisadon megint kémeket fogtak el, Bácsmegyei Napló, 1923. március 30.

⁷⁰⁵ Újabb letartóztatás a novisadi kémügyben, Bácsmegyei Napló, 1923. április 6.

A májusi adatok szerint a szabadkai börtönben egy személyt hazaárulás, hat személyt kémkedés vádjával fosztottak meg a szabadságától.⁷⁰⁶

A szabadkai ügyészség 1923. április és májusra vonatkozó statisztikája szerint Szabadka város területén az államvédelmi rendelet alapján két esetben indítottak bünvádi eljárást, míg négy esetben okirat-hamisítás miatt.⁷⁰⁷ A szabadkai rendőrfőkapitánynak a városi szenátushoz 1923. május 23-án küldött kimutatása szerint áprilisban 9 személyt tartóztattak le hazaárulás és 5 személyt kémkedés vádjával.⁷⁰⁸

De nem csak letartóztatások történtek. A magyar nyelvnek a közigazgatásban való betiltásáról szóló első rendelet vélhetőleg 1923. február 13-án született meg Becskereken. A bizalmas rendeletet a becskerekai pénzügyigazgatóság akkori főnöke, Vladimir Kušić a következő tartalommal adta ki: *“Az igazgatóságnak tudomására jutott, hogy az igazgatóságnál bizonyos a tisztviselők hivatalos ügyek intézése alkalmával a felekkel magyarul és németül beszélnek. Ezt az eljárást nem lehet és nem szabad megengedni, miért is elrendelem: A főnökkel és a többi személyzettel közlendő, hogy az irodákban kizárólag a hivatalos nyelvet kell beszélni. A feleknek tudniuk kell a hivatalos nyelvet, ha pedig valaki nem tudná, tolmácsot köteles magával hozni.”*⁷⁰⁹

Ez az eset vélhetőleg ekkor még a helyi hatóságok önkényeskedéséről tanúskodik, s nem a központi hatalom kezdeményezése volt. A Belügyminisztérium BBB ügyosztályának 1923. augusztus 14-én írt távirata viszont már a belügyminiszter közvetlen utasítását tartalmazta: *„Egy konkrét eset kapcsán, amikor is az egyik község úgy döntött, hogy a községi jegyzőkönyveket az államnyelven kívül egy másik, idegen nyelven is vezeti, felmerült az a gond, hogy a helyi jegyző, aki egyben az önkormányzat ügyintézője is, nem bírja azt a másik nyelvet olyan szinten, hogy azt hivatalos formában is használja, a Belügyminiszter ezért elrendelte, hogy a községi jegyzőknek nem kötelességük az államnyelven kívül más nyelvet ismerniük.”*⁷¹⁰

4.3 A passzivitás kimondása után

A Magyar Pártnak a döntését a kormány tagjai is kommentálták. Ljuba Jovanović vallásügyi miniszter azzal utasította el a kormány felelősségét, hogy az nem gyakorolhatott befolyást a választói névjegyzékek összeállítására. Sőt, egyenesen a magyarokat tette hibássá az események ilyen alakulása miatt, mivel *“sajnálom, hogy a magyarokat nem vették fel a névjegyzékbe, s*

⁷⁰⁶ IAS, F.47.1099.IX.9/1923

⁷⁰⁷ IAS, F.47.1099.IX.9/1923

⁷⁰⁸ IAS F.47.1210. I.1/1923

⁷⁰⁹ Nem szabad magyarul és németül beszélni a bánási finánc-hivatalokban, Bácsmegeyi Napló, 1923. február 27.

⁷¹⁰ F.47.1210.I.132/1923.

ezáltal a jogaikat megcsorbították, de a magyaroknak maguknak is többet kellett volna törődniük, még a választások kiírása előtt azzal, hogy fölvegyék őket a névjegyzékbe.”⁷¹¹

Pár nappal később maga Pašić miniszterelnök is a magyarokat tette felelőssé a névjegyzékekről történő kimaradásért.

-- *A Magyar Párt azzal indokolja a passzivitást, hogy a választói névjegyzékből sok magyar választópolgár kimaradt. A jugoszláv kormányt ebben a kérdésben nem érheti jogosult szemrehányás. Úgy a kormány, mint az illetékes belügyminisztérium több ízben kiadta a névjegyzékek összeállítására vonatkozó utasításokat, amelyekben a hatóságok pártatlan és a törvény szellemében való eljárásra hivatottak fel, mert a kormány alkotmányjogi szempontból sem tesz különbséget állampolgár és állampolgár között. Ha a hatóságok egyes helyeken különbözőképpen interpretálják a törvény rendelkezéseit és a kormányrendeleteket, ez nem a minisztérium hibája és ezért a kormányt szemrehányás nem érheti. A magyar választásra jogosultaknak meg volt a törvényes útjuk és módjuk arra, hogy rájuk nézve sérelmes határozatok reparálására törekedjenek és ezt a reparációt el is érhették volna, ha saját maguk sokkal többet törődnek jogaik biztosításával, mint ezt tették. Végre is, nem csupán a kormánynak vannak feladatai, hanem az állampolgároknak is, akiknek saját maguk, politikai felfogásuk, sőt az állammal szemben való kötelességük is, hogy szavazati joguk biztosítására a szükségeseket megtegyék*⁷¹²

A magyarok jogfosztását a tőle megszokott hangnemben kommentálta Pribičević is. A Bácsmezei Napló zágrábi tudósítójának kijelentette, hogy a Magyar Pártnak ez az állásfoglalása számára semmilyen jelentőséggel nem bír. Ő továbbra is szigorúan azon az állásponton volt, hogy a kisebbségeknek nem áll jogukban külön pártban szervezkedni, hanem egyik, vagy másik szerb politikai párthoz kellene csatlakozniuk.⁷¹³

Február 17-i számában a Politika arról írt, hogy az Állami Bizottság állásfoglalása szerint a névjegyzékek kiigazítása miatt a választási körzetek számát emelni kellett volna, s ez ellentétben állt a választó-törvénnyel. Hosszas vita után a testület nem eszközölt változtatásokat. Az indoklás szerint a magyarok pedig azért nem szavazhattak, mert nem volt elég szavazóhely, ahol a szavazataikat leadhatták.⁷¹⁴

A magyarok jogfosztása ennek ellenére nem volt teljes, az településről-településre változott. A hatalmi elit többnyire azokon a helyeken biztosította a szavazati jogot, ahol úgy ítélték meg,

⁷¹¹ A vallásügyi miniszter a magyarság passzivitásáról és a magyar műkedvelői előadások betiltásáról, Bácsmezei Napló, 1923. február 14.

⁷¹² Pasics is sajnálja, hogy a magyarok nem vesznek részt a választásokon, Bácsmezei Napló, 1923. február 17.

⁷¹³ Pribicsevics még mindig a nemzetiségek ellen szónokol -- Nyilatkozott a Magyar Párt passzivitásáról, Bácsmezei Napló, 1923. március 15.

⁷¹⁴ Politika, 1923. február 17.

hogy képesek operálni a magyar választókkal; elsősorban a Tisza-mentén, a Muravidéken és a Bánságban.

Ezzel párhuzamosan elkezdődtek a választási ígéretések is. Ebben szintén a radikálisok jártak az élen. Zenta után Magyarakanizsán a radikálisok és az ottani magyarok között formális alkudozások folytak. A megegyezést ellenző Batta Péter, a Magyar Párt helyi elnöke ezt lemondásával sem tudta megakadályozni,⁷¹⁵ Zentán újabb viharos gyűlésre került sor.⁷¹⁶

A magyarakanizsai tárgyalásokat Nagy Ádám János, az egykori függetlenségi kör elnöke vezette. A megegyezés értelmében, február 28-i keltezéssel a belügyminiszter a kanizsai kiszélesített tanácsba húsz magyar és két szerb anyanyelvű polgárt nevezett ki. A radikálisok meglegebegtették annak lehetőségét is, hogy a magyar rokkantak részére az agrárreform által igénybe vett földekből 200 holdat kiharítanak és 30 láncc földet ígértek az oromhegyesi templom és plébánia részére is. A kanizsai zsidóknak, a rabbi és a kántor szükségleteire pedig negyven láncc földet helyeztek kilátásba.⁷¹⁷ S miközben a kanizsaiakat különböző ajánlatokkal vették rá az együttműködésre, a közeli Horgoson több száz kettős-birtokostól azzal a fenyegetéssel vonták meg március 18-ig megvonták a határátlépési igazolványt, hogy majd a választásokon válik el, hogy lojalisak-e a magyarok, vagy sem.⁷¹⁸

A Zentán és a Bánság egyes területén a magyarság beszerzésén ekkor már gőzerővel dolgozó radikálisokon túl Nyugat-Bácskában és Baranyában bejelentkeztek a demokraták is. Apatinban (Telegdy Sándor), Hódságban (Veres Ádám prépost), Batinán (Novákovics Izidor), Dárdán (Kovacsin Ignác) magyar jelölteket küldték harcba a választási győzelemért.

Minderre válaszul a radikálisok, akik nemrégiben még nyugodtan nézték a magyar cégtáblák leverését, magyar nyelvű plakátokat ragasztottak ki Zombor-szerte, még arra is ügyelve, hogy a város nevét a történelmi magyar megnevezéssel használják (Éljen dr. Nikolics György, Zombor város képviselő-jelöltje szlogenel).⁷¹⁹ Erős aktivitást fejtettek ki a Muravidéken is, ahol ugyancsak magyar jelölteket állítottak.⁷²⁰

A szabad prédának tekintett magyar szavazatokért a Német Párt is versenybe szállt. Programjukat elsősorban a dárdai és a batinai járásban magyarul is sok ezer példányban terjesztették.⁷²¹ A Muravidéken, ahol a magyarokat szinte kivétel nélkül felvették a választói

⁷¹⁵ Lemondott a kanizsai Magyar Párt elnöke, Bácsmezei Napló, 1923. február 18.

⁷¹⁶ A zentai magyarság helyesli az országos Magyar Párt döntését, Bácsmezei Napló, 1923. február 19.

⁷¹⁷ Ígéretes Kánaánja, Bácsmezei Napló, 1923. március 8.

⁷¹⁸ U.o.

⁷¹⁹ Zomborban is szavazhatnak a magyarok, Bácsmezei Napló, 1923. február 16.

⁷²⁰ Magyar jelöltet állítanak a radikálisok Muravidéken, Bácsmezei Napló, 1923. február 15.

⁷²¹ A magyarok között agítálnak a német párt tagjai, Bácsmezei Napló, 1923. március 13.

névjegyzékre, azok megelégetve a demokrata és radikális agitációt, végül kollektíven Radićra szavaztak.⁷²²

A propaganda más téren is elemi erővel dübörgött. Dobler György kishegyesi rokkantnyugdíjas még külön radikális kortesnótát is fabrikált a Kossuth-nóta dallamára:⁷²³

1.

Sándor király őfelsége
Trónbeszédben megígérte,
Igazságot népeinek,
Bármelyféle nemzedéknek
Éljen Szerbia Királya
Éljen a haza!

2.

Neki minden alattvaló
Hazavédő s oltalmazó
A honpolgár nevet kapta
Legyen választási joga
Éljen Jugoszláv Királya
Éljen a haza!

3.

Közeleg már a választás
Sorakozzunk honpolgártárs
Támogassuk a Pasics kormányt
Magyaroknak jogot formált
Éljen a nagy Radikális
Zsiveo⁷²⁴ Pasics!

5.

Esik eső karikára
Pasics elnök kalapjára.
Ahány eső csepp hull rája,
Annyi áldás szálljon rája,
Éljen a nagy Radikális,
Zsiveo Pasics!

6.

Magyarok ha összetartunk,
Agrár földből mi is kapunk.
Betermi a kenyerünket
Isten áld meg vezérünket,
Zsiveo nagy Radikális
Zsiveo Pasics!

⁷²² Muravidéki magyarok helyzete a választások után, Bácsmezei Napló, 1923. április 8.

⁷²³ Szabad már a Kossuth-nótát énekelni -- Választási költészet radikális és demokrata alapon, Bácsmezei Napló, 1923. március 3.

⁷²⁴ zsiveo- szerbül: živeo. Magyar jelentése: "éljen".

A következmények nélküli ígérgetések tipikus esete volt egy Szabadkán lejátszódott jelenet is. Klein Adolf, a szabadkai zsidó hitközség elnöke egy kormánypárti banketten szót kérve, azt közölte a jelenlévőkkel, hogy a zsidóság bojkottálni fogja a választásokat, mert a zsidóság – de általában a nemzetiségi kisebbségek kivétel nélkül – súlyosan sérelmesnek tartották az ismert Pribičević-féle iskolarendeleket és követelték, hogy azokat vonják vissza. Jovan Radonić, a radikálisok szabadkai listavezetője erre kijelentette, hogy szakítani fognak a rendeleti kormányzással és törvénnyel fognak rendezni minden sérelmes kérdést. Vladislav Manojlović közjegyző pedig mindezt azzal toldotta meg, hogy az agrárreformot -- úgy mint az iskolaügyet -- szintén rendeletekkel intézték és rontották el. Ettől is tovább ment, szóról szóra átvette a Magyar Párt programjában ezzel kapcsolatban leírtakat, s kijelentette, hogy földet csakis az kaphat, aki azt valóban meg is műveli.⁷²⁵

Mindebben persze igen erős kettősség volt. Miközben Vajdaság szerte újabb és újabb letartóztatások, kémkedési perek, az Orjuna következmények nélküli rombolása itatta át a közéletet, vitt félelmet és bizonytalanságot az emberek közé, a választási kampány hevületében az ígéretek licitje is egyre magasabbra szállt. Nem kis iróniával írta erről a Bácsmegyei Napló egyik vezércikke: *„Csak nézzünk szét, milyen örvendetes változást idéz elő ez a lázas állapot. Topolán a Kossuth-nóta dallamát fújják a radikális párt kortesei; eddig a lázadó Kossuth-rebelisek dala volt a Kossuth-nóta, most vígan éneklük Pasicsot zsvivózó szövegével ezt a kuruc-korból megőrzött melódiát. Eddig nem volt szabad a hivatalokban magyarul beszélni, a magyar szót úgy söpörték ki onnan egyes hivatalvezetők, mint a németet, most a magyar választókhoz magyar nyelven beszélnek a jelöltek, s magyar nyelven kérik a szavazatukat. (...) Azelőtt az volt a gyűlölet szava: a vajdasági magyarokat ki kell telepíteni a Vajdaságból, el kell őket távolítani az ország határáról, s le kell vinni őket Délszerbiába, -- most úgy beszélnek hozzánk a szeretet és megértés hangján: testvérek vagyunk, szeressük egymást, egy hazának vagyunk a gyermekei, szavazzatok a radikális/demokrata (a nem kívánt rész törlendő) pártra!”*⁷²⁶

Időközben megindult a választásokon induló pártok közötti leszámolás is; Vajdaság-szerte függesztették fel állásukból a demokrata funkcionáriusokat. A passzivitást kimondó, s a magyar szavazótábor fegyelmezettségének erodálódását egyre elkeseredettebben szemlélő Magyar Pártnak azzal is szembesülnie kellett, hogy a választójogot elnyert magyarok zöme, akik kimaradtak a különféle háttéralkukból, teljesen tanácstalanul álltak a várható események között. Magának a passzivitásnak a jelentése is számos helyen komoly értelmezési gondokat okozott. A helyzetet mentendő, a választások napján megjelenő számában a Bácsmegyei Napló részletesen elmagyarázta a passzivitás jelentését, értelmét, és hozzátette, hogy ha már valaki mindenképpen

⁷²⁵ Magyar panasza, magyar bánat a fehér asztalnál, Bácsmegyei Napló, 1923. március 9.

⁷²⁶ Válasszunk mindig! Bácsmegyei Napló, 1923. március 6.

szavazni akar, akkor vegye figyelembe, „*hogy a szláv pártok között a Protics-párt programja áll a legközelebb a nemzeti kisebbségek kívánságaihoz és azt is tudjuk, hogy a Protics-párt volt az egyetlen szláv politikai párfrakció, amely a múltban is ugyanezeket az elveket hangoztatta és hogy a hivatalos Radikális Pártból főleg e miatt az elvi ellentét miatt vált ki.*”⁷²⁷

Mint a fentiekben arra már utaltunk, a magyarokkal ellentétben a németek nem mondták ki a passzivitást. A Jugoszláviai Országos Német Párt a Vajdaságban és a Szerémségben mindenütt állított jelölteket. Szabadkán Kraft Jánost indították.⁷²⁸ A románok sem bojkottálták a választásokat, sőt a kampány előtti napokban szerveződtek pártba.

Jogosan vetődik tehát fel az a kérdés, hogy a nemzeti kisebbségek az erők szétforgácsolása helyett, miért nem keresték az együttműködést, miért nem egy közös – koalíciós -- listán indultak a megmérettetésen, elvégre, a nemzeti alapon kisebbségi párttá alakulást azonos okok kényszerítették ki.

Mint az előzőekben láttuk, a kisebbségi értelmiség 1921 végén, 1922 elején kénytelen volt arra a következtetésre jutni, hogy az ország megalakulása óta egyetlen parlamenti párt, hatalmi tényező sem vett tudomást a kisebbségi kérdés létezéséről. A parlamenti pártok közül elsősorban a demokraták és a radikálisok kezdeményezték azt az elfogult sovén politikát, amely igyekezett ellehetetleníteni a nemzeti kisebbségek kulturális és gazdasági fejlődését, jogi és politikai egyenjogúságuk érvényesülését, az ellenzéken lévők pedig szó- és ellentmondás nélkül túrték, sőt hallgatólagosan még helyeselték ezt a politikát.

Az események ilyen alakulásának logikus következménye volt, hogy ezeknek a parlamenti pártoknak a keretében sem a magyarság, sem a németiség vezető elitje bizalommal és érdekeinek sérelme nélkül nem tudott elhelyezkedni. Ilyen körülmények között nem volt meglepő, hogy a két kisebbségi párt érdekei és célkitűzései majdnem azonosak voltak, programjuk pedig, ha nem is teljesen egyforma, de mindenképpen hasonló volt.⁷²⁹

A Magyar Párt programja, mint láttuk, minimális gyakorlati kisebbségi program volt. A Magyar Párt a jogi és a politikai egyenlőség érvényesülését, a kulturális és gazdasági fejlődés biztosítását és az úgynevezett nemzetiségi külön jogokat nemcsak a magyarság számára, hanem az összes nemzeti kisebbség részére követelte. Ezzel szemben a Német Párt programja a szó szoros értelmében német program volt. Csak a német érdekek szempontjából állapította meg célkitűzéseit, kizárólag a német lakosság érdekeinek védelmét tette feladatává. Célkitűzéseiben és követeléseiben a német program jóval többet követelt, mint a magyar. A Német Párt a

⁷²⁷ A passzivitás, Bácsmegeyi Napló, 1923. március 18.

⁷²⁸ A németek aktivitásában, Bácsmegeyi Napló, 1923. február 14.

⁷²⁹ Zoran Janjetović: Deca careva, pastorčad kraljeva 181. o.

nyelvterületek szerinti nemzeti autonómiát követelte a németek részére, míg a Magyar Párt (a megvalósulás gyakorlati lehetetlensége következtében) ilyen követelést nem támasztott.⁷³⁰

A gyakorlati élet szempontjából jelentőséggel alig bíró programbeli különbségek a célok és érdekek azonossága mellett nem lettek volna tehát akadályai a két párt harmonikus és taktikai együttműködésének. Ez az együttműködés azonban még sem következett be. A Német Párt később is alakult – 1922. december 17-én az ekkor az SzHSz Királysághoz tartozó Zombolyán,⁷³¹ a német sajtó pedig hosszú ideig igen ellenséges hangon foglalkozott a magyarság ügyeivel, de még az 1923-as választási kampány hevében is hangzottak el magyarellenes kijelentések német politikusok szájából.⁷³²

A két párt kapcsolatát beárnyékolta az is, hogy az 1923-as választási kampányban a Német Párt -- elsősorban Baranyában -- a magyar szavazatokra is hajtott.

A közeledés tehát nem történt meg. Elmulasztották az együttműködést a választójogi jogfosztás elleni küzdelemben is. Amíg a Magyar Párt kimondta, hogy egyetlen tiltakozást sem ad be, hanem a jogfosztás intézményének, mint egésznek az orvoslását követeli, a Német Párt más taktikát követett: heteken keresztül a tömeges reklamálás mellett agitált. Ennek az agitálásnak az eredménye persze felemás lett. A németiség éppúgy, mint a magyarság, végül a névjegyzék hivatalból történt kiigazítása következtében jutott (már ahol és amilyen mértékben jutott) választói jogához, attól függetlenül, hogy politikai megfontolásból és a vélhető háttéralkuknak köszönhetően a németeket több helyen és jobb arányszámban vették fel a választói névsorokra. Így például, míg az újvidéki választókerületben végül alig jutottak be a magyarok a névjegyzékekbe, a németeknek ezen a helyen alig volt okuk különösebb panaszra. Azok a bírói határozatok, amelyek a január hatodika után felvett választóktól megtagadták a márciusi választásokon való részvételt, a magyarokat sokkal súlyosabban érintették, mint a németeket. A Német Pártnak ilyen helyzetben tehát a passzivitásra lényegében nem volt oka (s ezt később a választási eredmények is bizonyították), míg a Magyar Párt nem tehetett mást, mint hogy kimondta azt.

A lehetséges opciókat figyelembe véve, minden bizonnyal nem tévedünk, ha úgy gondoljuk, hogy a passzivitáshoz a Magyar Párt vélhetőleg nem jutott volna el, ha realizálódhatott volna a Német Párttal való választási együttműködés. Grábel feljegyzéseiből tudjuk, hogy bár hivatalos tárgyalások ebben az irányban nem folytak, de magánjellegű puhatolódzások igen.⁷³³ Ezek során derült ki, hogy a Német Párt nem volt hajlandó a közös fellépésre. A németek úgy vélekedtek, hogy mivel az SzHSz állam és a Német Birodalom közvetlenül nem volt határos, így a németiség

⁷³⁰ Zoran Janjetović: Deca careva, pastorčad kraljeva 179-180. o.

⁷³¹ Zoran Janjetović: Deca careva, pastorčad kraljeva 179. o.

⁷³² Németpárti korteskedés magyarellenes kirohanásokkal, Bácsmegyei Napló, 1923. március 13.

⁷³³ A Magyar Párt és a nemzetiségi pártok, Bácsmegyei Napló, 1923. március 15.

államhűsége sem kérdőjeleződött meg, irredenta tendenciákkal a közösség nem volt gyanúsítható. Ugyanakkor a magyarságot a korban jóformán minden politikai tényező irredenta tendenciákkal gyanúsította és ezért politikai szervezkedésében akadályozta. A két párt együttműködése tehát a németeket olyan helyzetbe hozhatta a szláv politikai elit előtt, mint akik az állítólagos magyar irredenta törekvéseket támogatták és így ennek a gyanúnak minden súlyos következményeit a németeknek is viselnie kellett volna.

A taktikai együttműködést lehetetlenné tette az is, hogy a németység egy része a magyar impérium alatt elmagyarosodott, ugyanakkor a német közösség a magyar impérium idejében is kisebbségnek számított. Mindez az új államban hasonló kérdéseket vetett fel, mint a zsidóságnál. A Német Pártnak az elemi érdeke volt, hogy a németységben felébressze a nemzeti öntudatot és az elmagyarosodottakat visszatérítse a németségébe. Ebből a szempontból egy magyar-német kooperáció károsan befolyásolta volna ezt a célkitűzést.⁷³⁴

Az érdekek ellentéte vezetett végül oda, hogy a németység és a magyarság egyre inkább kezdett egymástól elkülönülni, távolodni. Ettől függetlenül, a német osztályokat a névvegyelemzés találmánya alapján ugyanúgy bezárták, mint a magyar osztályokat. A kivegyelemezett német tanulók végül pedig nem a német osztályok tanulósámát szaporították. Az erőszakos, felülről irányított állami asszimilációs folyamatok tehát őket is ugyanúgy sújtották, mint a magyarokat. Hogy Németország nem volt határos az SzHSz állammal, végeredményben nem képezett akadályt az irredenta törekvésekkel való gyanúsításnak. Példa rá a fentebbiekben már említett torzsai kémkedési történet, az Orjuna, illetve a sovinszta szerb sajtó visszatérő támadásai a németek szervezkedése ellen.

De nem jártak jobban a románok sem, akik a választásokig nem is szerveződtek politikai párttá.⁷³⁵ Egy ideig a sajtó, mint a világ legtermészetesebb dolgát, minden kommentár nélkül hozta a hírt, hogy a románság vezetői Bukarestben jártak választási instrukciókért.⁷³⁶ Jártak-e Bukarestben vagy sem, az idő távlatából a román külügyi akták áttekintése nélkül nem lehet megítélni. De ha jártak; aligha kaphattak valami, az országra veszélyes, államellenes instrukciókat. Erre mutat legalább is a románok akkori vezetőinek magatartása. Először a radikálisokkal, azután a demokratákkal igyekeztek választási kompromisszumot kötni.⁷³⁷ Az alsó-bánáti választókerületben a verseci és alibunári járási jelöltséget követelték maguknak a kompromisszumos listán, aminek ellenében a Felső-Bánátban támogatták volna a szövetséző szerb pártot. Miután ezek a tárgyalások meghiúsultak, a románok tovább tárgyaltak a Német

⁷³⁴ Šandor Mesaroš: Položaj mađara u Vojvodini 1918-1929, 141. o.

⁷³⁵ Bővebben lásd: Gligor Popi: Formiranje, razvoj i delovanje Rumunske stranke (1923-1929), Istraživanja, 3, 1974, Zoran Janjetović: Deca careva, pastorčad kraljeva... 180-183. o.

⁷³⁶ A bánáti románok a Német Párt listájára szavaznak – A román kormány állítólagos utasítása, Bácsmezei Napló, 1923. február 21.

⁷³⁷ A Magyar Párt és a nemzetiségi pártok, Bácsmezei Napló, 1923. március 15.

Párttal,⁷³⁸ majd Porticékkal.⁷³⁹ A Német Párt következetes maradt, s a magyarok után velük sem akart együttműködni. Protićal megegyeztek. Protićéknak nem lévén az alsóbánsági kerületben listájuk, itt a románok külön listát állítottak. A Felső-Bánságban helyet kaptak a hivatalos Protić-listán és így ott együtt indultak a küzdelembe. A bukaresti utasítás tehát (ha volt ilyen utasítás egyáltalán) körülbelül így szólhatott: egyeztetek meg a kormánnyal, vagy bármely más szerb párttal, ha lehet, ha ez nem sikerül, akkor a németekkel, de a magyarokkal semmiképpen. Bár a románoknak sikerült saját képviselőt is bejuttatniuk a parlamentben, egyes helyiségekben masszívan a demokratákra szavaztak.⁷⁴⁰

Mindennek ellenére az a körülmény, hogy a románok egyetlen választókerületben külön listával indultak a küzdelembe, már elegendő volt arra, hogy a sovinszta sajtó a Politikával az élen meghúzza a vészharangot⁷⁴¹ és világgá kürtölje, hogy a románok azért alakultak külön párttá, mert a Bánát hovatartozását nem tekintik befejezett ténynek, a kérdést napirenden akarják tartani, egyszóval román irredenta eszmék fűtik a külön román politikai szervezkedést. Mindezt egy, a szentmihályi zendülés hírével igyekezve alátámasztani.⁷⁴²

A magyaroktól való félős elzárkózás végül tehát sem a németeket, sem a románokat nem mentette meg azoktól a következményektől, amelyek miatt a magyarokkal való esetleges taktikai együttműködéssel politikai agitációjukat féltették. Ettől függetlenül, e két nemzeti közösség aránylag sikeresen szerepelt a választásokon, s önerőből volt képes képviselőket juttatni a belgrádi parlamentbe.

1923-as parlamenti választások igazi tétje az ország szerkezeti felépítése; a szerb pártok által továbbra is erőltetett centralizmus és unitarizmus, illetve a Radić által mind hangosabban követelt decentralizáció, az ország föderális átalakítása volt. A képlet fehérre, vagy feketére történt leegyszerűsítése a vidovdani-alkotmány támogatásáról, vagy elutasításáról szólt. Március 18-án sok feszültség, heves összecsapások és a hadseregnek a Radikális Párt melletti aktív részvételével végül választott az ország.

A megmérettetés, amely nemzetileg tömbösítette a szláv szavazókat, Pašić és Radić győzelmével ért véget. Előbbi 108 képviselőt küldhetett a parlamentbe (17-el többet, mint 1920-

⁷³⁸ A bánáti románok a Német Párt listájára savaznak – A román kormány állítólagos utasítása, Bácsmegyei Napló, 1923. február 21.

⁷³⁹ Mit követelnek a bánsági románok? -- A Protics-párt paktuma a bánsági román párttal, Bácsmegyei Napló, 1923. március 4.

⁷⁴⁰ Gligor Popi: Formiranje, razvoj i delovanje Rumunske stranke 1923-1929, Istraživanja, 3, 1974, 336. o.

⁷⁴¹ Politika, 1923. március 7.

⁷⁴² A Politika március 7-i számában hosszú cikkben foglalkozott a bánsági románok politikai magatartásával. A lap többek között azt írta, hogy a bánsági hatóságok annyira megengedőek voltak a románokkal, hogy mindenki azt várta, hogy azok a választásokon az úgynevezett „államalkotó” pártokat fogják támogatni és nem állnak be a magyarok sorába. Mégis, az utolsó pillanatban, önálló nemzetiségi pártba tömörültek. Ez – a Politika szerint – annak a bizonyítéka, hogy ők sem sokban különböznek az ország többi destruktív elemétől. Példaképp említi a lap a Szent Mihály községben történt esetet, ahol 80 román nemzetiségű polgár megtámadta a községházát és elkergették a jegyzőt, akit csak csendőrök tudtak hivatalába visszahelyezni.

ban), utóbbi pedig 20-al többet, mint a legutolsó választásokon, vagyis hetvenet, a Magyar Párt utolsó reménye -- Protić nem jutott be a parlamentbe.⁷⁴³

Az integratív jugoszlavizmust hirdető, de belső frakcióharcokkal is küszködő Demokrata Párt jelentős teret veszített, képviselőinek száma 92-ről 51-re csökkent. Az erőszak ellenére jól szerepelt a választásokon a Német Párt, mely a Vajdaságban 7, Szlovéniában pedig egy – összesen nyolc mandátumhoz tudott jutni, s ugyancsak sikerült a románoknak is egy képviselőt Belgrádba delegálniuk.⁷⁴⁴

A választójoggal bíró magyarok jelentős része – az adatok alapján – szétszavazott. Bácskában és a Bánság északi részében többségük a radikálisokat támogatta. A demokraták egyetlen vajdasági mandátumokat a torontálvásárhelyi (Debeljača) magyaroknak köszönhették, míg a Muravidék magyarjai Radićra szavaztak. Protić a Magyar Párt indirekt támogatása ellenére sem jutott mandátumhoz.

A lezajlott választások vajdasági eredményei alapján (ahol az összlakosságnak kevesebb, mint 20 százaléka voksolt) a Bunyevác-Sokác Párt híveinek kivételével a Vajdaság államalkotó szláv népe kizárólag olyan képviselőket küldött a parlamentbe, akik elutasították a vidovdáni alkotmány revízióját és a centralisztikus államberendezkedés fenntartásához ragaszkodtak. A Radikális Párt meggyőző győzelmet aratott, s csekély vigasz volt, hogy az intranzigens, sovinszta politikának a vajdasági zászlóvivője, a Demokrata Párt Pribičević köré csoportosult köre az Alsó-Bánát kivételével egyetlen választókerületben sem tudott mandátumhoz jutni. Az már a kor paradoxona, hogy ott is a kisebbségi szavazatok segítségével tudott pozíciót szerezni. Ezek a német, román és magyar szavazatok elsősorban a radikálisok fenyegetései elleni dacnak tulajdoníthatóak.⁷⁴⁵

Kétségtelen, hogy a Demokrata Párt, mint ellenzékbe szorult erő hátrányban volt a kormányzati apparátus teljes támogatását élvező radikálisokkal szemben. A kormányhatalom terrorja,⁷⁴⁶ a titkos szavazás mellett még sem lehetett olyan sorsdöntő hatással a Demokrata Párt eredményére, amikor az eredményekből azt vehető ki, hogy az alsó-Bánátban egész román és német községek szavaztak le a demokrata jelöltre. Tegyük hozzá, hogy a kormányterrort az

⁷⁴³ A végleges eredmény, Bácsmegeyi Napló, 1923. március 22, A választások eredményeit lásd: Kostić, L.M., (szerk): Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, održanih 18. marta 1923. godine. Beograd, 1924. Ferdo Čulinović: Jugoslavija između dva rata, 312. o.: Cjelokupan pregled u zemlji Izbori za Konstituantu – 28. XI. 1920 – Rezultati po izbornim okruzima (županijama) strankama, ugyanott: 411. o.: Zastupnici stranaka po pokrajinama na temelju izbora od 18. III. 1923., a Wikipedia horvát: http://hr.wikipedia.org/wiki/Parlamentarni_izbori_u_Kraljevini_SHS_1923. Letöltés ideje: 2011. február 9. 16:33. Lásd még: az angol nyelvű változaton: http://en.wikipedia.org/wiki/Kingdom_of_Serbs,_Croats_and_Slovenes_parliamentary_election,_1923. Letöltés ideje: 2011. február 9. 16:42, illetve 16:47.

⁷⁴⁴ U.o.

⁷⁴⁵ A debeljacsai magyarok mandátumot szállítottak a Demokrata Pártnak, Bácsmegeyi Napló, 1923. március 26.

⁷⁴⁶ A londoni Time korabeli számában például a magyarok jogfosztását emeli ki a választásokkal kapcsolatban. <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,846181,00.html> Letöltés ideje: 2011. február 9. 17:12.

Orjuna terrorjával éppen eléggé ellensúlyozta Pribičević tábora is, ha nem is a gyűlölt egykori koalíciós partnerével szemben, de a kisebbségekkel szemben mindenképpen.

A Vajdaságban élő szerbség és a vele mindenáron, akár az asszimiláció révén együttműködni kívánó kisebbségek jó része tehát nem kívánt sem Horvátországnak, sem más országrészeknek széleskörű közigazgatási és politikai autonómiát biztosítani, és az eredmények alapján nem kívánt ilyen autonómiát a maga részére sem.

Ez a tény a nemzeti kisebbségek elitjének a politikai orientációjára nézve determináló hatással bírt. Vezetőiknek rá kellett döbenniük, hogy a jövő vonatkozásában a centralizmus, vagy az autonómia csak az államalkotó többség szempontjából bizonyult kardinális elvi kérdésnek. A nemzeti kisebbségek, s különösen a magyarság szempontjából kizárólag taktikainak, amelyben az állásfoglalást az a körülmény döntötte el, hogy a jövőre nézve a centralisztikus államberendezkedés fenntartása, vagy az autonomista decentralizáció megvalósítása nyújthat-e több garanciát a kisebbségek politikai, gazdasági és kulturális fejlődése szempontjából. Tehát kizárólag az államalkotó többség nemzetiségi politikájától függött, hogy az egységes állami berendezkedés és a monarchikus államforma keretei között a majdani esetleges döntés pillanatában a centralista, vagy decentralista táborban fognak-e helyet foglalni a nemzeti kisebbségek.⁷⁴⁷

A magyarság vezetői ebből a szempontból jól ismerték fel, hogy beláthatatlan következményeket hozott volna, ha az annyi gyűlölettel elárasztott és teljesen egyedül álló magyarság programját tekintve egyik, vagy másik opció mellett kötelezi el magát. Egy esetleges kizárólagosan autonomista állásfoglalással végleges szakadékot teremtettek volna maguk és a környezetükben élő szerbek között. Tegyük azt is hozzá, hogy a párt végül még is ebbe az – az autonomista -- irányba mozdult el, amikor az utolsó pillanatban Protić támogatására szólított fel.

Ha az 1923-as választási eredményeket a volt Monarchia területére bontjuk le, akkor az abszolút győztes mindenképpen Stjepan Radić – és tegyük hozzá a decentralista tábor -- volt, aki egymaga több szavazatot szervezett, mint a radikálisok és a demokraták összesen (lásd a hármasszámú táblázatot a mellékletben). A délvidéki magyarság számára Horvátország -- ha civilizációs és földrajzi értelemben nem is, de -- reálpolitikailag mindenképpen messze volt. A magyar politikusok jól érzékelték, hogy Stjepan Radić, de a muzulmán Spaho is csak azon országrészek számára követelték az önrendelkezési jog alapján a teljes politikai önállóságot, amelyekben pártjaik mandátumot tudtak szerezni. A magyar politikusok helyesen ismerték fel azt is, hogy Radić mozgalma végeredményben nem paraszt-, hanem horvát nacionalista mozgalom volt. Republikánizmusa és föderalizmusa mögött a nagyhorvát ambíciók rejlettek. A kisebbségi sorba

⁷⁴⁷ A vajdasági választások tanulságai, Bácsmegeyei Napló, 1923. március 24.

került magyarság számára – kényszerpálya révén – a horvát ügy mellé állás nem hozhatta meg -- éppen ellenkezőleg, a végtelenségig minimalizálta volna az oly epedve kívánt igazi egyenjogúságot és a szabad, gazdasági és kulturális fejlődés esélyét.

1923-ban, a Vajdaságban élő – jogfosztott -- magyar közösség már csak a hatalom természetéből adódóan is kizárólag a kormányzó Radikális Párttól remélhetett ilyen, vagy olyan kedvezményeket. Elsősorban a már megszületésekor bukásra ítélt paktumban is követelt szavazati jogának a megadását. Kényszerpálya lévén, az erőviszonyokat figyelembe véve nem igen volt sem más alternatíva. Protić támogatása már csak az eseményeket követő, megkéső, a végeredmények ismeretében pedig merően illuzionista lépésnek bizonyult.

A németek választási sikere azt is megmutatta, hogy a megfélemlítések és a névjegyzékekkel történt nyilvánvaló visszaélések, a jogfosztottság és a jelölt-állítás nehézségei ellenére még is csak volt némi mozgásteret. Ezt a mozgásteret a Magyar Párt nem használta ki, a rendelkezésére álló erőket nem tudta, nem merte, s nem is akarta mobilizálni. Kétségtelen, hogy a több síkú állami beavatkozások miatt nem tudott számarányának megfelelő számú képviselőt küldeni a parlamentbe, azonban az adatok arra is rámutatnak, hogy mindettől függetlenül lett volna arra esély, hogy legalább egy-két magyar képviselő is megjelenjen a belgrádi politikai porondon. Ami a németeknek tehát 1923-ban sikerült, az a magyaroknak nem, s ebben vélhetőleg jelentősen közrejátszott a magyar közösség társadalmi és szociális struktúrája; a tömegek iskolázottságának és polgári öntudatának a hiánya is.

Az 1923-as választás vajdasági eredményei és történései más tekintetben is értékes tanulságot nyújtanak. Talán a legfájdalmasabb még is csak annak a ténynek a felismerése lehetett, hogy a magyar nemzetiséghez tartozandóság egyedül nem volt elég arra, hogy az eredményes kisebbségi politika megnyugtató bázisa legyen. Elengedhetetlenül feltevődik a kérdés, hogy a magyar anyanyelv közössége vajon elég erős volt-e ahhoz, hogy ledöntse a születés, a vagyon, az elhelyezkedés, a társadalmi különbségek korlátait? A válasz vélhetőleg negatív. Az osztálykülönbségek egy-egy mikroközösségeken belül kimutathatóan nagyobb feszítőerővel bírtak, mint amilyen összetartó erőt feltételez a kultúrközösség meglétének a ténye. Talán még most – kilenc évtized elteltével -- is túlságosan korai, s túlságosan dogmatikus lenne a kérdés felett vitatkozni egy olyan időszak vonatkozásában, amikor a magyar iskolákat tömegesen zárták be, a magyar nyelv a közhivatalokban néma volt, s a magyar tömegek politikai jogaikból vagy kizárattak, vagy ellehetetlenítettek. Mindenesetre, 1923-ra már voltak, s nem is kis számban olyanok, akiknek nemzettudatát közömbössé hűtötték le a megfélemlítések, fenyegetések, balsikerek, vagy az egyéni kényelem szempontjai. Az asszimiláció és a beolvadás első jelei, az ember alkalmazkodási képessége révén, ha nyelvi értelemben még nem is, de gondolkodásban és a cselekedetek tekintetében hihetetlenül gyorsan megjelentek.

Mint láttuk, a délvidéki magyarság nyilvános politikai szerveződése akkor kezdődött, amikor az opciós határidő lejárt, amivel a délvidéki magyarság állampolgársága eldöntött tény lett. Az az egy év, ami ettől az időponttól kezdve a passzivitás kimondásáig eltelt, szakadatlan munkát hozott. Fel kellett rázni a közömbösségbe beletörődő magyarság érdeklődését, egy politikai csoportosulás alá kellett egyesíteni mindazokat, akiket osztályhelyzetük, társadalmi elhelyezkedésük, vagyoni érdekeik szét akartak szaggatni, ki kellett tűzni a kisebbségi politika irányát, meg kellett állapítani annak tartalmát, s mindehhez meg kellett nyerni a cselekvésre serkentő tömegek támogatását. A vágyakból és kívánságokból programot kellett alkotni, a törekvésekből pártot szervezni, az egymást kereső tétovázásból szervezkedést, az öntudatlan megmozdulásból öntudatos küzdelmet. A Magyar Párt szervezkedése, programja, meginduló politikai küzdelme mind ennek az egy esztendőnek a munkája volt.

Hogy többet nem sikerült elérni, az nem csak a közösség vezetőin múlt. A nemzetiségi tömörülés megnyilatkozásait az állam politikai elitje állandó gyanakvással nézte, az első szervezők közül sokat kiutasítottak, irredenta és kémkedési pörök nehéz atmoszférájában kellett belekiáltani az ébresztő szavakat a közösségbe, s az energia legnagyobb része arra ment el, hogy összegyűjtsék és megkíséreljék orvosoltatni a közösség minden múlt nappal növekvő és súlyosbodó sérelmeit.

Ilyen helyzetben a magyar közösségnek leépülőben volt az iskola-hálózata, a magyar nyelvnek nem volt joga sem az igazságszolgáltatásban, sem a közigazgatásban, a magyarok az agrárreformot továbbra is csak úgy élték meg, mint akinek elvették a földjeiket, nem volt magyar színház, magyar kultúrintézmény, a magyarok kihullottak a gazdasági életből is, s nyelvük elnémult, népük elszegényedett, kultúrájuk elsikkadt.

A munkát a választások után tehát ott kellett folytatni, ahol az félbeszakadt, ahol a jogfosztó rendeletek és jogfosztó intézkedések bénították meg az alkotmányos szervezkedést. Az építkezés továbbra is nagyon nehéz volt. A közeg lényegét tekintve nem változott, a közállapotok nem higgadtak le. Továbbra is a mandátumaikat féltő politikusok, állásaikért reszkető korrupt tisztviselők, az újabb és újabb választási hadjáratok militarizált közszelleme, a korteskedések mérgezték meg az atmoszférát.

5. Összegzés

Az új állam konszolidációjának időszaka az új délszláv állam politikai elitje számára is számos olyan megválaszolendő kérdést vetett fel, amelyekben a szemben álló és ellenérdekelt felek nem tudtak megegyezni. Az államberendezkedés kérdése, az alkotmányozás folyamata már 1919-1920-ban előrevetítette azt a konstans belpolitikai válságot, amely az első jugoszláv államot egészen 1941-es széteséséig jellemezte.

A centralizáció szerb és a decentralizáció elsősorban horvát híveinek párharcából a számszerű többség és a megosztó politika sikeressége miatt a szerb dominanciával bíró erők kerültek ki győztesen, az új állam alkotmányos jogrendje ezáltal a központosítás irányába mozdult el.

Ezzel a folyamattal párhuzamosan zajlott a birtokba vett területek nacionalizációja is, amelynek egyik fő szenvedő alanya a Vajdaság területén élő magyarság volt. Az új hatalom, bár a birtokbavétel első évében sikeresen felszámolta a magyar közigazgatási struktúrát, az új rendszer felállítása – a rossz és hiányos káderállomány, illetve a korrupció miatt – lassan és erőltetetten haladt előre. Vizsgált korszakunkban a teljes jogrendszer egységesítésére nem került sor.

Az egész országra, így a Vajdaságra is kiterjedő földreform alapjaiban társadalmi, s nem politikai kérdés volt. A birtokba vett új területeken, elsősorban a Vajdaságban, azonban már a kezdetektől a politikai megfontolások domináltak. A magyar közösség túlnyomó többsége az impériumváltás előtt is a földnélküli zsellér és kisparaszti társadalomhoz tartozott, így a földreformból történt kirekesztése az agrárviszonyok kedvezőtlen elmozdulásán túl, a mindennapi megélhetés ellehetetlenülésével is járt, ami a már így is megingatott társadalmi pozíciók további térvésztését eredményezte. Az ezzel párhuzamosan zajló kiutasítások az etnikai arányok megváltoztatása mellett elsősorban a középosztály erodálódását eredményezték. A magyarság gazdasági megtörése az új állam szempontjából tehát sikeresen és gyorsan realizálódott.

A magyar iskolarendszer ellen intézett frontális támadás, amely egyértelműen annak leépítését, sőt felszámolását szolgálta, összességében egy hosszan tartó, a közösség számára nagy lelki megrázkódtatásokkal járó folyamat volt. A névelemzés rendszerének a bevezetése, a különböző szegregációs intézkedések előtérbe helyeződése alapjaiban a magyar társadalom szellemi szintjének a mesterséges, felülről indukált erózióján túl az etnikai megosztás, elsősorban a zsidóságnak, és az asszimiláció útjára lépett németeknek a magyarságról történő leválasztása céljából fogantatosított intézkedés-sorozat volt. Ennek ellenére, a Vajdaságban az 1921/22-es

tanévben még mindig 5 magyar gimnázium, 11 polgári iskola és 141 elemi iskola működött, mintegy 60 000 magyar tanulóval.

Az új helyzet válaszút elé állította a délvidéki zsidóságot is, amely kultúrájában, mentalitásában és nyelvében erőteljesen kötődött a magyarsághoz. Ezek a belső viták, stratégiakeresések, akárcsak a magyar közösségnél, komoly törésvonalakat eredményeztek. A konfliktusok 1922 elején a nemzetiségi megvallással kapcsolatban kulminálódtak. A zsidóság a többi kisebbségi sorban lévő közösséghez hasonlóan kényszerpályára ítéltetett, s mindezt súlyosbította a kettős kisebbségi – nemzetiségi és vallási – lét felismerésével járó lelki vívódás, az új államnak, sokszor a magyarság ellen fogantatosított intézkedéseinek a drasztikusságát is felülmúló adminisztratív és hatósági lépéseinek a sorozata, melyet egyrészt magyarságuk, másrészt zsidóságuk, harmadrészt magyar zsidóságuk miatt voltak kénytelenek elszenvedni.

Az 1922 első felében lezajlott – személyeskedéstől sem mentes – vitákban a zsidóság jövőbeli követendő stratégiáját illetően alapvetően két lehetséges opció vázolódott. Az első az addigi status quo állapotának a fenntartását, a zsidóság sorsának a magyarsághoz való további kötését szorgalmazta. Szószólói a délvidéki zsidóságot alapvetően csak vallásában különböztették meg a magyarságtól, nemzetiségében, érzelmeiben, kultúrájában nem. A második alternatíva képviselői a zsidóságnak a magyarságtól való teljes elkülönülését, külön nemzetiségként való definiálását, önálló politikai aktivitását, sőt a független zsidó állam létrehozását szorgalmazta. Bár a szláv többséghez való asszimiláció, mint lehetséges alternatíva nem merült fel, a zsidóság reprezentáns képviselői számoltak azzal, hogy az új helyzet hosszútávon kétségtelenül a magyarságtól való eltávolodást, az új impérium civilizációs kultúrkörébe történő beilleszkedést fogja eredményezni.

E kettős kényszerpályán a zsidóság legjelentősebb képviselői végül az első opció mellett kötelezték el magukat, s tevékenyen részt vállaltak a magyar kisebbségi politizálás előkészítésében, szellemi vitáiban, sőt az első sorokban voltak a Magyar Párt megalakulásánál is.

Az impériumváltással kisebbségi sorsba került délvidéki magyarság az új állam létrejöttének és kiépítésének első periódusában, vagyis az interregnumtól a az 1922 januárjáig tartó időszakban a teljes jogfosztottság állapotában volt, nem vehetett részt az alkotmányozó nemzetgyűlés munkájában sem. Ebben a helyzetben csak külső, kényszerű szemlélője lehetett azoknak az eseményeknek, amelyek alapjaiban határozták meg saját sorsának alakulását is.

A politikai szervezkedés fáziskésése tehát alapvetően a külső, kényszerítő körülményeknek volt betudható. A délvidéki magyarság állampolgárságát az opciós jog szabályozta, amellyel 1922. január 26-tól lehetett élni. Az aktivizmus, vagyis a politikai szerveződés és a passzivizmus, a kulturális megerősödés mikéntjének a kérdése, komoly feszítőerőt jelentett a kisebbségi léttel, annak minden kihívásával először szembesülni kényszerülő értelmiségnél. A vita, amely 1922

első felében elemi erővel tört utat magának, alapjaiban a délvidéki magyar politikai elit meditációjának, sőt döntésképtelenségének a megnyilvánulása, s nem az októbrista emigráns értelmiségiek által generált vélemény és irányzat volt.

A jogfosztottság időszakában a Délvidéken – a betiltás egy rövid időszakát leszámítva -- a napilapok tudtak olyan, a széles tömegekhez elérő fórumot biztosítani, ahol a szervezkedés szükségessége és a hogyan tovább kérdése eljuthatott az egymástól nemcsak fizikai-, hanem ideológiai távolságokra lévőkhöz is. A szellemi erőfeszítés, a viták, a gondolkodás, legnagyobb, tettekre serkentő fóruma a szabadkai Bácsmegyei Napló napilap lett; az itt megjelent vezércikkek, publikációk és tudósítások a meddő szónoklatok helyett értelmes, kézzelfogható cselekvésre kívánták mozgósítani a magyarság minden rétegét.

A formálódó Magyar Párt első programját, annak lehetséges irányvételét, a magyar kisebbségi jogok dogmatikájának a megfogalmazását, a jogkövetelés határainak a terjedelmét és a Jugoszláviába szakadt magyarság általános programkészítését Jászi Oszkár fejtegetéseit követően végül Dettre János és Grábel László vázolta fel a Bácsmegyei Napló hasábjain.

A magyarság politikai megszervezésének alapjait végül tehát nem a hagyományos, 1918 előtti elit tagjai, az *Extra hungariam non est vita* szellemében élők és politizálók, az azt megkövetelők és ebből a szempontból az anyaország támogatását is maguk mögött tudók, hanem az általuk éppen lenézett, sőt megvetett polgári radikális múlttal, liberális, zsidó és októbrista gyökerekkel rendelkezők rakták le.

A sok vitával, fájdalmas kiütkereséssel járó időszakban a Dettre-Grábel páros mindent összevetve idő- és értékálló művet tett le az asztalra. A Magyar Párt programja, stratégiája az akkori lehetőségek és realitások mentén igyekezett tömöríteni a magyarság sorait, egy zászló alá hívni a félmillió közösség tagjait, kísérletet téve a magyar társadalmi rétegek, osztályok között meglévő hagyományos ellentétek, feszítőerők feloldására. Komoly szellemi erőfeszítést igényelt azoknak a kérdéseknek a megválaszolása, melyek kívül estek a békeszerződésekben biztosított törvényes kötelezettségeknek és a magyar nyelv védelmezésének a körén.

A Magyar Párt programja bár sok tekintetben a múltból merítette követeléseit és célkitűzéseit, kényszerpálya révén nélkülözte a közép- és hosszútávú építkezés koncepcióját, kizárólag azonnali lépéseket sürgetett és követelt, stratégiáját tekintve alapvetően mégis egy újszerű, előremutató dokumentumnak számított. Az adott társadalmi, politikai légkörben nagy lelki vívódások és konfliktusok árán (mindez megterhelve a hogyan tovább kérdésében véglegesen polarizált magyar értelmiséggel), sikerült átlépni az 1918. előtti – már rég elvesztett – gondolatvilágot, s megfogalmazni egy gyökeresen új, elemeit tekintve a kisebbségi politizálás alapjait összefoglaló érdekérvényesítési irányvonalat; az osztályelnyomással szembeni osztályharc és a nacionalista elnyomással szembeni öntudatos nemzetiségi küzdelem kettős tanát.

Az első kisebbségi stratégia kimunkálása végül nem korlátozódott kizárólag a békeszerződésekben megkövetelt, az SzHSz állam által aláírt kisebbségvédelmi szerződésre és az új állam alkotmányban biztosított minimális jogokra. Számos eleme – az autonómia, a részarányos foglalkoztatás, hogy csak a legismertebbeket hozzuk fel – azt túllépve, sőt meghaladva napjaink kisebbségi stratégiaiban is alapvető ismérveként él tovább.

A kor szereplői ebből a szempontból jól ismerték fel, hogy csak egy ilyen program lett volna alkalmas a magyarság gazdasági, társadalmi és szellemi erodálódásának a megállítására. A korszak, a hely, a társadalmi és politikai légkör nem tette lehetővé egy építkező, intézmény orientált programnak a kimunkálását egy olyan időben, amikor tízezrek távoztak kényszerűségből a szülőföldjükről, az alsóbb, de éppen a legszélesebb társadalmi rétegek pedig egyaránt elutasították úgy az anyaországot, mind az új állam belső rendszerét, s ugyanakkor egyre többen keresték az utat a mindenkori hatalommal való együttműködésre, sőt a beolvadásra is. Az idő, a körülmények ilyen szorításában az egyetlen alternatíva a legegyszerűbb jogsérelemek számbavételén és felszámolásán túl lehetőleg a kisebbségi magyar társadalom egészét felölő, annak anyagi, szellemi és jogi hanyatlását megállító stratégia volt.

A kényszer hatására kisebbségi sorba került délvidéki magyarság sorsára alapvetően a szerb politikai elit két legnagyobb pártja volt a legnagyobb befolyással. A szerb elit és a középosztály politikai programját megtestesítő Radikális Párt államjogi felfogásában a nagy-szerb program realizálása mellett szállt síkra. A Demokrata Párt ideológiájának fókuszában bár az integrált jugoszlavizmus állt, alapvetően ugyancsak a nagyszerb hegemon törekvések érvényesítését képviselte. A magyar kérdésben a két nagy szerb párt vonatkozásában lényegi eltérések már csak emiatt sem voltak. Alapjaiban mindkét párt a magyarság domináns pozícióinak a totális megtörésére fókuszált, s vezetőik -- Pašić és Davidović – csak ezt követően hajlottak a nemzetközi szerződésekben vállalt kisebbségi jogok minimumának a megadására.

Ebből kifolyólag mindkét párt elutasította a magyarságnak, de az összes nemzeti kisebbségnek az önálló politikai pártokba való szerveződését, sőt minden eszközzel manipulálták magának a választójog megadását is -- annak ellenére, hogy az egyéni, individuális, s nem közösségi jognak számított -- komoly fenntartásokkal fogadták, igyekezvén annak kiterjesztését előbb jogi, később a nyers erő útján meggátolni.

A szerb politikai elit a magyarság politikai szervezkedését követően nemcsak politikai elitjének a megosztására, megtörésére, hanem a különböző magyar társadalmi osztályok szembefordítására is kísérletet tett. A végletekig naiv, politikailag iskolázatlan, a legtöbbször megfélemlített alsóbb társadalmi osztályok az új helyzetben alapvetően ott hajlottak tömegesen az önfeladással járó együttműködésre, a feltétel nélküli beilleszkedésre, ahol egzisztenciájuk kizárólag az állam jóindulatától, támogatáspolitikájától függött.

A magyarságnak az új impérium politikai elitjével kapcsolatos együttműködésének a mozgásterét a térbeli elhelyezkedésen túl nehezítette, hogy a decentralizációért küzdő fő erő, Stjepan Radić által vezetett Horvát Parasztpárt végeredményben nem paraszt-, hanem horvát nacionalista mozgalom volt, amelynek republikanizmusa és föderalizmusa mögött a nagyhorvát ambíciók rejlettek. A kisebbségi sorba került magyarság számára a horvát ügy mellé állás nem hozhatta meg -- éppen ellenkezőleg, a végletekig minimalizálta volna az oly epedve kívánt igazi egyenjogúságot és a szabad, gazdasági és kulturális fejlődés esélyét.

Bár alternatívája és elméleti esélye volt egy a kisebbségeket – elsősorban a magyarokat és a németeket összefogó politikai együttműködésnek, sőt választási koalíció létrejöttének is, ez a valóságban nem realizálódott. A magyar-német együttműködésre a magyarokat érő irredenta vádak mellett kedvezőtlenül hatott a németeknek a magyar impérium alatti elmagyarosodása is. A németeknél már csak a számarányok, a saját kultúra, a nemzeti tudat miatt sem generálódhatott olyan vita, mint a zsidóságnál, így a németek a kezdetektől saját nemzetiségük megvallásának és felvállalásának az álláspontjára helyezkedtek. Az új államban, ahol a politikai erők – a Kommunista Pártot leszámítva – kizárólag egy-egy nemzet érdekérvényesítése mentén szerveződtek, a Német Pártnak éppen az egyik elemi, stratégiai célja és érdeke volt az elmagyarosodás megállítása, az asszimiláltaknak a németiségbe történő visszatérítése. Mindezt egy magyar-német kooperáció vélhetőleg károsan befolyásolta volna. Az érdekek ellentéte végül a németek és a magyarok távolodásához és elkülönüléséhez vezetett. Ettől függetlenül, a német osztályokat ugyanúgy bezárták, a fizikai erőszak és a megfélemlítés, a felülről irányított állami asszimilációs folyamatok egésze őket is ugyanúgy sújtotta, mint a magyarokat és a zsidókat.

A belső politikai erőviszonyok ilyen konstellációjában az egyetlen lehetséges alternatívát a Radikális Párttal való kooperáció jelentette. A Magyar Párt az együttműködéstől a magyar oktatási rendszert ért támadások leállítását és a választójog megadását várta. Már a tárgyalások elején szembesülni kellett azzal, hogy az iskolaügy tekintetében nem várható érdemi előrelépés, a kooperációval a legjobb esetben csak a magyarság választójogának biztosítást lehetett elérni. A bizánci politizálási stílussal ekkor még csak ismerkedő magyar politikusoknak aránylag hosszú időbe telt, míg a naivitásukat levetkőzve kénytelenek voltak ráeszmélni arra, hogy nemhogy nem egyenrangú felekként tekintettek rájuk, hanem egyenesen bizalmatlanul, s a radikálisok végeredményben nem kívánták a magyarságot legitim képviselőhöz juttatni; alapvetően továbbra is a magyarság politikai szervezetének a legyűrésében, bedarálásában voltak érdekeltek, a választójog megadását pedig kizárólag ott fontolgatták, ahol a magyarság a paktum értelmében vállalta, hogy önálló képviselőt nem indítva a kormánypártot támogatja. Ez a konstelláció tehát már a kezdetekben magában hordozta a sikertelenséget és a kudarcot, az ebből kibontakozó

közéleti vita a Hírlap és a Bácsmegyei Napló hasábjain alapvetően a tehetetlenségből és az elkeseredettségből fakadó felismerése volt mindennek.

A politikai és kémkedési perek, a tettlegességig fajuló nyílt erőszak mögött, ha nem is minden esetben, de gyaníthatóan sokszor a tudatos állami megfélemlítés politikája állt. Nem egy esetben már-már a spártai társadalom által meghonosított, a helótákra alkalmazott krüpteira modern kori változatára emlékeztető pszichológiai hadviselés a csendes etnikai tisztogatás eszközeinek is bizonyult, amely kombinálva a kiutasításokkal, letartóztatásokkal, a földreform igazságtalanságaival és a betelepítésekkel, a birtokba vett új területek nemzetiségi arányának a megváltoztatását célozta.

A belső nehézségeivel, konszolidációjával elfoglalt anyaország ebben a helyzetben nem tudott érdemben fellépni és segíteni. A korszakban a magyar-jugoszláv viszony mindvégig a mélyponton volt, a két ország egymáshoz való közeledésére gátlóan hatottak a királypuccsok, Pécs szerb kiürítése óta alig másfél esztendő telt el, s a határvonalakat is csak 1922-ben jelölték ki véglegesen.

6. Melléklet

Az 1923-as választások eredményei

A választások végeredménye Vajdaságra vetítve a következőképpen alakult:⁷⁴⁸

Párt	Szavazatok száma	Szavazatok száma %-ban
Radikális:	61487	31,15%
Demokrata:	31817	16,5%
Német:	31672	16,42%
Szocialista:	23648	13,3%
Bunyevác:	13149	6,74%
Földműves:	11859	6,1%
Román:	7919	4,04%
Protic:	5860	3,03%
Dobrovoljac:	1767	8,00%
Rokkant:	1412	0,65%
Szerb Párt:	1046	0,45%
Kommunista:	506	0,18%
Megválasztottak:	-	-
Radikális:	14	-
Német:	7	-
Demokrata:	4	-
Bunyevác:	3	-

A németeknek bekerült egy képviselőjük Szlovéniából, ahol 5980-an, vagyis az összes voks 3,3% százalékát kapták. Horvátországban a Német-pártra 3892-en (0,69 %) szavaztak.

⁷⁴⁸ Forrás: Az új területek választási eredményei, Bácsmegyei Napló, 1923. március 29.

Vajdaságban összesen 191 140 szavazatot adtak le, ezek megoszlása a következő volt:⁷⁴⁹

Bunyevác-Szokác	5250	-	6779 (7509)	-	-
Szoc.dem.	4049	4720	5767 (5923)	3787	3319
Demokrata	-	4215	2867 (3359)	2941	13282
Demokrata, Matić-csoport	2680	-	-	-	-
Demokrata, Sečerov-csoport	1268	-	-	4506	-
Német Párt	847	5501	13819 (13852)	4410	5668
Független Munkáspárt	672	-	-	-	708
Földműves Párt	-	1739	2093 (2142)	-	1036
Földműves Baloldali Párt	203	-	-	5015	-
Földműves Jobboldali Párt	77	-	-	1585	-
Protić	-	3445	-	1412	-
Protić (Ivanić)	-	-	-	565	-
Szerb Párt	-	-	1046 (1165)	-	-
Rokkant Párt	-	-	-	1398	-
Román Párt	-	-	-	-	7219
Dobrovoljac	-	-	-	-	1707
Összesen:	22225	33148			

⁷⁴⁹ Választott az ország, Bácsmegeyi Napló, 1923. március 19.

Érdemes megvizsgálni a volt Monarchiától elszakított területek eredményeit is. Szlovéniában, Horvátországban, Boszniában és a Vajdaságban összesen 1.321.000 szavazatot adtak le, amelyek megoszlása a következő képen alakult:⁷⁵⁰

Párt	Szavazatok száma
Drinković	16,200
Radić	464,050
Radikális	207,800
Demokrata	152,800
Klerikális (szlovén)	107,200
Klerikális (horvát)	15,850
Bunjevác	13,150
Spaho	97,400
Maglajić	9500
Földműves	58,250
Szocialista	50,600
Kommunisták	8530
Nemzetiszocialisták (szlovén)	4050
Német Párt	41550
Szerb Párt	13,050
Kmet Párt	11,000
Frank Párt	8100
Egyesült Horvát Párt	2350
Horvát Parasztpárt	1370
Kongresszista	7850
Protić	7300
Susterčić	870
Szlovén köztársasági	1450
Rokkantak	2300
Dobrovoljacok	1750
Románok	7900

⁷⁵⁰ Forrás: Az új területek választási eredményei, Bácsmegeyi Napló, 1923. március 29.

7. Forrás- és irodalomjegyzék:

7.1 Levéltári források:

IAS - Szabadkai Levéltár:

1.) F:047. Gradsko poglavarstvo – Subotica (1918-1941); (1901)1918-1942(1942)

47. 1098 Veliki Župan Grada Subotice

47.1099 Vekiki Župan Grada Subotice

47.117 Gradsko poglavarstvo Subotica 1922. Indeks A-NJ.

47.1135-től 47.1150 -ig Ured gradonačelnika

47.1206-47.1213-ig Ured gradskog velikog beležnika

47.1435 Ured gradskog kapetana

2.) F:045. Okružni Sud Subotica (1919-1941); (1907)1919-1941

45.28 Imenici otkrivenih (1921-1925)

45.41 Izveštaj o izvršenju kazne (1922)

45.42 Izveštaj o izvršenju kazne (1923)

45.77-től 45.104-ig (Krivično odeljenje 1922-1923)

3.) F:057. Sresko načelstvo – Subotica (1934-1941) ; (1882) 1934-1941 (1947)

57.55 Prvostepena obrtna oblast

7.2 Napilapok, hetilapok, közlönyök:

Bácsmegyei Napló (Szabadka)

Bačvanin (Szabadka)

Délbácska (Újvidék)

Fáklya (Beckerek)

Hírlap (Szabadka)

Neven (Szabadka)

Novi list (Belgrád)

Politika (Belgrád)

Pravda (Belgrád)

Radikal (Belgrád)

Samouprava (Belgrád)

Službene Novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Belgrád)

Time (London)

Tribuna (Belgrád)

Vidovdan (Újvidék)

Vojvodina (Versec)

Vreme (Belgrád)

7.3 Forrásgyűjtemények, dokumentumkötetek:

Csuka János: Kisebbségi sorsban. A délvidéki magyarság húsz éve, (1920-1940), Budapest, 1996

Csuka János: Kisebbségi sorsban. A délvidéki magyarság húsz éve I. kötet, tanulmányok és kritikák, Szabadka ? – a szerző magánkiadása

Dettre János (szerk.): Huszonöt esztendő. A Bácsmegyei Napló jubiláris almanachja 1924, Subotica, 1924

Dettre János: Új partok felé. Szabadka, 1979

Jugoszlávia 1918-1941. A dokumentumokat válogatta, sajtó alá rendezte, a lábjegyzeteket készítette és a fordítást ellenőrizte A. Sajti Enikő, Szeged, 1989

Gyöngyösi Dezső: Sorsproblémák, Sombor, 1937

Rajs, Archibald: Čujte Srbi! <http://www.scribd.com/doc/179098/Aribald-Rajs-UJTE-SRBI>

(Letöltés ideje: 2011. július 27. 14:37)

Stojković, Momir: Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996. Dvostrani i višestrani međunarodni ugovori i drugi diplomatski akti o državnim granicama, političkoj saradnji, veskim i etničkim manjinama. I. 1876-1918., II. 1919-1945., 1945-1996. Beograd, 1998

7.4 Visszaemlékezések, memoárok, naplók:

Balázs G. Árpád: Bolyongó paletta. Szabadka, 1969

Lalošević, J: Naše oslobođenje i ujedinjenje. Subotica, 1929

Protić, Marko: Zlatni dani Subotice (Od oslobođenja da potpisa mira 13.nov. 1918 – 4. juna 1920). Subotica, 1930

Stajčić, Vasa: Moje učešće u jugoslovenskom ujedinjenju. Spomenica oslobođenja Vojvodine 1918. Novi Sad, 1929

Várady Imre: Napló, visszaemlékezések, memoárok (eredetileg elektronikus formátumban).

Várady Imre: Napló 1. 1867-1910. Forum Könyvkiadó, 2011

7.5 Feldolgozások:

Ádám Magda: Magyarország és a kisantant a harmincas években. Budapest, 1968

Ádám Magda: A kisantant (1920-1938). Budapest, 1981

Ádám Magda: A kisantant és Európa (1920-1929). Budapest, 1989

A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918-1947. Budapest, 2004

A.Sajti Enikő: Büntudat és győztes fölény – Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok. Szeged, 2010

Banac, Ivo: The national question in Yugoslavia. Origins, history, politics. Ithaca-London, 1984.

Bara, Mario: Drugi preporod bačkih hrvata (1918-1941), Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, odsjek povijesti. Zagreb. 2006

Bara, Mario: Organiziranje i djelovanje hrvatske Seljačke Stranke među nacionalnim manjinama u Baranji, Bačkoj i Banatu do 6.I.1929. Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, odsjek za povijest, Zagreb, 2007

Bárdi Nándor: Tény és Való. Pozsony, 2004

Berey Géza: Hitler-Alle. Budapest, 1979

Bernics Ferenc: A Julián akció - Egy "magyarságmentő" egyesület tevékenysége Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában és a jelen 1904-1992. Pécs, 1994

Bešlin, Branko: Vesnik tragedije. Nemačka štampa u Vojvodini 1933-1941. godine. Novi Sad – Sremski Karlovci, 2001

Bíró László: A jugoszláv állam 1918-1939. Budapest, 2010

Bjelac, Mile (szerk.): Pisati istoriju Jugoslavije (Mile Bjelac szerk.). Beograd, 2007

Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története 1918-1945. Újvidék, 1998

Borsi Kálmán Béla: Ifj. Niamessny Mihály és a temesvári Levente-per (1919-1920). Budapest, 2010

Bošković, Ivan: Orjuna – ideologija i kniževnost. Zagreb, 2006

Božić, Ivan – Čirković, Sima – Ekmečić, Milorad – Dedijer, Vladimir: Istorija Jugoslavije. Beograd, 1971

Brunner, Georg: Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában. Budapest 1995

Bulatović, Aleksandra, Kovač, Srđan (szerk.): Korupcija i razvoj moderne srpske države. Beograd, 2006

Čehak, Kalman: Političke borbe u Bačkoj i Banatu u vreme vladavine koalicije 1906-1909. Novi Sad, 1987

Csuka János: A délvidéki magyarság története 1918-1941. Budapest, 1995

- Čubrilović, Vaso: Istorija političke misli u Srbiji XIX. veka. Beograd, 1958
- Čubrilović, Vaso (szerk.): Stvaranje jugoslovenske države 1918. godine. Beograd, 1989
- Čulinović, Ferdo: Jugoslavija između dva rata Zagreb. 1961
- Čulinović, Ferdo: Državnopravna Historija Jugoslavenskih Zemalja XIX. i XX. vijeka. Zagreb, 1954
- Čulinović, Ferdo: Pravopolitičko značenje Krfske deklaracije. Zagreb, 1966
- Cvijić, Jovan: A balkán-félsziget és a délszláv országok – Az emberföldrajz alapjai (Papp Árpád fordítása). Szabadka-Újvidék, 2009
- Damjanović, Pero: Preporod na ravnicama Bačke, Subotica. 1990
- Dimić, Ljubodrag: Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918-1941. Beograd, 1996
- Djokić, Dejan (szerk): Yugoslavism. History of a failed idea 1918-1992. London, 2003
- Djuraskovic, Stevo: Fascism in Central Europe: The Organisation of the Yugoslav Nationalists – Orjuna 1921-1929. Submitted to Central European University, History Department, http://www.etd.ceu.hu/2007/djuraskovic_stevo.pdf (Letöltés ideje: 2010. december 2, 17:47)
- Đorđević, Dimitrije (szerk.) Creation of Yugoslavia 1914-1918. Santa Barbara – Oxford, 1980
- Dragnich, N. Alex: The first Yugoslavia. Search for a viable political system. Stanford, 1983
- Dučić, Jovan: Radi pravilnije orijentacije: jugoslovenska ideologija – isitna o jugoslavizmu. Chicago, 1942. Internetes változat: http://www.antikvarne-knjige.com/elektronskeknjige/detail-item_id-50#book (Letöltés ideje: 2012. február 12, 19:43.)
- Gačeša L., Nikola L.: Agrarna reforma i kolonizacija u Sremu 1919-1941. Novi Sad, 1975
- Gačeša L., Nikola: Agrarna reform i kolonizacija u banatu 1919-1941. Novi Sad, 1972
- Gačeša L., Nikola: Agrarna reforma i kolonizacija u Bačkoj 1918-1941. Novi Sad, 1968
- Galántai József: Trianon és a kisebbségvédelem. A kisebbségvédelem nemzetközi jogrendjének kialakítása 1919-1920. Budapest, 1989
- Gotesman, Tibor, Libman, Emil Libman, Mačković, Stevan (szerk.): Istorija, Subotičkih jevreja. Rukovet, Subotica, broj 4-5/1994
- Gligorijević, Branislav: Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca. Beograd, 1970
- Gligorijević, Branislav: Parlamentarni sistem u Kraljevini SHS, 1919-1929. Beograd, 1973
- Gligorijević, Branislav: Parlament i političke stranke u Jugoslaviji – 1919-1929. Beograd, 1979
- Gligorijević, Branislav: Kralj Aleksandar Karađorđević I. u ratovima za nacionalno oslobođenje, Beograd. 2002
- Hornyák Árpád: Magyar-Jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918-1927. Újvidék, 2004
- Hornyák Árpád: Találkozások-ütközések – Fejezetek a 20 századi magyar-szerb kapcsolatok történetéből. Pécs, 2010

Hornyik Miklós: A Délbácska története (1920-1929). Újvidék, 1985

Kulundžić, Zvonimir: Politika i korupcija u Kraljevini Jugoslaviji. Zagreb, 1968

Janjetović, Zoran: Between Hitler and Tito: the disappearance of the Vojvodina Germans. Beograd, 2000

Janjetović, Zoran: Deca careva, pastorčad Kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918-1941. Beograd, 2002

Janjetović, Zoran: Nemci u Vojvodini. Beograd, 2009

Janković, Dragoslav: Srbija i jugoslovensko pitanje 1914–1918. Beograd, 1973

Jelavich, Barbara: A Balkán története I-II. Budapest, 1996

Juhász József: Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története. Budapest, 1999

Káich Katalin: Szabad Líceumok Bácskában és Bánátban. Újvidék, 1979

Kalapis Zoltán: Életrajzi kalauz I-II-III. Újvidék, 2002, 2003

Kazimirović, Vasa: Srbija i Jugoslavija 1914-1945. Kragujevac, 1995

Kecić, Danilo: Forradalmi munkásmozgalom Vajdaságban 1917-1921 között. Újvidék, 1980

Kecić, Danilo: Osztályharcok a Vajdaságban (1918-1941). Újvidék, 1970

Kenyeres Kovács Márta: Régi nóta, híres nóta... Szabadka, 1976

Koljanin, Milan: Jevreji i antisemitizam u Kraljevini Jugoslaviji 1918-1941. Beograd, 2008

Kolozsi Tibor: A szabadkai sajtó 1848-1919. Szabadka, 1973

Kolozsi Tibor: A szabadkai sajtó 1919-1945. Újvidék 1979

Krivokapić - Jović, Gordana: Oklop bez viteza. O socijalnim osnovama i organizacionoj strukturi Narodne radikalne stranke u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918-1929). Beograd, 2002

Lebl, Arpad: Građanske partije u Vojvodini 1887-1918. Novi Sad, 1979

Lederer, Ivo J.: Nationalism and the Yugoslavs, Nationalism in Eastern Europe. Seattle-London, 1969

Lőrinc Péter: Bácskai polgári politikai elmélet (1880-1920). Szabadka 1976

Németh Ferenc: A nagybecskerekai sajtó története (1849-1918). Újvidék, 2004

Malović, Gojko: Seoba u maticu 1920-1931. Novi Sad, 2010

Mák Ferenc: A délvidéki magyarság válogatott történeti és honismereti bibliográfiája. Újvidék, 2008

Maričić, Slobodan: Folksdojčeri u Jugoslaviji. Zemun, 1995

Mesaroš, Šandor: Položaj mađara u Vojvodini 1918-1929. Novi Sad, 1981

Mesaroš, Šandor: Radnički pokret u Bačkoj od formiranja Socialdemokratske Partije Ugarske do kraja prvog svetskog rata (1890-1918). Novi Sad, 1975

Micić, Milan: Odiseja batanjskih srba. Zrenjanin, 2003

Momčilo, Isić (szerk.): Srbi i Jugoslavija – Država, društvo, politika. Beograd, 2007

Nadveza, Branko: Srpska Radikalna stranka Milana Stojadinovića. Beograd, 2006

Ormos Mária: Pádovától Trinaonig. Budapest, 1983

Palotás Emil: Kelet-Európa története a 20. század első felében. Budapest, 2003

Pejin Attila: A zentai hírlapok történeti bibliográfiája (1875-1962). Zenta, 2004 (az interneten is olvasható: <http://mek.niif.hu/01800/01856/01856.htm#7>) Letöltés ideje: 2012. február 12, 17:35

Pejin Attila: A Zentai zsidóság története. Zenta, 2003

Pejin Attila: Zenta politikai élete (1867-1945). Zenta, 2005

Pekár Tibor: A szabadkai dalegyesület története. Szabadka, 2009

Pekár Tibor: A zenekari muzsikálás kétszáz éve (1803-2003) Szabadkán. Szabadka, 2005

Petkovics Kálmán: A tizenennyolc nyárfa. Szabadka, 1970

Popi, Gligor: Rumuni u jugoslovenskom banatu između dva rata (1918-1941). Novi Sad, 1976

Popov, Dušan: Srpska štampa u Vojvodini 1918–1941. Novi Sad, 1983

Popović, Nikola (szerk.): Stvaranje Jugoslovenske države. Beograd, 1983

Popović, Olga: Stojan Protić i ustavno rešenje nacionalnog pitanja u Kraljevini SHS. Beograd, 1988

Popović, Nebojša: Jevreji u Srbiji 1918-1941. Beograd, 1997

R. Lampe, John: Yugoslavia as History: Twice there was a country (second edition). Cambridge, 2000

Ráczi Vince: Földosztások Zentán. Zenta, 1979

Rakić, Lazar: Jaša Tomić (1856-1922). Novi Sad, 1986

Rakić, Lazar: Radikalna stranka u Vojvodini 1902-1919. Novi Sad, 1983

Rakić, Lazar: Vojvodina u vreme stvaranja jugoslovenske države 1918. Beograd, 1988

Romsics Ignác: Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép és Délkelet Európában a 19. és a 20. században. Budapest, 2004

Rothschild, Joseph: Jugoszlávia története a két világháború között. Szeged, 1996

Ruszoly József: Dettre János és kora. Szeged, 1994

Szeli István: Utak egymás felé. Újvidék, 1969

Simonyi Mária: A magyar politikai sajtó története 1918-ig a mai Vajdaság területén. Tóthfalu, 2003

Sokcsevics Dénes: Horvátország a 7. századtól napjainkig, Budapest, 2011

Šošberger, Pavle: Jevreji u Vojvodini -- Kratak pregled istorije vojvođanskih Jevreja. Novi Sad, 1998

Szalayné Sándor Erzsébet: A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században. Budapest, 2003

Szűts Emil: Az elmerült sziget. A baranyai szerb-magyar köztársaság. Pécs, 1991

Tošić, Desimir: Demokratska stranka 1920-1941. Beograd, 2006

Vinaver, Vuk: Jugoslavija i Mađarska 1918-1933. Beograd, 1971

7.6 Tanulmányok, cikkek:

Antić, Ljubomir: Nacionalne ideologije jugoslovenstva kod hrvata u dvadesetom stoljeću.

In: *Hrvatska politika u XX. stoljeću* (Ljubomir Antić szerk.), Zagreb, 2006. 35-69.

Bajagić, Dušan: Stjepan Radić kao ministar prosvete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, *Tokovi istorije* 4/2006 139-158.

Bakić, Jovo: Ideologija jugoslovenstva: realno jugoslovenstvo 1904-1918, *Nova srpska politička misao*, 2000, vol. 7, br. 1-2. 285 -315.

Bakić, Jovo: Istraživački pristupi ideologijama jugoslovenstva, *Srpska politička misao*, 1998, vol. 5, br. 1-4, 79-112.

Bárdi Nándor: Viták, tervek, javaslatok a kisebbségi kérdés kezeléséről. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla -- Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, Budapest, 2008, 132-138.

Boban, Branka: Stjepan Radić o odgoju i naobrazbi, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 34-35-36, Zagreb, 2004. 135-156.

Dimić, Ljubodrag: Kulturna politika u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (*mogućnosti i ograničenja*). In: Igor Graovac -- Ljubinka Trgovčević (szerk.): *Dijalog povjesničara – istoričara*, vol. 2, Zagreb, 2000

(<http://www.cpi.hr/download/links/hr/7901.pdf>) Letöltés ideje: 2012. február 12, 18:51.

Eiler Ferenc: A két világháború közötti nemzetközi kisebbségvédelem rendszere

(<http://www.hunsor.se/dosszie/aketvilaghaborukozt.pdf>), Letöltés ideje: 2011. április 12 17:47

Eiler Ferenc: A népszövetségi kisebbségvédelmi rendszer működése az első években.

In: Bárdi Nándor - Fedinec Csilla -- Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, Budapest, 2008. 60-66.

Eiler Ferenc: Nemzetközi kisebbségi kongresszusok a két világháború között, *Regio, Kisebbség, politika, társadalom* 1996. 7. évf. 3.sz.

(<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00026/pdf/06.pdf>) Letöltés ideje: 2011. április 12 17:57.

Gačeša L., Nikola: Kolonizacija Srba i Crnogoraca u Kraljevini Jugoslaviji i FNRJ (1918-1948).

In: *Seobe Srpskog naroda od XIV do XX veka. Zbornik radova posvećen tristagodišnjici velike seobe Srba* (Dragutin Ranković szerk.), Beograd, 1990, 111 – 125.

Gačeša L., Nikola: Opšta obeležja agrarne reforme i kolonizacije u Vojvodini između dva svetska rata, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1973/3-4, 171 – 180.

Gačeša L., Nikola: Agrarni programi građanskih političkih partija u Jugoslaviji između dva svetska rata, *Jugoslovenski istorijski časopis* 1987/1-2. 93 – 140.

Gligorijević, Branislav: Jugoslovenstvo između dva rata. *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1986/1-4, 71-97.

Gligorijević, Branislav: O nastavi na jezicima narodnosti u Vojvodini 1919-1929. *Zbornik za istoriju* sv. 45. Novi Sad, 1975. 42-58.

Gligorijević, Branislav: Organizacija Jugoslovenskih nacionalista (Orjuna), *Istorija XX. veka*, Zbornik radova 5, (Dragoslav Janković szerk.) Beograd, 1963. 315 – 393.

Ivanković, Mladenka: Jevreji u Jugoslaviji 1918-1952. *Pisati istoriju Jugoslavije* (Mile Bjelac szerk.), Beograd, 2007. 119-138.

J. Lederer, Ivo: Nationalism and the Yugoslavs, *Nationalism in Eastern Europe* Seattle-London, 1969. 398 – 438.

Janjetović, Zoran: German minority press and publishing in the inter – war Yugoslavia
<http://www.drustvosns.org/nemacka%20manjina/janjetovic/Z.%20Janjetovic,%20German%20Minority%20Press%20and%20Publishing%20in%20the%20Inter-War%20Yugoslavia.pdf>

Letöltés ideje: 2010. március 17, 18:37

Janjetović, Zoran: The Making of the German Minority in Yugoslavia (1918-1929)
http://www.donauschwabenus.org/pdf%20forms/Ed%20Gr%C3%BCnwald%20articles/The%20Making%20of%20the%20German%20Minority%20in%20Yugoslavia%201918_1929.pdf

Letöltés ideje: 2010. március 17, 18:16

Janjetović, Zoran: Vajmarska republika i nemačka manjina u Jugoslaviji, *Tokovi istorije*, VI, 1-4, 1998, 140-155.

Janković, Dragoslav: Oko unitarnog ili federativnog uređaja prve zajedničke jugoslovenske države, *Stvaranje Jugoslovenske države* (Nikola Popović szerk.), Beograd, 1983. 383 --392.

Judin, Ljubomirka: O radu narodne uprave za Banat, Bačku i Baranju 1918-1919. *Zbornik za društvene nauke*, 51. 1968. 5 – 35.

Končar, Ranko: Vasa Stajčić és a Vajdaság Szerbiához csatolása 1918-ban (Csorba Béla fordítása). *Létünk*, 2008/3 18 – 28.

Krkljuš, Ljubomirka: Organizacija vlasti u Vojvodini u vreme stvaranja Karljevine SHS. *Stvaranje jugoslovenske države 1918. godine*. (Vaso Čubrilović szerk.), Beograd, 1989. 285 – 300.

Makkai Béla: Magyar szórványgondozás Bosznia-Hercegovinában. *Regio. Kisebbségi Szemle*, 1995. 3. 65 – 88.

Malović, Gojko: Optiranje i iseljavanje Srba u Mađarskoj 1920-1931, *Časopis Arhiv*, Beograd, 2001

(http://arhivyu.cmass3.info/active/srlatin/home/glavna_navigacija/izdanja/casopis_arhiv_v01/dosad_asnji_brojevi/casopis_godina_ii_broj_2.html)

Letöltés ideje: 2011. április 12 18:42.

Milosavljević, Srđan: Agrarno pitanje – “Sveto pitanje”: Ideološki okvir međuratne agrarne reforme a Jugoslaviji, *Tokovi istorije*, 1-2/ 2008, 149 – 171.

Milutinović, Kosta: Vojvodina i stvaranje Jugoslavije. *Historijski pregled*, br. 3–4., Zagreb, 1961, 200–201.

Mirnic Károly: A magyarság demográfiai helyzete a Délvidéken a trianoni döntés nyomán http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2000_02/cikk.php?id=245.

Letöltés ideje: 2011.december 28, 14:42.

Popi, Gligor: Formiranje, razvoj i delovanje Rumunske stranke (1923-1929), *Istraživanja*, 3, 1974, 309 – 365.

Romsics Ignác: Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép és Délkelet Európában a 19. és a 20. században, Budapest, 2004. 193 – 206.

Szarka László: Nemzetállamok, kisebbségek az 1920-as években, In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla -- Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, Budapest, 2008, 66 – 74.

Žutić, Nikola: Ideologija jugoslovenstva i njeno raspadanje (1929-1939), *Istorijski Glasnik*, 1988/1-2. 63 – 91.